

UNIVERZITET U BEOGRADU
FILOZOFSKI FAKULTET

Snežana M. Vukadinović

ANTIČKI MIT KAO METAFORA ISTORIJE
U PESNIŠTVU KLAUDIJA KLAUDIJANA
doktorska disertacija

BEOGRAD, 2013.

Mentor:

Doc. dr Gordan Maričić
Filozofski fakultet u Beogradu

Članovi komisije:

Doc. dr Darko Todorović
Filološki fakultet u Beogradu

Doc. dr Sandra Šćepanović
Filozofski fakultet u Beogradu

Doc. dr Ifigenija Draganić
Filozofski fakultet u Novom Sadu

Disertacija odbranjena _____

Promocija u naučno zvanje izvršena _____

ANTIČKI MIT KAO METAFORA ISTORIJE U PESNIŠTVU KLAUDIJA KLAUDIJANA

Apstrakt: Ova doktorska disertacija istražuje život i delo Klaudija Klaudijana, poslednjeg paganskog pesnika poznog Rimskog carstva. U radu su date istorijske i društvene prilike u periodu pesnikovog života koje su direktno uticale na Klaudijanovo stvaralaštvo. Kao dvorski pesnik oprobao se u raznim poetskim žanrovima od panegirika i invektiva do istorijskih i mitoloških epova. Autor rada se ograničio na proučavanje i analizu dva pesnikova nedovršena mitološka epa *Gigantomachia* i *De raptu Proserpinae* kao metaforični odraz jednog burnog istorijskog vremena. U radu su predstavljani, takođe, uticaji drugih antičkih pesnika kao i recepcija Klaudijanovih dela na potonje pisce i pesnike. Mitološki epovi su prvi put prevedeni na srpski jezik i predstavljaju uz komentare jedan deo disertacije.

Ključne reči: Klaudije Klaudijan, pozno Rimsko carstvo, egipatski pesnici, uticaji, odjeci, *Gigantomachia*, *De raptu Proserpinae*.

ANCIENT MYTH AS A HISTORY METAPHOR IN THE POETRY OF CLAUDIUS CLAUDIAN

Abstract: This dissertation explores the life and work of Claudius Claudian, the last pagan poet of the late Roman Empire. This paper presents the historical and social conditions during the poet's life that directly affected Claudian's creativity. As a court poet, he tried his luck in various poetic genres: from panegyrics and invectives to historical and mythological epics. The author of this work has focused on the study and analysis of two poet's unfinished mythological epics – *Gigantomachia* and *De raptu Proserpinae*, as a metaphorical reflection of the turbulent historical times. The paper also presents the influences of other ancient poets on Claudian's work and the reception of his poems by writers and poets who lived after him. These two mythological epics are translated into Serbian for the first time and together with the comment, they form one part of this dissertation.

Keywords: Claudius Claudian, the late Roman Empire, Egyptian poets, effects, reflections, *Gigantomachia*, *De raptu Proserpinae*.

SADRŽAJ

1. Uvod.....	7
2. Prostor i svet Klaudijanove poetike.....	14
2.1. Religija i filozofija Rimskog carstva u drugoj polovini 4. i prvoj polovini 5. veka.	29
2.2. Centri obrazovanja Rimskog carstva 4. i 5. Veka.....	34
3. Pesnik iz Egipta.....	40
3.1. Klaudijanova anabasa.....	55
3.2. Da li Klaudije Klaudijan peva o hrišćanskom bogu?.....	74
3.3. Delo Klaudija Klaudijana kroz vekove.....	81
3.4. Klaudijanove teme i preokupacije.....	87
4. Mit o Gigantomahiji.....	91
4.1. O fragmentu Gigantomahije na grčkom jeziku.....	99
4.2. O fragmentu Gigantomahije na latinskom jeziku.....	105
5. Datiranje mitološkog epa De raptu Proserpinae.....	117
5.1. Nedovršen mitološki ep De raptu Proserpinae.....	122
6. Uticaji.....	160
7. Odjeci.....	178
8. Zaključak.....	191
9. Gigantomahija, prevod i komentari.....	194
10. Otmica Prozerpine, prevod i komentari.....	204
11. Bibliografija.....	264

„Čovek nije stvar, nego drama, čin...život je gerundiv, ne particip, on je *faciendum* ne *factum*. Čovek nema prirodu, ima istoriju“ (Gaston Bašlar)

1. UVOD

Oživeti Klaudija Klaudijana, njegov život i delo je nešto nalik jednom od Euristejevih zadataka. Rehabilitovati stvaralaštvo jednog pesnika posle sedamnaest vekova veliki je izazov. Izučavajući Klaudijanove mitološke epove autor rada će čitaocu ponuditi jedan od mogućih ključeva za vekovima neotvaranu kapiju gde odavno obitavaju izgubljena Vera i skrhana Sloboda.

Pred svakim istraživačem koji se bavi Klaudijanovim mitološkim epovima pojavljuje se niz nezaobilaznih pitanja. Na primer: zašto se Klaudijan, dvorski pesnik posvećen veličanju savremenika i opisivanju događaja svog vremena, odlučio na pisanje mitoloških epova? Šta ga je navelo da se upusti u takav poduhvat? Kakvim motivom je pesnik bio ponesen? Da li su ti mitološki epovi naručeni? Ako jesu, ko ih je naručio? O tome sam pesnik nije rekao ništa. Ni u jedno rešenje ne možemo biti potpuno sigurni, ali možemo pokušati da dođemo do onih najverovatnijih. Mišljenja naučnika variraju. Jedni misle da su Klaudijanovi mitološki epovi samo pesničke vežbe, dok drugi pronalaze duboke veze sa paganskom religijom. Treba samo da pogledamo šta je do sada relevantno rečeno u vezi s mitološkim epovima Klaudija Klaudijana. Pesnik je, iz više razloga, kao oblik poetske interpretacije, izabrao epsku formu, koja je do njegovog vremena imala bogat istorijski razvoj. Ta forma nudila je niz izražajnih mogućnosti, oblikovana u visokom stilu i odabranom, odmerenom ritmu. Dok su pesnici Homer i Hesiod *Helenima prvi stvorili priče o postanku bogova i dali im imena i ...opisali njihove likove*¹, Klaudijan je bio pesnik čiji su stihovi poslednji put na latinskom zapadu, u sumrak antičkog sveta, oživeli grčke bogove i natprirodna bića u mitološkim epovima *Gigantomachia* i *De raptu Proserpinae*. Iako su ovi epovi do nas došli kao nedovršena dela, oni su najbolji dokaz Klaudijanove pesničke učenosti i talenta. Poetsko komponovanje mitološke građe Klaudijan je savladao još kao mladić u Aleksandriji kod učitelja gramatike i retorike, i

¹ *Hdt.*, II, 53.

naučnici ga s pravom nazivaju *poeta doctus*. Ako su Mnemosinine kćeri, rođene da budu zaborav zala i oduška od briga, nadahnule Homera i Hesioda da kazuju o prošlosti, sadašnjosti i budućnosti, da slave blažene bogove i herojski ljudski rod, to isto, ili bar slično, nadahnulo je i Klaudijana mnogo vekova kasnije. Pesnik ne kritikuje mit, ne spori ga, već koristi određenu mitološku građu,² tj. mitološki aparat, kao paradigmu u kojoj se bavi problemima dobra i zla, života i smrti. Mitska kritika³ može u ovom trenutku poslužiti kao pomoćna nauka za bolje razumevanje strukture mita. Pored toga, istraživaču danas nije dovoljan samo suvi racionalizam pojedinih mitoloških škola, već i empatija i određeni poetski dar.

Mitovi podležu najraznovrsnijim ispitivanjima, otvaraju se najrazličitijim duhovima, a svako tumačenje imalo je svoj čas važenja. Tako se čini da mitovi mogu dati povod raznim filozofijama. Jeste li istoričar? Pronaći ćete u mitu prebogatu pripovest o slavnim dinastijama, razne kraljeve i kraljevine? Jeste li geograf? Začas se mogu trasirati putevi Argonauta. Ako ste lingvista, reči kazuju sve, i oko nekog izraza ispredaju se čitava predanja: samo jedna, slučajno ili namerno, netačno prepisana reč rađa jednog boga više. Mitolog mora da napravi suptilni rečnik da bi odgonetnuo dvaput istu priču napisanu u duhu dva različita jezika. Ako mit posmatrate očima sociologa prepoznacete jednu novu društvenu sredinu, koja je upola stvarna, upola idealizovana. Mit je, naime, bezvremena naracija, jer sva tumačenja, koja se mogu proučavati kroz istoriju, iznova nadahnjuju. Jedno učenje ne može da ukloni ranije tumačenje istog mita.

Mitologija postaje niz poema, a nju razumevaju, vole i produžavaju pesnici. Ima li boljeg dokaza da „mitske vrednosti“ ostaju delotvorne i životne? I pošto za njih mogu da se daju tolika objašnjenja, nije li to najbolji dokaz da je mit sintetičan? U prividnoj jednostavnosti, on povezuje i učvršćuje brojne duhovne sile. Svaki mit je zgusnuta ljudska drama i zato svaki mit može tako lako da posluži kao simbol za jednu sadašnju dramatičnu, kako svetovnu tako i duhovnu, situaciju. Sa grčkim filozofima 6. veka pre n.e. započinje racionalistička kritika mita. Dok Ksenofan objavljuje da su bogovi zamišljeni da nalikuju čoveku, Heraklit, Solon i drugi filozofi u ime mudrosti osuđuju

² Uporedi: D. Srejić, A. Cermanović Kuzmanović, *Rečnik Grčke i Rimske mitologije*, Srpska književna zadruga, Beograd 1979, 16.

³ Ovaj pojam se javlja u okviru strukturalizma. Uveo ga je Klod Levi-Stros. Veliki uticaj na razvoj mitske kritike izvršili su Dž. Frejzer sa svojim delom *Zlatna grana* i K. G. Jung sa teorijom arhetipova. O tome detaljno vidi: M. E. Meletinski, *Poetika mita*, preveo Jovan Janićijević, Nolit, Beograd 1983.

pesnike zbog zastupanja narodnih verovanja i izmišljanja. Mnogo vekova kasnije, na sličan način, prosvetitelji, redovno pod dramatičnim okolnostima, odbacuju mit kao izmišljotinu, plod neznanja i obmane. Najraniji pokušaj da se mitovima nađe opravdanje pred probuđenom kritičkom svešću čini alegoričko tumačenje mita. Od Teagena iz Regiona (6. vek pre n.e.) brojni teolozi, filozofi i filolozi nastojali su da otkriju skrivene misli koje se nalaze iza svega onoga što se u mitu neposredno kazuje. Poseban pravac tumačenja ogledao se u traženju istorijskog jezgra svakog mita. Antički pisac Euhemer (3. vek pre n.e.), u spisu *Ἱερὶ ἑνναγραφῶν*, prvi je objašnjavao kako su bogovi i heroji zapravo junaci i kraljevi legendarnih vremena: slaveći ih zbog izuzetnih zasluga kao bogove, ljudi su zaboravili njihovo zemaljsko poreklo. Kao psihološka osnova mitotvorstva istican je strah, naročito strah od smrti. U 18. veku u delu *Scienza nuova* Viko je razvio učenje prema kome su sve mitove stvorili pesnici u doba kada se još nije poznavalo apstraktno razmišljanje. Herder, nemački filozof i književnik, instiktivno je naslutio najprisniju povezanost mita i jezika, povezanost koju su tek filozofija, lingvistika i antropologija 20. veka pokušale tačnije da odrede. Mitologija, pesništvo i jezik su, prema Herderu, jedno isto. Herderove ideje snažno su uticale na brojne filozofske i naučne pristupe religiji i mitu tokom celog 19. veka; bez njih ne bi bila moguća dela Grima, Kana, Velkera, Hejna, Krojcera i Šlegela, a pogotovu Šelinga, najvećeg apologete mita. Šeling je čeznuo za mitom jer je verovao da će se čovečanstvo pomoću mitologije vratiti svojim izvorima.⁴ Zar tu istu čežnju nije imao i Klaudijan? Zar ta ista strast i ushićenost mitom nije zavela Helderlina u pesmi *Diotima*:

...ublaži, o milje nebeske muze,
Haos doba, k'o nekad što si mirila elemente
Razmrsi praskavu bitku mirnim zvucima neba,
Dok se u grudima smrtnim ne spoji razdeljeno,
Dok se priroda ljudska, spokojna i velika,
Iz previranja doba ne digne moćna i vedra.⁵

⁴ Vidi: B. Kalin, *Povijest filozofije*, Školska knjiga, Zagreb 1989.

⁵ Fridrih Herderlin, *Odabrana dela*, preveo Ivan V. Lalić, Beograd 1969, 55.

Klaudijan peva o idealnom Rimu prava i stabilnosti, sasvim različitom od Rima u kojem je živeo. U njegovim očima Rim je *mater legum*⁶ i *legum genetrix*⁷. Očito je istorijski scenario Klaudijanovog vremena bio jedan od okidača za odabir mitoloških tema. Pesnik je u ovim temama prepoznao neprolazni fenomen ljudske kulture. Tako su one dobile udah života i izdah večnosti. Mitološki epovi *Gigantomachia* i *De raptu Proserpinae* su duboka i intimna pesnička prepiska sa paganskom religijom u epskom ruhu. Ernst Kasirer, ugledni predstavnik neokantovskog učenja i pobornik klasične racionalističke misli, tvrdio je da su govor, mit, nauka i historiografija isključivo spiritualno stvaralaštvo i glavna karakteristika čoveka, njegovo specifično obeležje. Kasirer je najpre mislio da je „večno juče“⁸ vreme koje je osobeno i važno ali istorijski prevaziđeno, da bi kasnije, u vreme dolaska fašizma i Drugog svetskog rata, otkrio da je mitsko mišljenje strahovita sila, uvek spremna da oživi i da čovečanstvo vrati na početak, u razdoblje varvarizma.⁹

Pesnik opeva rimsku veličinu slaveći, kao dvorski pesnik vladara, veliku gospodu, svoje patrone. On peva kao pravi rimski rodoljub i kao paganin, veliča Rim, ali ne Rim njegovog doba. Vladari su mu hrišćani: prvo, kratko, Teodosije, pa potom Honorije. Rim nije više *aeterna Roma*. Klaudijan je izbeglica sa grčkog Istoka, Grk iz Aleksandrije. Ovo poreklo nam jednim delom objašnjava i njegov klijentski položaj. Bio je privrženi štićenik Flavija Stilihona i tako blizak onoj italskoj aristokratiji koja je ostala verna tradiciji starog Rima.

Od mnogih dela o Klaudijanu i njegovom životu, temeljni, i u mnogo čemu pouzdani, su radovi Teodora Birta, tačnije predgovor njegovom izdanju *Claudii Claudiani Carmina* iz 1892. godine, Volmera iz 1899. godine, Farga iz 1933. godine,

⁶ *VI Cons. Hon.* 428.

⁷ *Prob. et Olyb.* 127.

⁸ Kasirerovo otkriće da je *večno juče* vreme koje mit najviše ceni, ugradili su u svoje teorije o mitu K. Kerenji, M. Elijade i K. Levi-Stros.

⁹ E. Cassirer, *Philosophie der symbolischen Formen* II, Berlin 1923; E. Kasirer, *Jezik i mit – prilog proučavanju problema imena bogova*, preveo s nemačkog i predgovor napisao Sreten Marić, Izdavačka knjižnica Zorana Stojanovića, Sremski Karlovci - Novi Sad 1998. Kasirerove osnovne ideje o mitu dalje je razvila Suzan Langer. Vidi: Suzan Langer, *Filozofija u novom ključu*, Proučavanje simbolike razuma, obreda i umetnosti (s predgovorom Milana Damnjanovića), Prosveta, Beograd 1969, 200 i dalje. Stavove slične Kasirerovim zastupao je u svojim ranijim radovima Losev. Vidi: A. Ф. Лосев, *Диалектика мифа*, Москва 1930.

Furmana iz 1979. godine, Dilkea iz 1969. godine. Posebno inspirativno delo koje je autora ovog rada navelo da traga za još starijim izdanjima Klaudijanove poetike je knjiga Alena Kamerona¹⁰. Ovaj naučnik Klaudijana opisuje kao virtuoza i smatra da njegova dela sadrže više od povremene brilijantnosti, te stoga zaslužuju da budu čitana i danas. To je bilo ohrabrenje da se dalje traga za pesnikovim delima pisanim na latinskom i grčkom jeziku, ali u isto vreme donelo je i veliku sumnju da su Klaudijana često cenzurirali zapadni naučnici. To je potvrđeno Gesnerovim izdanjem iz 1759. godine, gde su, u dva toma, sabrane sve Klaudijanove pesme. Tu su panegirici, invektive, epitalamiji, istorijski i mitološki epovi, kao i zbirke manjih pesama na latinskom, a u manjem broju i na grčkom jeziku.

U 17. i 18. veku Klaudijan je izvršio veliki uticaj na dubrovačke pesnike renesanse i baroka. Njegov mitološki spev *De raptu Proserpinae* inspirisao je Ivana Gundulića da napiše mitološku dramu *Prozerpina ugrabljena od Plutona* sastavljenu pre 1620. godine. Slobodnu obradu jednog Klaudijanovog epigrama (*De paupere amante*¹¹) koji ima grčku paralelu u Palatinskoj antologiji (5, 50), daje, po svoj prilici, Dživo Bunić Vučićević (1591-1658) u *Plandovanjima* (62), a pretpostavlja se da je, pored Stacija, Klaudijanov epitalamij o svadbi Honorija uticao i na *Epitalamij za pir Lukše Goce* (pesma 4) koji je sastavio Ignjat Đurđević (1675-1737)¹².

Sredinom 19. veka pojavio se veći broj doktorskih teza koje su došle iz Nemačke, sa često pogrešnim nazivima istraživanja. Na primer, *Quid ad historiam conferat Claudianus, De fide historica Claudiani, De fontibus*, gde je Klaudijan bio samo izvor. Problem je bio sledeći: da li je on bio bolji ili lošiji izvor od Zosima?

U 20. veku, pored izuzetnog doprinosa Alena Kamerona, važno je spomenuti i druge naučnike koji su dali udela u izučavanju Klaudijana. To su: Kristijansen 1969, Friks 1975. i Burk 1978. godine. Klaudijan je kod Srba pomenut kao pesnik poslednje restauracije rimske paganske književnosti u delu Milana Budimira i Mirona Flašara *Pregled rimske književnosti, De auctoribus Romanis*, 1963. Uz književno teoretski i kritički aparat dat je i prevod na srpski jezik jednog epigrama i odlomak iz invektive

¹⁰ Alen Cameron, *CLAUDIAN Poetry and Propaganda at the Court of Honorius*, Oxford press, 1970.

¹¹ *Carm.min.* 98.

¹² Vidi: Dr Milan Budimir – Dr Miron Flašar, *Pregled rimske književnosti, De auctoribus Romanis*, treće izdanje, Naučna knjiga, Beograd 1986: 624.

upućene Eutropiju koji je sačinila Radmila Šalabalić. Sačuvan je i u studentskom udžbeniku Milana Budimira *Literae latinae* koji je i danas u upotrebi.¹³ U Rusiji 1987. godine Elena Rabinovič prevodi *De raptu Proserpinae*. Iste godine u Regensburgu Vilfred Ernest brani doktorsku tezu *Laudes Honorii Claudians – Drei Beispiele poetischer Konsulatspanegyrik im Vergleich*. U Hrvatskoj 1997. godine Marina Milićević prevodi Klaudijanov spev *De raptu Proserpinae*. Najsvježije izdanje s veoma poentiranim naslovom, *The Last Pagans of Rome*, Alana Kamerona štampano je 2011. godine u Njujorku.

Cilj ovog istraživanja je da se u Klaudijanovim mitološkim epovima *Gigantomachia* i *De raptu Proserpinae* prepoznaju i saberu važni mitološki sižeji kao aretološki elementi antičkog mita, da se razjasne pesničke slike, rastumače principi funkcionisanja odabranih božanstava kao nosilaca određenog kulta u grčko-rimskoj religiji, da se ispituju veze, uticaji i odjeci Klaudijanove poetike do savremenog doba i prepoznaju neki pesnički iskazi kao prihvatljiv istorijski izvor za period kasne antike.

Rad se, kad je reč o metodu, zasniva na filološkoj i tekstualnoj analizi kritičkog izdanja grčkih i latinskih pesama i mitoloških epova, komentarima istorijskih, političkih i religijskih okolnosti toga doba. Za lingvistički i književno teorijski aspekt pri interpretaciji tekstova neophodan je metodološki pluralizam tj. komparativna i hermeneutička metoda.

Kod Srba Klaudijan nije dovoljno, tačnije gotovo nimalo izučavan. S obzirom na to da nemamo nijedan celovit i definisan književno-istorijski rad o Klaudiju Klaudijanu, pesniku kasne antike, smatram da bi ovaj rad u formi monografije o jednoj veoma važnoj ličnosti značio doprinos našoj antičkoj nauci. Bio bi to korak osvešćenja i osveženja, nauk za mnoge sadašnje i buduće istraživače antičkog blaga.

Pažljivi čitalac će zapaziti da imena bogova i heroja nisu u radu dosledno transkribovana, da je u nekim slučajevima zadržana uobičajena transkripcija, dok je u drugim prihvaćena ona koju je predložila beogradska škola klasičnih filologa¹⁴. Bilo je teško odlučiti se između ove dve opcije, te sam poslušala Dedalov savet *medioque ut*

¹³ Milan Budimir, *Literae latinae*, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva Srbije, Beograd 1972.

¹⁴ Začetnici ove škole bili su ugledni klasični filolozi 20. veka Milan Budimir i Miron Flašar. Zastupali su klasični izgovor antičkih imena i dela, a ne tradicionalan. Vidi: Milan Budimir – Miron Flašar, *Pregled rimske književnosti, De auctoribus Romanis*, Beograd 1963, predgovor str. 2-3.

*limite curras*¹⁵ kao srednje rešenje, koje nije i najsrećnije, ali omogućuje lakše snalaženje: imena poznatih bogova i heroja data su u tradicionalnoj transkripciji, dok su imena manje poznatih mitoloških ličnosti transkribovana na način koji su usvojili klasični filolozi.

¹⁵ Ovid., *Metamorph.*, VIII, 214.

2. PROSTOR I SVET KLAUDIJANOVE POETIKE

Pre nego što započnem bilo kakvo kazivanje o životu i delu Klaudija Klaudijana, namera mi je da u ovom poglavlju navedem neke važne istorijske činjenice koje su neminovno uticale na prilike u Rimskom carstvu 4. i 5. veka naše ere. Isto tako, istorijska slika bila bi od velike koristi da se što bolje razume Klaudijanovo stvaralaštvo. Ograničiću se na period od 360. do 410. godine, jer je to vremenski interval u kojem je Klaudije Klaudijan živeo, stvarao i umro¹⁶. Kad je pesnik rođen, zapadnim delom carstva vladao je Valentijan, a istočnim Valens. Dok je bio dečak, Valens je poginuo u sudbonosnoj bici kod Hadrijanopolja, kad su Goti do nogu potukli rimsku vojsku. U Klaudijanovoj mladosti Teodosije se uzdigao do carskog trona i borio se s pretendentima na presto i s varvarima. U to vreme i pagani su izgubili bitku protiv hrišćana, boreći se oko oltara Pobede u senatskoj kuriji. Pesnik je doživeo i objavljivanje Teodosijevog zakona i zabrane paganskog kulta, kao i građanske nereda koji su usledili posle rušenja paganskih hramova u Egiptu. Bio je i svedok uspona novog rimskog neprijatelja, gotskog kralja Alariha i, kao blizak prijatelj, pratio je jednog od najznačajnijih ljudi tog vremena – Stilihona. Doživeo je smrt Teodosija i podelu carstva na Istočno i Zapadno. Bio je svedok pobuna u Africi i provale Alarihovih Gota u Italiju. Među svim ovim istorijskim dešavanjima, od koristi je da izdvojimo najvažnija kao smernice koje su formirale Klaudijanov etički i politički stav o vremenu, događajima i ličnostima sa kojima je direktno ili indirektno bio upoznat. Njegova čuvena pesnička veština uzdigla ga je do takvih visina da su ga neki istraživači nazvali drugim Vergilijem. Ali pre toga sagledajmo istorijsku pozornicu poznog Rimskog carstva.

¹⁶ Pretpostavka da je Klaudije Klaudijan umro 404. godine do danas nije dokazana. Ova godina se jedino može prihvatiti kao prestanak njegovog javnog rada.

U drugoj polovini 4. veka, Rim je ušao u poslednju fazu svog postojanja kao jedinstvene imperije i velike vojne, ekonomske i kulturne sile. Problemi koji su se godinama taložili u Rimskom carstvu, kulminirali su u ovom periodu, i na kraju, nekoliko decenija kasnije, doveli i do pada tzv. Zapadnog rimskog carstva¹⁷ i početka novog doba – nazvanog Srednji vek.

Posle smrti cara Konstancija II, 361. godine, na rimski presto dolaze mnogobrojni carevi, ali i neuspešni pretendenti na to zvanje, koje su izabrale i podržale vojne jedinice, sve češće sastavljene od vojnika varvarskog porekla. Tokom ovog perioda, odvija se i borba za učvršćenje hrišćanstva kao jedine državne religije, a zatim i borba među različitim hrišćanskim strujama. S druge strane, ekonomski i vojno sve slabije Rimsko carstvo pokušava da opstane pronalaženjem novih načina upravljanja – prvo određivanjem avgusta i cezara (kao cara i njegovog naslednika, ali i pomoćnika u vladanju državom), zatim sve značajnijim angažovanjem varvara u vojsci (ne više kao pomoćnih, plaćeničkih vojnih jedinica, već sve više u svojstvu federata – praktično, saveznika), da bi na kraju samo Carstvo bilo administrativno podeljeno na istočni i zapadni deo.

3. novembra 361. godine u Kilikiji umire Konstancije II¹⁸, poslednji sin cara Konstantina Velikog¹⁹. Na rimski presto dolazi njegov rođak Julijan²⁰ – potomak Konstantina Velikog, i poslednji preživeli potomak carske porodice. Međutim, do same smene na vlasti nije došlo prirodnim putem već se ona odigrala kao završetak građanskih ratova i borbe za presto, koju su započeli sinovi Konstantina Velikog.

¹⁷ Kada se govori o padu Rima, pod tim se podrazumeva istorijski preokret od ogromne važnosti – prelazak iz starog u srednji vek – koji je bio praćen velikim potresima kako u moralnom i duhovnom, tako i u materijalnom životu društva. Vidi: Георгије Острогорски, *Историја Византије*, Просвета, Београд, 1996, 21-87; Фјодор Успенски, *Историја Византијског царства*, превео Зоран Буљугић, Београд, 2000, 3-145; Averil Cameron, Peter Garnsey, *The Cambridge Ancient History*, Vol. XIII, The Late Empire, A.D. 337-425, Cambridge University Press, 2008, 5-762.

¹⁸ Flavius Iulius (Claudius) Constantius, kao car: Imp. Caesar Iulius Constantius Augustus – Konstancije II, vladao od 337. do 361. godine.

¹⁹ Posle smrti Konstantina Velikog, redosled imperatora je sledeći: od 337. do 353. godine sinovi: Konstantin II (Galija i Španija), Konstans (Italija i Afrika), Konstancije (Istok); nećaci: Dalmatije (dunavske provincije), Hanibalijan (Pont). Od 353. do 361. godine imperija je sjedinjena samo pod vlašću Konstancija. Slede: Julijan (361-363), Jovijan (363-364), Valentijan I (363-375) na Zapadu, Valens (364-378) na Istoku, Gracijan i Valentijan II (375-392) na Zapadu, Teodosije (379-395) na Istoku.

²⁰ Bio je jedan od potomaka Konstancija I Hlora, tačnije unuk.

Naime, nakon što je uspeo da pobedi svoju braću i da pogubi potencijalne pretendente na carski tron (uključujući tu i Julijanovog brata, Gala²¹), Konstancije II je shvatio da ne može efikasno da upravlja ogromnim Rimskim carstvom koje se prostiralo širom evropskog kontinenta, od Britanije do Crnog mora, severnim delovima Afrike, stizalo i u Malu Aziji i delove Bliskog Istoka. Stoga je odlučio da svog poslednjeg živog rođaka, Julijana, uzdigne na mesto Cezara 355. godine, i poveri mu upravu zapadnim delovima Carstva, prvenstveno u vidu vojnog komandanta – bez pravih administrativnih ovlašćenja. Ovaj potez nije bio plod rođачke naklonosti, već je bio iznuđen problemima sa kojima se Carstvo suočavalo – neprekidnim pljačkaškim upadima varvarskih, pre svega germanskih plemena, na zapadu, kao i Gota na istoku, odnosno dugotrajnim ratom sa Persijancima na području Bliskog Istoka.

Došavši u Galiju kao vojni zapovednik, Julijan se pokazao kao vrlo talentovan i uspešan oficir, koji zna kako da motiviše i organizuje vojsku. Preuzevši komandu nad legijama, za manje od godinu dana je uspeo da nanese nekoliko teških poraza Francima i Alemanima. Naročito se proslavio pobedom kod Strazbura (Stratoeburgus) 357. godine i Kelna (Colonia Ageppina), tako da je do 360. godine pod rimsku vlast vratio više od četrdeset, prethodno izgubljenih, gradova, a uspeo je i da težište rata prenese na teritoriju Germana, proterujući germanska plemena i odvedeći ih u roblje. Za vreme svojih ratova, Julijan je zarobio više od 20.000 neprijateljskih vojnika, koje je iskoristio za izgrađivanje razrušenih gradova. Obnovio je rečni saobraćaj na Rajni i snabdeo Galiju žitom dovezenim iz Britanije na brodovima koje je sam izgradio. Time je, praktično, osigurao Galiju, i zaslužio veliko poštovanje lokalnog stanovništva, ali i oficira i običnih vojnika, koji su u njemu videli oličenje nekadašnjih vojnih i civilnih rimskih vrlina. Iako je javno ostao veran caru, mladi Cezar je sigurno osetio da njegovo vreme dolazi i polako je počeo da se ponaša u skladu sa tim. U februaru 360. godine sve je postalo jasno. U Galiju je stiglo carsko naređenje da se na Istok, u rat sa Persijom koji se odvijao sa promenljivom srećom, pošalje značajan broj vojnika iz Galije. Već u ovo vreme rimske legije nisu više bile sastavljene samo od profesionalnih vojnika, poreklom sa italskog poluostrva, već su sve više to postajale jedinice čiji je etnički sastav odgovarao geografskom mestu nastanka, ili sedišta tih legija. Dakle, radilo se pretežno o lokalnom Galo-Romanskom

²¹ Gal je imao dužnost Cezara od 351. do 354. godine.

stanovništvu, koje se još uvek sećalo nedavnih germanskih upada, i nevoljno gledalo na carsku naredbu da se legije pošalju na Bliski Istok, smatrajući, ne bez razloga, da će im tako porodice biti izložene germanskoj osveti.

Julijan je iskoristio ovu priliku da se obrati vojnicima okupljenim u predgrađu Pariza (Lutecia Parisiorum), kako bi ih naoko primirio i odobrovoljio da poslušaju cara. Međutim, ishod je bio potpuno drugačiji, mada ne i neočekivan. Galske legije su odbile poslušnost caru, i za novog Augusta izabrale Julijana²². Ovim činom, ne samo da je otpočeo novi građanski rat, već je istovremeno potvrđeno da će u narednim decenijama vojska biti jedini faktor za izbor novih careva. Senat i Rimski narod više nisu odlučivali o tome ko će ih predvoditi.

Julijan je delovao brzo i odlučno, i serijom smelih poteza, prvo dodatno obezbedio Galiju, porazivši još neka germanska plemena, a zatim se u proleće 361. godine uputio na Istok. Iznenadnim akcijama, bez većih sukoba sa vojskom lojalnom Konstanciju II, Julijan je stigao na granicu Mezije i Trakije, i odredio Niš (Naisus) kao bazu svojih delovanja. Tu je odlučio da sačeka carsku vojsku, koja mu je pošla u susret iz Male Azije. Međutim, do velikog sukoba nije došlo, jer je Konstancije II umro, a pred smrt imenovao upravo Julijana za svog naslednika.

Car Julijan Flavije Klaudije, poznat kao Julijan Apostata, ali i Julijan Filozof, bio je jedan od dvojice sinova Konstancija Gala koje je Konstantin II poštdeo smrti tokom čistke u svojoj porodici. Zajedno sa svojim bratom rastao je u maloazijskim manastirima gde je, praktično u pritvoru, stekao zavidno obrazovanje (jedan od učitelja mu je bio i Euzebije, kasnije nikomedijski biskup). Međutim, njegovo obrazovanje je produbljeno boravkom u Atini od 355. godine, gde upoznaje grčku kulturu i filozofiju i ubrzo postaje neoplatoničar po ubeđenju. Smatra se da je pod uticajem svojih prijtelja, ali i učitelja, Mardonija i Maksima, prihvatio i grčku pagansku religiju²³. Svoje otpadništvo od hrišćanske vere Julijan nije javno ispoljavao sve dok, nakon kratkog građanskog rata i smrti Konstancija II, nije dobio titulu Avgusta. Sam Julijan uradio je nešto što ga je jasno

²² Julijan (Imp. Caesar Flavius Magnus Magnentius Augustus) je kao car vladao od 361. do 363. godine.

²³ U Atini se Julijan upoznao sa stubovima opadajuće antičke kulture, a veliki žrec eleusinskih misterija dodelio mu je zvanje najvećeg stepena, što je tada značilo potpuni raskid sa hrišćanstvom i vraćanje "otačkoj religiji", kako se često izražavao Julijan. Vidi: David Hunt, *The Cambridge Ancient History*, Vol. XIII, The Late Empire, A.D. 337-425, Cambridge University Press, 2008: 44-73.

odvojilo od prethodnog cara. Javno je obznanio svoja religijska i filozofska uverenja²⁴, i odbacio hrišćanstvo kao državnu religiju Rima. Time je ovaj sukob dobio i verska obeležja. Ubeđen da su mu stari bogovi podarili pobeđu i dali pravo da vlada Rimom, doneo je edikt o verskoj toleranciji kojim je ponovo izjednačio sve religije u Rimu. To se nije svidelo hrišćanima koji su se uplašili novih progona, a još više su bili uvređeni kad je Julijan zabranio da hrišćani budu predavači retorike i filozofije i dozvolio Jevrejima da obnove svoj Veliki hram u Jerusalimu. Tim svojim delima u očima hrišćana bio je jedan od najozloglašnijih rimskih careva, iako, kao neki njegovi prethodnici, nikada nije vršio progone. Iako su saradnici pokušali da ga odgovore od velikog pohoda na Persiju, Julijan je smatrao da će mu pobeđa na Istoku doneti u očima naroda isti status, kao onaj koji je uživao u Galiji. Ipak, što zbog objektivnih, što zbog subjektivnih razloga, pohod na persijsku prestonicu Ktesifon je vrlo brzo ušao u krizu koja je kulminirala carevim ranjavanjem i smrću u bici, 26. juna 363. godine²⁵. Time je vojska ostala obezglavljena usred neprijateljske teritorije. Oficiri su brzo reagovali, i uprkos nesuglasticama, za novog naslednika proglašen je car Jovijan.

Bio je to jedini rimski car koji je rođen u Beogradu (Singidunumu) i vladao je svega osam meseci. Jovijan se odmah suočio sa teškim zadatkom izvlačenja vojske iz neprijateljskog okruženja. Zbog načina na koji je to uradio, sklopivši prilično nepovoljan mir sa Persijom, mnogi su mu zamerili, ali je time ipak uspeo da izvrši svoj primarni zadatak. Vratio je vojsku u Antiohiju, a zatim se uputio ka Konstantinopolju. Međutim, u prestonicu nije nikad stigao. Umro je u toku noći, 17. februar 363. godine, u svom šatoru – verovatno usled isparenja od uglja. U svojoj kratkoj vladavini ostao je upamćen po sramnom miru sa Persijom, ali i po tome što se, za razliku od Julijana, potrudio da vrati hrišćanstvo na mesto državne religije – mada nije ulazio u otvoreni sukob sa pojedinim paganskim kultovima.

Posle Jovijanove smrti, vojska je opet bila ta koja je odlučivala o novom caru. Iako podeljena na galsko – germanske oficire sa zapada, i gotsko – istočnjačke oficire sa istoka, vojna klika je uspela da se dogovori oko jednog imena – Flavije Valentinijan. Međutim, ovaj put su vojnici insistirali na tome da odmah izaberu i drugog kandidata,

²⁴ U savremenoj literaturi moguće je primetiti dve struje u oceni Julijanove delatnosti, struje koje zavise od toga u koje se izvore – helenističke ili hrišćanske – ima više poverenja.

²⁵ Amijan Marc. XXIV, 3, 15.

koji bi praktično imao ista ovlašćenja i bio carev pomoćnik i zamenik. Više se nije radilo o tituli cezara, već je vojska, poučena persijskim iskustvom i nedavnom Jovijanovom smrću, zahtevala da Valentijan dobije savladara. Valentijan je iskoristio priliku da na to mesto dovede svog brata – Valensa. Dogovori i reorganizacija carstva su trajali sve do 366. godine, kada su dva brata i imperatora konačno podelila provincije, legije i administraciju. Valentinijan je preuzeo zapadni deo Carstva i prestonicu prebacio u Milano (Mediolanum), dok je Valens ostao na istoku, vladajući iz Konstantinopolja. Oba cara, iako nisu pripadali istim verskim učenjima, su bili hrišćani, tako da je za vreme njihove vladavine pozicija hrišćanstva dodatno ojačala.

Uprkos reorganizaciji i pokušajima konsolidacije, Rimsko carstvo je nastavilo da tone na istorijskoj pozornici. Već 365. Alemani nastavljaju sa snažnim upadima u Galiju, a javlja se i prvi uzurpator prestola – Prokopije. Valentinijan odlazi u Galliju i tokom dvogodišnje kampanje uspeva da obuzda germanska plemena, ali se 367. godine ozbiljno razboljeva. To ga dovodi u situaciju da 27. avgusta 367. godine, pred okupljenim legijama proglasi svog osmogodišnjeg sina, Gracijana, za novog Avgusta. Iako ovo predstavlja presedan, zbog toga što je novi car tako mlad, legije su Gracijana prihvatile. Ali, Valentinijan se ipak oporavio i nastavio operacije u Galiji i Germaniji, sve do 374. godine, kada je sa Alemanima potpisan mir. Uprkos uspesima u ovom ratu, Valentinijan je postao svestan da Rim više nema snage za dalja osvajanja, pa čak ni za odbranu svih granica.²⁶ Neprekidni sukobi sa varvarima, crpeli su ekonomsku snagu Rima, ali i smanjivali broj potencijalnih vojnika. Zato je 374. godine sklopljen mir sa Alemanima, jer se u provinciji Iliriji pojavio novi problem. Kvadi i Sarmati, varvarska plemena, ugrozili su Panoniju i Meziju, ali su uz velike napore odbijeni. Valentinijan je uzvratio 375. godine i praktično uništio čitavo pleme Kvadra, u znak odmazde za prethodne napade. Ali, po povratku sa ovog pohoda, ponovo se razboleo i umro, 17. novembra 375. godine. Pošto je u tom momentu Gracijan bio u Galiji, panonske legije su odlučile da na Valentijanovo mesto postave novog cara, njegovog mlađeg sina, četvorogodišnjeg Valentijana II. Ova odluka je razbesnela kako Gracijana, tako i Valensa, jer su sada, praktično, postojala tri cara, ali je i dokazala ko ima stvarnu moć prilikom izbora novih

²⁶ John Curran, *The Cambridge Ancient History*, Vol. XIII, The Late Empire, A.D. 337-425, Cambridge University Press, 2008: 80-87.

careva. Zato su carevi postali sumnjičavi prema iskusnim oficirima koji su se pokazali kao vešti generali na bojnim poljima. Dokaz za to je i sudbina Flavija Teodosija²⁷, koji je za vreme Valentijana I uspeo da uguši ozbiljne pobune Pikta i Sarmata u Britaniji 367. godine, kao i da tamo porazi potencijalnog uzurpatora, Valentina. Isti oficir je 373. godine ugušio i novu pobunu, ovaj put u Africi, i pobedio još jednog uzurpatora na Valentijanovom prestu – Firmusa. Međutim, Teodosijeva nagrada za lojalnost, pokazanu hrabrost i veštinu prilikom vođenja ovih vojnih pohoda bila je kobna za njega. Nedugo posle Valentijanove smrti, proglašen je krivim za zaveru protiv novog cara i ubijen²⁸.

Krajem 4. veka u Rimskoj imperiji zapaža se još jedna pojava koja je u daljoj istorijskoj evoluciji imala najveći značaj posle hrišćanstva. Reč je o novim narodima koji su, čas sa oružjem u rukama, čas kao mirni kolonisti, naseljavali rimske provincije. Najjači nosioci seobe naroda bili su Goti²⁹. Iako, prvobitno, zaokupljen idejom o novom pohodu na Persiju i bogatstvom Mesopotamije, Valens se vrlo brzo suočio sa ozbiljnom pretnjom od gotske invazije na Trakiju. Njegove poteze budno je pratio Prokopije, Julijanov rođak, još jedan pretendent na carski presto, koji je već bio iskusan vojni komandant u Maloj Aziji. Iskoristivši carevo odsustvo iz Konstantinopolja, zbog okupljanja legija sa istoka, Prokopije je preuzeo vlast u Konstantinopolju, a zatim i pridobio legije u Trakiji, pa čak i Gote, da mu pomognu u građanskom ratu. Ilirija je ostala verna Valensu, kao i blisko-istočne provincije, ali car još uvek nije bio spreman za sukobe sa uzurpatorom, Gotima i Persijom. Zapovednici legija u Maloj Aziji, prelazili su s jedne na drugu stranu, pa je tako i ratna sreća bila čas na strani uzurpatora Prokopija, a čas na strani cara Valensa. Ipak, 366. godine, Prokopija su izdali oficiri i predali ga Valensu, koji ga je pogubio. Želeći da kazni i Gote zbog pomoći Prokopiju, a i zbog pretnje Trakiji, sledeće tri godine Valens je proveo ratujući na području Trakije i Karpata.

²⁷ Otac budućeg cara Teodosija. Vidi: R. C. Blockley, *The Cambridge Ancient History*, Vol. XIII, The Late Empire, A. D. 337-425, Cambridge University Press, 2008: 111-135.

²⁸ Isto.

²⁹ Goti su krajem 2. veka (160-170), iz svoje postojbine kraj Baltičkog mora krenuli prema jugu i ovde izazvali pomeranje naroda Istočne Evrope. Kretanje Gota sa severa prema jugu trajalo je najmanje trideset godina. Početkom 3. veka, oni su već zauzimali jugoistočnu Evropu od Dunava do Dona. Reka Dnjestar je tada delila Gote na dve grupe – na istočne i zapadne. Nije poznato da li su Goti još u svojoj postojbini bili podeljeni, ili je do podela među njima došlo kasnije, na rimskoj granici. U svakom slučaju, u 3. veku Goti se dele na Ostrogote (istočne Gote) i Vizigote (zapadne Gote). Prvi su sebe na svom jeziku nazivali još i Gejtunzima i njima je vladao rod Amala, a drugi su se nazivali Tervinzima i njima je upravljao rod Balta. Vidi: Успенски, 2000: 120.

Ipak, tek 369. godine je uspeo da nanese značajne poraze Gotima, posle čega su oni zatražili mir, na koji je Valens pristao. Razlog za mir sa Gotima, pored činjenice da je bio povoljan za Rimsko carstvo, treba tražiti i u obnavljanju nesuglasica sa Persijom. Rimljani nisu zaboravili po njih sramni mir, prinudno sklopljen između Jovijana i persijskog cara Šaprone II, te su čekali priliku da povrate svoje pozicije na istoku. Posle serije ratnih sukoba između Jermenije i Persije, prvo su Sasanidi uspeali da steknu prevlast nad Jermenijom do 370. da bi od te godine, pa do 373. ratna sreća prešla na stranu Jermena i Rima (koji je podržao jermenskog kralja Papa). Posle niza sukoba, potpisan je novi mir 373. godine, ovaj put znatno povoljniji za Rim, što se može smatrati Valensovim uspehom.³⁰

Posle smrti Valentinijana i činjenice da su na zapadu sada postojala dva Avgusta – Gracijan i Valentijan II, Valens je razmišljao o pohodu na Zapad. Ipak, pobune u Maloj Aziji i na Bliskom Istoku, kao i obnovljene nesuglasice sa Persijom sprečile su ga u ovome. Iako je uspeo donekle da sredi stanje na Istoku, Valens se vrlo brzo suočio sa novim problemom u Trakiji – naseljavanjem Gota. Naime, 375. godine Huni³¹ su masovno prodrli u Evropu, uništavajući jedna za drugim plemena koja su se nalazila na obalama Crnog mora. To je podstaklo tzv. Veliku seobu naroda, koja će praktično biti konačni udarac Rimskom carstvu, i nekih stotinu godina kasnije dovesti do pada Zapadnog rimskog carstva.

Pred Hunima, i njihovim srodnicima Alanima, počeli su prvo da se povlače Ostrogoti i Vizigoti. Mase varvara su došle do Dunava i zahtevale od Valensa da ih pusti da nasele Trakiju. Zauzvrat su obećavali da će dati regrute u rimsku vojsku, kao i da će ekonomski samim svojim prisustvom ojačati ovaj deo carstva. Goti su uputili molbu³²

³⁰ John Curran 2008: 78-108.

³¹ Huni su dugo smatrani narodom mongolskog porekla i njihova istorija je zasnivana na izvorima kineskih pisaca. Danas vlada mišljenje da je to narod mešovitog porekla. Ovi nomadi su zauzeli ravnice između Volge i Urala početkom 1. veka. Južna horda poznata je pod imenom belih Huna i pominje se kod persijskih istoričara, a severna horda ili crni Huni, vladala je na Uralu. Uporedi: Peter Heather, *The Cambridge Ancient History*, Vol. XIII, The Late Empire, A.D. 337-425, Cambridge University Press, 2008: 487-507.

³² Ovo se događalo 376. godine. Imperator Valens, koji se tada nalazio u azijskim provincijama zbog rata sa Persijancima, dao je saglasnost da se Goti prime u rimske oblasti s pravom federata. Naseljavanje Gota trebalo je da se obavlja po određenom redu i na utvrđen način. Ali, taj red je bio narušen još pre izdavanja dozvole: gomile varvara su plivajući prelazile na rimsku obalu, gde su ih oružjem primoravali da se vraćaju natrag. To su bili uzroci zbog kojih su izbijali sukobi koji su dovodili do krvavih borbi. Opširnije vidi: Peter Heather 2008: 487-490.

Valensu, koji se nalazio u Antiohiji, a on je odobrio prelazak Dunava samo jednom plemenu. Međutim, pritisak drugih plemena, kao i loše ponašanje lokalnih rimskih zapovednika, doveli su do toga da i ostatak Gota pređe Dunav. Tačan broj pridošlica se ne zna (procene se kreću od 30.000 – 200. 000), ali je do sukoba sa Rimljanima došlo gotovo momentalno. Sukobi većeg i manjeg intenziteta su nastavljeni i sledeće dve godine, a Gotima su u pomoć priskočili i Huni i Alani, privučeni mogućnošću za bogatim plenom. Pritisak varvara je bio toliki da je Rimsko carstvo moralo da odgovori opštom mobilizacijom trupa, i sa istoka, i sa zapada. Valens je 378. godine odlučio da preduzme odlučujući napad i primiri Gote. Ohrabren Gracijanovim napretkom sa zapada, ali istovremeno i pod pritiskom da zadrži svoj autoritet, Valens je naredio da se započne bitka nedaleko od Hadrijanopolja (današnjeg Jedrena). Zavarano pogrešnim procenama car je naredio opšti napad na neprijateljski logor, ne znajući da Goti očekuju velika pojačanja. Bitka se odigrala 9. avgusta 378. godine, a njen rezultat je bio poražavajući za Rimsko carstvo. Pored gubitaka koji su procenjeni na preko 30. 000 vojnika (neki izvori tvrde i 50 000), poginuo je i sam car Valens. Istoričar Amijan Marcelin smatra ovaj poraz najvećim u rimskoj istoriji posle poraza od Hanibala, kod Kane³³.

Celo poluostrvo, sve do samih zidina Konstantinopolja, bilo je prepušteno Gotima i oni su se pljačkom i pustošenjem svetili Rimljanima. Zapadni imperator Gracijan, obavešten o opasnosti na Balkanskom poluostrvu, poslao je Valensu u pomoć mornaricu i vojsku. Ali kad je čuo za tragičan ishod bitke kod Hadrijanopolja, Gracijan se više nije usuđivao da ulazi u otvoreni sukob sa Gotima. Stupivši u pregovore sa nekim varvarskim vođama, on je ubedio Ostrogote da se nasele u Južnoj Panoniji, a na Valensovo mesto 19. januara 379. godine postavio je i proglasio za Avgusta Flavija Teodosija, sina pogubljenog istoimenog Valentijanovog generala³⁴.

Teodosije i Gracijan, nemoćni da se ponovo direktno suoče sa Gotima, preduzeli su niz mera koje su imale za cilj da otupe oštricu varvarskih napada. Na ruku im je išlo i to što su Goti i njihovi saveznici predstavljali skup plemena bez jedinstvene organizacije, tako da su se nakon Hadrijanopolja, oni rasuli u niz plemena koja su nastavila da pljačkaju Trakiju, Makedoniju, Dakiju, Iliriju i Meziju. Rimljani su odgovorili tako što su

³³ Amm. Marc., XXXI, 13,19.

³⁴ R. C. Blockley 2008: 111-135.

naneli niz poraza manjim grupama, dok su neka plemena uspjeli da potkupe i učine ih federatima – vojnim saveznicima, koji su služili u rimskoj vojsci, ali pod zapovedništvom svojih plemenskih vođa. Sukobi su nastavljeni sve do 382. godine, a završeni su mirom koji je Teodosije sklopio sa Gotima. Po uslovima ovog mira, Goti su naseljeni duž obala Dunava, i dublje u okviru granica Rimskog carstva, dobili su zemlju i određena prava, a zauzvrat je trebalo da daju regrute u više nego desetkovanu rimsku vojsku. Iako su i ranije varvari primani na teritoriju Carstva, ovo je praktično prvi put da su plemena zadržala svoju vojnu i političku strukturu i tako formalno postala samostalne nacije na teritoriji Rima. Ovaj privremeni uspeh u rešavanju gotskog problema, omogućio je Teodosiju da se pozabavi i drugim pitanjima vezanim za uređenje istočnog dela Carstva. On se zalagao za ortodoksno hrišćanstvo, koje je Petar doneo u Rim. Bio je protivnik arijanstva, koje je imalo imala snažno uporište u istočnom delu Carstva³⁵.

Iako je Gracijan od 375. godine morao da, makar formalno, deli vlast sa svojim polubratom Valentijanom II, on je zapravo bio pravi vladar zapadnog dela Rimskog carstva, a na kratko – od Valensove smrti, do Teodosijevog izbora, čak i jedini imperator. Stalni sukobi sa varvarima, od Britanije do Trakije, koji su pratili njegovu vladavinu, izazivali su nezadovoljstvo kod pojedinih delova vojske, a tome je doprineo i sam Gracijan nekim svojim osobinama. Stoga je 383. godine vojska iz Britanije proglasila Magnusa Maksimusa za novog Avgusta. Ovaj izbor su podržale i legije sastavljene od Germana naseljenih u Galiji, ali su osporile Galo-Romanske legije, ostavši verne Gracijanu. Do sukoba je došlo nedaleko od Pariza, a rezultat je bio Gracijanov poraz i pokušaj bekstva. Ipak, uhvaćen je nedaleko od današnjeg Liona (Lugdunum), i pogubljen 23. avgusta 383. godine³⁶.

Preuzevši Gracijanovu titulu, Maksimus je izrazio želju da se pomiri sa Valentijanom II i Teodosijem, pod uslovom da ga priznaju kao novog Avgusta. Svesni da ga ne mogu vojno poraziti, obojica su na to pristali, pa je 384. godine on i zvanično priznat za cara. Međutim, mir u Carstvu nije dugo trajao. Već 386. godine Maksimus je preduzeo pohod protiv Valentijana II, iskoristivši Teodosijevu zaokupljenost oko sklapanja trajnijeg mira sa Persijom (što je i uspeo iste godine, podelivši Jermeniju sa

³⁵ Isto.

³⁶ Norman Wood, *The Cambridge Ancient History*, Vol. XIII, The Late Empire, A.D. 337-425, Cambridge University Press, 2008: 516-537.

Persijancima). Valentijan II je pobjegao u Solun, pod Teodosijevu zaštitu, a Maksimus, bez većih borbi ušao u Milano i 388. godine preuzeo vlast nad celim zapadnim delom Carstva. Teodosije nije želeo da čeka na sledeći Maksimusov potez, te je i sam preduzeo ofanzivne akcije, donekle iznenadivši Maksimusa, koji je zarobljen u Akvileji. Suđeno mu je za zločine protiv Rima, i na kraju je pogubljen, 28. avgusta 388. godine. Teodosije je na presto vratio Valentijana II, ali je sada samo on kontrolisao celo Carstvo. To mu je omogućilo nastavak sprovođenja religijskih mera koje je započeo, tako da je 391. godine proglasio da su paganski kultovi zabranjeni na celoj teritoriji Carstva. Svi hramovi, sem hrišćanskih, su pozatvarani ili srušeni, a druge vere proglašene su nelegalnim³⁷.

Valentijan II nije imao posebnih uspeha ni posle vraćanja na tron. Umro je 15. maja 392. godine. Nakon toga, 22. avgusta, u Rimu se pojavio novi Avgust, Flavije Eugenije, koga su proglasile i podržale legije sastavljene od Germana i nekadašnji Valentijanov savetnik i vojskovođa – Argobast, poreklom Franak³⁸.

Teodosije se nije pomirio sa ovim izborom i već u januaru 393. godine proglasio je svog sina Honorija za novog Avgusta na zapadu. Skupljajući pristalice za sukob sa Teodosijem, Eugenije je pokušao da još jednom, po poslednji put u istoriji Rima, obnovi stare kultove i verovanja³⁹. Ipak, njegov poraz u bici kod reke Frigida, 6. septembra 394. godine, označio je i konačnu pobjedu hrišćanstva nad paganskim verovanjima u Rimskom carstvu.

Posle pobjede nad Eugenijem, Teodosije je došao u Milano, ali se tu ubrzo razboleo i umro, 17. januara 395. godine. Njegovom smrću, naslednici Carstva su postali njegovi sinovi – Arkadije i Honorije. Njihova vladavina preobrazila je Rimsko carstvo iz jedinstvene države u dva entiteta – Istočno i Zapadno rimsko carstvo. Samim tim, jača i uloga administracije, tačnije, carevi se okružuju savetnicima i vojskovođama koji formiraju svojevrsnu vladu, te se i time doprinosi razdvajanju dva dela carstva. Javlja se i borbe oko prestola, koje više nisu vezane samo za titulu cara. Vojska, kao i njeni generali, sve manje ostaju rimski, a sve više postaju germanski ili gotski – u zavisnosti od toga gde su jedinice locirane. Isto tako, pojedine varvarske vojskovođe, u svojstvu

³⁷ R. C. Blockley 2008: 120-126

³⁸ Isto.

³⁹ Ponovo je smeštena u Senat statua Pobjede, koja je uklonjena po Gracijanovom naređenju, i obeleženi su tradicionalni praznici.

rimskih generala, postaju sve zahtevnije i agresivnije u odnosu prema carevima. Ni Istočno ni Zapadno rimsko carstvo neće biti u stanju da reše ovaj problem, tako da će 5. vek nove ere, posle niza udaraca, označiti i konačnu propast Zapadnog rimskog carstva⁴⁰.

Sedamnaestogodišnji Arkadije, posle smrti oca, preuzeo je upravu nad istočnim delom Rimskog carstva, iako je titulu avgusta nosio još od 383. godine. Njegov brat, Honorije, nasledio je Zapad, ali je takođe titulu avgusta nosio od 393. godine. Kako zbog Arkadijeve mladosti, tako i zbog njegove nesposobnosti da se uhvati u koštac s problemima, ulogu vladara je praktično vršio njegov savetnik i prefekt pretorija Rufin, poreklom Gal. S druge strane, Honorije je takođe imao savetnika koji je preuzeo ulogu zaštitnika cara i, zapravo, upravljao njegovim delom Carstva. To je bio Vandal Stilihon⁴¹, bračnim vezama povezan sa Teodosijevom porodicom, koji je pretendovao da bude zaštitnik oba mlada cara. Savetnici careva, Rufin i Stilihon, nisu gajili međusobno poštovanje, što se odrazilo i na poslove Carstva, a s druge strane, vodili su neprestanu bitku da očuvaju svoje sopstvene pozicije na dvoru.

Rufinu je to bilo daleko teže, jer je njegovu ulogu želeo dvorski službenik Eutropije, a zatim i carica Eudoksija, čiji je otac bio uticajni franački general. Ona je, posle stupanja u brak sa Arkadijem, imala sve veći i veći uticaj na cara. Njegova karijera je okončana 395. godine: ubili su ga legionari koji su se vratili sa zapada da pomognu da se uguši nezadovoljstvo Vizigota predvođenih Alarihom, kao i da se zaustave hunski upadi u Malu Aziju. Ovaj događaj usledio je nakon što je Stilihon krenuo sa kombinovanim istočnim i zapadnim legijama u pomoć caru Arkadiju (istočne legije su u Italiju došle sa Teodosijem), ovaj pohod obustavljen je na Arkadijev zahtev, a Stilihon je morao istočne legije, umesto da ih angažuje u borbi sa Alarihom, uputi u Konstantinopolj⁴².

Ovi prvi pokazatelji nesloge između dva cara, tj. njihovih savetnika, išli su u korist Vizigotima koje je predvodio Alarih. Iako u statusu rimskih federata, oni su se pobunili i počeli da pljačkaju Epir i Tesaliju. Stilihon je 397. godine ponovo krenuo u pohod protiv Alariha, ali je i ovaj put izbegnut odlučan sukob: iako su Goti morali da se

⁴⁰ R. C. Blockley 2008: 429-433.

⁴¹ S. Mazzarino, *Stilicone*, Roma, 1942.; P. G. Christiansen, *The use of images by Claudius Claudianus*, The Hague-Paris 1969, str.16-27.

⁴² John Curran 2008: 104-108.

povuku, njihova snaga ostala je nenarušena. To je dovelo do toga da, sledeće godine, Arkadije i zvanično preda Alarihu na upravu provinciju Iliriju, i da ga vojno uzdigne, u pokušaju da zadovolji apetite gotskog vojskovođe. Za ovu prinudnu odluku, Istok je krivio Stilihona, koji je čak proglašen neprijateljem istočnog dela carstva. Nesporazumi, pa čak i otvoreni sukobi su nastavljeni 398. godine, u provinciji Africi, koju je Gildon pokušao da otcepi od zapadnog dela i pripoji istočnom delu Carstva, ali mu to nije pošlo za rukom. Previranja u istočnom delu carstva su nastavljena, a za političke borbe na dvoru su korišćeni i nerešeni problemi sa upadima Huna, odnosno sa pobunom Ostrogota, koji su bili u svojstvu federata. Rezultat ovih borbi je Eutropijeva smrt i konačna prevlast carice Eudoksije⁴³.

Sam početak 5. veka, doneo je nove probleme sa Alarihom i Vizigotima, koji su samo čekali izgovor da nastave sa svojim pohodima protiv jednog ili drugog dela Carstva. Pošto je veći deo Balkana već bio opljačkan, 401. godine, Alarih je odlučio da krene na Italiju i, verovatno na Galiju. Međutim, 402. godine, Stilihon ga je zaustavio u bici kod Polencije i naterao na povlačenje. Stilihon, međutim, nije imao snage da dokrajči neprijatelja, jer su i njegove trupe bile pretežno sastavljene od federata, koji nisu uvek pokazivali željenu disciplinu. Iako na trenutak siguran od napada, zapadni deo carstva je sve više morao da brine o odbrani same Italije. U tu svrhu povlačene su legije sa Rajne i iz Britanije, čime su te provincije ostale otvorene za upade drugih varvarskih plemena. Čak ni sa tim snagama, ni sa plaćeničkim odredima Huna i Alana, Stilihon nije mogao da zaustavi invaziju Ostrogota na sever Italije, tokom 405. godine. Sve dok se, kao i većina varvarskih plemena u potrazi za plenom, Ostrogoti nisu razdvojili na više manjih grupa, sever Italije je, praktično, bio u njihovim rukama. Ipak, sačekavši da se podele, Stilihon ih je potukao i ponovo uspostavio vlast nad ovim delom zemlje.⁴⁴

Radost zbog pobede kratko je trajala, jer je već prvog dana 406. godine na zapadu došlo do pojave novog, ozbiljnijeg problema. Vandali, Alani, a za njima i Burgundani i Alemani provalili su u provinciju Germaniju i Galiju, i praktično ih preplavili. Vandali i Alani su došli čak do Pirineja. Franački federati, kao i druge galo-romanske snage nisu mogle da zaustave ovu bujicu naroda koja se sručila na granice. Istovremeno, u Britaniji

⁴³ Uporedi: Г.Острогорски 1996: 70-80; Ф.Успенски 2000: 132-153.

⁴⁴ Isto.

su izbili nemiri, i pojavila su se tri uzurpatora, od kojih je poslednji, Konstantin 407. godine, čak poveo vojsku protiv Honorija. Time su sprečeni Stilihonovi planovi da uz Alarihovu pomoć pripoji Iliriju zapadnom delu carstva. Poslavši veći deo vojske na zapad, Honorije je uspeo da zaustavi napad uzurpatora (ne i da ga dotuče), ali je sada Alarih tražio odštetu zbog neispunjenog obećanja. Iako je Stilihon bio za ispunjenje ovog zahteva, dvor je odlučio drugačije i Alarih je dobio novi izgovor za pohod na Italiju.

Posle relativnog zatišja na Istoku, Arkadijevom smrću, 408. godine, postavilo se pitanje nasledstva. Postoje sumnje da je Stilihon želeo da na to mesto dovede svog sina, dok je car Honorije bio zagovornik toga da se na presto istočnog dela popne mladi Teodosije II, njegov sinovac. Sukob između cara i Stilihona završio se porazom slavnog vojskovođe. Stilihon je na kraju i ubijen, a Teodosije II je postao car istočnog dela Rimskog carstva. Iskoristivši Stilihonovu smrt, Alarih je 408. godine ponovio napad na Italiju i stigao do samog Rima. Tada je Rim pristao da isplati ogroman otkup Vizigotima i Alarih je prestao sa opsadom. Posle Honorijeve intervencije Alarih je čak pristao da u budućnosti saraduje sa njim – jer su se, usled nove pobune u Africi javili problemi sa isporukom žita. Italiji, kao i Vizigotima zapretila je glad. Diplomatska saradnja ipak nije zaživela, jer su obe strane tražile način i izgovor da se reše one druge. Tako je Alarih 410. godine taj izgovor dobio u napadu na svog zeta, za koji je okrivio cara, i ponovo je opseo Rim. Ovaj put opsada je trajala kratko i 24. avgusta 410. godine, Vizigoti su ušli u drevni grad i tokom tri dana u potpunosti ga opljačkali. Vizigoti su posle toga krenuli na carsku prestonicu, Ravenu, ali se Alarih razboleo i umro. Njegov naslednik, Ataluf, odlučio je da Vizigote izvede iz Italije i oni su prešli u Galiju, a zatim se nastanili na području južno i severno od Pirineja.⁴⁵

I narednih godina nastavljene su bitke, pošto je Honorije morao da se obračuna sa uzurpatorima Konstantinom, a zatim i Jovinom. Varvarska plemena, ali i federati i rimske legije često su menjali saveznike. Rezultat svih tih borbi bio je da je Honorije sačuvao presto (uspevši da do 413. godine pobedi sve pretendente), ali i da su Britanija, Galija, kao i Pirinejsko poluostrvo postali dom varvarskih plemena koji su tu uspostavili svoje kraljevine. Ta plemena će saradivati ili ratovati sa Rimom i u narednim decenijama, a Zapadno rimsko carstvo će na kraju biti svedeno samo na Italiju i delove provincije

⁴⁵ R. C. Blockley 2008: 429-433.

Ilirije. Bez vojne i ekonomske snage da se suprotstavi varvarima, Rim će se sve više oslanjati na federate, plaćeničku vojsku i na saveze sa pojedinim plemenima. Rezultat takve politike je poznat, i 476. godine, dovešće do konačnog pada Zapadnog rimskog carstva, tj. do svrgavanja poslednjeg rimskog cara⁴⁶. To je učinio Odoakar vođa germanskih najamnika.

⁴⁶ 475. godine rimski patricije Orest doveo je na presto svog sina Romula Augustula i u njegovo ime upravljao državom. Ali, protiv njega su se pobunili varvarski najamnici, na čijem se čelu nalazio jedan Skit, Odoakar. Orest je 476. godine bio ubijen, Romul Augustul svrgnut sa vlasti, a znake carskog dostojanstva Odoakar je poslao u Konstantinopolj. Uobičajeno je da se ovaj događaj smatra krajem Zapadnog rimskog carstva.

2.1. RELIGIJA I FILOZOFIJA RIMSKOG CARSTVA U DRUGOJ POLOVINI 4. I PRVOJ POLOVINI 5. VEKA

Od pojave hrišćanstva, pa sve do početka 4. veka, ova religija je bila zabranjena u Rimu. Razlog za ovakvu odluku rimskih careva ležao je u činjenici da, za razliku od svih drugih, mnogobrojnih kultova i religija koje su se poštovale u Carstvu, jedino hrišćani nisu priznavali status boga rimskom caru, već su tvrdili da su svi ljudi pred Bogom jednaki. Naime, Avgust Oktavijan se, pored mnogobrojnih titula koje je sebi dodelio, proglasio i za *Divi filius* – Sina Božijeg. Tiberije, njegov naslednik, nazivan je sinom Božanskog Avgusta. Samim tim, hrišćansko verovanje da je Isus sin Božji došlo je u direktni sukob sa ovim titulama rimskih careva. Tako su hrišćani dospeli pod udar rimskih zakona i bili proganjani zbog svojih verovanja. S druge strane, ono što je hrišćanstvo nudilo svojim vernicima prevazilazilo je postojeće mnogobožacke religije i kultove, pa i sam judeizam iz koga je jednim delom i nastalo. Teško je reći šta je omogućilo hrišćanstvu da preživi sve teške trenutke i progone. Da li je to njegova filozofija koja je nudila da, uz prihvatanje i poštovanje vere, svi budu jednaki pred Bogom za života⁴⁷, a da posle smrti večno žive u nebeskom kraljevstvu? Ili sama posvećenost prvobitnih hrišćana koji su pre bili spremni da se suoče sa smrću u tamnicama i arenama, nego da pogaze svoja verovanja? Činjenica je da se tokom tri veka konstantnih progona (posebno intenzivnih u vreme Nerona, Marka Aurelija, Decija, Valerijana i Dioklecijana), broj hrišćana povećavao, i, da se kao takva, vera uspešno širila u svim delovima Carstva.

Početkom 4. veka, hrišćanstvo se toliko raširilo i ukorenilo u Carstvu da su carevi Galerije i Konstantin Veliki shvatili da je bolje da ovu veru ozakone i da pokušaju da je iskoriste u cilju ujedinjenja Carstva koje se sve teže nosilo sa problemima u svojim mnogobrojnim provincijama. Galerijev edikt (april, 311. godine, Nikeja) dopuštao je hrišćanima slobodu veroispovesti, slobodu molitvenog okupljanja, a za uzvrat se od njih tražilo da poštuju zemaljski poredak, kao i da se mole za zdravlje i napredak države. Ovaj

⁴⁷ Činjenica je da upražnjavanje religije nije zahtevalo prinošenje žrtvi i javne manifestacije verovanja, barem u početku.

Zakon o toleranciji, iako je zamišljen tako da očuva mnogoboštvo kao zvaničnu religiju Rima, i iako je hrišćane karakterisao kao „ljude obuzete ludošću“ – ipak je poslužio kao podloga za mnogo poznatiji – Milanski edikt⁴⁸ (februar 313. godine), cara Konstantina⁴⁹. Ovim ediktom konačno je hrišćanima omogućena sloboda veroispovesti i javnog ispovedanja svoje vere i vraćena im je pojedinačna ili zajednička imovina koja im je prethodno oduzimana jer su bili van zakona. Time je omogućeno legalno širenje hrišćanstva u carstvu. Proces hristijanizacije Rimskog carstva će se, uz kraće prekide tokom vladavine Julijana Apostate, nastaviti tokom narednih sedamdesetak godina, sve do cara Teodosija, koji će prekinuti versku neutralnost rimske države i proglasiti hrišćanstvo jedinom dozvoljenom verom.

Posle Julijanove smrti, bilo je očekivano da na vlast ponovo dođu carevi koji jačaju ulogu hrišćanstva. Iako je Jovijanova vladavina bila vrlo kratka, a većim delom se i odvijala tokom povlačenja iz Persije, smatra se da je on raskinuo sa Julijanovim pokušajem obnavljanja paganskih religija u Rimu, i da se vratio hrišćanstvu. U svakom slučaju, sigurno je da je svojim proglasima obnovio donacije hrišćanskim crkvama, kao i da je vratio hristogram na rimski novac. Prema rimskim istoričarima, Jovijan je bio pod uticajem nikejskog hrišćanstva⁵⁰, a protivnik arijanskog tumačenja, ali za vreme svoje kratke vladavine nije ulazio u sukob sa raznim istočnjačkim kultovima ili vidovima

⁴⁸ Vidi: Ifigenija Draganić, Aleksandra Smirnov Brkić, *Komparativna analiza latinskog i grčkog teksta "Milanskog edikta" kod Laktantija i Evsebija Kesarejskog*, Naučni skup Jezici i kulture u vremenu i prostoru, Filozofski fakultet Novi Sad 2011. knjiga rezimea str.29.

⁴⁹ Vidi: A. S. Brkić, *In hoc signo vinces – Milanski edikt i pobjeda hrišćanstva*, Zavod za udžbenike, Beograd 2011.

⁵⁰ Ortodoksno (pravoslavno) ili nikejsko hrišćanstvo dobilo je ime po tome što je taj vid hrišćanstva proglašen ispravnim na Prvom vaseljenskom saboru u Nikeji (325. godine). Pristalice ovog vida hrišćanstva su se tokom 4. i 5. veka neprijateljski odnosile ne samo prema onima koji su praktikovali paganske običaje i rituale, već i prema onim hrišćanima koji se nisu slagali sa osnovnim postavkama ovog vida hrišćanske religije – a to su pre svega bili arijanci i donatisti. Naime, tzv. nikejsko hrišćanstvo, ili ortodoksno hrišćanstvo je svoj simbol vere utvrdilo na Prvom vaseljenskom saboru. Nikejsko hrišćanstvo uvodi pojam Svete Trojice, ili Svetog Trojstva kao jedne od najvažnijih hrišćanskih dogmi. Na osnovu te dogme, postoji jedan Bog, predstavljen kroz tri ličnosti – Boga Oca, Sina i Svetog Duha. Bog je jedan, tvorac sveta, nebesa, vidljivih i nevidljivih stvari i stvorenja. On je tu tokom cele večnosti i stalno rađa Sina i ishodi Duha. On je uzrok Trojice, ali ne može da postoji pre njih. Sin – Isus Hristos, poslat je od Boga preko Svetog Duha, i uz pomoć device Marije uzima ljudsku prirodu i rađa se. Opet posredstvom Svetog Duha, Bog Otac omogućava Isusu da pobjedi Smrt i da vaskrsne (ponovo oživi i uzdigne se na Nebo). Sveti Duh je poslednja ličnost Trojstva, koja se neprestano daje i otkriva nam i Oca i Sina. Preko Svetog Duha, Bog Otac održava stvorenja i celokupnu materiju u životu. Mnogo vekova kasnije, ovaj vid hrišćanstva će biti prihvaćen od strane pravoslavnih hrišćanskih vernika.

hrišćanskog verovanja. I Jovijanov naslednik, car Valentinijan bio je po uverenju hrišćanin nikejskog učenja. Tolerisao je paganske religije, ali je vodeću ulogu ipak imalo hrišćanstvo. Kao hrišćanin nikejskog učenja, za vreme svoje vladavine, došao je u sukob sa donatistima⁵¹, koji su u to vreme pokušali da nametnu svoje viđenje hrišćanstva kao dominantno. Car Flavije Valens, kao i njegov brat i savladar Valentinijan bio je po teološkom uverenju hrišćanin. Za razliku od brata koji je zastupao nikejski vid hrišćanstva, Valens je bio više naklonjen arijanskom⁵² učenju, koje je svoje uporište uglavnom nalazilo u istočnim delovima carstva. Sukob između ova dva hrišćanska učenja je bio toliko izražen da su nakon Valensove smrti kod Hadijanopolja, nikejski hrišćani to prihvatili kao znak da Bog smatra ispravnim jedino njihovo učenje.

Rimski car Flavije Gracijan je po mnogo čemu ostavio značajan trag u istoriji hrišćanstva u Rimu. Iako je većina njegovih prethodnika navodno raskrstila sa paganskim religijama i bila okrenuta hrišćanstvu (osim Julijana), on je prvi koji je preduzeo i vidljive korake u tom pravcu. Kao prvo, odbio je da nosi titulu i znamenja vrhovnog sveštenika rimskog paganskog kulta *pontifex maximus*. Takođe je zabranio javno poštovanje paganskih kultova u Rimu, a potom i naredio da se iz zgrade rimskog Senata ukloni oltar

⁵¹ Donatizam je nastao početkom 4. veka u severnoj Africi. Ime je dobio po berberskom svešteniku Donatu (Donatus Magnus) koji je smatrao da crkva mora da se ogradi od sveštenika traditora (izdajnika) koji su usled progona predali svete tajne vlastima. Naime, predstavnici afričkih hrišćana tražili su pomoć cara Konstantina da reši spor oko toga koga treba smatrati za punovažnog kartaginskog episkopa, Cecilijana ili Donata. Donatisti su optužili Cecilijana da je za vreme Dioklecijanovih progona izdao goniocima svete knjige i da je, prema tome, traditor. A Cecilijanove pristalice optužile su protivničku stranu da je Donat nezakonito postavljen. Konstantin je ovaj spor predao na rešavanje saboru episkopa, prvo u Rimu, a zatim u Arlu 314. godine. Oba sabora priznali su Cecilijana za zakonitog kartaginskog episkopa. Ovaj spor između dva episkopa, pretendenta na sedište u Kartagini, poslužio je kao početak otvorene i žestoke borbe, koja je trajala preko sto godina.

⁵² Arijanstvo je hrišćanski pokret koji je ime dobio po svešteniku Ariju iz Aleksandrije ili iz Libije. Arije je bio sveštenik, ali i pesnik aleksandrijskog manirizma, veoma poštovan među običnim svetom. Sukobio se sa nikejskim hrišćanima oko pitanja odnosa Boga i Hrista, koji, po njegovom shvatanju, nisu mogli imati tzv. homeostazu ili istu suštinu. Pokrećući ovo pitanje na jednom predavanju aleksandrijskog patrijarha Aleksandra, Arije je započeo raspravu o pitanju koje zapravo nije bilo novo, ali je on istrajao u svom viđenju odgovora. Ubrzo je stekao mnoge pristalice, pa je pitanje odnosa Boga i Sina (i Svetog Duha), moralo biti rešeno na Prvom vaseljenskom, ili tzv. Nikejskom saboru. Posle tog sabora, Arije je prognan u Iliriju, ali je i tamo širio svoje ideje, tako da su episkopi Singidunuma i Mursije (Beograda i Osijeka) postali njegovi sledbenici. Njegovi protivnici su ga na kraju najverovatnije ubili otrovom, ali arijanstvo time nije prestalo – jer samo učenje i nije bilo vezano za Arijevu ličnost, već za suštinsko pitanje hrišćanstva. Goti i Germani su takođe primili ovaj oblik hrišćanstva, a on se zadržao i u severnoj Africi i na Bliskom Istoku. I pojedini rimski carevi su mu se priklanjali, tako da su nikejski hrišćani proslavili smrt cara Valensa (pošto je bio arijanac) kao pobedu svog verovanja.

boginje Pobjede. Pod uticajem svog hrišćanskog učitelja i savetnika, Ambrozija, Gracijan je zastupao pravoverni nikejski vid hrišćanstva. Bio je i učesnik u teološkom sukobu između ovog vida hrišćanstva i arijanaca i donatista sa druge strane. Rezultat tog sukoba je odluka da se zabrani vršenje verske službe sveštenicima koji su se priklanjali ovim učenjima⁵³. Relativno kratkotrajna bila je vladavina cara Valentijana II. Činjenica da je bio svrgnut, pa kasnije ponovo proglašen, nije ga sprečila da uđe u istoriju hrišćanstva kao car koji je učestvovao u konačnom ukidanju paganske religije u Rimu. Godine 391. izdat je edikt kojim su svi žrtveni i religiozni obredi u paganskim hramovima bili proglašeni za zločine protiv imperatora, za koje su bile predviđene novčane kazne i oduzimanje imovine. Vladavina Teodosija Velikog bila je usmerena ka uspostavljanju religioznog jedinstva u imperiji. Težio je da u svim oblastima učvrsti nikejsko učenje. Teodosije ne samo što nastavlja da izdaje zakone protiv paganstva, već taj uzastopni niz zakonodavnih i administrativnih mera dovodi do konačne i apsolutne zabrane paganskog kulta, kako na javnim skupovima i u hramovima, tako i u privatnim kućama. Godine 393. poslednji put su bile održane Olimpijske igre. Tokom ovog perioda hrišćanstvo se ne sukobljava samo sa paganskim religijama i kultovima, već i sa različitim učenjima⁵⁴ u okviru sopstvenih verovanja. Najpoznatija takva učenja, koja su čak zahtevala intervenciju careva, bila su arijanstvo i donatizam.

⁵³ Garth Fowden, *The Cambridge Ancient History*, Vol. XIII, The Late Empire, A.D. 337-425, Cambridge University Press, 2008:539-558.

⁵⁴ Treba izdvojiti nekoliko ljudi koje su nikejski hrišćani predstavljali kao najveće jeretike. Eunapije (Eunapios) – episkop Kizika u Miziji, studirao je u Aleksandriji. Njegovo učenje bilo je slično arijanskom, ali se razlikovalo u tome što je smatralo da postoji veza između imena i suštine. Stoga, ako postoje različita imena (Bog, Sin i Duh), onda im je i suština različita. Pelagije (Pelagius) je bio asketski monah i teološki mislilac koji je propovedao da čovek ima moć da čini dobro i da radi na svom spasenju. Smatra se osnivačem pelagijanstva. Time je odrekao da se „prvobitni greh” (Adama i Eve) prenosi na sve naredne generacije, a smatrao je da čovek može biti moralan i bezgrešan ako se dovoljno potruži. Pošto je zvanična crkva tvrdila da je samo Bog bezgrešan, došao je u sukob sa crkvenim ocima i, na zahtev svetog Avgustina, njegovo učenje osuđeno je kao jeres na saboru u Kartagini 417. godine. Pošto je i dalje imalo dosta pristalica, učenje je ponovo proglašeno kao jeretičko i 431. godine na Trećem vaseljenskom saboru u Efesu. Nestorije, osnivač nestorijanstva, tj. učenja po kome Isus ima dve razdvojene ličnosti (ljudsku i božansku). Stoga ni devica Marija ne može biti Bogorodica, već samo „Hristorodica”. Ovo učenje je proglašeno za jeres na Trećem vaseljenskom saboru. Opstalo još dugo nakon toga, prvo sa sedištem u Bagdadu i pod zaštitom Arapa. Posle 13. veka i mongolskih napada na Malu Aziju i Evropu, nestorijanci odlaze dalje na sever i istok.

Na zahtev Teodosija, vatrenog privrženika hrišćanstva, održan je Drugi vaseljski sabor⁵⁵ (maj/jul 381. godine u Konstantinopolju). Dva Teodosijeva sina, Honorije i Arkadije, bila su prva dva rimska cara koja su vladala podeljenim Carstvom. Bili su poznatiji po vladavini svojih vojnih i dvorskih savetnika nego po svojoj ličnoj sposobnosti. Podela Carstva koja je započela njihovom vladavinom, dovešće vremenom i do sve većeg udaljavanja i raskola dva krila crkve – Istočnog i Zapadnog, što će opet u 11. veku dovesti i do podele na katoličanstvo i pravoslavlje.

⁵⁵ Tokom 4. i 5. veka održana su tri vaseljska i veći broj manjih (regionalnih) crkvenih sabora. Svrha ovih sabora, na kojima su najčešće učestvovali episkopi i patrijarsi (često uz pratnju nižeg sveštenstva) bila je da se pozabave organizacionim i teološkim pitanjima koja su predstavljala problem za funkcionisanje crkve u celini, ili na regionalnom nivou. Na saborima su se često suprotstavljale različite struje (npr. nikejci i arijanci), te se rezultat sabora kretao od preporuka i naredbi do izopštenja pojedinih sveštenika i proglašavanja njihovog učenja za jeretičko ili šizmatsko. Takođe, na ovim prvim saborima, jasna je uloga cara kao vrhovog presuditelja u svim sporovima i po svim pitanjima. Prvi vaseljski sabor je održan 325. godine u Nikeji. Sazvan je kako bi raspravio pitanje učenja koje je propovedao Arije, kao i pitanje Simbola vere. Održan je u vreme Konstantina Velikog, a prisustvovalo mu je 318 episkopa, pretežno sa Istoka. Oni su doneli odluku o Simbolu vere, dvadesetak drugih kanona, izopštili Arija, bacili anatemu na njega, proglasili njegovo učenje jeretičkim, i odredili kada se praznuje Uskrs.

Drugi vaseljski sabor je održan 381. godine na zahtev cara Teodosija I. Održan je u Konstantinopolju, a bavio se problemom koji je izazvalo učenje pneumatomahijanaca (duhoboraca), koji su verovali da je Sveti Duh inferiorniji od Oca i Sina (te da samim tim nisu jedinstveni). Ovo učenje je na Saboru odbačeno kao jeretičko. Treći vaseljski sabor održan je u Efesu, 431. godine, u vreme cara Teodosija II. Sabor se bavio pitanjem uvođenja imena Bogorodice za Devicu Mariju, a dve različite struje po tom pitanju su predvodili Nestor(ije), carigradski patrijarh, i Kiril, aleksandrijski episkop. Na Saboru je pobedila Kirilova struja, te je Nestorijevo učenje odbačeno (zanimljivo je da su obe strane ekskomunicirale jedna drugu). Takođe je na ovom Saboru odbačeno i učenje monaha Pelagija.

2.2. CENTRI OBRAZOVANJA RIMSKOG CARSTVA 4. I 5. VEKA

U ovom periodu hrišćanstvo još uvek nije predstavljalo dominantnu religiju. Čak i u momentima kada je proglašeno za zvaničnu religiju Carstva, još uvek su postojali veliki delovi imperije, kao i mnogi narodi unutar nje, koji nisu prihvatili samo hrišćanstvo, ili pak njegov ortodoksni, nikejski vid verovanja. Naime, hrišćanstvo se u ovom periodu širilo pre svega po gradovima, a mnogo manje u ruralnim sredinama. Naravno, ni svi gradovi nisu prihvatili hrišćanstvo na isti način. Neki, kao Antiohija⁵⁶ ili Konstantinopolj⁵⁷, postali su vrlo rano po broju vernika prave prestonice hrišćanstva. Neki drugi, kao Rim, Atina i Aleksandrija, još dugo vremena, javno ili tajno, pridržavali su se svojih nekadašnjih običaja i verovanja. Dakle, gradovi su bili i baza hrišćanstva, ali često i mesto otvorenih sukoba pristalica paganskih religija sa hrišćanima, kako verbalnih – kao u Atini, tako i fizičkih – kao u Aleksandriji. Teško je otkriti obrazac po kojem se hrišćanstvo širilo u nekom gradu, ali na prvi pogled značajna je bila i činjenica da li je taj grad od ranije imao razvijene škole filozofije i retorike. Tako su Atina i Aleksandrija, kao nekadašnji, a i tadašnji centri obrazovanja, prednjačili po broju obrazovanih protivnika

⁵⁶ Grad Antiohija je u ovo vreme jedan od centara hrišćanstva. Prema predanjima, ovo je mesto u kojem su se hrišćani prvi put tako i nazvali. Predstavljala je jedan od tri najvažnija rimska grada na Istoku, a samim tim su je i hrišćani uvrstili u jedan od pet prvih Patrijarhata. Smatra se i da je Antiohijska crkva, posle Jerusalimske, najstarija pomesna hrišćanska crkva. Krajem 3. veka ovde je osnovana i Antiohijska škola, koja je predstavljala jedan od prvih centara teologije, i mesto gde su se „razvili” mnogi hrišćanski mislioci i učenjaci (Diodor Tarsijski, Teodor Mopsuestijski, Teodorit i Jovan Zlatousti). Ovde je, 341. godine, održan i Antiohijski sabor, na kojem se raspravljalo o problemu arijanstva i Simbolu vere donetom na Prvom vaseljenskom saboru. Zbog odluka donetih na ovom saboru, koje su donekle odstupale od nikejskih odluka, neki smatraju da je ovo jedan od prvih sabora koji je izazvao razdor unutar crkve. Ipak, Antiohija je ostala nepokolebljiva u svom hrišćanstvu, što je dokazala i u vreme kada je Julijan Apostata boravio u ovom gradu.

⁵⁷ Iako je ime Konstantinopolj grad dobio tek kasnije (negde u 5. veku), nesumnjivo je da ga je 330. godine tadašnji car Konstantin proglasio prestonicom. Prvobitno nazvan Drugim Rimom, pa zatim Novim Rimom, kasnije je dobio ime po svom osnivaču i, uprkos osvajanjima i drugim prisutnim imenima, nosio ga je sve do osnivanja Republike Turske 1923. (otkad je jedino dozvoljeno ime – Istanbul). Iako je nastao u 4. veku, činjenica da je bio „carski grad” ga je odmah izdvojila od drugih gradova u Carstvu. Kako je Rim gubio primat kao prestonica, tako je Konstantinopolj sve više jačao, jer su, i pre konačne podele Carstva 395. godine, carevi na Istoku uglavnom birali ovaj grad za svoje sedište. I za hrišćane je on bio dovoljno važan da postane jedan od prvih patrijaršijskih gradova. Za razliku od drugih velikih istočnih gradova, on je bio nov po svom značaju, tako da u njemu i nije bilo značajnih paganskih svetilišta. Po predanju, tzv. Carigradsku patrijaršiju osnovao je sv. apostol Andrej Prvozvani.

hrišćanstva. Aleksandrija je bila jedan od najvećih gradova Rimskog carstva, koju je još 331. pre n.e. osnovao Aleksandar Makedonski. Vremenom je zbog svog ekonomskog značaja postao i centar obrazovanja. Među istočnim gradovima Aleksandrija je već odavno predstavljala centar učenosti. Bila je vekovima centar kako filozofije, tako i retorike, religiozno-filozofskih sistema i mesto proučavanja grčkog jezika i kulture. Iako je hrišćanstvo bilo prilično rašireno u gradu a aleksandrijski episkop je, kao stub nikejskog učenja, čak i na Zapadu uživao veliko poštovanje, ipak je i ovde paganska kultura imala mnogo pristalica. U 4. veku ona se uspešno opire hrišćanstvu u Egiptu, a Serapisov hram u Aleksandriji i dalje je središte paganskog kulta. Pri hramu je postojala velika biblioteka. Prosvećeni pagani i hiljade hodočasnika okupljali su se ovde i učestvovali u mnogim filozofskim i religioznim debatama. Takva okupljanja osudio je episkop Aleksandrije. Godine 391. poznati hrišćanski borac, patrijarh Teofil u tesnom dogovoru sa monasima, kojima je Serapisov hram bio trn u oku, dobio je od imperatora dozvolu da na mestu srušenog Dionisovog hrama sagradi hrišćansku crkvu i tim povodom je u gradu organizovana svečana procesija. Izbila je pobuna i pagani su napali hrišćane. Uz velike teškoće, red je ipak zaveden, posle čega je imperator reskriptom, izdatim u Akvileji, naredio da se Serapejon sruši i zabranio paganski kult.⁵⁸ Iako je Aleksandrija bila jedna od prvih hrišćanskih patrijaršija, ovaj grad je bio i centar za izučavanje neoplatonske filozofije. Sukobi hrišćana i pagana su potrajali kroz ceo 4. vek i smatra se da su završeni smrću Hipatije⁵⁹, koju su hrišćani ubili 415. godine. Paralelno sa filozofskom, postojala je i hrišćanska Aleksandrijska teološka škola, koja se proslavila po kontemplativnoj metodi tumačenja Biblije. Čuveni predstavnici ove škole bili su sv. Klement Aleksandrijski⁶⁰, Filon⁶¹ i Origen⁶². Bez carske dozvole, hrišćanska stihija

⁵⁸ Ф. Успенски 2000: 117.

⁵⁹ Hipatija (Hypatia), kći čuvenog matematičara Teona, predstavnica neoplatonske škole u rodnoj Aleksandriji.

⁶⁰ Titus Flavius Clemens Alexandrinus, živeo je u 2. veku. Bio je rodom, verovatno, iz Atine. Smatra se prvim hrišćanskim naučnikom.

⁶¹ Philon, živeo je u prvoj polovini 1. veka. Potiče iz ugledne kuće. Bio je jevrejsko-helenistički religijski filozof. 39/40. godine vodio je izaslanstvo u Rim da bi od cara Kaligule izdejstvovao građanska prava za Jevreje u Aleksandriji. Njegova grčka dela, sačuvana su gotovo u celini. U svom učenju se uglavnom oslanjao na Platona i na stoike.

⁶² Adamantius Origenes, živeo je krajem 2. i početkom 3. veka. Bio je rodom iz Aleksandrije. Smatrali su ga za najvećeg i najučenijeg među grčkim crkvenim ocima. Bio je Klementov učenik. Posle jednog sukoba sa tamošnjim episkopom seli se u Cezareju u Palestini, i u Tiru umire od posledica mučenja. Pisao je uglavnom biblijsko-istorijska dela od kojih je sačuvano veoma malo, a od toga veći deo u latinskom

porušila je hramove u Fenikiji, kao i čuveni hram u Osroeni, koji je Teodosije izgleda hteo da poštedi kao umetničko delo.

Rim tokom 3, a zatim, 4. i 5. veka prestaje da bude simbol Imperije. U ova tri veka, pa sve do propasti Zapadnog Rimskog carstva, mnogi carevi nisu svoja vojna i administrativna sedišta imali u Rimu, već u nekom drugom gradu na Zapadu ili Istoku. Sa promenom cara, često se menjalo i mesto prestonice carstva. Gradovi kao što su Trir, Ravena, Milano, Split, Sremska Mitrovica, a na kraju i sam Konstantinopolj, kraće ili duže vreme nosili su status prestonice. Time, i činjenicom da Senat gubi skoro svaku moć sem formalne, Rim se polako počeo pretvarati u drugorazredni grad Imperije. Ipak, po pitanju hrišćanstva, Rim je imao posebnu ulogu. Današnja katolička hrišćanska crkva smatra ga verskom prestonicom, a pokušaji da se za to pravo izbori datiraju upravo iz ovog vremena i legendi o sv. Petru. Rimski patrijarh, papa, smatra se naime, direktnim naslednikom sv. Petra, pa je samim tim, po katoličkoj crkvi, njegov položaj viši od svih drugih episkopa/patrijarha. Igrom slučaja - istorijski izvori tvrde da je to bilo zbog starosti i bolesti - prvi rimski papa, nije prisustvovao Prvom vaseljskom saboru. Katolička crkva i danas to koristi kao „dokaz” da je Papa viši od svakog Sabora⁶³. Tokom ovog perioda u Rimu je još uvek bilo dosta pristalica paganskih religija, ali je sa slabljenjem rimske aristokratije tj. Senata, kao i uticaja samog grada, i njihov uticaj sve više slabio.

Retorika, filozofija i pravo su tri naučne oblasti koje su u ovom periodu igrale veliku ulogu u obrazovanju. Određeni gradovi izdvajaju se kao centri tih nauka: Aleksandrija, Antiohija, Atina, Cezareja, Edesa, Nikeja, Konstantinopolj i Milano. Međutim, najveći deo stanovništva nema priliku za formalnu edukaciju. Pojedini tragovi, poput pisanja Basila iz Cezareje, ukazuju na to da je ovo period začetka manastirskog učenja tj. pojave da manastiri postaju centri obrazovanja, što će kasnije biti ispoljeno

prevodu. Njegovo delo *Protiv Kelsa*, platonskog filozofa koji je oštro napao hrišćanstvo, predstavlja najznačajniju apologiju pre Nikejsog sabora. Napisao je i *O glavnim učenjima*, prvi priručnik hrišćanske dogmatike, sa mnogostrukim korišćenjem Platonove filozofije. Interesantan je njegov pristup Bibliji; naime, zastupao je verbalnu inspiraciju i razlikovao je trostruki smisao pisma, somatski tj. doslovni, psihički tj. moralni i pneumatski tj. alegorijsko-mistički. Ovo razlikovanje je imalo veliki uticaj na teologiju narednih vekova. Njegovo učenje je bilo osuđeno 553. godine na Vaseljenskom saboru u Carigradu, ali njegov uticaj time nije bio umanjen.

⁶³ Christopher Kelly, *The Cambridge Ancient History*, Vol. XIII, The Late Empire, A.D. 337-425, Cambridge University Press, 2008: 139.

naročito na Zapadu. U školama retorike, filozofije i prava, proučavaju se dela grčkih i rimskih pisaca, naročito Aristotela, Platona, Demostena, Ksenofonta, Cicerona, Tita Livija, Vergilija, Tacita i drugih. Važno je istaći da kako paganski tako i hrišćanski mislioci, retori, pesnici i učitelji, uzore ili modele na kojima podučavaju svoje učenike traže u istim izvorima. Uz to obrazovani hrišćani svoje paganske protivnike nazivaju neoplatonistima, a helensku kulturu, istina paradoksalno, vide kao jednog od svojih najvećih neprijatelja na polju teologije i filozofije. Paganski učitelji su postepeno zamenjivani hrišćanskim, ali se dešavalo da na njihovo mesto dođu jeretički učitelji, pa bi se proces ponavljao. Takođe, iako se hrišćanstvo rodilo na Istoku, primetno je da se na Istoku javilo i mnogo više jeretičkih učenja, kao i da su kultovi i paganske religije u tom delu carstva duže opstajali i imali makar prikrivene sledbenike. Možda je i to razlog što su samo nekoliko vekova kasnije to isto područje vrlo brzo islamizovali Arapi, koji su bili znatno verski tolerantniji od ranih hrišćana. Za hrišćane ovog perioda može se reći da su bili veoma rigidni u svojim stavovima i da su imali izrazito neprijateljski stav prema pristalicama svih drugih religija, kao i onih vidova hrišćanstva koji su odstupali od zvaničnih. Koliko je ta agresivnost posledica prethodnih žestokih progona, i koliko je doprinela očuvanju, pa i širenju hrišćanstva, teško je reći. Činjenica je da su u svom religioznom zanosu hrišćani bili spremni da unište mnoge viševekovne hramove i svetišta, pa čak i čuvenu Aleksandrijsku biblioteku, koja je već jednom uništena u vreme Cezara⁶⁴.

Ako posmatramo period od Konstancija II do Teodosijevih sinova, primetićemo da Rim prolazi kroz značajnu kulturnu transformaciju koju je uzrokovalo nekoliko faktora. Prvi, i možda najvažniji, predstavlja lagani, ali stalni prodor hrišćanstva i hrišćanskog mišljenja u sve pore društvenog života. U ovom periodu hrišćanstvo od nezakonite religije postaje jedina zvanična priznata religija Rimskog carstva, pa to odražava i na rimsku kulturu. Konstantinopolj, zamišljen kao novi Rim, postaje hrišćanska prestonica carstva, a veliki gradovi na Zapadu i Istoku imperije počinju da, pored retorike i prava, podučavaju i hrišćansku teologiju. Ipak, i u toku ovog procesa javljaju se sukobi hrišćanskih teologa i učitelja sa tzv. neoplatonistima, ili paganima, ili jednostavnije rečeno, sa svima koji su poštovali filozofska učenja starih Grka ili Rimljana. Takođe se

⁶⁴ Garth Fowden 2008: 554-558.

javlja i sukob između pojedinih struja u okviru samog hrišćanstva, ali on ima više obeležje teološkog i filozofskog nego kulturnog sukoba. S druge strane, javlja se još jedan proces, možda izraženiji na Zapadu nego na Istoku Rimskog carstva, ali svakako prisutan u oba njegova dela. Pod uticajem sve većeg priliva varvarskih plemena na teritoriju Rima, kao i njihovog sve većeg i značajnijeg uticaja na rimsku vojsku, administraciju, a na kraju i na izbor samih careva ili njihovih najznačajnijih savetnika i generala, dolazi do varvarizacije rimskog društva što će se najupečatljivije desiti u zapadnim provincijama - Britaniji, Španiji i Galiji. Varvari donose nove, ali usvajaju i već postojeće rimske običaje ili institucije, tako da u ovom periodu već počinjemo da govorimo o galo-romanskoj kulturi na Zapadu, odnosno o uticaju istočnjačkih običaja i moralnih kodova na Istoku carstva⁶⁵.

Tradicionalno obrazovanje predstavljalo je neophodan uslov za bilo koju javnu funkciju, osim onih najnižih. Ono se sastojalo od podučavanja u čitanju i pisanju, zatim od učenja gramatike i antičkih pesnika, a poslednji stepen obrazovanja je predstavljalo izučavanje retorike, kako bi se mogao naučiti i koristiti stil pisanja čuvenih besednika i pisaca. *Grammaticus*, koga mi danas nazivamo profesorom predstavljao je osnovu ovog sistema. Napredniji, ili viši stepen obrazovanja je započinjao takozvanim vežbama *progymnasmata*, a nastavljao se vežbama iz deklamacije, kompozicije i izvođenja, tj. držanja govora na izmišljene teme. Moglo bi se reći da je ovaj sistem zadovoljavao potrebe Imperije, stvarajući uniformno obrazovane činovnike, filozofe i umetnike koji nisu ohrabrivani da iznose sopstveno mišljenje, nego da rade, govore i pišu u skladu sa potrebama Carstva, i da slave cara i njegove saradnike. Sistem je nalagao da učitelje biraju lokalne vlasti, kao i da taj izbor potvrdi sam car. S druge strane, učenici koji su pohađali ove škole bili su deca bogatih građana, jer siromašni sebi to nisu mogli da priušte.

U ovom periodu, dobri govornici, poput Euzebija, bili su veoma cenjeni, a pojedinci, kao Jovan Hrizostom⁶⁶, postali su čak slavni zahvaljujući svojim oratorskim veštinama. Pri tom, carevima često nije bilo važno da li su njihovi oratori bili hrišćani ili

⁶⁵ Averil Cameron 2008: 704-708.

⁶⁶ Johannes Chrysostomos, druga polovina 4. veka iz Antiohije u Siriji. Bio je to najveći propovednik grčke crkve. Kao carigradski patrijarh, zbog uvođenja strogih reformi, postao je nepopularan i visoko sveštenstvo sa caricom Eudoksijom ga je oteralo sa tog položaja. Umro je u izgnanstvu. Jovan Zlatousti bio je učenik čuvenog retora Libanija.

pagani, samo je bilo bitno da su čuveni u svojoj veštini, jer je prilika za svečani ili oproštajni govor uvek bilo – nakon pobeda, prilikom religijskih svetkovina, posle izgradnje novih zgrada, i slično. Ukratko, carevo ime je uvek moralo biti slavljeno na što pompezniji način. Naravno, i od crkvenih velikodostojnika se tražilo da su vični govorništvu, jer je hrišćanstvo trebalo širiti i braniti kako od paganskih, tako i od jeretičkih i šizmatičkih učenja. Svaki centar podučavanja davao je svojim učenicima poseban pečat, koji je zavisio od vodećih učitelja te škole, ali i njene orijentacije. Stoga su se umnogome razlikovali oni koji su bili podučavani u Aleksandriji, Antiohiji ili Atini. Iako su istoričari bili „na ceni” u ovo vreme, ne može se reći da je to bilo zbog toga što su carevi želeli da se dobro upoznaju sa delima svojih prethodnika, ili sa rimskom istorijom u celini. I njihov zadatak, kao i kod pesnika, bio je da svoja dela prilagođavaju slici o carevima kao veličanstvenim i voljenim vladarima. Možda je jedini izuzetak od ovog nepisanog pravila predstavljalo Marcelinovo delo *Res Gestae*, koje je pisano na latinskom i, kao takvo, bilo prvo šire istorijsko delo na latinskom jeziku posle Tacita. Ipak, istorija je bila i poprište sukoba koji su se ticali religije. Naime, hrišćanski i paganski izvori nisu se slagali po mnogim pitanjima, pa su rasprave o tome prenete i na istorijske spise. Stvaranje hrišćanskih mitova i legendi moralo je biti potkrepljeno adekvatnim istorijskim izvorima, a njih su često pisali hrišćani. Jedan od vodećih hrišćanskih pisaca - istoričara bio je, već pomenuti Euzebije, koji je napisao *Život Konstantinov*⁶⁷. Ovo delo poslužilo je kao pokretač čitave serije sličnih istorijskih spisa i stvorilo novi žanr – hroniku. Euzebije je takođe bio i začetnik pisanja crkvene istorije.

Obrazovani ljudi, a tu se misli na one koji su podučeni iz oblasti retorike, književnosti, jezika ili filozofije i prava, postaju cenjeni i traženi, a karakteristično je i to da se grčki jezik, kao jezik nauke i filozofije, pa i hrišćanske religije, istiskuje sa Zapada i zamenjuje latinskim. Time se i krug čitalaca širi. Naravno, ne smemo zanemariti i činjenicu da rimska književnost počinje Grcima i završava se Grcima. Jedan od takvih velikana pozne rimske književnosti je i pesnik Klaudije Klaudijan. On je sjajan primer jednog provincijskog literature koji je stekao zavidan položaj u turbulentnim istorijskim previranjima Rimskog carstva krajem 4. i početkom 5. veka.

⁶⁷ Delo koje slavi Konstantina na vrlo neobičan način, čas ga upoređujući sa Aleksandrom i Kirom – paganima, čas sa Mojsijem.

3. PESNIK IZ EGIPTA

Klaudije Klaudijan, jedan najtalentovanijih antičkih rimskih pesnika⁶⁸ živi i radi u vreme velikih istorijskih previranja u već podeljenom Rimskom carstvu.⁶⁹ To mračno i opasno doba na književnu scenu iznedrilo je talentovanog pesnika Klaudija Klaudijana. Malo toga se zna o njegovom životu. Jedini savremenici koji ga pominju su Sveti Augustin i Orozije. Njihovi stavovi bili su vrlo jasni u oceni pesnika. Kad je prikazivao Teodosijevu pobedu kod Frigida, Augustin na jednom mestu kaže: „...odakle i pesnik Klaudijan, premda otuđen od Hristovog imena, rekao je u njegovim pohvalama“ (unde et poeta Claudianus, quamvis a Christi nomine alienus, in eius laudibus dixit...⁷⁰), a Orozije, još oštrije, kaže za njega da je „najtvrdočlaviji paganin“ (paganus pervicacissimus⁷¹). Dakle, oni nam saopštavaju samo da je bio pesnik i paganin. Najduži tekst koji govori o njemu je natpis na bazi za njegovu statu podignutu na Trajanovom forumu u Rimu. Porfirna baza sa natpisom danas se čuva u Napulju.

CLJ CLAVDIANI V(IRI) C(LARISSIMI)
CLAUDIO CLAVDIANO V(IR) C(LARISSIMO) TRI
DEJCENTES ARTES PRAEGLORIOSISSIMO
BVJ NO ET NOTARIO INTER CETERAS
POJETARUM LICET AD MEMORIAM SPEM
PITERNAM CARMINA AB EODEM
SCRIPTA SVFFICIENT ADTAMEN
TESTIMONII GRATIA OB IVDICII SVI
EIDEM DD NN⁷² ARCADIVS ET HONORIVS
FELICISSIMI AC DOCTISSIMI

⁶⁸ Među poslednjim rimskim pesnicima treba istaći i Decima Magna Auzonija (330-393) i Klaudija Rutilija Namacijana (početak 5. veka)

⁶⁹ Vidi: Amm. Marc., XXXI, 13, 19.; H. Leppin, *Teodosius der Grosse* Wissenschaftliche Buchgesellschaft, Darmstand 2003, str. 205-220.

⁷⁰ Aug. *De civ. Dei* 5.26

⁷¹ Oros. *Adv. pg.* 7.35.21.

⁷² DD NN – Domini nostri

IMPERATORES SENATV IN FORO DIVI TRAIANI
ERIGI COLLOCARIQVE IVESSERVNT
EIN ENI BIP ΓΙΛΟΙΟ ΝΟΟΝ
ΚΑΙ ΜΟΥΣΑΝ ΟΜΗΡΟΥ
ΚΛΑΥΔΙΑΝΟΝ ΡΩΜΗ ΚΑΙ
ΒΑΣΙΛΗΣ ΕΘΕΣΑ

(sinu)KLAUDIJA KLAUDIJANA NAJČASNIJEG ČOVEKA
KLAUDIJU KLAUDIJANU v.c. TRIBUNU
I PISARU MEĐU OSTALIM (njegovim)
PLEMENITIM VEŠTINAMA NAJSLAVNIJEM
OD PESNIKA (iako su) PESME OD ISTOG
NAPISANE, DOVOLJNE ZA BESMRTAN SPOMEN
(zbog) SVEDOČANSTVA MUDROSTI I VERE
NAŠI GOSPODARI (istom) ARKADIJE I HONORIJE
NAJMILOSTIVIJI TAKOĐE NAJUČENIJI
NA ZAHTEV SENATA SU NAREDILI
DA SE PODIGNE STATUA NA TRGU BOŽANSKOG TRAJANA
SJEDINIO (je) VERGILIJEV UM
I HOMEROVU MUZU
KLAUDIJANU RIM I
KRALJEVI POSTAVIŠE.

Retor Eunapije⁷³ iz Sarda napisao je detaljnu istoriju o periodu koji obuhvata Klaudijanovu poetsku aktivnost, a nastavio je Olimpiodor⁷⁴, pesnik i diplomata iz

⁷³ Eunapios iz Sarda živeo je otprilike od 345. do 420. godine. Pisao je biografije uglavnom neoplatoničara (Βιοισοφιστῆς). U svom istorijskom delu, sačuvanom samo u izvodima, nastavlja Deksipovu hroniku i obrađuje vreme od 270. do 404. godine. Delo je pisano u antihrišćanskom tonu.

⁷⁴ Olympiodoros, živeo je krajem 4., pa do sredine 5. veka. Poreklom je iz egipatskog grada Tebe. Stekao je dobro obrazovanje. Upoznao se sa neoplatonskom filozofijom. Pored grčkog i koptskog, savladao je latinski jezik kako bi mogao da napreduje u karijeri. Bio je u mnogim diplomatskim misijama kao carski

egipatskog grada Tebe. Pošto je Klaudijan stekao značajnu slavu još za života, i kao pesnik i kao neko ko slavi svemoćnog Stilihona, moguće je da bi nam bar jedno od ovih dela moglo reći nešto o njemu. Ali, nažalost, oba su nestala, i ono što se može naći danas tek je nepotpun i nevažan prevod epitoma bivšeg pravnika Zosima⁷⁵ koji čak ni ne pominje Klaudijana.

Tako, najvažniji izvor iz tog perioda ostaje sam Klaudijan. Njegovi panegirici, invektive, svadbene pesme, istorijski i mitološki epovi, epigrami i zbirka manjih pesama razućdenog stila na latinskom i nešto malo na grćkom jeziku su neprocenjive za istoroćara koji bi Źeleo da rekonstruiše burne godine koje su usledile posle smrti Teodosija Velikog. Ali, ne toliko zbog ćinjenica, koje su malobrojnije nego što se ponekad misli, već zbog uvida u suštinu politike i intrige tog doba, koji je dublji nego što se pretpostavlja. Nažalost, u najboljoj epskoj tradiciji, oni govore veoma malo o samom autoru. Nešto više se može sakupiti iz njegovih epigrama, iako, opet, malo toga o lićnom Źivotu.

Datum njegovog roćdenja je nepoznat. Pretpostavlja se da se morao roditi negde između 370. i 375. godine ali izgleda da je još bio mlad kada je došao u Rim, 394. godine. U pesmi napisanoj 397. godine još uvek je mogao da krivi „grešku prosućivanja“ za svoje *lubrica aetas*⁷⁶. On sebe naziva *sodalis*⁷⁷ drugom i vršnjakom Olibrija, mladog konzula iz 395. godine, koji je roćen 376. godine. Njihovo prijateljstvo pesnik poredi sa onim između Pilada i Oresta. Ovo ukazuje na to da Klaudijan ni u kom slućaju nije bio mnogo stariji od Olibrija, koji je bio u ranim dvadesetim godinama u to vreme. Tako da 370. godina verovatno ne bi bila mnogo udaljena od godine njegovog roćdenja.⁷⁸

sluŹbenik Teodosija II. Napisao je *Istorijske priće* (Ιστορικοί λόγοι) u dvadeset dve knjige u kojima opisuje vladavinu Honorija, taćnije period od 407. do 425. godine. Delo nije saćuvano, ali postoje fragmenti za koje Fotije kaŹe da sadrŹe dragocenu graću. Prema Fotiju Olimpiodor sebe naziva pesnikom, ali nije saćuvan nijedan stih pod njegovim imenom. Alan Kameron istraŹujući egipatske knjiŹevnike 4. i 5. veka svrstava ga u grupu „lutajućih pesnika“. Vidi: Photius, *Cod.*, 80 i 314 uvod; uporedi: E. A. Thompson, CQ xxxviii, 1944, 43 f.

⁷⁵ Zosimos, Źiveo je u drugoj polovini 5. veka. Rodom, verovatno, iz Gaze. Bio je visok drŹavni sluŹbenik pod carem Teodosijem II. Napisao je rimsku istoriju na grćkom jeziku, u kojoj ukratko daje pregled dogaćaja od cara Avgusta do Dioklecijana, a od tog doba pregled postaje opširniji sve do 410. godine

⁷⁶ *Car.min.* xxii. 6

⁷⁷ *Car.mai.* 40, 18-19.

⁷⁸ Th. Birt, *Claudii Claudiani Carmina*, recensuit Th Birt, Monumentum Germaniae Historica, Auctorum Antiquissimorum tomus VIII, Berolini 1892: vi; M. Platnauer, *Claudian*, trans. M. Platnauer, Loeb Classical Library, Harvard Univ. Press, 1922, reprint 1990, xii; A.Cameron 1970:1.

Njegovo ime ne možemo tumačiti kao što su se tumačila imena u doba Republike, tj. da oni koji su u slobodi rođeni imaju praenomen, nomen i cognomen⁷⁹. Ime je latinizovano ali ono zapravo odražava grčko davanje imena kao „Klaudijan Klaudijanov sin“. Znamo da nije bio rođeni Rimljanin, već da je rođen u Egiptu, što je pesnik jasno istakao u dva epigrama. Jedan je napisao izvesnom Genadiju, koji je bio, bar kako Klaudijan tvrdi:

...

Graiorum populis et nostro cognite Nilo...⁸⁰

...

iz Grčkog naroda i našeg poznatog Nila...

U drugom se obraća jednom visokom dvorskom službeniku Hadrijanu, kao svom sunarodniku iz Egipta:

Audiat haec commune solum, longeque carinis
nota Pharos...Nilus...⁸¹

Neka čuje ovo otadžbina naša i nadaleko lađama
poznat Faros...Nil...

Nešto ranije u istoj pesmi on ističe Aleksandra Velikog kao *conditor hic patriae*, što ukazuje na Aleksandriju. Danas se gotovo svi istraživači slažu da je Klaudijan bio iz Aleksandrije. To potvrđuje i Suda u zapisu preuzetom iz biografskog rečnika iz 6. veka koji je objavio Hesihije iz Mileta⁸².

⁷⁹ Uporedi: M. Milićević, *Klaudije Klaudijan - Otmica Prozerpine*, Zagreb 1997, 7.

⁸⁰ *Carm.min.* XIX, 3

⁸¹ *Carm.min.* XXII, 56.

⁸² Rostagni A., *Storia della letteratura latina*, II, Torino, 1955, 562; Cameron 1970: 3.

Postoje još dva teksta koji su naučnici ponekad cenili više od ovog jasnog svedočenja. Sidonije Apolinar⁸³ aluzijom ukazuje na Klaudijana kao na *Pelusiaco satus Canopo*⁸⁴. Ali svako ko je upoznat sa Sidonijevim stilom, kaže Kameron, odmah će shvatiti da je ovo samo njegov poseban način da ne kaže samo Egipat, što je preuzeo iz Lukanovog stiha „Nije li Nil...tako tiha vrela što teče Pelusijom i Kanopom“ (Nilusne ... et Pelusiaci tam mollis turba Canopi).⁸⁵ A Jovan Lidijac,⁸⁶ na Klaudijana ukazuje kao na „Paflagonskog pesnika“ (oátoj Đ Paflagën Đ poihtj⁸⁷). On koristi reč paflagën, kao što je to Birt shvatio, u smislu „galamdžija“ ili „brbljivac“. Ta reč se redovno sreće u Aristofanovim ismejavanjima Kleona⁸⁸ u komediji *Vitezovi*. Od najranijih vremena paflagën je sinonim za brbljivca, kao što je frÚx sinonim za kukavicu. Reč se koristila u tom kontekstu i u Jovanovom vremenu. Ovo je dokazano preko potpuno paralelnog primera kod Prokopija. To je, potpuno nezavisno od Birtove rasprave, objašnjeno i kod Haurija, koji očigledno ne zna ni za Jovanovu paralelu, ni za onu kod Palade.⁸⁹ Dovoljno je zaključiti da nema razloga za sumnju u Hesihijevo svedočenje, pošto je potvrđeno ličnom Klaudijanovom izjavom da je rođen u Aleksandriji.

Važno je istaći da, na primer, Rouz tvrdi da Klaudijan „piše u Egiptu (i stoga, pošto je on bio pismen čovek, u Aleksandriji)“.⁹⁰ Ali, iako je možda bilo tačno da su se u Kalimahovo vreme pismeni ljudi iz Egipta obavezno nalazili u Aleksandriji, to sigurno nije bio slučaj u Klaudijanovo doba. U 4. veku Egipat je postao najveći izvor pesnika u celom Carstvu. Skoro je nemoguće navesti nekog istaknutog grčkog pesnika u 4. ili 5. veku koji nije bio Egipćanin, ili u nekoj meri obrazovan u Egiptu. Kao što je Eunapije rekao „Egipćani su ljudi za poezijom“ (ἴμ p... poihtikí sfòdra ma...nontai).⁹¹ Ipak, od

⁸³ Sidonije Apolinar (Gaius Sollius Modestus Apollinaris Sidonius), druga polovina 5. veka, rodом iz Lugdunuma (Lion). Njegova dela su značajna za kulturu Galije.

⁸⁴ *Carm.min.* IX, 274.

⁸⁵ *Phars*, VIII, 542-3

⁸⁶ Jovan Lidos, na Zapadu po očevom imenu nazvan i Laurentije. Živeo je u prvoj polovini 6. veka. Bio je učitelj retorike u Carigradu. Autor dela *O mesecima*, *O predznacima*, *O rimskim državnim praznicima*.

⁸⁷ *De Mag.* I, 47.

⁸⁸ *Aristofanove komedije*, preveo Koloman Rac, Matica hrvatska, Zagreb, 1947, 55-171 (*Vitezovi* 188-192, 732-734.)

⁸⁹ Cameron 1970: 3, f.n.9

⁹⁰ H. J. Rose, *Handbook of Latin Literature*, 1954, 529, f.n. 193.

⁹¹ *Vit.Soph.*, X, 7, 12.

svog tog mnoštva egipatskih pesnika, samo su Klaudijan i Paladije⁹² dokazano iz Aleksandrije. Skoro svi ostali pesnici bili su iz Tebe. Najplodnije tle za pesnike tog doba, bez sumnje bio je Panopolj,⁹³ koji je, kako je Herodot primetio, još u njegovo doba bio sposoban da upije grčku kulturu. Taj grad se proslavio Nonom, Trifiodorom, Kirom, Pamprepijem i Horapolonom, kao svojim učenicima. Među mnogim drugim egipatskim pesnicima 4, 5, i ranog 6. veka, ima ih mnogo iz drugih gradova u egipatskom priobalju, tačnije iz Gornjeg Egipta. Skoro po hronološkom redu, tu su Soterih iz Oaze,⁹⁴ Heladije⁹⁵ i Kir⁹⁶ iz Antinopolja, Andronik⁹⁷ iz Hermupolisa, Eudemon iz Pelusija i Heraklid iz Memfisa⁹⁸, Olimpijodor⁹⁹ iz Tebe, Kolut¹⁰⁰ iz Likopolja, Hristodor¹⁰¹ iz Kopta, drugi Hristodor¹⁰², ali iz Tebe, i na kraju, ali ne i najmanje bitan, Dioskor¹⁰³ iz Afroditopolja. Kleobul¹⁰⁴, Harpokrat¹⁰⁵, Serenus¹⁰⁶, i neimenovani pesnik koga pominje Temistija¹⁰⁷ 377. godine¹⁰⁸ opisani su kao „Egipćani“ bez suvišnih detalja, a Musajo¹⁰⁹, autor dela *Hera i Leandar*, bi se možda mogao dodati toj grupi.¹¹⁰ Pored toga, navodi Kameron, postoji i mnogo anonimnih fragmenata iz radova manje poznatih egipatskih pesnika tog vremena. Neki su u vidu kopija koje su ti pesnici sami pisali i rukom ispravljali. Na primer, deo pesme o Dioklecijanovom i Galerijevom Persijskom ratu, 297-298. godine,

⁹² Palladios, živeo u 4. veku, iz Galateje, grčki hagiograf. Živeo je u Egiptu kao kaluđer, pa je posle postao episkop u Helenopolisu u Bitiniji, kasnije u Asponi u Galatiji. U tzv. *Historia Lausiaca* (nazvanoj po Lausu, carskom dvorskom rizničaru, kome je delo posvećeno), opisuje monašaki život u Egiptu i Palestini. Njegova biografija Jovana Zlatoustog, koji mu je bio prijatelj, sačuvana je. Napisana je u obliku dijaloga i služi u apologetske svrhe.

⁹³ Panopolis je grčka kolonija u Egiptu. Herodot ga prvi put naziva Hemis. Grad je poznat po čuvenim kamenolomima, proizvodnji lana, a kasnije i pamuka. Danas je to grad Ekmim ili Akmim.

⁹⁴ Suda s.v.

⁹⁵ Photius, *Cod.*, 279.

⁹⁶ Photius, *Cod.*, 279. do kraja, tačna godina nije definisana, ali u pitanju je 4. vek.

⁹⁷ Isto.

⁹⁸ Libanius, *Epp.* 228, 229, 291, 292, 839.

⁹⁹ Vidi f.n.76.

¹⁰⁰ Kolluthos, živeo je krajem 4. i početkom 5. veka, iz Likopolisa u Egiptu. Njegov kratki grčki ep (394 stiha) *Otmica Jelene* je napisan pod Nonovim uticajem.

¹⁰¹ Suda s.v.; *Anth. Pal.*, II.

¹⁰² Suda s.v.

¹⁰³ Cameron 1970: 5.f.n.2.

¹⁰⁴ Libanius, *Ep.*, 361.2.

¹⁰⁵ Libanius, *Ep.*, 368.

¹⁰⁶ Photius, *Cod.*, 279.

¹⁰⁷ Themistios, otprilike 317-388, iz Paflagonije. Bio je najuticajni grčki sofista 4. veka. Živeo je u Carigradu, bio je senator i vaspitač prestolonaslednika Arkadija i upravnik jedne retorske škole.

¹⁰⁸ Moguće je da je taj nepoznati pesnik Horapolon. Vidi Cameron 1970: 5. f.n.6.

¹⁰⁹ Živeo je krajem 5. do sredine 6. veka. Bio je grčki epski pesnik iz tzv. Nonove škole.

¹¹⁰ Cameron 1970: 5, f.n.7

što verovatno nije, kao što se mislilo, Soterihovo delo, i još jedno delo o pohodu inače nepoznatog generala Germana, protiv Blemija. Jedno delo od posebnog značaja je fragment kosmološke poeme o osnivanju Hermopolja. Takvo otkriće je i fragment iz Antinopolja, objavljen 1967. godine, hvalospev o guverneru po imenu Arhel.¹¹¹

Nema sumnje da su mnogi od ovih pesnika bar neko vreme proveli učeći u učionicama i bibliotekama Aleksandrije, ali očigledno je da Aleksandrija više nije bila jedini grad u Egiptu koji ima škole ili literarnu tradiciju koja bi mogla da posluži pesnicima. Nije više bilo razloga da Egipćani sebe smatraju manje vrednim ako nisu bili rođeni u Aleksandriji. Nono je ponosno izjavio „ja sam Nono, a moj grad je Panopolj“ (*NÒnnoj egè, PanÒj mšn m³/₄ pÒlij*)¹¹², a Olimpijador se hvalio time da je i sam Homer rođen u egipatskoj Tebi.¹¹³ Stoga Klaudijan ne bi tvrdio da mu je Aleksandrija rodni grad, osim ako to nije bila istina.

Mojsije Hadas tvrdi da, pošto Klaudijan ne navodi svoje aleksandrijsko poreklo u svojim najvažnijim pesmama na latinskom, mora biti da je sebe držao građaninom drugog reda dok je živeo u Rimu i Milanu.¹¹⁴ Ovo mišljenje nije utemeljeno, jer je Aleksandrija bila treći grad po veličini u carstvu. Na ovo ukazuje epitaf jednog ranijeg Aleksandrijca u Rimu:

Qršye m' 'Alexandreia, mštoikon Ÿq[aye dš `Rèmh,]
ji kÒsmou ki gÁj, ð xšne, mh[tropoÒleij].¹¹⁵

Nahranila me Aleksandrija, k'o doseljenika sahranio me Rim
o stranče, ovo su metropole zemlje i sveta.

Svakako, nije postojao razlog da Klaudijan iznese svoje privatne stvari u epskim pesmama i hvalospevima. Ali u epigramima on to otvoreno čini. Niko ko bi želeo da

¹¹¹ Cameron 1970: 5 f.n.12.

¹¹² *Anth.Pal.* ix 198.; A. Wifstrand, *Von Kallimachos zu Nonnos*, Lund, 1933, 166-168.

¹¹³ *Hist.*, frag., 33 (FHG IV, 65a). Grčki pesnici u vreme Carstva su generalno naglašavali mesto svoga porekla. Na primer Opijan (2. vek) napominje svoj rodni kraj, provinciju Siriju i Kilikiju. Vidi: *Cyn.* II 125 f.; *Hal.* III, 7 f. Takode i Kvint (4. vek) koji je sebe nazvao Kvint Smirnjani, autor epa *Događaji posle Homera*, našao je način da nas obavesti o svom rodnom kraju.

¹¹⁴ Cameron 1970: 6, f.n.2.

¹¹⁵ Cameron 1970: 6, f.n.3.

svoje egipatsko poreklo drži u tajnosti ne bi pisao dugačku pesmu o izvorima Nila¹¹⁶ ili epigram o krokodilu.¹¹⁷ Takođe, ono što je Klaudijan ismevao kod Eutropija kao *Aegyptia somnia* Jovana pustinjaka, nije bio negativan stav prema već sinkretičkim tradicijama mediteranskih kultura već više kritika upućena samom Eutropiju koji je hteo da pokaže da je svoje izvore sakupljao iz prve ruke. I možda ne bi bilo previše maštovito pronaći ovde tragove tradicionalnog neprijateljstva između Aleksandrinaca i rođenih Egipćana - Kopta¹¹⁸

Kao čoveku iz Aleksandrije, Klaudijanu je maternji jezik bio grčki, a iz epigrama koji je napisao verovatno 395. godine Aniciju Probinu, drugom od konzula za tu godinu, može se zaključiti da je njegovo književno stvaralaštvo do tada bilo isključivo na grčkom:

Romanos bibimus primum te consule fontes,
et Latiae cessit Graia Thalia togae¹¹⁹

Ispili smo rimske izvore prvo u tvoju čast, konzule,
i Grčka Talija ustupila je mestio lacijskoj togi

Jedna od tih pesmama je bila *Gigantomachia*, čija su dva fragmenta sačuvana. Prvi, uvod u pesmu, jasno pokazuje da je pesma recitovana u Aleksandriji. O ovome će se govoriti kasnije. Sedam epigrama sačuvano je u *Grčkoj Antologiji* i pripisuju se Klaudijanu. Ipak, za dva ili tri od njih još uvek se ne zna da li su zaista Klaudijanovi. Moguće je da ih je pisao neki drugi, kasniji, Klaudijan. Za razliku od *Gigantomahije*, istraživači su приметili da njihova metrička tehnika nosi jasne tragove Nonovog uticaja, koji je pisao skoro pedeset godina posle Klaudijanove smrti. Postojanje tog drugog Klaudijana se obično zaključuje na osnovu odlomka iz Euagrijeve¹²⁰ *Crkvene istorije*. On

¹¹⁶ *Carm.min.* XXVIII

¹¹⁷ *Carm.min.* app. IX

¹¹⁸ Cameron 1970: 6.

¹¹⁹ *Carm.min.* XII, 13-14

¹²⁰ Euagrios Scholastikos, živeo je oko 536-593. Potiče iz Epifanije u Siriji. Svoju advokaturu započeo je u Antiohiji. Bio je odlikovan visokim počastima od careva Tiberija i Maurikija. Nastavio je delo o istoriji crkve Sokrata, Sozomena i Teodoreta i napisao *Crkvenu istoriju* ('Ekkhlesiastiká fstor...a). U stilističkom pogledu kao uzor mu služi Tukidid.

tvrdi da su se tokom vladavine Teodosija II (408-450. godine) „Klaudijan i Kir proslavili kao pesnici“ (Klaudianὸν καὶ Κἰρον τοῦ ῥητοῦ ἑκ τῆς Ἰωνίας). Pesnik o kome piše Euagrije je verovatno kasniji Klaudijan, zaključuje Kameron, jer Kir je postao poznat tokom 430, a bio je i konzul 441. godine. Pesme našeg Klaudijana se ne mogu datirati kasnije od vladavine Teodosija II, jer je skoro sigurno da je do 408. godine pesnik ili umro ili nestao sa političke scene. Ako pođemo od činjenice da je Euagrije pisao skoro dva veka kasnije, možda je greškom stavio Klaudijana u vreme vladavine sledećeg cara, jer iz samog grčkog navoda vidi se da nije bio potpuno siguran što se tiče hronologije. Može se samo pretpostaviti da je pisao o čuvenom pesniku. Naš Klaudijan je bez sumnje bio najtalentovaniji i najistaknutiji pesnik svoje generacije i dvorski pesnik skoro čitavu deceniju. Harizmatično je delovao na svoje sledbenike poput Sidonija Apolinara, a najverovatnije je takav ili bar sličan uticaj imao i u grčkom svetu. Postoji još jedan dokaz, a to je lema za Anth.Pal. (I, 19). One su prilično nepouzdate, tvrdi Kameron. Ali, sve što bi se sa sigurnošću moglo zaključiti iz lema je pitanje da li je pisac tih kratkih izvoda znao Klaudijana koji je napisao delo *Pētria*¹²¹. Deluje da je pisac lema ovu informaciju dodao prvom pojavljivanju pesme pripisane Klaudijanu u Antologiji (I, 19). Istoimeni pesnici se često mešaju prilikom prepisivanja i u lemana Antologije, i malo je verovatno da je pisac lema iz 10. veka imao bilo kakve valjane osnove za uočavanje razlike između autora *Anth. Pal.* (I, 19) i autora *Gigantomahije*¹²².

Istraživači nemaju jedinstven stav kada je reč o njegovoj porodici i društvenom položaju. Farg¹²³ je mišljenja da je bio skromnog porekla jer nigde nije spomenuo svoju porodicu, dok Kameron realističnije gleda na stvari i sa sigurnošću zaključuje da je on potekao iz dobrostojeće porodice.¹²⁴ Zanimljivu hipotezu izneo je Teodor Birt¹²⁵ na temelju jednog odlomka iz Eunapija.¹²⁶ Naime, Eunapije kaže da je sofist Maksim iz Efesa imao brata koji se zvao *Claudianus*. Posle smrti cara Julijana 363. godine¹²⁷ Klaudijan je otišao u Aleksandriju gde je otvorio retorsku školu. Birt se pita nije li on

¹²¹ Pisanje *Pētria* tj. legendi o nastanku gradova antičke Grčke i Male Azije, bilo je izgleda popularno u 4. i 5. veku. Vidi: Cameron, 1970: 8-11.

¹²² Cameron 1970: 8 f.n.2.

¹²³ P. Fargues, *CLAUDIEN. Etude sur sa poésie et son temps*. Paris, 1933: 7.

¹²⁴ A.Cameron, 1970: 10.

¹²⁵ Birt 1892: V-VI.

¹²⁶ *Vit.soph.*, str. 47, edicija Boisson.

¹²⁷ *Amm.Marc.* 25.3.

mogao biti otac našeg pesnika. Ova pretpostavka u prošlom veku nije dokazana. Ali, ako protumačimo njegovo ime i prezime, kako je to bio običaj kod Grka, onda je Birtova tvrđnja utemeljana.¹²⁸ Bez obzira da li mu je otac bio retor i da li je imao retorsku školu, sa sigurnošću možemo zaključiti da je on potekao iz dobrostojeće porodice. Obrazovanje koje je morao steći obično je bilo van domašaja svih sem onih koji su bili bogati.¹²⁹ Oni koji su zaista želeli da dobiju najbolje moguće obrazovanje, koje je novac mogao kupiti, studirali bi retoriku od četiri do devet godina. Bilo je uobičajeno provesti nekoliko godina u Antiohiji ili Aleksandriji, a zatim još nekoliko u Atini ili Konstantinopolju, kao i učiti od nekoliko različitih profesora. Oni čiji su roditelji bili pripremljeni i kadri da to plate, učili su kod svih najcenjenijih učitelja tog doba, gde god da su oni podučavali.¹³⁰ Klaudijan je, bez sumnje, proveo nekoliko godina učeći u Aleksandriji. Pored izučavanja retorike i filozofije kao tradicionalnih predmeta kasnoantičkih škola, u Aleksandriji su se posebno negovale astronomija (uz nju i astrologija), matematika i medicina. Moguće je da upravo predavanjima u Aleksandriji Klaudijan duguje svoje živo interesovanje za te naučne oblasti. U kasnom 4. veku je u Aleksandriji bilo mnogo talentovanih učitelja gramatike. Palada, Horapolon, Amonije, Heladije su često i sami bili priznati pesnici i postojani pagani, i oni su ga najverovatnije i ohrabivali u proučavanju pesnika. Međutim, vrlo je moguće da je on takođe učio i u Atini, Antiohiji ili Konstantinopolju¹³¹. Kao što sam već pomenula, Egipćani su po Eunapiju ipak najviše cenili poeziju, tako da i talentovani Klaudijan nije učio samo da bi postao učen čovek, već se spremao za nešto više. Uostalom, njegova karijera se ne može pravilno razumeti osim ako se ne shvati da je on po profesiji bio pesnik. Tako se dogodilo da je jedini član napredne egipatske škole profesionalnih pesnika čija su dela sačuvana.¹³² Ovi pesnici su sa pažnjom izučavali sve tehnike različitih pesničkih žanrova u kojima bi mogli da pišu. Hvalospevi, pogrđne pesme, epitalamiji – svaki stil je imao svoja pravila i tajne. Klaudijanovi hvalospevi

¹²⁸ Po istom principu (gen. orig.)građena su prezimena i kod nas npr. Markov, Pavlov.

¹²⁹ Na primer, otac svetog Augustina morao je dugo da štedi dok nije skupio dovoljno sredstava da pošalje svog sina učitelju retorike u Madauruš (danas u Alžiru), a Augustin nikako ne bi mogao da završi studije u Kartagini, nakon smrti svog oca, da nije bilo pravovremene finansijske pomoći od porodičnog prijatelja.

¹³⁰ Sveti Vasilije, na primer, je nakon završetka svojih studija u Cezareji, otišao u Konstantinopolj, a zatim u Atinu. Uporedi A. Müller, *Philologus* lxxix, 1910, 292 f. (studentski život i putovanja u 4. veku).

¹³¹ Suda kaže da je u Teodosijevo vreme u Aleksandriji predavao veliki matematičar i filozof Teon, otac Hipatije. Vidi: Cameron 1970: 22-23 O školovanju u Egiptu u kasnoj antici vidi: A. Demandt, *Die Spätantike. Römische Geschichte von Diocletian bis Justinian 284-565 n.Chr.*, München 1989: 352.

¹³² A.Cameron, *Wandering poets: a literary movement in Byzantine Egypt. Historia* xiv, 1965, 470-509.

otkrivaju učeno poznavanje obrazaca i shema koje su postavili retoričari iz 3. i 4. veka, poput Menandera i Aftonija¹³³.

Pesnici i filozofi koji su podučavali u Egiptu mahom su bili putujuće literate i pustolovi, literate od zanata koji su tražili određenu sumu novca za svoje usluge i, naravno, slavu. Ovi putujući pesnici često su zapadali u razne neprilike jer su se, hteli oni to ili ne, upuštali u politiku i razne dvorske intrige. Obično su karijeru započinjali pisanjem hvalospeva o nekom lokalnom zvaničniku. Generaciju pre Klaudijana, Andronik iz Hermopolja je imao karijeru koja ga je vodila duž celog Istoka, a možda i do samog Rima, recitujući hvalospeve svom sugrađaninu, zvaničniku Foibamanu. Kir iz Antinopolja je započeo veličajući lokalnog vojskovođu Morisa.¹³⁴ Oni su, kao što sam napomenula, bili plaćeni za svoju službu, ili u novcu ili postavljanjem na neki položaj u civilnoj službi i dobijanjem imuniteta od plaćanja poreza i kurijskih dužnosti. Libanije savetuje svog prijatelja Heraklijana da mu pohvale peva pesnik Difil – ali ga upozorava da neće biti „besplatan“ (ϕμισq...¹³⁵). A stihovi Dioskora iz Afroditopolja završavaju se zahtevom za novcem.¹³⁶ Svima njima zajedničko je bilo to da su bili vrlo obrazovani i svi su bili pagani u tada već hrišćanskom svetu.

Ceo istočni deo Rimskog carstva govorio je grčki, dok se latinski jezik slabo znao, a latinska se proza i poezija gotovo ignorisala. U kasnijem periodu Carstva, latinski je postao jezik Imperije, ali samo na strogo praktičnom nivou, za one koji su želeli karijeru u profesijama koje su zahtevale makar osnovno znanje latinskog (pravne službe, vojska, administracija). Kameron navodi Gibonova zapažanja i tvrdnje da ne postoji nijedna aluzija na Vergilija ili Horacija u kompletnoj grčkoj literaturi od Dionisija iz Halikarnasa do Libanija. Libanije je pokazao potpuni i razmetljivi prezir prema latinskom jeziku, koristeći prevodioca čak i da bi napisao pismo, a car Julijan, kako je Amijan¹³⁷ zaštitnički primetio, uspeo je da nauči „toliko latinskog da ga barem razumeju“ (Latine... disserendi sufficiens sermo). A Glover¹³⁸ kazuje „izgleda da nije poznao čak ni osnove književnosti pisane na latinskom jeziku“. Suprotno ovom konvencionalnom stavu, što je

¹³³ Vidi: V. Jelić, *Progimnazmata retora Aftonija*, Matica srpska, Novi Sad 1997.

¹³⁴ Photius, *Cod.*, 279 do kraja.

¹³⁵ Libanius, *Ep.*, 969.

¹³⁶ Heitsch XLII, 5. 62 (= 9. 20, uporedi 16. 6), τὸν δὲ Ὀρέξον οὐκ ἔβουλεν ὀφείλειν. Za druge primere vidi: *Historia* xiv, 1965, 477-478.

¹³⁷ Am. Marc., XVI, 5, 7.

¹³⁸ T. R. Glover, *Life and Letters in the Fourth Century* 1901, f.n.1

bez sumnje bila posledica rastućeg interesovanja za latinski jezik, u Egiptu je posle Dioklecijanovih reformi, postojao jasan dokaz da je latinski jezik tamo proučavan u 4. i 5. veku. Papirusi su otkrili da su mnogi Egipćani u 4. veku počeli ne samo da stiču površno znanje zvaničnog latinskog jezika potrebnog za trgovinu i svakodnevni život, već i da čitaju priličan broj klasičnih autora, i to ne samo u tradicionalnim centrima učenja, s obzirom na to da je većina papirusa dolazila iz malih gradova kao što je npr. Oksirinhus. Uz to, učenici su ozbiljno počeli da proučavaju prozna dela poput Ciceronovih govora i Salustijevih spisa. U poeziji, kao što je i bilo za očekivati, dominirao je Vergilije. Postoji više papirusa o Vergiliju nego o bilo kom drugom rimskom piscu.¹³⁹ Sredinom prošlog veka pronađeno je nekoliko tekstova *Eneide* sa stihovima koji su ispisani jedan do drugog (nijedan stariji od 4., ili mlađi od 6. veka), neki obeleženi akcentima i simbolima koji označavaju kvantitet. Takođe, i pesnici srebrnog perioda bili su čitani; u Antinopolju, u 5. veku, uz detaljne komentare, izučavan je i pesnik Juvenal.¹⁴⁰ Ako je to tačno za gradove Gornjeg Egipta, kaže Kameron, verovatno su postojali još bolji uslovi u Aleksandriji. U ranom 5. veku Prokle je došao iz Likije, a pred kraj tog veka, Sever, budući patrijarh Antiohije, stigao je iz Sozopolja u Aleksandriju da izučava grčke retoričare.¹⁴¹

Latinski jezik Klaudijan je mogao naučiti u aleksandrijskim školama. Na osnovu dokaza koje pružaju papirusi možemo sa sigurnošću pretpostaviti da Klaudijan nije bio jedini koji je znao da piše pesme na latinskom. Ne zna se tačno da li je Klaudijan napustio Aleksandriju pre 394. godine. Ako se to i desilo, a verovatno jeste, njegova destinacija bila je Atina¹⁴². Odlaskom na usavršavanje, pesnik je sigurno tom prilikom posetio slavne centre starih religija, sad već zatvorene ili srušene, ali i dalje izuzetno poštovane. Ono što navodi mnoge istraživače na pomisao da je pesnik puno putovao je često spominjanje plovidbe morem, što je potpuno u skladu sa navodima tadašnjih pesnika¹⁴³. Moguće je i da je boravio u Smirni¹⁴⁴, a invektiva *In Eutropium* govori da je dobro poznao Malu Aziju, a možda i Konstantinopolj¹⁴⁵.

¹³⁹ Cameron 1970: 20. f.n.1.

¹⁴⁰ Cameron 1970: 20, f.n.2.

¹⁴¹ Cameron 1970: 20, f.n.3.

¹⁴² Atina je bila tada središte paganskog učenja, kako filozofskog, tako i teološkog. Ljudi koji su želeli bilo kakvu karijeru među učenim paganima morali su bar neko vreme provesti u Atini.

¹⁴³ Cameron 1965: 487.

U svakom slučaju, Klaudijan je krenuo na put nekoliko godina pre 394. godine, u vreme kada su se u Aleksandriji odigravali krvavi neredi između hrišćana i pagana. Ako prihvatimo kao tačnu Augustinovu i Orozijevu tvrdnju da je Klaudijan bio paganin, onda je imao i te kako ozbiljan razlog da nestane iz Aleksandrije već 391. godine.

Podsetimo se da su pagani 384. godine izgubili bitku oko oltara Pobede u Senatu; te iste godine u Egipat je stigao novi pretorijanski prefekt Istoka Materno Cinegije (384-388.)¹⁴⁶. Jedan od njegovih glavnih zadataka bio je da zatvori sve paganske hramove, uništi idole i zapleni imovinu svetilišta u korist države i vojske. Taj plan se nije doslovno sprovodio, pa je to razjarilo hrišćane, a naročito fanatičnu grupu monaha koji su zahtevali ne zatvaranje već potpuno uništenje hramova i idola¹⁴⁷. Posle krvavih obračuna u Solunu 390. godine Teodosije zadaje završni udarac paganima. Izdaje zakon 24. februara 391. godine i upućuje ga prefektu Rima Rufiju Albinu, u kojem se zabranjuje bilo kakav paganski kult i posećivanje hramova¹⁴⁸. U junu te iste godine iz Akvileje stiže Teodosijev ukaz o zabrani paganskih kultova u Egiptu¹⁴⁹, a sledeće, 392., zabranjen je i privatni paganski kult, kao paljenje vatre larima, libacije genijima, paljenje mirisnih trava penatima, ukrašavanje idola vencima i dr.¹⁵⁰ Ovo su bili povodi da se svuda u Egiptu, a naročito u Aleksandriji, rasplamsaju žestoki sukobi između pagana i hrišćana. Fanatični aleksandrijski arhiepiskop Teofil odlučio je da se uništi Serapeon, najveći i najslavniji od svih hramova. Rušenje Serapisovog hrama praćeno je svirepim i krvavim borbama između Teofilovih hrišćanskih fanatika i ekstremnih pagana koje je predvodio filozof

¹⁴⁴ Ako prihvatimo Birtovu hipotezu da je Klaudijan zaista sin Klaudijana, brata Maksima iz Efesa, koji se odselio u Aleksandriju, onda je naš pesnik imao strica u Smirni, Nimfidijana koji je bio drugi Maksimov brat, i u isto vreme je napustio Efes i otišao za Smirnu. Naravno ovo su sve pretpostavke koje nisu potkrepljene pravim dokazima. Vidi: Birt 1892: V-VI.

¹⁴⁵ A.Cameron 1970: 26-27.

¹⁴⁶ Libanius, *Or.* 30., 3., 48

¹⁴⁷ *C.Th.* 16.10.9, Liban., *Pro Templis* 10; Zosim, 50.4.

¹⁴⁸ Ukazivanje počte božanstvu, prinošenje žrtava (immolatio), proricanje iz utrobe žrtvovane životinje proglašeni su izdajom države i kažnjavani smrću, dok se posećivanje hramova kažnjavalo globom u zlatu.

¹⁴⁹ *C.Th.* 16. 10.10; 16.7.4-5; 16.10.11

¹⁵⁰ K. Latte, *Römisches Religionsgeschichte*, München 1960, 370-73.; Ž. Dimezil, *Drevna Rimsaka religija*, prevela sa francuskog Jelena Novaković, Knjižnica Zorana Stojanovića, Sr. Karlovci-Novi Sad 1997, str. 217 i dalje.

Olimpije. Posle rušenja Serapeona, većina paganskih branitelja¹⁵¹ napustila je Aleksandriju.

Gde je bio Klaudijan u to vreme? Mladi pesnik, po svemu sudeći, nije učestvovao u ovim krvavim neredima. U to vreme Klaudijan je mogao imati nepunih dvadeset godina, a uz to i žarku mladalačku želju da se ostvari kao pesnik i zaobiđe agresivnu politiku novoveračke religije, na čelu sa aleksandrijskim arhiepiskopom Teofilom. Kameron i Švarc tvrde da je Klaudijan otišao iz Aleksandrije 391. godine, što je najverovatnije i tačno¹⁵². Šta se dogodilo s njim u tim godinama ne zna se pouzdano, ali većina istraživača misli da se tokom 394. godine Klaudijan obreo u Rimu. Da li je u Rim došao pravo iz Aleksandrije takođe je bila tema nekih istraživača. Ako znamo da je većina putujućih pesnika¹⁵³ grčkog jezika odlazila u Atinu, Konstantinopolj ili Antiohiju, zašto je Klaudijan izabrao Rim kao mesto gde bi mogao ostvariti svoje ambicije? Možda se nadao da je život pagana jednostavniji u Italiji nego na Istoku, a možda sudbina jednog drugog Aleksandrijca tog vremena može da nam objasni razloge njegovog dolaska u Rim. Eunapije¹⁵⁴ spominje nekog Euzebija iz Aleksandrije koji je odlučio da ode u Rim, jer je znao, kako je sam rekao, veštinu ulagivanja moćnicima¹⁵⁵. Izgleda da je ta veština Klaudijanu išla od ruke te se bez dvoumljenja uputio u Rim.

¹⁵¹ Olimpije je otišao u Italiju, Amonije i Heladije sklonili su se u Konstantinopolj i bavili se podučavanjem. Vidi: P. Athanassiadi, *Persecution and response in late paganism: the evidence of Damascius*, *Journal of Hellenic Studies* 113, 1993, 15.

¹⁵² Cameron 1970: 28-29, 189.; F. F. Schwarz, *Nigra Maiestas. Bryaxis-Sarapis-Claudian*, *Classica et Provincialia*, Graz 1978: 202.

¹⁵³ Sposobniji pesnici bi uskoro napustili Egipat i lutali od grada do grada u potrazi za bogatim patronima. Dva upečatljiva primera su Kir i Pamprepije, obojica iz Panopolisa. Kir je imao odličan uspeh u Konstantinopolju, gde je pisao hvalospeve o caru i carici, a nedugo zatim je unapređen na položaj gradskog i pretorijanskog prefekta istovremeno – što je dotad bila neviđena čast – a kasnije je postao i konzul. Pamprepije je putovao širom carstva pre nego što ga je u Atini obasjala sreća: tu mu je pesnički talenat doneo položaj i bogatu ženu. Kasnije je bio prinuđen da napusti Atinu i ode u Konstantinopolj, gde mu je hvalospev o Ilusu, Zenovom moćnom ministru, doneo poziciju od velikog značaja. Postao je Ilusova „desna ruka“, što je poprilično ličilo na odnos koji je Klaudije Klaudijan imao sa Stilihonom. Pesnici Olimpiodor, Andronik i Hristodor su takođe puno putovali. Isto važi i za manje poznate pesnike, kao što su bili Difil i Eudemon. Čak i oni kojima neka veća putovanja nisu potvrđena obično bi proveli neko vreme u Konstantinopolju, npr. Amonije, Harpokration, Heladije, Horapolon (svi su bili Egipćani). U kasnoj Republici, i u ranim danima Carstva, Rim je bio mesto kojem su težili grčki pesnici iz svih krajeva – Filodem iz Gadara, Krinagora iz Mitilene, Filip i Antipater iz Soluna, i mnogi drugi, sve do dobro poznatog svetskog putnika Nestora iz Laranda, u 3. veku.

¹⁵⁴ *Vita.soph.* 493.

¹⁵⁵ Samo se za jednog putujućeg grčkog pesnika zna da je otišao u Rim. Bio je to Olimpiodor. Vidi: Cameron 1965: 485-487.

Rim je, bez obzira na to što je izgubio čast prestonice, i dalje držao do slave i veličine. Paganska kultura i dalje je prožimala sve pore rimskog društva, i dalje se živelo, bar kad je aristokratska klasa u pitanju, po paganskim običajima. Iako je veliki deo grada propadao, središni deo Rima, Forum i Kapitol zadržali su svoj stari sjaj. Rim je nastavio da bude sveto mesto paganskih hramova. Tačno je da su 395. godine hramovi bili zatvoreni, ali neki su bili obnavljani, kao Saturnov hram ili nanovo sagrađeni *Porticus deorum consentium*¹⁵⁶. Dolaskom u Rim, Klaudijan je kao mladić bio sigurno očaran lepotom rimskih građevina koje su svojom imponantnošću na svakom koraku veličale slavu i prošlost Rima. Ta prva mladalačka impresija ostala je prisutna u čitavom pesnikovom stvaralaštvu, ona ga je podstakla i zadužila da svoju mudrost i talenat ostavi baš ovde, na italском tlu. Takvo iskustvo nisu delili svi došljaci sa grčkog istoka. Amijan Marcellin¹⁵⁷ kaže da su se stranci teško uklapali. Naš pesnik se, izgleda, još u rodnom gradu pobrinuo da dobije preporuku nekog uglednog čoveka iz Aleksandrije ili možda Atine, koja bi mu pomogla da uđe u krugove moćnika tadašnjeg vremena. Tako je ubrzo postao klijent bogatih i uglednih ljudi.

¹⁵⁶ MacMullen, *Paganism Inthe Roman Empire*, Yale Univesity Press, New Haven 1981: 132-33; Milićević 1997: 14.

¹⁵⁷ Am.Marc. 14.6; 28.4.

3.1. KLAUDIJANOVA ANABASA

Za samo nekoliko meseci Klaudijan je postao prijatelj, a možda i klijent¹⁵⁸ porodice Anicija. Bila je to jedna od najuglednijih i najbogatijih veleposedničkih porodica u Italiji i jedna od retkih senatorskih kuća koja je prihvatila hrišćanstvo. Dva brata iz ove porodice, Probin i Olibrije, bili su Klaudijanovi vršnjaci i obojica su imali literarnih sklonosti¹⁵⁹. Mnoge istraživače čudilo je zašto je Klaudijan našao patrona u ovoj hrišćanskoj porodici, umesto da ga je tražio u krugu starih i slavni paganskih porodica poput Simahove¹⁶⁰. Klaudijan je izgleda bio vrlo svestan svoga položaja, jer jednog Simaha i njegove otvorene paganske stavove, kao i njegove istomišljenike iz senatorske klase štitilo je bogatstvo, a mladog pesnika iz Aleksandrije, osim pesničkog umeća i talenta, nije imalo šta da štiti. Njegova odluka da se stavi u službu bogate senatorske, ali hrišćanske porodice, očito se pokazala kao mudra. Teodosije je 5. i 6. augusta 394. godine kod reke Frigida porazio Eugenija¹⁶¹ i u trijumfu krenuo prema Rimu. Sa Eugenijem su propale i poslednje nade pagana da se Carstvo vrati veri predaka. Posle pobe na bojnom polju Teodosije je učinio sve da mirnim putem privoli bogate zemljoposjednike, koji su činili većinu tih pagana, da postanu hrišćani. Naime, za 395. godinu odredio je da budu konzuli Probin i Olibrije. Njihova mladost teško da je imala neke velike zasluge ili naročite sposobnosti, ali ono što ih je očito izdvajalo jeste da su bili hrišćani. Klaudijan je, kao njihov klijent i *sodalis*, imao čast da napiše i javno govori

¹⁵⁸ Može se zaključiti po poniznom tonu u pesmama upućenim Anicijama, Probinu i Olibriju. Vidi: *Carm.min.* 40.10 i 41.7.

¹⁵⁹ Njihova puna imena su Anicius Hermogenianus Olybrius i Anicius Probinus. Imali su i trećeg brata koji se zvao Anicius Petronius Probus. Olibrije je bio zainteresovan za retoriku i poeziju, a Klaudijan ga na jednom mestu naziva *sodalis*. Otkriven je i epigram, koji je napisao na latinskom i pesnički uobličio Ancije Probin. Vidi: Seeck, *Q. Aurelii Simmachi Quae supersunt edidit Otto Seeck*, Berolini, 1883: XC; Birt 1892: VI, X.; Fargues 1933: 11; H. Bloch, *The Pagan Revival in the West at the End of the Fourth Century* u A. Momigliano ed. *The Conflict Between Paganism and Christianity in the Fourth Century*, Oxford, Clarendon Press 1963: 211-212; Milićević 1997: 15.

¹⁶⁰ A.Cameron 1970: 30.

¹⁶¹ Uzurpator Eugenije, uz pomoć Franka Arbogasta, proglasio se carem i odlučio da vrati paganskoj veri predaka ugled koji je nekad imala. Simah je na ovu Eugenijevu restauraciju bio uzdržan te se nije direktno uplitao u otvoren sukob. Za razliku od Simaha, njegov prijatelj Virije Nikomah Flavijan pridružio se Eugeniju. Videvši poraz pagana Flavijan je sam sebi presudio. Vidi: Th. Grünwald, *Der letzte Kampf des Heidentums in Rom. Zu postumen Rehabilitation des Virius Nichomachus Flavianus*, *Historia*, 41/4, 1992, 462-87; J. F. Jordán-Montés, *La pervivencia del paganismo en el reinado de Honorio (395-423 d.C.)*, 1991, 185; Milićević 1997: 16.

panegirik povodom konzulstva. Da li je ovo bila slučajnost ili ne, nema potrebe raspravljati, ali, jedno je sigurno - za mladog pesnika to je bila velika čast, pogotovo što je bio stranac. Stupanje konzula na dužnost bila je jedna od značajnijih ceremonija u rimskoj administraciji i to je bila sjajna prilika da se Klaudijan pokaže kao dobar panegiričar i time zadobije nove porudžbe.

Prva Klaudijanova pesma na latinskom jeziku koja je javno recitovana bila je upravo panegirik Probinu i Olibriju. Ne zna se tačan datum čitanja ovog hvalospeva¹⁶². U svakom slučaju, ono što je tada Klaudijan pročitao imalo je odjeka, jer već Prosperova hronika¹⁶³ za 395. godinu, malo pre Teodosijeve smrti, kaže: *Hoc tempore Claudianus poeta innotuit*. Panegirik na latinskom upućen Anicijima je odlično sastavljena pesma, koja otkriva dobro poznavanje latinske literature, pregršt jezičkih finesa, kao i poznavanje tehnike pisanja epskih pesama¹⁶⁴. Našem pesniku očito je imponovalo okruženje, čim ih je tako brzo prihvatio kao svoje, ali to je u isto vreme i dokaz da mu latinska književnost nije bila nepoznata od mladih dana. Uspeh panegirika upućen Anicijima, sigurno mu je pomogao da upozna i približi se Teodosiju. Najverovatnije su ga Probin i Olibrije preporučili nekome sa carskog dvora, a možda čak i samom Stilihonu.

Teodosije iznenada umire 17. januara 395. godine. Istok ostavlja starijem sinu Arkadiju, a Zapad malodobnom Honoriju i njegovom štićeniku Stilihonu¹⁶⁵, koji je vršio službu vrhovnog vojnog zapovednika oba Carstva. Pretorijanski prefekt Istoka Rufin¹⁶⁶, brzo je reagovao na takvu ishitrenu odluku, pa je sam sebe proglasio Arkadijevim regentom. Tako je Rufin postao vodeća ličnost Istoka i car Arkadije je jedno vreme bio

¹⁶² Ne zna se da li je čitan 1. ili 3. januara 395. godine.

¹⁶³ Hronika Prospera Akvitanca iz 395. godine kazuje: *hoc tempore Claudianus poeta claret* (I.p.642); slično stoji u Vatikanskoj hronici: *Claudianus poeta claret* (I. p.710); i u Kasiodorovoj hronici: *hoc tempore Claudianus poeta insignis habetur* (p.650 ed. Mommsen).

¹⁶⁴ Birt 1892: VIII; Vollmer, RE III, 1899: 2652 s.v. Claudianus; M. Schanz, *Geschichte der römischen Literatur*, IV, München 1920, 4; Fargues 1933: 12; Cameron 1970: 35; Milićević 1997: 17.

¹⁶⁵ Flavius Stilicho je bio sin Vandala i majke Rimljanke (Hieronim. *Epist.* 123, zove ga *semibarbarus*). Karijeru je počeo kao protektor, a onda je dobio rang Vođe Domestika. 385. godine, posle ženidbe Serenom, Teodosijevom nećakom i usvojenom ćerkom, postao je *magister equitum praesentalis*. Pravu moć stekao je nakon pobeđe kod Frigida kad je postao *magister utriusque militiae* i to je ostao do svoje smrti. Vidi: J. B. Bury, *History of the Later Roman Empire*, I, London, 1923, str. 106.

¹⁶⁶ Flavius Rufinus je bio poreklom iz Galije. Kako je počeo karijeru, ne zna se. Do 388. godine imao je visok položaj na Konstantinopoljskom dvoru. Zadobio je Teodosijevo poverenje i 392. godine postao konzul. Vidi: Cameron 1970: 63; J. F. Nolan, *Claudian: Poet of Peace and Unity in the Later Empire*, diss. Un. of Washington 1973: 21; Milićević 1997: 18.

marioneta u njegovim rukama. Rufin je u izvorima opisan kao čovek lošeg karaktera.¹⁶⁷ Kao takav imao je brojne neprijatelje, među kojima je bio Eutropije¹⁶⁸ i, naravno, Stilihon.

Neki istraživači teže preteranoj akribičnosti u želji da saznaju kada je Klaudijan napustio Rim. Izvor odakle bismo mogli nešto da doznamo, ali samo polovično, jesu njegove pesme. Mladi pesnik je vrlo brzo posle 3. januara 395. godine, možda i pre Teodosijeve smrti, napustio Rim i otišao u Milano, tadašnju carsku prestonicu.

Istočno carstvo, te iste 395. godine doživljava burnu političku i vojnu krizu. Alarih¹⁶⁹, kralj Vizigota, kreće sa pobunjenom vojskom na Konstantinopolj. Bio je jedan od prisnih Teodosijevih vojskovođa, koji je sprovodio politiku integracije varvara tj. Gota u rimsku državu. Posle bitke kod Frigida, gde je bio deo komandnog kadra Teodosijeve vojske¹⁷⁰, njegovi apetiti su se naglo povećali. Smatrao je da njegovo vojno zalaganje nije dovoljno nagrađeno, za razliku od drugih vojskovođa varvarskog porekla, kao što su Stilihon, Rufin, Arbogast ili Baut. Posle Teodosijeve smrti, iskoristio je priliku za veliku pobunu u vojsci i pokušao je opsadu Konstantinopolja. To mu nije uspelo, te se sa vojskom povukao u Trakiju. Opustošivši Makedoniju, Tesaliju, Termopile, Fokidu i Beotiju, krenuo je na Atinu. Izvori kažu da mu se Atina predala uz veoma skup otkup¹⁷¹. Tu se Alarih nije zadržao, prešao je Istam i razorio Korint. Stigavši na Peloponez uništio je Arg i Spartu¹⁷² i te kobne 395. godine¹⁷³ Alarihovi Goti spalili su i do temelja razorili Eleusinu koja se posle toga više nikada nije obnovila.

Alarihovi pljačkaški pohodi bili su opomena, ali u isto vreme i lična prilika za intervenciju Stilihona koji je tada vršio dužnost zapovednika obe vojske, istočne i

¹⁶⁷ O. A. W. Dilke, *Claudian. Poet of Declining Empire and Morals*, Leeds Univer. Press, 1969: 3-5; Milićević 1997: 19.

¹⁶⁸ Evnuh Eutropije je bio jedan od visokih činovnika kraljevskog dvora.

¹⁶⁹ Rh. Rousseau, *Visigothic Migration and Settlement 376-418: Some Excluded Hypotheses...*, *Historia* 41/3, 1992, 345-361.

¹⁷⁰ Alarih je komandovao vojskom gotskih federata. Ovaj istorijski podatak najverovatnije je preuzet od Eunapija.

¹⁷¹ *In. Ruf.* 2.186-191; Hieron. *Epist.* 60.16.2; Eunap., *Vita soph.* 476 ed. Boissonade; Synes. *Epist.* 135; Zosim. 5.5.5-7.

¹⁷² E. Gibbon, *The Decline and Fall of the Roman Empire*, II, New York, 1781/92-93; Birt 1892: XXIV-XXXIII; Seeck, 1913: 275; J. B. Bury, *Hystory of the Later Roman Empire*, I, London, 1923, 119; E. Stein, *Geschichte des spätrömischen Reiches I: vom römischen zum byzantinischen Staate (284-476 n. Ch.)*, Wien, 1928, 353-354; L. Várady, *Das letzte Jahrhundert Pannoniens (376-476)*, Budapest, 1969: 111; Cameron 1970: 89; Demandt 1989:140; Milićević 1997: 20.

¹⁷³ Date su dve godine za razaranje Eleusine, 395. i 396.

zapadne. Naime, najveća Stilihonova želja bila je da svoj uticaj proširi na Istočno carstvo i ukloni Rufina, tako da mu je sukob sa Alarihom bio dobar izgovor za ostvarenje ličnih interesa. Ali do pravog okršaja između dvojice vojskovođa nije došlo jer je stiglo Arkadijevo naređenje da Stilihon napusti Grčku. Ovakav ishod veliki historičari kao Sek, Bjuri i Štajn tumačili su iz Klaudijanovih invektiva protiv Rufina kao tačnu historijsku činjenicu. Ali Kameron je posumnjao u verodostojnost pesnikovih reči, jer su Alarihove vojne sposobnosti, budući da ga Stilihom ni u jednoj bici nije pobedio, očito bile na mnogo višem nivou. Klaudijan je morao nekako opravdati Stilihonovo povlačenje, jer je pre svega bio njegov službeni pesnik i štićenik. Kameron je u ovim stihovima prepoznao da je Klaudijan izmislio Arkadijevo odnosno Rufinovo naređenje da Stilihon napusti Grčku, kako bi se vojskovođa, kao veran sluga Carstva, morao pokoriti¹⁷⁴. Da bi se osvetio Rufinu, Stilihon je podstakao varvarskog generala Gainu¹⁷⁵, inače njegovog štićenika, na pobunu u vojsci koja se završila Rufinovim ubistvom 27. novembra 395. godine. Klaudijan je, naravno, to opevao na sasvim drugi način, pa čitalac ne može naslutiti da je stradanje Rufina zapravo Stilihonova osveta. Invektive protiv Rufina pisao je 395. i 396. godine s prekidima, a vest o Rufinovoj smrti stigla je, najverovatnije, još dok ih je pisao. U to vreme, pesnik po porudžbi piše panegirik za treće Honorijevo konzulstvo i svoje stihove javno govori početkom 396. godine u Milanu pred carskim dvorom¹⁷⁶. Iste godine pred dvorskom svitom govori invektive protiv Rufina. Klaudijan azijski hvali one koji su ga plaćali, ali i pogano napada Stilihonove neprijatelje. Prva invektiva upućena Rufinu je sjajan primer, zaključuje Marina Milićević¹⁷⁷, kako pesnik koristi retorska pravila i mitološki aparat da Rufinov karakter i postupke pretvori u umetničko delo. Time se pesnik dokazao veštini u udovoljavanju svih prohteva koje je carska služba mogla postaviti pred njega.

Krajem 4. veka Milano je postao nova prestonica Zapada. Novi grad mamio je mnoge učene ljude¹⁷⁸, a među njima i karijeriste i udvorice. Duhovnim životom vlada

¹⁷⁴ Milićević 1997: 21 f.n.58.

¹⁷⁵ Dilke 1969:159; Demandt 1989:159.

¹⁷⁶ Na to aludira u predgovoru Honorijevog panegirika. Tu kaže da je iz Rima, gde se pokazao kao pesnik, i da je poslat na dvor kod cara koji će prosuditi o njemu.

¹⁷⁷ Milićević 1997: 22.

¹⁷⁸ Tako je i Augustin došao u Milano sa nadom da će ostvariti svoju retorsku karijeru i tu ulazi u krug Alipija i Simplicija. Vidi: C. Bertelli, *Roma e Milano all' ultimo conflitto col paganesimo, aspetti della committenza cristiana*, Milano 1992, 447-448; Milićević 1997: 23.

Ambrozije¹⁷⁹ koji je od grada napravio hrišćansku metropolu Zapada. Sve dvorske visoke službe¹⁸⁰ držali su hrišćani i to iz onih redova koji su pre toga služili u istočnom delu carstva. Malo je pagana živelo u Milanu. Senat i njegova paganska većina boravili su u Rimu. Talentovani Egipćanin sa sjajnom perspektivom našao se na hrišćanskom dvoru u hrišćanskom gradu. Može se pretpostaviti da je živio tihim životom, ne ističući svoja uverenja i služeći najbolje što je mogao svojim nadređenima, prvenstveno Stilihonu. Pri tome se pobrinuo da osigura svoje prijateljstvo podrškom i zaštitom Stilihonove žene Serene. Klaudijan je svoju sudbinu tesno vezao za Stilihona koji nije bio naročito omiljen u dvorskim krugovima. Iako se smatrao najmoćnijim čovekom u Carstvu, budući oženjen Teodosijevom usvojenom nećakinjom, u očima Senata Stilihon je bio vojnik i varvarin, omiljen i podržavan samo među vojnicima. Klaudijan mu je svesrdno pomagao da se dodvori senatorima, ali to nije išlo lako. Pesnik je sigurno bio svestan da ako propadne Stilihon, nestaje i on sa njim, a opet je sav svoj talenat stavio u njegovu službu i time stekao veliki broj neprijatelja¹⁸¹. Na milanskom dvoru Klaudijan nije bio samo dvorski pesnik; 396. ili 397. godine dobio je i položaj nižeg činovnika. Bio je nadređen Rufinu Sinesiji Hadrijanu¹⁸², njegovom zemljaku koji se 395. godine pojavljuje na istorijskoj pozornici kao upravnik svete blagajne (*comes sacrarum largitionum*), od 397. do 399. godine vrši dužnost savetnika za državne poslove (*magister officiorum*), a od 401. do 406. i ponovo od 413. do 416. godine bio je pretorijanski prefekt Italije i Afrike. Njemu posvećuje dva epigrama *De Theodore et Hadriano*¹⁸³ i *Deprecatio ad Hadrianum*¹⁸⁴. Da li su se njih dvojica poznavali još iz Aleksandrije i danas je otvoreno pitanje. Pietri¹⁸⁵ tvrdi da su mnogi Hadrijana smatrali ne samo Stilihonovim neprijateljem, nego i jednim od prvaka stranke koja je dovela do Stilihonovog pada. Ove tvrdnje naučnik je izložio

¹⁷⁹ Ambrosius, oko 340-397, rođen verovatno u Trijeru. Bio je prvo visoki rimski činovnik, ali je 374. godine izabran za biskupa u Milanu. On je vrlo spretno, ne plašeći se ni sukoba sa carevima, štitio interese crkve, naročito od arijanaca. Njegovi spisi su tesno povezani sa njegovim praktičnim delovanjem. Ističu se tri knjige *De officiis ministrorum*, hrišćanska etika napisana po ugledu na Ciceronovo besedništvo. Ambrozije je u liturgiju uveo himne koje je sam napisao i komponovao, podstaknut grčkom crkvenom muzikom, i time je osnovao zapadnohrišćansku crkvenu liriku.

¹⁸⁰ Rimljani su na Milanskom dvoru imali niže dužnosti, uglavnom službu kvestora poput Valerija Mesale ili Decija Albina.

¹⁸¹ Cameron 1965: 498-499.

¹⁸² *C.Th.* 6.26.11 i 27.11.

¹⁸³ *Carm. min.* 21.

¹⁸⁴ *Carm. min.* 22.

¹⁸⁵ Ch. Pietri, *Aristocratie milanaise paiens et chretien au IVe siècle*, Milano, 1992, 167.

kako bi našao konkretne razloge zbog kojih je pesnik kasnije pao u nemilost. Ako je i bilo kakvog sukoba i zahlađenog odnosa između njih, onda je to svakako zbog Klaudijanovog kratkog epigrama u četiri stiha kojim napada Manlija Teodora¹⁸⁶, koji stalno spava, za razliku od Egipćanina (Pharius), koji oči ne zatvara već krade sveto i profano. Bilo bi bolje, savetuje pesnik, za Italiju da je Teodor budan, a da Egipćanin zaspi. Ovaj epigram može se protumačiti kao aluzija na Hadrijanovu dužnost upravnika svete blagajne gde on revnosno pleni bogatstva paganskih hramova. Očito su ove Klaudijanove reči bile prejake za Hadrijana. Pošto je bio na višem položaju od našeg pesnika, najverovatnije mu je na neki način zagorčao život. Tako tvrdi Birt i svi istraživači posle njega. To možemo zaključiti po drugom epigramu *Deprecatio ad Hadrianum*¹⁸⁷ u kojem se pesnik izvinjava Hadrijanu i moli ga za milost. Žali se za patnje koje proživljava, bez časti, osiromašen, bez prijatelja koji su pogubljeni ili prognani. Ali Sek je ovaj epigram doslovno shvatio i tvrdi da ga je Klaudijan napisao 404. godine, držeći ga kao objašnjenje za naglu Klaudijanovu smrt. Ovakvih maštovitovih nagađanja i pretpostavki ima dosta, ali mislim da ih treba ostaviti u sferi spekulacija. Dvorska pozornica Milana ne menja svoj scenario intrige koji je i danas aktuelan u svim društvenim slojevima. Sigurno je da je prvi epigram *De Theodore et Hadriano* napisan 397. ili 398. godine. Ako prihvatimo da je Hadrijan voleo pamflete, kako tvrdi Pijetri, onda je Hadrijan Klaudijanu odgovorio, takođe, nekom pesmom. Možda je taj Hadrijanov pesnički udar pogodio Klaudijana, pa je naš pesnik morao da odgovori u svom stilu, a ne da čeka deset godina kako bi Hadrijan postao pretorijanski prefekt da bi se osvetio za jedan epigram.

Odnos Senata prema Stilihonu se ne menja. Sukobi sa Alarihom bili su krajnje sumnjivi, jer su se uvek završavali nerešenom bitkom ili Stilihonovim povlačenjem.

¹⁸⁶ Flavius Manlius (Mallius) Theodorus, potomak milanske porodice, koji je dospao do visokih položaja i slave zbog učenosti. Još kao mladić prvu službenu dužnost dobio je u vreme Gracijana. Vidi: Seeck 1883: CLI; Bio je upravnik Libije i Makedonije, a 379. godine *comes sacrarum largitionum* i pretorijanski prefekt. Vidi: *Claud. Paneg. Theod.* 24-27. Posle toga je postao prefekt Galije, posle čega se 382. godine povukao iz službe i javnog života. Tokom te bukolske faze bavio se poljoprivredom i filozofijom da bi ga Stilihon rehabilitovao 395. ili 396. godine za rat protiv Alariha na Peloponezu. Stilihonu je bio potreban čovek od poverenja, a to je prepoznao u milanskom političaru Teodoru. Okarakterisan je kao miran i staložen čovek. Uz njega se spominje i njegov brat Lampadije koji je 398. godine bio *praefectus urbis*. Konzulska dužnost za 399. godinu bila je vrhunac njegove karijere. Vidi: Birt 1892: XXXIX-XL, Pietri 1992: 168-169.

¹⁸⁷ *Carm. min.* 22.

Istočno carstvo nije činilo ništa da se Alarih zaustavi, on je i dalje mirno boravio na Peloponezu. Po čijoj naredbi, ne zna se, Stilihon opet plovi u Grčku. Dolazi u proleće 397. godine u Korint, a odatle kreće prema Elidi gde će se sukobiti sa Alarihom. I ova bitka nije imala svoj epilog, Stilihon po drugi put nije potukao Alariha. Zašto? Zosim¹⁸⁸ tvrdi da se Stilihon prepustio uživanju i zabavi sa lakim ženama, a njegovi vojnici pljačkanju zajedno sa Alarihovim Gotima. U panegiriku za IV Honorijevo konzulstvo¹⁸⁹ Klaudijan je opisao krvavu bitku i mrtve Gote, ali nigde nije spomenuo veliku pobedu. Ovde se očito radi o konvencionalnom pesničkom opisu rata nasleđenom iz literature od Homera pa nadalje, a ne o stvarnom događaju. Da je tu zaista bilo nešto sumnjivo, svedoči i činjenica da je Alarih odmah posle toga od istočnog cara Arkadija dobio položaj zapovednika konjice za Ilirik (magister equitum per Iliricum¹⁹⁰) dok je Stilihon, od istog cara i Senata, proglašen za narodnog neprijatelja (hostis publicus¹⁹¹). Stilihon se suočio sa novim neprijateljem na Istoku koji je prozreo njegove namere. Apolitična priroda cara Arkadija bila je opsednuta Eutropijem koji ne samo da je imao podršku dvora već i vojske. Sada su Stilihonu bile vezane ruke na Istoku i vojskovođa se vratio u Milano bez velike pompe. Te iste 397. godine čita se druga Klaudijanova invektiva protiv Rufina na Milanskom dvoru.

Negde u jesen 397. godine javlja se novo vojno, ekonomsko i političko žarište. Između Zapadnog i Istočnog carstva nastaje vojna i diplomatska bitka oko nekih provincija koje imaju resurse od vitalnog značaja. Provincija Afrika bila je dugo vremena žitnica Sredozemlja. Za 393. godinu Gildon¹⁹² je bio pratilac i zapovednik obe vojske za Afriku (comes et magister utriusque militiae per Aficam). Eutropije u jednoj diplomatskoj misiji stupa u kontakt sa Gildonom s namerom da tu provinciju pripoji Istočnom carstvu. Ovaj potez je Gildonu imponovao. Afrika je bila glavni izvoznik žita i Rim se direktno snabdevao afričkim žitom. Ako bi isporuke i transport kasnile samo nekoliko dana, u Rimu bi se to osetilo i moglo izazvati neredu u gradu. Gildon je držao zalihe i njegovi

¹⁸⁸ Zosim 5.7.2.

¹⁸⁹ *IV Cons. Hon.* 466.

¹⁹⁰ Platnauer 1922: X; Bury 1923: I, 120-121; Cameron 1970: 167; Milićević 1997: 27, f.n.76.

¹⁹¹ Bury I 1923: 120.

¹⁹² Gildon (*Gildo*), Maur iz Numidije, potiče iz uglednog roda. Njegovo službovanje u rimskoj vojsci počinje 385. godine kada postaje *comes Africae*. Iako je 388. godine bio prvo naklonjen uzurpatoru Maksimu, brzo je prešao na Teodosijevu stranu, koji ga je ubrzo postavio na čelo civilne i vojne vlasti u Africi. Vidi: *C.Th.*9.7.9. za 393. godinu; Nolan 1973: 52; Demandt 1989: 141.

ljudi su upravljali transportom afričkog žita. Mesecima je redukovao dovoz žita u italske gradove da bi u jesen 398. godine potpuno obustavio transport. Ovaj politički potez, diktiran sa Istoka u vidu sankcija, teško se odrazio na stanovnike Rima. Stilihon se prvi put našao u nezavidnom položaju. Pošto je broj njegovih neprijatelja rastao, očekivao je da će tražiti njegovu glavu u zamenu za žito i mir u Rimu. Gildonova pohlepa išla je do te mere da je pobio sinove svog brata Mascezala, koji je pobjegavši uspeo da izbegne smrt. Mascezal se sklonio u Milano i stavio se Stilihonu na raspolaganje da povede rimsku vojsku protiv Gildona. U njemu je Stilihon našao svog spasitelja. Mascezal je sa vojskom otišao u Afriku u novembru 397. godine. Već u martu 398. godine rat je bio gotov. Mascezal je, kao Stilihonov štićenik, tako brzo izvojevao pobedu i uništio Gildona. Iste godine u maju ili junu Klaudijan čita u Milanu nedovršen istorijski ep *De bello Gildonico*¹⁹³. U ovom epu, kao što je i bilo za očekivati, slavi se Stilihon i njegova genijalna vojna veština. Mascezal se spominje samo uzgred. Zbog nesuglasica¹⁹⁴ koje su kasnije izašle na videlo, Stilihon je uklonio Mascezala proglašivši njegov pad sa mosta nesrećnim slučajem.

U jeku Gildonove pobune i rata protiv njega, nestašicu žita u Rimu okončao je prefekt grada Florentin. Spasio je Rim od gladi i Stilihona od velikih nevolja. Svojim sposobnostima, trgovačkim vezama, a i vlastitim novcem nabavljao je žito iz Galije za Rim, dok je snabdevanje iz Afrike bilo obustavljeno. Zbog svojih humanih zalaganja u senatorskim krugovima zadobio je iskrene pohvale. Florentin je bio i Klaudijanov prijatelj dugi niz godina i njegov poduhvat pesnik je ovekovečio u mitološkom epu *De raptu Proserpinae* sledećim stihovima:

Thracius haec vates. sed tu Tiryntius alter,
Florentine, mihi: tu mea plecta moves
antroque Musarum longo torpentia somno
excutis et placidos ducis in orbe chores¹⁹⁵

¹⁹³ Druga knjiga *Rat protiv Gildona* nije nikada napisana zato što je Stilihon vrlo brzo posle toga naredio da se Mascezal ubije. Vidi: Zosim. 5.11.5.

¹⁹⁴ Platnauer 1922: XI; Cameron 1970: 116; Milićević 1997: 36, f.n.105.

¹⁹⁵ *DRP*, praef. II, 49-52.

Ovaj trački prorok, ali ti, Florentine,
Ti si mi drugi Herkul: ti moje pero pokrećeš
Uznemiravaš davno zaspalu pećinu Muza
I vodiš njihovu družinu da igra

Izvori za Florentina kažu da je bio uglednog roda, poreklom Gal iz Trijera, najmlađi brat Protadija i Minervija. Karijeru u rimskoj vojsci započeo je oko 393. godine pod Teodosijevom komandom. Na Honorijevom dvoru 395. godine postaje kvestor, a iste godine dobija i dužnost prefekta grada Rima. Tu čast obavljao je do kraja 397. godine. Zahvaljujući, očito, sopstvenoj prirodi, Florentin se dobro snalazio kako u dvorskim krugovima, tako i među milanskom aristokratijom. Kretao se među obrazovanim ljudima, mada ne postoje istorijski izvori koji nam govore da je nešto i pisao. Ali njegova braća, naročito Protadije, bila su upućenija u književne i kulturne tokove Carstva, tako da su zdušno pomagali Florentinu da i on uspe u svojoj karijeri. Kao što je već rečeno, pagani su na Honorijevom hrišćanskom dvoru uglavnom bili kvestori, a to je bio i Florentin dok nije otišao u Rim na dužnost prefekta grada. Bez obzira na svoja religijska uverenja, Florentin je bio osoba od velikog poverenja i jedna vrsta posrednika između Milana i Senata. Pripadao je i Simahovom krugu obrazovanih i uticajnih ljudi. Klaudijan je najverovatnije upoznao sva tri brata u Milanu, sredinom 395. godine. Svakako da su imali mnogo toga zajedničkog i kao provincijalci i kao pagani na hrišćanskom dvoru. Braću je sigurno očarao talenat mladog pesnika i njegov odnos sa Stilihonom, dok je Klaudijan možda težio prisnijim vezama sa senatorskim porodicama, prvenstveno sa Simahom. Ono što je u istoriji sačuvano govori nam da je Florentin postao prisni Klaudijanov prijatelj i pokrovitelj. Ali prijateljstvo između Stilihona i Florentina nije dugo trajalo. Sukob je izbio krajem 397. godine, jer je Florentin odbio Stilihonov zahtev za vojnu obavezu, tj. da bude pratilac u ratu protiv Gildona. Zbog toga je pao u nemilost i morao je napustiti položaj najkasnije do 21. decembra 397. godine. U tom sukobu neki istraživači naziru neprijateljski odnos između Stilihona i rimske aristokratije. Senat je zaista želeo da se sruši Gildon i reši problem grada Rima, ali nije bio za to da se regrutuju vojnici za rat protiv Gildona iz redova svojih zakupnika, tj. oni su pristajali na rat, ali ne na račun njihovih privatnih interesa. Posle gubljenja položaja u Rimu, Florentin se povukao na

svoje imanje blizu Trijera. Ne zna se koliko je dugo živeo, ali poslednji spomen Florentina nalazi se u Simahovom pismu koje Sek datira u 402. godinu.

Iz Klaudijanovih stihova možemo zaključiti da su njegovi prijatelji uglavnom bili ugledni ljudi i poštovane ličnosti sa dvora. Jedan od njih bio je i Paladije¹⁹⁶ o kome se malo zna. U znak poštovanja prema prijatelju Paladiju, ispevao je jedan epitalamij¹⁹⁷. Prijateljstvo sa porodicom Anicija prekinuto je pesnikovim odlaskom u Milano. Mnogi istoričari i kritičari njegovog dela procenjuju ga kao udvoricu i bednog klijenta koji je bio spreman na sve kako bi dobio neki posao ili zaštitu. Ovoj gruboj oceni s pravom se usprotivio Kameron. Istraživač podstaknut Gesnerovim oduševljenjem prema pesnikovom stvaralaštvu, Klaudijana je posmatrao kao pesnika vrhunskog zanata. Pisao je za platu ono što se od njega tražilo. Neprimereno je da se iz njegovih panegirika, koji su napisani poklasičnim retorskim pravilima izvode zaključci o njegovom karakteru. Iako je bio prijatelj Florentina i njegove braće, Simah nigde u pismima ne pominje Klaudijana. Birt zaključuje da je Simah prezirao Klaudijana ili se nije usuđivao da ga hvali. Možda je ovo drugo mišljenje, kao psihološki argument, mnogo bliže savremenom čoveku. Klaudijan je bio mlad i talentovan pesnik u službi Stilihona i to je moglo da izazove samo zavist. Simah je sigurno bio dobro upoznat sa Klaudijanovim stvaralaštvom, ali zbližavanje s Klaudijanom mu nije bilo potrebno, jer je Klaudijan u panegiriku za Probina i Olibrija Simahove paganske istomišljenike nazvao „besni buntovnici“ (*furiae rebelles*¹⁹⁸). Možda su u ovome neki istraživači videli Simahov stav prema Klaudijanu. Iako je Simah ignorisao Klaudijana, galski pesnik Rutilije Namacijan veoma je poštovao Klaudijanovo pesništvo i dobro ga je poznavao. Iz ovoga se može zaključiti da su Klaudijanovi naponi da proslavi Stilihona u senatorskim krugovima Rima ostali bez naročitog odjeka, čak i kod onih koji su cenili njegov pesnički dar.¹⁹⁹

U januaru 398. godine Klaudijan javno govori na milanskom dvoru panegirik povodom IV konzulata Honorija. Nemajući Honorijevih dela o kojima bi pisao, pesnik naširoko peva o dostignućima njegovog oca Teodosija i velikog Stilihona. Tu spominje i

¹⁹⁶ Paladije je bio tribun i notarij, dakle kolega sa dvora, ali i prisan prijatelj. Otac mu je bio prefekt Egipta 382. godine. Vidi: *C.Th.* 8.5.37.

¹⁹⁷ Klaudijan je Paladiju za venčanje sa Celerinom, verovatno 399. napisao *Epithalamium dictum Palladio v.c. tribuno et notario et Celerinae*. Vidi *Carm. min.* 25; Platnauer 1922: 204, f.n. 1.

¹⁹⁸ *Prob. et Olyb.* 138.

¹⁹⁹ Cameron 1970: 251.

Stilihonovu navodnu pobjedu nad Alarihom i Gotima na Peloponezu. Da bi što bolje učvrstio svoj položaj Stilihon priprema venčanje Honorija i svoje kćeri Marije²⁰⁰. Klaudijan je dobio zaduženje da opeva carsko venčanje. Pesnik je sastavio *Epithalamium de nuptii Honorii Augusti* koji je javno čitan u Milanu prilikom svadbe.²⁰¹ Uoči svadbene svečanosti recitovana su i četiri fesceninska hora *Fescennina de nuptiis Honorii Augusti*, što ih je Klaudijan sastavio u čast mladenaca.²⁰² Krajem 398. godine Klaudijan je sastavio i hvalospev za Teodora Manlija *Panegyricus in Manlium Theodorum consulem*²⁰³. Panegirik u čast Teodorovog konzulstva pesnik je recitovao u Milanu početkom januara 399. godine. Tako je sada Klaudijan napisao pohvalu onom Teodoru koga je 396. godine u epigramu *De Theodore et Hadriano*²⁰⁴ optužio za spavanje i tromost na dužnosti. Istraživači veruju da je Teodor bio Klaudijanov prijatelj i zaštitnik na dvoru. Klark tvrdi da je bio jedna od važnih ličnosti hrišćanskog neoplatoničarskog kruga u Milanu²⁰⁵. To je moguće jer je održavao bliske kontakte sa Ambrozijem i Avgustinom koji mu je posvetio spis *De beata vita*. Vrlo je verovatno da je preko Teodora Klaudijan stupio u vezu s tim krugom ljudi i možda je odatle Avgustin mogao steći mišljenje da je Klaudijan paganin. Zašto je važan ovaj panegirik? Klaudijan je prvi put dobio priliku da pohvali nečije duhovne i intelektualne vrednosti. To je za jednog učenog pesnika, kakav je bio Klaudijan, bilo od velike važnosti. Pesnik je opevao vrlinu²⁰⁶ i pri tom oslikao kratku istoriju filozofije sa naročitim osvrtom na astronomska pitanja. Kurčele, Klark i Nolan misle da se pesnik poslužio istorijom grčke filozofije koju je Teodor, izgleda, preveo na latinski jezik. Pretpostavljaju takođe da panegirik kazuje da je Teodor napisao neoplatoničku studiju *O Prirodi* sa objašnjenjima geneze duše i astronomskih pitanja²⁰⁷. Iako nijedno njegovo delo nije sačuvano, Teodor se smatra jednim od najvećih filozofa svoga doba i Klaudijan, po retorskim pravilima, slavi

²⁰⁰ Mladoženja je imao samo četrnaest, a mlada dvanaest godina.

²⁰¹ Možda u februaru 398. godine.

²⁰² Birt 1892: XXXVIII; Fargues 1933: 20; Dilke 1969: 6; Milićević 1997: 34 f.n. 103.

²⁰³ *Carm. mai.* 16,17.

²⁰⁴ *Carm. mai.* 22.

²⁰⁵ A. K. Clarke, *Claudian and the Augustinian circle of Milan*, Augustinus 13, 1968: 131.

²⁰⁶ K. J. Класен, *Aretai u Virtutes – O vrednosnim predstavama i idealima kod Grka i Rimљana*, pripremila Ksenija Maricki Gađanski, Službeni glasnik, Beograd 2008, 263-291.

²⁰⁷ P. Courcelle, *Late Latin Writers and their Greek Sources*, Harvars Univ. Press, Cambridge Mass. 1969, 134-136; Clarke 1968: 131; Nolan 1973: 8; Milićević 1997: 37.

njegova dostignuća koja je prenosio svima oko sebe.²⁰⁸ Teodorov konzulat proslavio je i Simah, i sa velikim poštovanjem mu se obraća i zahvaljuje.²⁰⁹ Neki naučnici su skloni da iz nekoliko Simahovih pisma okarakterišu Teodora kao paganina i pripadnika Simahovog kruga. Bili su najverovatnije istomišljenici, ali to ne znači odmah da je Teodor pripadao Simahovom krugu.²¹⁰ Ono što se može zaključiti je da su bliski Klaudijanovi prijatelji bili u nekim kontaktima i vezama sa Simahom, a naš pesnik tu vezu nije ostvario tj. mi dokaza za to u izvorima nemamo.

Te iste 399. godine za drugog konzula proglašen je evnuh Eutropije, ali njegovo ime, po Stilihonovoj naredbi, nije upisano u zapadne faste²¹¹. Iako je Stilihon na Istoku bio *hostis publicus*, a Eutropije je svoje konzulstvo zaslužio velikim ratnim uspehom protiv Huna na Istoku, Klaudijan je, po Stilihonovom naređenju, morao da napiše invektivu protiv Eutropija. Tako je naš pesnik u proleće 399. godine recitovao prvu invektivu protiv njega. Ali u toku leta, Eutropije je posle Tribigildove pobune u Ankiri, pao u nemilost cara Arkadija i bio je prognan na Kipar. U septembru 399. godine pesnik govori stihove druge invektive protiv Eutropija, ne znajući da je Eutropije već mrtav.²¹² Istraživači tvrde da su invektive protiv Eutropija najsuroviji napadi što ih je Klaudijan ikad napisao. Pored ličnog ruganja Eutropiju na sve moguće načine, a naročito zato što je bio evnuh i rob, pesnik je otišao korak dalje, ismevao je Istok. On peva kao paganin, veliča Rim i s prezrenjem govori o Istočnom rimskom carstvu, o svim političarima i vojskovođama naklonjenim Istoku gde vladaju evnusi i cveta „orijentalni nepotizam“. Možda su ovi stihovi kod nekih izazvali smeh, ali takve ubojite reči otkrivaju žestoko suparništvo Rima i Konstantinopolja.²¹³ Invektive protiv Eutropija razlikuju se od drugih Klaudijanovih službenih pesama. Nema poređenja iz mitologije i stare rimske istorije, nema dugih složenih i slojevitih mitoloških i retorskih opisa koji bi nas uveli u temu. Umesto toga, pesnik je prvi put dočarao jednu realističnu sliku: trgovanje robljem, javne

²⁰⁸ Pietri 1992: 170.

²⁰⁹ Simah 398. godine šalje mu pisma 5.5, 6, 10, 11.

²¹⁰ Statua Viktorije ponovo je vraćena 399. u Senat, i to je za Simaha, makar kao forma, bio veliki uspeh, za razliku od 384. godine kada je u borbi sa Ambrozijem oko iste statue izgubio. Dok su se stranke preganjale oko verskih simbola, u Kartagini su 399. godine srušeni, po Stilihonovom naređenju, svi paganski hramovi. Vidi: *C. Th.* 16.10.15 i 19; Birt 1892: LVIII; Courcelle 1969: 140, f.n. 65; Milićević 1997: 37, f.n. 115.

²¹¹ Fargues 1933: 22-23; Milićević 1997: 35, f.n. 106.

²¹² Birt 1892: XXV, XL; Vollmer 1899: 2654; Platnauer 1922: XV; Fargues 1933: 23-24; Cameron 1970: 124; Milićević 1997: 38, f.n. 117.

²¹³ Nolan 1973: 23.

kuće, najniži ljudski sloj, vladavinu podlosti, prevare, bratoubilaštva, nevere. Iako istraživači ocenjuju da je preterao u slikanju takvog života, ipak se, kroz sav sjaj njegove poetike, jasno mogu nazreti gresi i slabosti dvora.²¹⁴

Posle Eutropijeve smrti, Stilihonu je ukinut naziv *hostis publicus*, ali ipak nije bilo nade da će se njegova vlast proširiti na Istok. Eutropija je posle smrti nasledio Aurelijan, čovek koji je mrzeo sve varvare bez razlike, među njima i Stilihona.²¹⁵ Ipak, Stilihon je dočekaao da bude konzul za 400. godinu. Stilihonovo konzulstvo bilo je za Klaudijana, kao njegovog odanog pesnika, najvažniji događaj za 400. godinu. Klaudijan je ispevao u više od 1200 stihova pohvalu svom najvećem patronu (*Laus Stilichonis*). Sav svoj talenat pesnik je pretočio u čudesne stihove pohvale Stilihona. Farg i Dilke nalaze da Klaudijan prećutkuje Stilihonovo vandalsko poreklo²¹⁶, jer je veliko pitanje da li bi to u nekim krugovima, naročito aristokratskim, naišlo na simpatije. Naravno da je pesnik bio veoma obazriv i ova primedba je minorna. *Laus Stilichonis* javno je čitana u Milanu i Rimu.²¹⁷ Posle pet godina Klaudijan sa zavidnom karijerom dvorskog pesnika vraća se u Rim. Pesnik postaje *vir clarissimus*, *tribunus* i *notarius* i vrhunac njegove karijere je 400. godina. Bio je toliko slavan i omiljen da je na predlog Senata car dao dozvolu da mu se podigne statua na Trajanovom forumu u Rimu. Naravno, uvek se postavlja pitanje da li je to Senat dobrovoljno izglasao ili, po nečijoj zamisli, kako bi se dodvorio Stilihonu²¹⁸. Bez obzira odakle su duvali vetrovi, Klaudijan je dobio bronzanu statuu, koja je danas izgubljena i porfirnu bazu sa natpisom, o čemu je već bilo reči.

Klaudijan je najverovatnije mnogo putovao. To je zahtevala priroda njegovog posla. Kao dvorski službenik, prenosio je carska pisma ili ukaze, učestvovao u nabavci žita, bio u mnogim diplomatskim pregovorima i misijama po provincijama. U njegovim pesmama naći ćemo opise Sicilije, izvore vruće vode u Abanu, opis jednog starca iz

²¹⁴ A. Alföldi, *A Conflict of Ideas in the Late Roman Empire*, Oxford Clarendon Press, 1952: 33; C. E. Gruzelier, *Claudian: Court Poet as artist*, *Ramus* 19/1, 1990: 103; Milićević 1997: 38.

²¹⁵ Cameron 1970: 124.

²¹⁶ Fargues 1933: 24; Dilke 1969:7.

²¹⁷ U 19. veku istraživači na čelu sa Birtom, a i oni posle njega, smatrali su da su prve dve knjige stihova čitane u Rimu, dok je Kameron bio mišljenja da su prve dve knjige recitovane u januaru 400. godine u Milanu, a treća da je recitovana javno u Rimu.

²¹⁸ Naravno da su u Senatu postojale političke struje koje su lobirale kako bi određeni zahtev prošao carsko odobrenje. Takva atmosfera živi i u savremenim društvima. Simah nije bio od onih senatora koji su podržali ovaj predlog jer lični uspeh jednog Egipćanina njemu nije značio mnogo, pa tako ni podizanje Klaudijanove statue. Simah ne pominje podizanje statue, kao ni samog pesnika.

Verone, opis Eleusine, Konstantinopolja, obale Male Azije, a jedna pesma nam ukazuje da je boravio i u Galiji. Birt i drugi istraživači tvrde da je Klaudijan napustio dvorsku službu i stavio se u službu samo Stilihonovog kabineta.²¹⁹ Možda se zato nije prihvatio većih državnih funkcija ili jednostavno nije hteo veće odgovornosti i još dublju upletenost u političke intrige.

Ne znamo mnogo o pesnikovom imovinskom položaju i finansijama. Sam kaže da nije zemljoposjednik²²⁰, ali se pretpostavlja da je imao solidne prihode za život. Ipak, on sebe smatra siromahom, *de paupere vate triumphos...*²²¹. Govori da je bio klijent Ancija, Hadrijana, Honorija i Serene²²², ali isto tako i da je dobio vlastite klijente²²³. U svakom slučaju, njegova dvorska služba bila je dobro plaćena ali nikad, naravno, tolika da bi se mogao meriti sa nekim italjskim aristokratom.

Na jednom diptihu od slonovače nađenom u Monci, prikazana je Muza sa lirom i jedan pesnik sa svitkom u ruci. Dilke²²⁴ je mislio da je to Klaudijan, dok Bertelli²²⁵ veruje da je taj čovek Manlije Teodor. Na tom diptihu je dežmekast, proćelav i sredovečan. Ako prihvatimo hipotezu da je Klaudijan umro mlad²²⁶ onda je najbolje uzdržati se od ovakvih opservacija. Kako je izgledao Klaudijan mi danas možemo samo da nagađamo. Nema izvora ili kakvog dokaza koji opisuju njegov lik i figuru.

Klaudije Klaudijan je 400. godine postigao najviše što je jedan dvorski plaćeni panegiričar mogao postići. Bio je mlad, u milosti dvora i ništa mu nije stajalo na putu da krene dalje. Ali, sledeći koraci i uspon na dvoru od pesnika su zahtevali veće političko i činovničko angažovanje, a uz to i dublje uplitanje u zamršene dvorske odnose i intrige. Po svemu sudeći, Klaudijan nije imao svoju privatnost, služio je dušom i telom Stilihona i elitu moćnika. Posle javnog recitovanja *De consulatu Stilichonis*²²⁷ nema izvora koji bi

²¹⁹ Birt 1892: XXII; Platnauer 1922: XIV; F. Gugliemino, *Claudiano: Il Ratto di Proserpina, La Guerra contro i Gotti*, Vallasanta (Milano), 1931:19; J. C. Rolfe, *Claudian*, Transactions and Proceedings of the American Philological Association 50, 1919: 137; Fuhrman, *Der Kleine Pauly*, 1, 1979: 1202; Potpuno suprotno misli Seeck 1913: 558.

²²⁰ *Carm.min.* 31.37.

²²¹ *Carm.min.* 22.53 i 31.46 – ovde Sereni govori o svom siromaštvu.

²²² *Carm.min.* 22.34, 31.62.

²²³ *Carm.min.* 22.24.

²²⁴ Dilke 1969: 1-2.

²²⁵ Bertelli 1992: 446.

²²⁶ Nema u izvorima godina kada je Klaudijan umro. Od 404. godine njegovo ime se nigde ne spominje, pa su neki istraživači utvrdili da je pesnik iznenada umro.

²²⁷ *Carm.min.* XXII, XXIII, XXIV.

nam posvedočio da je objavljena ili čitana neka njegova pesma. Šta je razlog pesnikove tišine koja traje od kraja 400. do leta 402. godine? Kameron i Pijetri su mišljenja da je Klaudijan u tom periodu bio na putu²²⁸ van Italije i da se najverovatnije oženio. Vrlo je verovatno da se Stilihonova žena pobrinula da nađe pesniku pristojnu suprugu²²⁹. U pesmi *Epistula ad Serenam*²³⁰ pesnik piše Sereni iz daleka. Koristi bogat mitološki aparat kako bi je obavestio o venčanju.

Kod Klaudijana nema subjektivnog lirizma, što je najverovatnije posledica njegove predanosti poslu i potiskivanja ličnog, ali ipak postoje dve kratke pesme koje mnogo govore o pesniku:

Paupertas me saeva domat dirusque Cupido:
sed toleranda fames, non tolerandus amor.²³¹

Siromaštvo me kroti i Kupidon strašni:
ljubav me nije hraniti htela već glad me trpeti želela

Esuriens pauper telis incendor amoris.
inter utrumque malum deligo pauperiem.²³²

(ja) što gladujem toliko siromašan zbog ljubavi stradam
da l' uz nesreću živim ili bedu biram

Pesnik je siromašan i zaljubljen i mnogo lakše podnosi glad nego ljubav. Izgleda da je Klaudijan nesretno voleo i da mu je voljeno biće bilo nedostižno. Ne znamo ništa o

²²⁸ Klaudijan je propustio da opeva peti Honorijev konzulat, što znači da pesnik, po svoj prilici, nije bio u Italiji.

²²⁹ Dilke tvrdi da je pesnik krenuo u Afriku po ženu koju mu je preporučila Serena. Vidi: Dilke 1969:8.

²³⁰ *Carm.min.* 31.

²³¹ *Carm.min.* 15.

²³² *Carm.min.* 16.

pesnikovom intimnom životu, ali po nekim pesmama možemo bar zaključiti koji mu se tip žena sviđao. On ljubi raskošnu i sjajnu negovanu lepotu, biće koje zrači i pleni, ženu nakinđurenu bogatim ukrasima. Ta lepa žena u pesnikovim očima ima dug i nežan vrat, osmeh koji mami i zlatastu kosu. Tako opisuje Serenu²³³, Mariju²³⁴, čak i Prozerpinu²³⁵. Stihovi kojima završava *Epistula ad Serenam* navode na zaključak da se odmah posle venčanja pesnik nameravao vratiti u Italiju. Povratak je usledio u proleće ili leto 402. godine²³⁶. Kameron²³⁷ pretpostavlja da je u tom odsustvu Klaudijan nastavio rad na *Otmici Proserpine*. Takođe misli da je tom prilikom bio u Galiji u poseti kod Florentina koji ga je podstakao da završi svoj mitološki ep *De raptu Proserpinae*, ali pesnik nije dovršio delo zbog priprema za venčanje. Ipak, to je samo neutemeljena pretpostavka kao i svaka druga.

Provala Alarihovih Gota u severnu Italiju obeležila je 401. godinu. Varavari su zapretili milanskoj prestonici. Napokon, 6. aprila 402. godine Stilihon je u bici kod Polencije potukao Alariha. Klaudijan je proslavio Stilihonov uspeh pesmom *De bello Pollentio sive Getico*. Pesma slavi oslobađanje Italije od Alariha. I pored sve sreće i optimizma, u pesmi provejava Klaudijanova bojazan i loš predosećaj zbog varvara koji već decenijama opsedaju rimske granice. Čak i poraženi Goti plaše stanovnike Italije, sa sobom donose smrt i užas, kaže Klaudijan. Provalu varvarskih hordi pesnik upoređuje sa Gigantima koji su napali bogove²³⁸. Ova mitološka slika rata je sinonim za strah koji je obeležio celu epohu i Klaudijanova dela. Početkom leta 402. godine pesnik je javno govorio stihove *Bellum Pollentinum* u Rimu pred carem Honorijem, i to u Apolonovom hramu na Palatinu.²³⁹ Opsada Milana u ovom istorijskom epu okarakterisana je kao najbolja živa slika straha koji vlada među stanovnicima. Ta pesnička impresija navela je neke istraživače da misle da je Klaudijan bio u Milanu kada se to događalo.²⁴⁰ Za vreme gotske opasnosti 402. godine, Honorije se sklonio u Ravenu. U leto 403. godine Stilihon je ponovo potukao Gote kod Verone. Po savetu rimskog Senata Honorije je tada došao u

²³³ *Epith.* 242.

²³⁴ *Epith.* 265.

²³⁵ *DRP* 3.86.

²³⁶ Milićević 1997: 44.

²³⁷ Cameron 1970: 415.

²³⁸ *Bell.Poll.* 62-76.

²³⁹ Platnauer 1922: XV-XVI; Fargues 1933: 28; Nolan 1973: 27.

²⁴⁰ Cameron 1970: 414.

Rim, kako bi organizovao trijumfalnu procesiju zbog pobede nad Gotima i ujedno da proslavi svoj šesti konzulat. Za sve vreme trijumfa i slavlja uz njega je stajao Stilihon²⁴¹. Klaudijan je krajem 403. godine sastavio *Panegyricus de VI consulatu Honorii* i govorio ga je početkom januara 404. godine u Rimu. U ovom panegiriku proslavio je Stilihonovu pobedu kod Verone.²⁴²

Posle Panegirika VI Honorijevom konzulatu mi nemamo nijednu Klaudijanovu pesmu koja bi se mogla tačno datirati. Pretpostavlja se da je nedovršena *Laus Serenae*²⁴³ pisana posle ovog panegirika. Takođe je pretpostavka da je u isto vreme pisao i *De raptu Proserpinae*, koju nikada nije završio i da je započeo latinsku *Gigantomahiju*. Tokom 404. godine prestaju i neslužbene pesme koje su pisane te godine: sve su ostale nedovršene.

Većina naučnika misli da je pesnik naglo umro tokom 404. godine.²⁴⁴ Sve što se može reći o pesnikovom kraju su pretpostavke, tj. nedovoljno utemeljeni zaključci bez validnih dokaza. Nigde se ne govori ni kada ni kako je Klaudijan umro. Predlozi i opservacije filologa 19. i onih do sredine 20. veka nemaju istorijskih dokaza. Njihov romantičarski duh bio je u stanju da Klaudijana podigne na nivo heroja i da iz te perspektive istražuju vreme nestanka ili smrt pesnika. Ako njihov stav protumačimo kao epsku opservaciju koja je bila u to vreme popularna, onda je to sasvim logično, jer su Klaudijana posmatrali kao heroja kome se ni vreme ni mesto smrti ne zna. Ipak ovde ću navesti nekoliko zanimljivih zaključaka jer ovaj deo pesnikovog života zaokuplja i neke istraživače 21. veka. Uobičajena je pretpostavka da je Klaudijan umro 404. godine. Za neke istraživače 404. bila je godina kada je Klaudijan napustio Italiju. Jedni su mišljenja da se vratio u Egipat, dok su drugi verovali da je to učinio posle Stilihonovog smaknuća 408. godine. Postojala je i druga struja istraživača koja je smatrala da je Klaudijan pogubljen zajedno sa Stilihonom i njegovim pristalicama. Birt je takođe podržao ovu pretpostavku. A Oto Sek ide još dalje. On na osnovu oskudnih ili skoro nikakvih podataka maštovito ispreda čitav roman, našavši temelj za ovu temu u pesmi *Depratio*

²⁴¹ Vollmer 1899: 2655; Fargues 1933: 28.

²⁴² Platnauer 1922: XVI; A. Rostagni, *Stiria della letteratura latina* II, Torino, 1955: 764; Milićević 1997: 46.

²⁴³ *Carm. min.* 32.

²⁴⁴ W. S. Tauffel, *Geschichte der römischen Litteratur*, III, Leipzig- Berlin 1913: 358; Platnauer 1922: XI. Volmer je mislio da je pesnik umro na bračnom putovanju. Vidi: Vollmer 1899: 2655. Milićević 1997: 46, f.n. 145.

ad Hadrianum. Sek uzima Klaudijanove stihove zdravo za gotovo, te iz stiha „...ta tvoja dostojna vrlina zahteva da se sledi, ako sam koga od bogova uvredio neka sruči svoj bes na mene“ (...hunc virtus tua digna sequi quecumque deorum laesimus, insultet iugulo pascatque furorem²⁴⁵) zaključuje da se Klaudijan ogrešio o hrišćanskog Boga. Naime, prema Teodosijevom zakonu, o kome je bilo reči, bile su zabranjene žrtve koje se prinose paganskim bogovima i kažnjavane su smrću. Naučnik je pretpostavio da je pesnik prinosiso žrtve i da je zbog toga bio kažnjen smrću.

Klaudijan nije opevao drugi Stilihonov konzulat 405. godine, niti pobjedu Stilihona 406. godine kod Fezule, gde se sukobio sa galskim vojskovođom Radagajsom, a na kraju ni Honorijev konzulat za 407. godinu. Po svemu sudeći, pesnik nije bio na dvoru niti u blizini svojih štićenika. Sa ove vremenske distance moguće su samo pretpostavke. Neki su mišljenja da je Klaudijan pao u nemilost i da više nije bio pozivan da slavi cara i Stilihona. To je vrlo diskutabilno. Bez obzira na to što su neke njegove pesme ostale nedovršene, zbirka Klaudijanovih manjih pesama sakupljena je bez nekog naročitog reda i izdata posle 404. godine, u čast Stilihona. Iz toga se može zaključiti da pesnik nije bio u nemilosti kod Stilihona. Postoji uverenje da je Klaudijan napustio Italiju i otišao negde na Istok. Poučen Kameronovim istraživanjem o putujućim pesnicima iz Egipta, savremeni istraživač Dejvid Flečer u svom radu *Šta se desilo sa Klaudijem Klaudijanom?*²⁴⁶ odgovara na ovo pitanje komparativnom metodom, istražujući život i delo Klaudijana i Olimpiodora iz Tebe, koji je radio u vreme cara Teodosija II između 425. i 440. godine. Istražujući i upoređujući retorski stil i sav mitološki paganski aparat koji potiče iz pesničkih konvencija i od velikih pesničkih uzora koji su oba pesnika naučila u aleksandrijskim školama, Flečer se u jednom trenutku pita da li je Klaudije Klaudijan ustvari Olimpiodor. Klaudijan se takođe dovodio u vezu sa drugim pesnikom istog imena koji je pisao na grčkom jeziku u vreme Teodosija II.

Očigledno je da se pesnikov život posle 404. godine promenio. Mi do danas ne znamo da li se on skućio u Africi, Egiptu, Smirni ili Efesu. Iza sebe je ostavio svoje nezavršene rukopise. Ako imamo na umu da je to bio mlad muškarac između tridesete i

²⁴⁵ *Car.min.* XXII (XXXIX), 21-22.

²⁴⁶ David T. Fletcher, *Whatever happened to Claudius Claudianus? A Pedagogical Proposition*, *The Classical Journal* 104.3, Elon University 2009, 259-273. Izvor: <http://www.camws.org/CJ/fletcher.pdf>.

trideset i pete godina života onda mu očigledno ni njegovi nedovršeni stihovi više nisu značili ništa, čim ih nije poneo sa sobom. Klaudijan je bio pre svega pesnik, zlatni primer aleksandrijske retorske škole. Njegova smrt ili smaknuće moralo je biti negde zabeleženo, u nekim dvorskim analima ili zapadnim fastima. Ti izvori mogu namerno biti skolnjeni ili unišeni, kako to obično biva. Prema tome, godinu 404. treba shvatiti kao prestanak javne delatnosti Klaudija Klaudijana, a ne kao vreme pesnikove smrti.

3.2. DA LI KLAUDIJE KLAUDIJEAN PEVA O HRIŠĆANSKOM BOGU?²⁴⁷

Ono što je naročito zaokupilo pažnju mnogih zapadnih filologa 19. i 20. veka bilo je pitanje Klaudijanovog religijskog opredeljenja. Pesnik u svojim stihovima ne izražava svoje religijsko uverenje i stoga nam ostaje jedino posredno zaključivanje. Postoje samo dve opcije: ili je bio hrišćanin ili pripadnik stare paganske vere. Jedni su pretpostavljali da je bio hrišćanin, jer po njima to je bio nužan uslov za visok položaj na dvoru. Tako je mislio i Birt²⁴⁸. Bio je ubeđen da je Klaudijan prihvatio hrišćanstvo. Ali taj njegov stav opovrgavaju istorijske činjenice nađene kod Avgustina i Orozija. Ovom tvrdnjom Birt kao da je hteo da zanemari stav Avgustina i Orozija koji su bili vrlo jasni u svojoj oceni pesnika. Birt je otišao toliko daleko da je svoje mišljenje potkrepio novom pretpostavkom da Avgustin, a ni Orozije nisu poznavali ni Klaudijana ni njegovo delo, te da su njihovi zaključci izvedeni na temelju njegovih pesama koje su pune grčke i rimske mitologije, dok se hrišćanstvo ne pominje.

U zbirci *Carmina minora* nalaze se dve pesme *De Salvatore* i *In Iacobum*, potpuno suprotne prirodi i tematici pesnikove poetike. Iz ove zbirke, kao drugi i glavni argument Birt uzima te dve pesme kao dokaz da je Klaudijan najverovatnije bio hrišćanin. Pesa *De Salvatore* ili *Carmen Paschale* nije upućena Hristu, premda opisuje Hristov život. Marina Milićević²⁴⁹ tvrdi da u njima slavi Hrista. Rođenje Hrista, kao gospodara sveta i utemeljitelja novog doba poslužilo je pesniku kao alegorija da se proslavi i blagoslovi car Honorije. Klaudijan peva:

Christe potens rerum, redeuntis conditor aevi,
vox summi sensusque dei, quem fudit ab alta
mente pater tantique dedit consortia regni,
impia tu nostrae domuisti crimina vitae

²⁴⁷ Vidi: Snežana Vukadinović, *Da li Klaudije Klaudijan peva o hrišćanskom bogu?*, Srpska teologija danas 2010, Zbornik radova, Institut za teološka istraživanja, Beograd 2011, 147-158.

²⁴⁸ Birt 1892: LXIII-LXV.

²⁴⁹ Milićević 1997: 50

passus corporea numen vestire figura
adfarique palam populos hominemque fateri;
quemqui utero inclusum Mariae mox numine viso
virginei tumuere sinus, innuptaque mater
arcano stupuit compleri viscera partu
auctorem paritura suum: mortalia corda
artificem texere poli, mundique repertor
pars fuit humani generis, latuitque sub uno
pectore, quintotum late complectitur orbem,
et qui non spatiis terrae, non aequois unda
nec capitur caelo, parvos conflux in artus.
quin et supplicii nomen nexusque subiti,
ut nos subriperes leto mortemque fugares
morte tua, mox aetherias evector in auras
purgata repetens laetum tellure parentem.
Augustum foveas, festis ut saepe diebus
annua sinceri celebret ieiunia sacri.²⁵⁰

Hriste svemogući, osnivaču budućeg doba
glasu i mudrosti vrhovnog boga, koga je stvorio
otac od uzvišenog uma i dao ga zajednicama tolikog carstva.
Bezbožne prestupe našeg života ti si krotio
podnoseći kao božanstvo odenuto u telesnom liku
i koga je u materici, devičanskom zaklonu Marije
skoro zatvorio od pogleda, gde se i neudata majka
divila tajnom porodu ispunjene utrobe
tvorcem koji će se roditi: smrtne duše
stvarale su umetnika i stvoritelja sveta
bio je deo ljudskog roda, pod grudima noseći srce,

²⁵⁰ *Carm.min.* XXXII.(XCV)

on ispunjava naširoko ceo svet
i ne obuhvata se veličinom zemlje, ni morskim talasima
ni nebom, slavio je život u malim detinjim udovima
jer je podnosio ime mučenika i roba
da bi nas spasio od uništenja, da bi izbegao smrt
svojom smrću, uskoro odnet u zlatna nebesa
vraćajući se iz namirene zemlje ka radosnom roditelju.
Blagoslovi Augusta, da se često u godišnjim danima
svečanosti slavi.

I druga pesma *In Iacobum magistrum equitum* poslužila je Birtovim istomišljenicima da potvrde Klaudijanovo hrišćansko opredeljenje. Pesnik oštro napada čoveka koji je sakupljao relikvije, ali ne i pobeđe kako tvrdi Pietri²⁵¹. Evo je u celosti:

Per cineres Pauli, per cani limina Petri,
ne laceres versus, dux Iacobe, meos.
sic tua pro clipeo defendat pectora Thomas
et comes ad bellum Bartholomaeus eat;
sic ope sanctorem non barbarus inruat Alpes,
sic tibi det vires sancta Susanna suas;
sic quicumque ferox gelidum transaverit Histrum,
mergatur volucres ceu Pharaonis equi;
sic Geticas ultrix feriat romphaea catervas
Romanasque regat prospera Thecla manus;
sic tibi det magnum moriens conviva triumphum
atque tuam vincant dolia fusa sitim;
sic numquam hostili marculetur sanguine dextra:
ne laceres versus, dux Iacobe, meos²⁵²

²⁵¹ Ch. Pietri:1992, 157-170.

U pepelu Pavla, u hramu štovanog Petra
ne komadaj moje stihove, Jakove, zapovedniče.
Tako tvoje grudi Toma štitom brani,
i na rat drugove poziva Bartolomej
tako bi silom (ti) pobožni gurnuo narednika i prešao Alpe
tako bi sveta Suzana tebi podarila nove moći
ako bi neko divlji prešao ledeni Dunav.
Ma nek' se udavi kao krilati konji Faraona
tako bi osvetnica vodila Getske horde
Rimljane i srećnu ruku Takle²⁵³
tako bi se tebi dok umireš dao veliki trijumf i čast
i tvoju žeđ bi tada umirila prostrane bačve;
tako, nikada desnica ne bi bila uprljana krvlju neprijatelja:
ne komadaj stihove moje, Jakove, zapovedniče.

U ovom epigramu, koji je mešavina tihe gorčine i cinizma, Klaudijan nabraja svece, aludira na Mojsija, i opšti utisak je, ako se za trenutak zanemare veliki autoriteti, da se pesnik okušao u ulozi apologete nove vere koristeći hrišćanski - novozavetni aparat. Možda je bio u ulozi hrišćanina, ali pravi hrišćanin nikada nije bio. Birt je onda dokazivao da se Klaudijan služio hrišćanskim autorima Ambrozjem, Minucijem Feliksom²⁵⁴, Laktancijem²⁵⁵, Tertulijanom²⁵⁶, Juvenkom²⁵⁷, Euzebijem. Iz ovog se može

²⁵² *Carm. min. L. (LXXVII)*

²⁵³ Thecla je najverovatnije neko utvrđenje ili sveta Tekla.

²⁵⁴ Marcus Minucius Felix, rodom iz severne Afrike, živeo je u 2. ili 3. veku. U poznim godinama prešao u hrišćansku veru. Njegov dijalog *Octavius* se smatra, možda, najstarijim sačuvanim hrišćanskim spisom na latinskom jeziku.

²⁵⁵ Lucius Caecilius Firmianus Lactantius, živeo je u 3. veku. Poreklom je iz severne Afrike. Pre nego što je prešao u hrišćansku veru i postao crkveni pisac, car Dioklecijan ga je poslao u svoj novi glavni grad Nikomediju kao učitelja govorništa, a Konstantin Veliki ga je kao hrišćanina odredio za učitelja njegovog sina Krispa u Trijeru. Glavno delo mu je *Divinae institutiones* (Veronauke). To je prvo celokupno iznošenje hrišćanske vere na latinskom jeziku. Zbog visokog stila i čistote jezika, humanisti renesanse prozvali su Laktancija hrišćanskim Ciceronom.

zaključiti da je Klaudijan dobro poznao hrišćanske svetitelje i Bibliju ali to nije dovoljan argument²⁵⁸.

Rend²⁵⁹ ima umerenije mišljenje. On tvrdi da je Klaudijan, poput Auzonija²⁶⁰, bio naklonjen hrišćanstvu. Istina je da Avgustin, nastavlja Rend, ne koristi ni izraz *paganus* ni *gentilis*, što je inače običavao, već samo da je *Klaudijan otuđen od Hristovog imena*. Avgustin je bio Klaudijanov savremenik, boravio je neko vreme u Milanu, mogao je znati ljude koji su poznavali pesnika. Sasvim je moguće da je Avgustin znao pravo stanje stvari i preneo ga svom učeniku Oroziju, iako uvek postoji mogućnost da su Avgustin i njegovi prijatelji bez valjanog razloga zaključili da je Klaudijan bio paganin. Zapravo, nema nikakvog razloga da se odbaci Avgustinovo i Orozijevo svedočenje, osim unapred stvorenog mišljenja. Uostalom, krajem 4. i početkom 5. veka svi su dobro znali da su egipatski putujući pesnici pagani, kao na primer Amonije, Heladije, Pomprepije, Horapolon i drugi već pomenuti²⁶¹. Pretenciozno je na osnovu jedne pesme dokazivati da je pesnik bio hrišćanin. Klaudijan je bio profesionalac, dvorski pesnik koji je pisao po narudžbi. Tako je lako mogao, morao, biti spreman i sposoban da napiše jednu prigodnu uskršnju himnu, kojom caru Honoriju čestita Uskrs. *De Salvatore* je upravo takvo prigodno delo.

²⁵⁶ Quintus Septimius Florens Tertullianus, otprilike 150-230. godine, rodnom iz Kartagine. Bio je najplodniji hrišćanski pisac latinske književnosti u rano doba hrišćanstva. Pošto je živio i radio u Rimu kao advokat, prihvatio je hrišćanstvo i vratio se u svoje rodno mesto, gde je razvio veliku aktivnost u službi crkve.

²⁵⁷ Gaius Vettius Aquileius Juvencus, živio je u 4. veku. Bio je španski sveštenik, autor latinske Harmonije Jevanđelja, koja se u suštini oslanja na Jevanđelja po Mateju. Delo sadrži više od 3000 stihova, građenih po ugledu na Vergilija. Imao je važan uticaj na pesnike karolinške renesanse i na Petrarku.

²⁵⁸ Slične poglede kao Birt, ali uzdržanog stava bili su Vollmer 1899:2656; Boissier II 1894: 281; Stein 1929: 349.

²⁵⁹ E. K. Rand, *Founders of the Middle Ages*, New York, 1957, (prvo izdanje 1928), 215-216.

²⁶⁰ Decim Magnus Ausonius, živio je u 4. veku. Bio je profesor gramatike i retorike u rodnom mestu Burdigali (danas Bordo), potom je postao vaspitač prinčeva u Trijeru. Počastvovan je visokim državnim službama, a na kraju i rimskim konzulatom. Od njega je sačuvan jedan zahvalni govor upućen caru Gracijanu za dodeljeni konzulat, kao i mnogobrojne pesme koje imaju više kulturno istorijsku nego poetsku vrednost, te pružaju upečatljivu sliku o ličnostima i prilikama njegovog doba. Najpoznatije su njegove pesme *Mosella*, opis putovanja Rajnom i Mozelom, u epskom stilu, i lepi stihovi posvećeni Germaniki Bisuli.

²⁶¹ Cameron 1970:13-14

In Iacobum magistrum equitum se takođe može razjasniti. Epigram pisan elegijskim distihom, oštar i ubojit, napada Jakova²⁶², njegovu veru i sklonost prema relikvijama. Epigram, pokazujući da Klaudijan nema previše poštovanja prema hrišćanskim relikvijama, na granici je uvredljivosti. A to što je poznavao svetitelje, ne mora nikoga čuditi. Bilo je teško ne poznavati svece i hrišćanske svetinje u hrišćanskom Milanu. Sigurno je da je čitao Bibliju, kao i druge hrišćanske pisce; to je bilo pitanje obrazovanja i obaveštenosti. Slično je i s posuđivanjem od hrišćanskih pisaca. Bilo je sasvim prirodno da pisci zajme jedni od drugih određene teme ili motive, da se hrišćani služe poređenjima iz antičke mitologije i da pagani posuđuju od dobrih hrišćanskih pisaca. Svi su oni stvarali prema istim književnim kanonima. To što se služio hrišćanskim piscima nije dovoljan dokaz da je bio hrišćanin.

Ne treba zaboraviti da Klaudijan u svom delu ne kaže ništa protiv hrišćana. Kameron tvrdi da pesnik nema nikakav antihrišćanski stav.²⁶³ To se čini potpuno razumljivim – pesnik ima plaćenu službu na hrišćanskom dvoru, car je hrišćanin, Stilihon takođe, njegova najveća zaštitnica Serena je vatrena hrišćanka. Klaudijan nije nepromišljen da otvoreno napadne veru svog cara, veru moćnih i opasnih, pogotovo ne posle Teodosijevih zakona koji su hrišćanstvo proglasili jedinom verom Carstva, kad ga je to moglo koštati glave, a ne samo globe u zlatu²⁶⁴. U celom njegovom opusu nema ni spomena hrišćanstva, on potpuno ignoriše njegovo postojanje i vreme u kome živi. Dok su panegirici 4. veka donekle vodili računa o novoj veri, Klaudijan ne vodi ni najmanje. Možda bi trebalo spomenuti i detalj koji govori o njegovim stavovima. On paganske bogove uvek spominje u množini. Hrišćanski pisci, kad govore o paganskim bogovima, takođe koriste množinu, ali o svom, jedinom Bogu, govore u jednini. Klaudijanu reč *Bog* nije izmakla nijednom. Poc zaključuje da „*Ovo govori više u prilog Klaudijanovom paganstvu nego sva njegova mitologija*“.²⁶⁵

²⁶² Dotični *Iacobus* je bio magister equitum za Italiju od 401. do 402. godine. Ironično je da bi nam njegovo ime ostalo nepoznato, da negde javno nije iskazao loše mišljenje o Klaudijanovim stihovima ili samom Klaudijanu. Na to mu je pesnik uputio oštar epigram i tako sačuvao njegovo ime za budućnost.

²⁶³ Cameron 1965: 475.

²⁶⁴ F. F. Schwarz 1978: 202-203.

²⁶⁵ Potz 1985: 35-37.

Da li je, kao paganin, Klaudijan mogao živeti na hrišćanskom dvoru? Očito, aršini kod Teodosija²⁶⁶ i Honorija nisu bili jednaki za sve pagane. Stilihon je u načelu progonio pagane, na to je bio obavezan po zakonu, ali u praksi je zapravo bio tolerantan. Klaudijan je mogao mirno živeti na Honorijevom dvoru pod uslovom da ne bude previše otvoren mnogobožac. Izgleda da su Avgustin i Orozije to znali, i to im je sigurno smetalo.

Na osnovu svega do sada rečenog, može se zaključiti da je Klaudijan bio paganin, ali paganin u posebnim okolnostima. Bio je uzdržan od hrišćanstva, ali kako nije bio ni buntovnik, a ni željan da bude mučenik, čini se da je odabrao život kompromisa i umerene ravnoteže između svojih uverenja i stvarnosti. U potrazi da obezbedi svoj lični mir tragao je poput Horacija za *aurea mediocritas*²⁶⁷.

²⁶⁶ Teodosije je vaspitanje svog starijeg sina Arkadija poverio filozofu Temistiji, koji je bio otvoreni paganin. Temistije je bio u milosti kod nekoliko hrišćanskih careva. Vidi: Cameron 1964: 475-476.

²⁶⁷ Hor., *Carm.*, 2.10

3.3. DELO KLAUDIJA KLAUDIJANA KROZ VEKOVE

Klaudijan je pisao samo poeziju i time se ponosio. Sebe je smatrao zaslužnim za popularnost koju je uživao, što i sam kaže ovim stihovima:

carmina ieiunas poscis solantia fauces?
testor amicitiam nulla fuisse domi.
nam mihi mox nidum pennis confisa relinquent
et lare contempto non reditura volant.²⁶⁸

da l' ti to tražiš iz gladnog grla blažene pesme
kunem se da ni u jednom domu prijateljstva nema
jer mi stihovi ubrzo naučeni napustiše od perja gnezdo
i prezrevši lare lete da se ne vrate nikad više

Klaudijanova dela čitana su kroz celu poznu antiku. Čitali su ga Prudencije, Rutilije Namacijan, Avgustin, Orozije, Jeronim. Uticao je na Drakontija koji je svoju pesmu *De raptu Helenae* oblikovao prema *Otmici Prozerpine*. Pesnik Sidonije Apoliner u 5. veku Klaudijana je prvenstveno proučavao kroz *Otmicu Prozerpine*²⁶⁹. Ovaj mitološki ep inspirisao je i Koripa, Merobauda, Venancija Fortunatu, Sedulija, Prospera Akvitanca i Avita²⁷⁰. Hol primećuje da su njegovi tragovi prisutni kod Boecija²⁷¹, Aratora, Enodija, Rusticija Elpidija Domnula, Klaudija Marija Viktora, a pretpostavlja da je njegovo delo poznavao i irski pesnik Kolumban²⁷².

²⁶⁸ *Carm.min.* 19.5-8.

²⁶⁹ J. B. Hall, *CLAUDIAN. De Raptu Proserpinae. Edited with an Introduction and Commentary*, Cambridge Univ. Press, 1969: 66; Cameron 1970: 419; Milićević 1997: 140.

²⁷⁰ Birt 1892: LXXIX id.

²⁷¹ Vidi: V. I. Ukolova, *Последний римлянин Боэций*, Академия наук СССР, Moskva 1987.

²⁷² Hall 1969: 66. f.n.4.

U ranom srednjem veku Klaudijan je marginalizovan kao i mnogi drugi antički pesnici. Iz vremena karolinga u katalogu biblioteka iz Ahena iz 790. godine spominju se gotovo sve Klaudijanove pesme, osim panegirika, dok jedan nemački knjižarski katalog iz 9. veka ima naslov *Claudianus de Proserpina*²⁷³. Pretpostavlja se da su rukopisi *Otmice Proserpine* postojali u 9. veku još u Sent Galenu, tadašnjem središtu znanja i pismenosti. U 11. veku ovu mitološku pesmu, čini se, poznaje samo Francuz Bodri de Buržei. U 12. veku rukopisi postaju sve brojniji i pojavljuju se u dve zbirke: službene pesme i *Carmina minora* prenose se kao zbirka **Claudianus maior** ili **magnus**, dok se *Otmica Proserpine* prenosi kao posebna zbirka **Claudianus minor** ili **parvus**²⁷⁴. S buđenjem opšteg zanimanja za klasičnu književnost antike, probudilo se i interesovanje za Klaudija Klaudijana. Tako od 12. veka *Otmica Proserpine* postaje jedno od dela sa popisa lektire u školama²⁷⁵, kada se pojavljuju i prvi komentari za školsku upotrebu. Manicius je našao citate ili tragove Klaudijana kod šezdeset srednjovekovnih pisaca²⁷⁶. U 13. veku Klaudijan je popularan kao školski autor i omiljen kod pesnika.²⁷⁷ U 14. veku jedan od Klaudijanovih velikih poštovalaca bio je Džefri Čoser. Odlično je poznao *Otmicu Proserpine* i često se na njega ugledao. Divili su mu se Bokačo i Petrarka. U renesansi, Klaudijan je svojim opisima nadahnuo mnoge umetnike. Tako se našao u priručniku Cartaria *Le imagini degli dei*, štampanom u Veneciji 1550. godine. Bio je čitan i hvaljen po celoj Italiji, tako da se s pojavom štamparstva, *Otmica Proserpine* našla među prvim štampanim delima u štampariji Valderfera u Veneciji 1471. godine.

Teodor Birt je 1892. godine objavio izdanje koje se u nauci smatra standardnim izdanjem Kludijana. To je Volumen X u seriji *Monumenta Germaniae historica*. Birt je bio prvi istraživač koji se pozabavio rukopisnom tradicijom Klaudijanovog stvaralaštva, naročito *Otmicom Proserpine*. Platnauer je sledio njegovo izdanje sa vrlo malim izmenama. Sledeći Birta, Platnauer je celokupno Klaudijanovo pesničko stvaralaštvo podelio na dve glavne klase. U prvu spadaju sve pesme koje Birt naziva *Codices maiores*, a koje sadrže većinu celovitih pesama ali retko *De raptu Proserpinae*. Drugu klasu čine

²⁷³ Birt 1892: 80-81; Cameron 1970: 420.

²⁷⁴ Cameron 1970: 421.

²⁷⁵ E. R. Kurcijus, *Evropska književnost i latinsko srednjovekovlje*, preveli S. Markuš i T. Ladan, Zagreb 1971, 54-57.

²⁷⁶ M. Manitius, *Beiträge zur Geschichte römischer Mittelalter*, 2., *Claudianus*, *Philologus*, 49 (n. F. II), 1890, 556-560.

²⁷⁷ Cameron 1970: 424; Kurcijus 1971: 48.

pesme po Birtu nazvane *Codices minores* koje sadrže (skoro isključivo) *De raptu Proserpinae*. Prva klasa pesama se može podeliti u dve grupe: a) celovite pesme i b) nedovršene pesme ili odlomke²⁷⁸. Teodor Birt je izvršio sistematizaciju i izveo skraćenice najvažnijih sačuvanih celovitih pesama (a) *Codices maiores*. Najvažnije su:

R = Cod. Veronensis 163. iz 9. veka, sadrži i *Carmina minora*.

G = Cod. Sangallensis 429 iz 9. veka, sadrži samo *Gigantomahiju* na latinskom jeziku.

G = Cod. Reginensis 123 iz 11. veka, sadrži i *De Nilo*.

V = Cod. Vaticanus 2809 iz 12. veka.

P = Cod. Parisianus iz 12. ili 13. veka, sadrži sve *Carmina maiora*, osim kao i obično *De raptu Proserpinae* i *Pan. Prob. et Olyb.* i nema *Carmina minora*.

C = Cod. Bruxellensis iz 12. ili 13. veka.

Π = Cod. Parisinus samo na latinskom jeziku iz 13. veka. Ovo je „Regius“ Hejnisijusa. Ova zbirka je nekada pripadala Petrarki i još nosi njegovo ime.

B = Cod. Neapolitanus Borbonicus iz 13. veka.

A = Cod. Ambrosianus iz 15. veka, sadrži sve *Carmina maiora* osim *De raptu Proserpinae* i *Pan. Prob. et Olyb.*

J = Cod. Cantabrigiensis iz 13. veka.

Pored ovih celina, postoje i mnogo manje koje je istraživač obeležio grčkim slovom j, dok se nedovršene pesme ili odlomci (b) sastoje se iz: E = *Excepta Florentina* iz 15. veka i e = *Excepta Gyraldina* iz 16. veka.

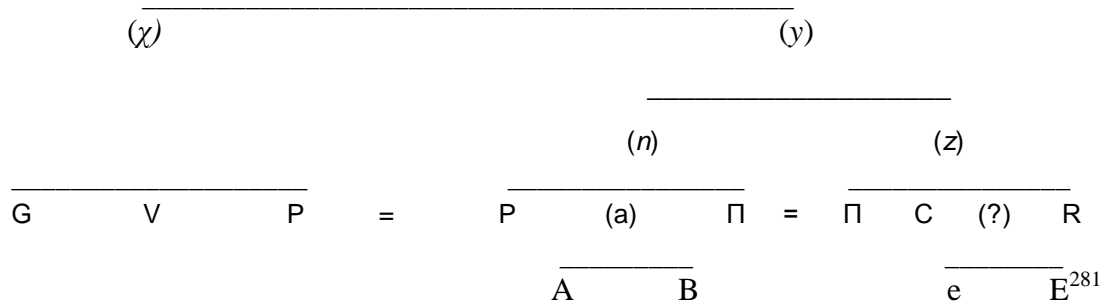
Svaka od ovih celina liči na onu drugu i obe potiču od istog tj. prvog rukopisa.²⁷⁹ Naime, Birt je pretpostavio da je postojao jedan osnovni rukopis kao arhetip (W), koji datira između 6. i 9. veka i dve glavne struje x i y, koje su podeljene u dve podkategorije n i z. Po Birtu je ovako predstavljen stablo razvoja Klaudijanovog dela²⁸⁰.

²⁷⁸ Radi boljeg uvida i sistematičnosti dajem spisak Birtovih skraćenica koje će pomoći u snalaženju i razumevanju manuskripta na koje je istraživač naišao.

²⁷⁹ U okviru nedovršenih pesama (b) može se ubrojiti i Bazelsko izdanje Izengrina iz 1534. godine, koje čuva nezavisnu tradiciju.

²⁸⁰ Slova u zagradama se odnose na nepostojeće celine.

Ω

Iz druge klase mogu se spomenuti sledeći kodeksi:

S = Cod. Parisianus, latinski jezik iz 13. ili 14. veka.

C = Cod. Cantabrigiensis iz 13. veka.

D = Cod. Musei Britannici iz 13. veka.

W = Cod. Antverpiensis iz 12. ili 13. veka.

F = Cod. Florentinus bibl. Sv. Kruksa iz 12. veka.

A = Cod. Oxoniensis Bodleiani, ne zna se da li je iz 13. veka.

B = isto.

V = Cod. Antverpiensis iz 14. veka.

Može se primetiti da se u Birtovom, i u bilo kom drugom izdanju gde se poštuju njegove skraćénice označavaju različite celine, u zavisnosti od toga da li se odnose na Klaudijanov mitloški ep *De raptu Proserpinae* ili ne. Neke celine sadrže i sholije, ali nijedna od njih ne datira pre 12. ili, čak, 13. veka. Za ozbiljnije istraživanje, takođe, treba pomenuti i glavna Klaudijanova izdanja:

Celsanus, Vićenca iz 1482. godine²⁸²;

Ugolentus, Parma iz 1500. godine;

Parrhasius, Milano iz 1500. godine;

²⁸¹ Platnauer 1922: 21.

²⁸² Do 1482. godine samo *De raptu Proserpinae* doživela je šest izdanja, a od nastanka imala je sve zajedno trinaest izdanja. Vidi: Hall 1969: 76.

Camers, Beč iz 1510. godine;
Aldine edicija (Asulanus) iz 1523. godine;
Izengrin edicija (Mihael Bentinus), Bazel iz 1534. godine²⁸³;
Claverius, Pariz iz 1602. godine;
Planten edicija (Skaliger) iz 1603. godine;
Elzevir edicija (Heinsius), Lajden iz 1650. godine;
Amsterdam iz 1665. godine;
Barth, Hanau iz 1612. godine;
Frankfurt iz 1650. godine;
Delphin edicija (Piro) Pariz iz 1677. godine;
Burman, Amsterdam iz 1760. godine;
König, Göttingen iz 1808. godine²⁸⁴.

Gesnerovo izdanje uz opširne komentare je takođe jedno od veoma korisnih izdanja celokupnih Klaudijanova dela.²⁸⁵ Iz 1893. godine je Kohovo²⁸⁶ izdanje. Posle Birta sve podatke i rukopise obradio je Hol 1969. godine u svom izdanju *CLAUDIAN. De raptu Proserpinae*²⁸⁷. Takođe, isti naučnik je obradio i rukopisnu tradiciju svih drugih Klaudijanovih dela u *Prolegomena to Claudian*²⁸⁸ 1986. godine.

Bio je pravi podvig za klasične filologe 18, 19. i 20. veka prevoditi Klaudijanova dela, naročito mitološki ep *De raptu Proserpinae*. Sva njegova dela na italijanski jezik preveo je 1716. godine Domenico Grilo. A. Hokins je 1817. godine preveo na engleski, i to u stihu, celokupno njegovo delo. Na nemački jezik Klaudijana je preveo Vedekind u Darmštatu 1868. godine. Postoje i dva francuska prozna prevoda, jedan od M.M. Delatura i Gerizeza iz 1850. godine, a drugi od M.Egena iz 1865. godine.

²⁸³ Kao i Bentinus, Klaverije je koristio izvesna dela, u njegovom slučaju ona iz biblioteke Kijakija koja su nam nepoznata.

²⁸⁴ Ova poslednja tri izdanja Platnauer izdvaja jer imaju dobre komentare.

²⁸⁵ Kada uporedimo Lebovo izdanje Klaudijana primetićemo da je Platnauer sledio Birtovo numerisanje pesama koje je ovaj preuzeo iz Gesnerovog sistema koji je primenio samo u *Carmina minora*. To je urađeno da ne bi došlo do zbrke između redosleda pesama i njihovog numerisanja.

²⁸⁶ Teubner, Lajpcig iz 1893. godine. Koh je bio dugogodišnji Birtov saradnik u njegovim istraživanjima tekstualnih pitanja u vezi sa Kludijanom i njegov tekst je u velikoj meri isti kao i Birtov, napominje Platnauer.

²⁸⁷ Ovde je naučnik nabrojao pedeset i pet starijih rukopisa (*codices vetustiores*) do 13. veka i sedamdeset i sedam mlađih rukopisa (*codices recentiores*).

²⁸⁸ J.B.Hall, *Prolegomena to Claudian*, Institute of Classical Studies, Bulletin Supplement 45, London 1986.

Ovom prilikom navešću još neka imena zapaženih naučnika, koji su dali veliki doprinos u istraživanju Klaudijanovog stvaralaštva: Vogt²⁸⁹, Nej²⁹⁰, T. Hočkin²⁹¹, E. Arens²⁹², A. Paravičini²⁹³, J.H.E. Kris²⁹⁴, Postgejt²⁹⁵, Bjuri²⁹⁶ i Volmer²⁹⁷. Sva Klaudijanova originalna dela su prevedena u današnjim tomovima, izuzev odlomaka od dva reda *De Lanario*²⁹⁸. Osam grčkih pesama pripisanih Klaudijanu su, po Platnaueru, neproverene te ih nije uvrstio u Lebovu ediciju, iako Birt daje dobre argumente za delo *Gigantomahija*. Pošto je srž mog rada mitološki ep, krenula sam od Birtove pretpostavke da su *Gigantomahije* na latinskom i grčkom jeziku takođe Klaudijanova originalna dela. Izdanja kojima sam se služila pri prevođenju mitoloških epova *De raptu Proserpinae* i *Gigantomachia* su: Gesner iz 1759. godine, reprint iz 1969., Birt iz 1892. godine, Platnauer iz 1922. godine i Hol iz 1969. godine.

²⁸⁹ Vogt, *De Claudiani carminum quae Stilichonem praedicant fide historica*, 1863.

²⁹⁰ Ney, *Vindictae Claudianae*, 1865.

²⁹¹ T. Hodgkin, *Claudian, the last of the Roman Poets*, 1875.

²⁹² E. Arens, *Quaestiones Claudianae*, 1894.

²⁹³ A. Parravicini - dve studije: 1) *Studio di retorica sulle opere di Claudio Claudiano*, 1905; 2) *Panegirici di Claudiano*, 1909.

²⁹⁴ J. H. E. Crees, *Claudian as an Historical Authority*, Cambridge Historical Essays, No. 17, 1908.

²⁹⁵ Postgate, članak o izdanjima Birta i Koha u *Classical Rev.* (vol. ix, pp. 162) ; kao i njegove Ispravke (*Emendations*) u *Classical Quarterly* (pp. 257 et sqq) 1910.

²⁹⁶ Bury, apendiks trećem tomu Gibonove edicije, pod *Claudian*, 1897.

²⁹⁷ Vollmer, članak u leksikonu Pauli-Visova je obje informacija o Klaudijanu, ali Platnauer izdvaja Birtov uvod po svojoj celovitosti i opširnosti.

²⁹⁸ Platnauer 1922: 25.

3.4. KLAUDIЈANOVE TEME I PREOKUPACIJE

Prema sadržaju, Klaudijanova dela možemo podeliti u tri grupe: 1. velike pesme o savremenim događajima i politici, 2. zbirka manjih pesama raznovrsne tematike, 3. mitološke pesme²⁹⁹. Pesnik je uspeo da se oproba u različitim žanrovima. Pisao je panegirike, invektive, istorijske epove, epitalamije, epigrame i mitološke spevove. Autor je spevao pet panegirika: Probinu i Olibriju, tri Honoriju i jedan Manliju Teodoru. Napisao je dva eulogija³⁰⁰, jedan povodom Stilihonovog konzulata i nedovršenu pohvalu Sereni. Istraživači Klaudijanovih panegirika primećuju da pesnik ne odstupa od pravila i forme koji su bili propisani u retorskim školama. Savršen primer poštovanja retorskih pravila može se videti u panegiriku u čast IV Honorijevog konzulata³⁰¹. Šanc³⁰² je išao toliko daleko da je Klaudijanovo pisanje smatrao jednom vrstom retorskog izražavanja pre nego poezijom. Mi danas moramo imati na umu vreme, ulogu i cilj pisnja pohvalnih pesama. Panegirik³⁰³ je morao izneti sve kvalitete realne ili izmišljene vrline, političku opciju, životnu viziju kao i dela onog moćnika kome je namenjen. Panegirik je bio jedna vrsta političke propagande. Slušali su ga oni koji nisu verovali panegiricima, kao i oni koji su se divili kako svojim umećem uspeva da zaobiđe mane i slabosti, ponekad, beznačajnih osoba. Takve pesme su se brzo širile Carstvom kao vrlo autentično

²⁹⁹ Schanz 1920: 5.

³⁰⁰ Pohvalna pesma bliska panegiriku.

³⁰¹ Fargues 1933:478; Dilke 1969:9; Cameron 1965: 475; Nolan 1973: IV.

³⁰² Schanz 1920: 30.

³⁰³ Panegirik, usmeni ili napisani javni govor u slavu i pohvalu neke ličnosti; velika pohvala uopšte, napis u čast slavljénika ili neke značajne ličnosti; neodmereno, preterano hvaljenje. Prvobitno je u staroj Grčkoj bio govor držan na velikim narodnim skupovima i svečanostima, u kome se, uz pohvalu prisutne publike, isticala moć naroda, podvizi predaka, slava grčkih gradova. Čuveni su bili, u fragmentima sačuvani, govori Gorgijini, kao i kompletan Isokratov Panegirik (nastao oko 380. pre n.e.). Dalje se razbijao i kao forma govora zahvalnosti, pri čemu je uzdizana i hvaljena veličina imperatora, vladaoca; takav je bio Panegirik Plinija Mlađeg, koji je vekovima bio uzor i model pohvalne besede. Vremenom se u panegiricima javlja preterivanje i krajnja neiskrenost koja je sve više potiskivala stvarni entuzijazam i briljantnost misli i jezika. U doba imperatora Avgusta nastali su panegirici u stihovima ili panegirička poezija, u osnovi didaktično-pohvalna, koja je potom, u srednjem veku u Zapadnoj Evropi, bila veoma cenjena i negovana na feudalnim dvorovima. Istovremeno je postojao i panegirik, kao oblik religiozne književnosti, koji slavi crkvene velikodostojnike, svece i mučenike. Doživевši u doba Luja XIV trijumf i vrhunac, ova popularna oratorsko-retorička forma od 19. veka gubi ugled, tako da se danas najčešće ironično smatra za nezasluženi, izveštačeni, neumereni, neumesni hvalospjev ili slavopojku.

propagandno sredstvo³⁰⁴. Tako je i Klaudijanova popularnost počivala na klasičnoj lepoti njegovih vešto komponovanih stihova koji su isprepleteni maštovitim slikama.

Kako nam prenose Seneka³⁰⁵ i Herodijan³⁰⁶, Egipćani, a naročito Aleksandriji, bili su vrko vešti u pisanju invektiva. Klaudijan je u invektivama pokazao svoju pravu veštinu. Napisao je dve protiv Rufina i dve protiv Eutropija. U napadima na Rufina pesnik koristi motive iz grčke mitologije i pesničku imaginaciju, dok invektive protiv Eutropija odišu realnim slikama surovog sveta u kome živi, bez uplitanja mitološkog aparata. Treba pomenuti i priličan broj uspešno napisanih podrugljivih epigrama, što potvrđuje ne samo pesnički talenat, nego i Klaudijanovo književno iskustvo, upućenost na tradiciju.³⁰⁷

Klaudijan je napisao i dva epitalamija: Honoriju i Mariji, a potom Paladiju i Celerini. Ovde se mogu dodati i četiri fesceninska hora, za svadbu Honorija i Marije. Epitalamiji su pisani po svim pravilima književne vrste, dok su fescenini nešto slobodniji³⁰⁸.

Značajan deo Klaudijanovog stvaralaštva čine epske pesme, tačnije istorijske. Napisao je dva istorijska epa na savremenu temu: o ratu protiv Gildona, *De bello Gildonico*, i o ratu protiv Alariha, *De bello Pollentino sive Getico*. I pored toga što je ep dobro definisana vrsta, Klaudijan je na pojedinim mestima morao da odstupi od tog klišea. Razlog tome leži u istorijskim događajima čiji je on, na neki način, bio svedok, i nužnosti da veliča cara ili Stilihona, svog zaštitnika. Tako u pojedinim delovima istorijski ep liči na panegirik. Kod Klaudijana je teško razdvojiti kraći ep od dužeg panegirika, jer su se i epovi javno govorili. Naslov dela odredio je žanrovsku pripadnost i u oba slučaja vidimo da je sam pesnik svoja dela smatrao epovima³⁰⁹.

Kao pravi aleksandrijski zanatlija, Klaudijan je svoju darovitost i pesničku umešnost u kovanju stihova iskoristio u pisanju mitoloških epova. Istina, sačuvana su samo tri, i to nezavršena, ali ovde se Klaudijan pokazao kao istinski pesnik. Sačuvane su nam dve *Gigantomahije*: fragmenat grčke i početak nedovršene na latinskom jeziku.

³⁰⁴ Cameron 1970: 30-45.

³⁰⁵ *Dial.* 12.19.6.

³⁰⁶ *Hist.* 4.9.2 SHA *Vita Firmi* 7.4.

³⁰⁷ Po svemu sudeći poznao je Marcijalovo stvaralaštvo. Uporedi: Marko Valerije Marcijal, *Uvek epigrami*, sa latinskog preveo, predgovor, beleške napisao Gordan Maričić, Mali Nemo, Pančevo 2008.

³⁰⁸ Fargues 1933: 35.

³⁰⁹ Cameron 1965: 480; Milićević 1997: 60.

Posebno i naročito delo je mitološki ep *De raptu Proserpinae*. I ono je, nažalost ostalo nedovršeno.

Klaudijanova potreba da komunicira sa svetom oko sebe, da znatiželjno istražuje prirodu i njene zakonitosti, da pamti mladost, ne zaboravlja domovinu, otkriva tematsku raznolikost pesnikovih interesovanja. Takva je zbirka *Carmina minora*. U nju spadaju kraće pesme, verovatno namenjene nekim od njegovih prijatelja. Hol³¹⁰ pretpostavlja da su slate poput pisama ili kao poklon, te su tako mogle putovati od ruke do ruke i stići do nekog izdavača. Nakon napuštanja dužnosti na dvoru, ili nakon smrti, sve što je moglo da se sakupi sabrano je po Stilihonovom nalogu u jedno izdanje³¹¹. Tu se nalaze pohvalni ili uvredljivi epigrami, opisi nekog paganskog svetišta, fascinantna pesma posvećena Nilu, žal za neuzvraćenim prijateljstvom, impresivni opisi prirode, filozofske dileme. Ta znatiželja govori da Klaudijan nije bio voštan i suv, nezainteresovan i hladan pesnik, kako su ga neki istraživači procenili. Isto tako, teško je naći pesnika koji je u svojoj poeziji dao toliko malo ličnog doživljaja i subjektivnog patosa. Njegova strast je indirektna i bukne ponekad u političkim pesmama ili se nazre u pojedinim epigramima, ali njegov subjektivni lirizam uglavnom se krije iza pesničkih konvencija vremena u kojem je živeo.

Pre svega, Klaudijan je *poeta doctus*. Malo je onih koji su sa takvim entuzijazmom hvalili Klaudijana, kao što je to činio Gesner: „Mislim da je Klaudijan znao sve što su tada znali ljudi i mnogo više nego što je znao običan svet, mnogo više i od onih koji su se smatrali učenim.“ (Scivit, credo, Claudianus, quidquid tum sciebant homines, et multo plus quam vulgo sciebant, etiam qui docti habebantur³¹²). U odnosu na doba u kojem je živeo nivo njegovog obrazovanja smatra se veoma visokim. Istraživanja početkom prošlog veka o obrazovanju njegovih savremenika, kao što su Libanije, Simah, Augustin i Jeronim, pokazala su da ono što je izgledalo kao široka erudicija često je bilo samo površno obrazovanje, izvedeno iz sekundarnih izvora. Opseg Klaudijanovog obrazovanja svakako izgleda širok: savremenici su ga cenili kao „veoma slavnog u krasnim veštinama u odnosu na druge pesnike“ (inter ceteras decentes artes

³¹⁰ Hall 1986:55.

³¹¹ Birt 1892: 417-420 i 341-346; Schwarz 1978: 206.

³¹² M. Gesner 1759: vi.

praegloriossimus poetarum).³¹³ I pored svega, moramo imati na umu da je Klaudijan pisao poeziju, a ne političku istoriju, istoriju prirode, filozofiju, medicinu, beletristiku, naučna dela, geografske ili astronomske rasprave. Mnogi kritičari smatrali su da je Klaudijanov stil suvoparan i dosadan i proglasili ga pesnikom koji pozajmljuje slike, teme i motive, previđa sadržaj i zaboravlja na kompoziciju. Međutim da li je baš tako? Upravo *De raptu Proserpinae* pokazuje pesnikovo pravo lice. Tu on znalački sastavlja narativne celine, ali isto tako otkriva svoju sklonost ka epskim opisima i mitološkim poredbama. Njegove pesme jesu deca retorskog nasleđa, ali svesti ga samo na retoriku značilo bi veliku nepravdu. Takođe, moramo se podsetiti da je u Klaudijanovo vreme obrazovanje u suštini podrazumevalo poznavanje retorike. Dominacija retorike je bila tolika da su svi ostali predmeti postali tek nešto više od njenih sluškinja, izvor odakle se mogao izvući materijal za govor, pesmu ili pismo. Takođe, i sve ostale discipline obično su podučavali retori. Više obrazovanje je skoro potpuno bilo u njihovim rukama. Filozofija, na primer, generalno je bila rezervisana za mali broj ljudi, uglavnom one koji su se već neko vreme bavili retorikom.³¹⁴ Aleksandrija, u kojoj je, po pretpostavci, Klaudijan proveo najveći deo svog školovanja, bila je poznata po svojim školama medicine i matematike. Tamo su, tokom Klaudijanove mladosti, podučavali proslavljeni matemačar Teon i doktor Magnus.³¹⁵ Ali svugde je retorika bila ta koja je privlačila najveći broj studenata, jer je predstavljala ključ za uspešnu karijeru. Ovo, naravno, ne znači da možemo pretpostaviti da je Klaudijanovo obrazovanje potpuno zasnovano na retorici. Ne možemo ni tvrditi da je Klaudijan imao temeljno znanje o svim predmetima koje je spominjao. Stoga moramo biti oprezni, zaključuje Kameron.³¹⁶

Klaudijan je bio pravi profesionalac, izdanak škole egipatskih pesnika zanatlija i putujućih literata. Iz današnje perspektive Klaudijan je bio više mudar, a manje ambiciozan mlad čovek, koji je znao da se prilagodi ukusu dvorske publike i politike. Svojom veštinom i briljantnim talentom uzdigao se iznad većine prosečnih panegiričara.

³¹³ Cameron 1970: 305.

³¹⁴ Cameron 1970: 306.

³¹⁵ Isto.

³¹⁶ Cameron 1970: 343.

4. MIT O GIGANTOMAHIJI

Mit kaže da je gigante³¹⁷ rodila Geja. Donela ih je na svet u želji da osveti Titane, koje je Zevs zatvorio u Tartar. Bili su golemog stasa, kosmati i bradati, sa zmijskim repovima umesto nogu. Krenuli su na nebo u želji da dokrajče njegove stanovnike. Njih dvadeset četvoricu rodila je Majka Zemlja u tračkoj Flegri. Na Gejin podsticaj i bez ikakve najave, stojeći na planinskim vrhovima, dohvatili su stenje i zavitali baklje od jelovog drveća ka nebesima. Ova grozna buka uznemirila je stanovnike Olimpa. Tada je Hera zlosutno prorekla da bogovi neće moći da zaustave i usmrte nijednog džina, dok ne potraže pomoć jednog smrtnika, obučenog u lavlju kožu. Jedini uslov bio je da ih božanstva preduhitre u nalaženju izvesne trave³¹⁸ od koje se postaje neranjiv, a koja raste na nekim senovitim mestima na zemlji. Zevs nije gubio vreme, odmah je pozvao Atinu i savetujući se s njom spoznao da je smrtnik u lavljoj koži njegov sin Herakle. Atina je obavestila Herakla o mukama koje su zadesile Olimpljane. Za to vreme Zevs je zabranio Zori i Suncu da izvesno vreme sviću i sijaju. Pri slaboj, treperavoj svetlosti udaljenih zvezda, Zevs je u krajevima koje je Atina naznačila, počeo da traži tajanstvenu biljku, našao je i srećno doneo na nebo. Sada su bogovi bili spremni da se upuste u boj protiv giganata.

Herakle je prvi odapeo strelu na Alkioneja. Džin se srušio, ali se ponovo podigao na noge, jer je pao na rodnu grud u Flegri. Potom heroj, sledeći Atinine savete, odvuče Alkioneja na svojim plećima preko tračke granice i tamo ga dokrajči svojom batinom. Utom, sa jedne velike stene koja je štrčala u visine, Porfirion skoči na nebo. Osim Atine svi su se bogovi razbežali. Projurivši pored nje, džin krenu na Heru i pokuša da je zadavi. U tom trenutku, Eros ga svojom strelom rani u jetru. Tako mu se bes pretvori u požudu i on počeo da kida Herine haljine. Kad je Zevs video da će mu Gigant silovati ženu, on od siline besa i ljubomore potrča napred i obori Porfiriona svojim gromom. I ovaj džin, iako ošamućen od udara groma, odmah ustade, ali ga Herakle, koji se utom vratio iz Flegre,

³¹⁷ LEXIKON ARCAIAS ELLHNIKHS GLWSSHS, Iwannou Stamatakou, Aqhni, 1972, 231.

³¹⁸ U keltskoj kulturi ta biljka je imela, ona nosi karakteristična imena svog simbolizma. Plinije u jednom odlomku kaže da je Gali nazivaju biljkom *koja sve isceljuje*, stoga se u njoj mogu prepoznati simboli besmrtnosti i snage ili fizičkog preporoda. Vidi: *Hist.Nat.*, 16, 249.

začas smrtno rani svojom strelom. U međuvremenu, Efijalt se ustremi na boga Aresa i baci ga na kolena. Apolon, videvši Aresa u mukama, posla otrovnu strelu Gigantu u levo oko. Efijalt se nije dao, ali tad Herakle posla i drugu strelu u desno oko i tako skonča još jedan Gejin sin. Od tog trenutka, čim bi neki bog ranio džina, Herakle bi zadavao smrtonosni udarac. Tako Dionis obori Eurita svojim tirsom, Hekata zaseni Klitiju svojim buktinjama, Hefest sprži Mimanta sručivši na njega usijani metal, a Atina pohlepog Palanta zgnječi ogromnom stenom. Boginje Hestija i Demetra nisu uzele učešća u ovom sukobu. Bile su nemi posmatrači krvavog pira za razliku od Sudaja koje su bacale gvozdeno tučkove. One su usmratile Agrija i Toanta. Ostali giganti, obeshrabreni, stadoše da beže nazad na zemlju, gonjeni od Olimpljana. Atina baci ogroman kamen za Enkeladom, kamen zgnječi džina i surva ga u more. Tako je nastala Sicilija. Posejdon trozupcem otkinu deo ostrva Kosa i baci ga na Polibuta. Tako je, u blizini Sicilije, nastalo ostrvce Nisir, ispod koga leži telo Polibuta. Hermes je pozajmio od Hada njegov nevidljivi šlem i pogodio Hipolita, a Artemida je stenom usmrtila Grationa. Preostali giganti poslednji otpor pružiše kod Bata, u blizini Trapezunta u Arkadiji. Na kraju su Ares i Zevs uz pomoć Herakla pobili preostale gigante kopljem i munjom. Neke verzije mita bitku smeštaju na polje Flegru, nedaleko od Kume u Italiji.

Ova priča ili neke aluzije na ovaj događaj česte su kod antičkih pisaca. O Gigantomahiji piše Homer³¹⁹, Hesiod³²⁰, Pindar³²¹ i Euripid³²². U rimskoj književnosti Ovidije³²³. Priča je poznata i Apolodoru³²⁴, Strabonu³²⁵, Diodoru sa Sicilije³²⁶, Statiju³²⁷, Pausaniji³²⁸, čak i Nonu u *Dionisiakama*³²⁹. Zabeležena je i kod Fotija³³⁰ i u leksikonu Suda. Do nas je stigla u nepotpunoj verziji, više kao jedna bogata priповest negoli mit.

Klaudijan je napravio jednu mitološku kontaminaciju. Pored ovog standardnog mita, za razumevanje mitološkog aparata kojim se pesnik služi neophodno je osvetliti i

³¹⁹ *Odiseja*, VII, 59, 206; X, 120.

³²⁰ *Teogonija*, 18.

³²¹ *Nemejske ode*, I, 67.

³²² *Kiklop*, 5.

³²³ *Tristia*, IV, 7-17; *Metamorfoze*, I, 151.

³²⁴ *Biblioteka*, I, 34.

³²⁵ *Geografija*, VII, 1-5, 2-10; X, 5-9; XI, 2,10.

³²⁶ *Istorijske Biblioteke*, V, 71-74.

³²⁷ *Tebaida*, IV, 536.

³²⁸ *Opis Grčke*, VIII, 47.1.

³²⁹ *Dioni.*, I, 481.

³³⁰ *Miriobiblion*, 190.

priču o Tifonu, poslednjem i najčudovišnijem Gejinom porodu, kao i mit o Aloeidima. Geja, očajna što su giganti uništeni, pada Tartaru u zagrljaj. Iz tog odnosa ona rađa svoje najmlađe dete, Tifona, golemo čudovište, ljudskim okom neviđeno. Od bedara naniže siktao je ogroman splet zmijurina, a njegove ruke, kad bi ih ispružio, dosezale su stotinu morskih milja u oba pravca. Nosio je magareću glavu koja je dodirivala zvezde, a iz ramena su mu se pružala ogromna krila kojim je zamračivao sunce. Iz očiju mu je izbijala vatra, a užasno kamenje kuljalo mu je iz čeljusti. Za stanovnike Olimpa ovo biće nije bilo nimalo groteskno, naročito onog trenutka kada je krenuo na Olimp. Bogovi u strahu pobegoše u Egipat i tu se prerušiše u životinje. Tako Zevs postade ovan, Apolon vrana, Dionis koza, Hera krava, Artemida mačka, Afrodita riba, Ares vepar, a Herakle ibis. Atina jedina nije ustuknula pred Tifonom. Gromoglasno je prekoravala oca zbog kukavičluka. On se postide i zamahnu kremenim srpom kojim se poslužio da kastrira svog oca Urana. Ranjeni Tifon odlete na planinu Kasiju koja je krasila sever Sirije i tamo zarati sa Zevsom. Mnogostrukim zmijama obavio je Zevsa, razoružao ga i oteo mu srp, a potom mu presekao tetive na udovima. Tako je ranjenog boga odvukao na Kilikiju u korisku pećinu, mesto njegovog rođenja. Zevs, iako besmrtn, bio je potpuno paralisan i bespomoćan. Dok je njegova sestra Delfina čuvala stražu, Tifon je tetive sakrio u medveđu kožu. Vest o stradanju Zevsa duboko je uznemirila bogove, ali Hermes i Pan uspeše da tajno uđu u pećinu, zaplaše Delfinu, pronađu tetive i vrate ih u Zevsove udove. Nono u *Dionisiakama*, pod uticajem Pindara i Apolonija Rođanina, kaže da je Kadmo izvukao tetive od Delfine rekavši joj da su mu potrebne kao strune za liru na kojoj će svirati najdivniju muziku, a onda je Apolon svojom nepogrešivom strelom usmratio Delfinu. Ozdravljen, Zevs se vratio na Olimp i još jednom gromovima krenu na Tifona. Tifon se skloni na planinu Nisu, gde su ga Suđaje omađijale pričom nudeći mu čudotvorno voće kojim bi mu se povratila snaga. Čim je progutao prvi zalogaj, Tifon je bio osuđen na sigurnu smrt. Nekako je uspeo da stigne do Trakije, odakle, poslednjim ostacima snage, baca čitave planine na Zevsa. Ali, Zevs je na svaki njegov hitac isprečio grom, tako da su se planine odbijale i vraćale nazad čudovištu. Ovo je Tifona strahovito izranjavilo i potoci krvi dadoše ime planini Hema. Osakaćen i nemoćan, on pobeže ka Siciliji. Tu ga je Zevs dočekao i skončao borbu stropoštavši na džina planinu Etnu, te vatra i danas kulja iz njenog grotla.

Mit o Aloeidima je druga, takođe prilično poznata verzija gigantomahije, naročito negovana u helenističko-rimskom periodu. U obe verzije gigantomahije pojavljuje se ime giganta Efijalta, napad na Olimp, pretnja Heri i proročanstvo o neranjivosti. Ova priča je vezana za život blizanaca Efijalta i Ota i za njihovo učešće u gigantomahiji. Naime, Efijalt i Ot su bili vanbračni porod Ifimedeeje, Triopove kćeri. Devojka je bila beznađežno zaljubljena u Posejdona. Dane je provodila čučeci na obali mora, očarana i zanesena morskim božanstvom. Običavala je da rukama sakuplja morske talase i sipa ih sebi u krilo. Tako se devica spoji sa bogom i postade bremenita. Njeni sinovi Efijalt i Ot su se ipak zvali Aloeidi, jer se Ifimedeeja uskoro udala za Aloeja, koga je njegov otac Helije učinio kraljem beotske Azopije. Deca su bila božanski porod, te su rasla natprirodno. Kad su napunili devet godina, bili su devet lakata široki i pedeset i četiri stope visoki. Priča ne navodi razloge zašto su odlučili da zarate s Olimpljanima. Efijalt se zakleo rekom Stigom da će silovati Heru, a Ot da će oskrnaviti Artemidu. Prvo su otišli u Trakiju i odlučili da tamo potuku Aresa. Razoružali su boga i zatvorili ga u neku bronzanu posudu, a zatim ga sakrili u kući maćehe Eriboje koja je zauzela mesto njihove pokojne majke Ifimedeeje. Opsada Olimpa počela je tako što su napravili jedno uzvišenje sa koga su nameravali da izvrše napad i to tako što su iščupali planinu Pelion i postavili je na planinu Osu. Sve su to činili sa gromoglasnim pretnjama da će planine bacati u more sve dok ono ne postane suvo kao zemlja. Bili su puni samopouzdanja, jer je prorečeno da nijedan živ čovek, pa čak ni bog, ne može da ih ubije³³¹. A onda, na lukav savet Apolona, Artemida je poslala poruku Otu da će doći na ostrvo Naks i tu mu se predati. Ot je bio presrećan ovom vešću i brže bolje je to javio Efijaltu. Njega ta vest razjari i izazva veliku ljubomoru, jer on nije primio sličnu poruku od Here. Tada je na ostrvu izbila žestoka svađa među braćom. Efijalt je kao stariji zahtevao ili da odbiju uslove, ili da se on, kao stariji, prvi nauživa sa Artemidom. Sukob je dosegao vrhunac kad se pojavila Artemida u obliku košute i oba Aloeida su dohvatila svoje oružje, svaki spreman da dokaže kako je baš on dostojan ljubavi. Artemida je proletela između njih kao vetar, a oni, osvrnuvši se za njom, proboli su jedan drugog. Obojica padoše smrtno pogođeni i tako se obistinilo proročanstvo da ih ne mogu ubiti ni ljudi ni bogovi. Sahranili su ih u beotijskom Antedonu, ali narod sa

³³¹ Apolodor, I, 7, 4; Paus., II, 3, 8; Pindar, *Pitijske ode* IV, 88-92.

Naksa je ih još poštuje. Takođe ih poštuju i kao osnivače beotijske Askre, a i kao prve smrtnike koji su poštovali helikonske Muze³³².

Iz ovih mitova možemo zaključiti da su Gejina deca rođena u vreme kada se prihvatao olimpijski religijski sistem³³³. Giganti pripadaju patrijarhalnom mitu o Uranu. Mesto Prvog Oca zauzeo je Uran, pošto je poistovećen s pastirskim bogom Varunom, jednim arijskim muškim trojstvom³³⁴. Njegovo grčko ime je oblik muškog roda ženskog božanstva *Ur-ana*³³⁵. Uranova ženidba sa Majkom Zemljom tj. Gejom obeležava najranije nadiranje helenskih plemena u severnu Grčku. Apolodor je zabeležio da su se, *Zemlja i Nebo odvojili u smrtnoj zavadi, a zatim su se ponovo sjedinili u ljubavi*.³³⁶ Borba na smrt je označavala, najverovatnije, sukob matrijarhata i patrijarhata izazvan prodorom Helena. Iz sjedinjavanja Tartara i Geje stvoreni su divovi. Kod Homera³³⁷, oni su bili golemi i divlji, a predvodio ih je Eurimedont. Živeli su na dalekom Zapadu, na ostrvu Trinakriji³³⁸. Stradali su zbog svoje opake prirode. U Hesiodovoj *Teogoniji* apstrakcije³³⁹ se mešaju sa Nereidama, Titanima i Gigantima. Hesiod³⁴⁰ kaže da su giganti božanska bića rođena od Geje koja je bila oplodena krvlju kastriranog Urana³⁴¹. *Giganti su deca Geje i Tartara*, kaže Higin.³⁴² Ta htonska bića, džinovi jezive fizičke pojave, predstavljeni su kao duhovno siromašni, preteranih telesnih i grubih nagona. U arhajskom periodu giganti su prikazani na isti način kao heroji i bogovi pa ih je zato teško razlikovati, ali u helenističko-rimskoj umetnosti iz osnove se menja predstava i lik giganata; oni postaju zmijoliki, dobijaju krila, a katkad i glavu lava ili životinjske uši. Najkarakterističniji primer je predstava gigantomahije na frizu Zevsovog žrtvenika u

³³² *Od.*, XI, 305-320; *Il.*, V, 385-390; Paus., IX, 29, 1-2.

³³³ Miloš N. Đurić, *ISTORIJA HELENSKE ETIKE*, Beograd 1976, 3-41; Robert Grevs, *Grčki mitovi*, prevela Gordana Mitrinović-Omčikus, Beograd 1990, 33-39.

³³⁴ Žan Odri, *Indoevropljani*, prevela sa francuskog Ljubinka Jovanović, Izdavačka knjižnica Zorana Stojanovića, Sremski Karlovci, Novi Sad 1990, 86.

³³⁵ Urana je bila orgastička boginja leta. Uopredi ime ženskog božanstva sa Ur-ana sa nazivom planine Ur-al(a).

³³⁶ Ovo pominje i Euripid, *Mudra Melanipa*, frag. 484, i Apolonije Rođanina, *Argonautika* I, 494.

³³⁷ *Od.*, VII, 59, 206; X, 120.

³³⁸ Sicilija.

³³⁹ Iz spoja Vazduha i Majke Zemlje stvoreni su Strava, Obmana, Ljutnja, Nesloga, Laž, Kleveta, Osveta, Neumerenost, Kavga, Sporazum, Zaborav, Strah, Bitka, takođe i Okean, Metida i drugi Titani i najzad Tartar i tri Erinije (Furije).

³⁴⁰ *Teog.*, 183.

³⁴¹ Ova priča je opšteprihvataena.

³⁴² *Fabulae*, 1.

Pergamu³⁴³. Antički pisci pominju njihova imena, od kojih su neka i danas sačuvana u vidu toponima, oronima ili hidronima. Iako se kaže da je Geja rodila samo dvadeset četiri džina, njih ima mnogo više. U Gejinu decu danas spadaju, dakle, sva bića sa abnormalnim fizičkim moćima. To su: Agasten, Agrij, Alkionej, Aristej, Astrej, Atos, Azej, Damis, Efijalt, Egeona, Ehion, Emfit, Enkelad, Eubej, Euforb, Eurial, Eurimedont, Eurit, Fetij, Hipolit, Hiperbij, Htonije, Japet, Kej, Klitije, Leon, Mimant, Mimon, Molij, Milina, Olimp, Orij, Ot, Palant, Pankrat, Pelorej, Polibot, Porfirion, Rek, Sikej, Teodam, Teomid, Tona, Tifej i Uranij. Pesnici navode različita mesta rođenja Gejinog poroda. U mitografiji giganti su vezani uglavnom za planine severne Grčke, oblasti tračke Flegre, tračku Palenu, Siciliju, Kampaniju ili Arkadiju. Homer ih stavlja u vulkansko područje zapadnog mediterana, na ostrvo Siciliju.

Istorijska podloga iz koje proističe gigantomahija, najverovatnije je pokušaj da se objedine događaji nehelenskih planinskih plemena koja su krenula u osvajanje nekih helenskih utvrđenja.³⁴⁴ Mitom je obuhvaćeno i povlačenje napadača koje su Heleni odbili uz pomoć nekih svojih saveznika. Ali nemoć i kukavičluk bogova u poređenju s hrabrošću nepobedivog Herakla i tok bitke sa elementima farse očito se prenosila s koleno na koleno. Mit o gigantomahiji ima i intertekstualnu pozadinu, bar kad je reč o nekim, na prvi pogled skrivenim, religioznim elementima. Giganti nisu od krvi i mesa, već su pre duhovi rođeni iz zemlje (tajfuni, uragani, orkani). Sa ovim džinovima se može izaći na kraj samo pomoću „čarobne trave“. U izvorima mitografi ne pominju ime te čudotvorne biljke, ali najverovatnije je to *ephialtion*, lek koji se koristio protiv snoviđenja i košmara³⁴⁵. Jedno je sigurno, ta biljka ili kombinacija biljaka, izaziva neku vrstu halucinacija.³⁴⁶ S druge strane, ako se pozabavimo etimologijom imena Efijalt, videćemo da ono znači „onaj koji naskače na nekog“, na latinskom *incibus*. Stoga pokušaj Porfiriona da zadavi i siluje Heru ili Palantova sumanuta ideja da oskrnavi Atinu mogu da se protumače kao neka vrsta erotičnih košmara koji se mogu obuzdati u toku dvadeset

³⁴³ Ovo remek delo sa gotovo čitavim pergamskim svetilištem je preneseno u Berlin. Tu je rekonstruisano i restaurirano, danas se čuva se u tzv. Pergamskom muzeju nedaleko od Humboltovog Univerziteta.

³⁴⁴ Uporedi: Grevs 1990: 118.

³⁴⁵ Uporediti u farmakologiji imena lekova iz grupe neuroleptika i antidepresiva.

³⁴⁶ Džejms Džordž Frejzer, *Zlatna grana*, preveo Živojin V. Simić, „Ivanišević“, Beograd 2003: 14-17.

četiri časa ako se prizove u pomoć Herakle Spasilac³⁴⁷. Alkionej ili *moćni magarac* verovatno je duh nekog južnog vetra koji izaziva ružne snove i raspiruje neutaženu požudu. Ime Mimant³⁴⁸ se najverovatnije odnosi na neku nerealnu sliku snova, dok ime Hipolit podseća da su se u drevna vremena snovi pripisivali boginji sa kobiljom glavom³⁴⁹. Ime giganta Tifona³⁵⁰ dovodi se u vezu s mnogim stvarima. On može da personifikuje rušilački severni vetar, jer se vetrovi obično slikovito predstavljaju sa zmijsim repovima i sjuruju se na Siriju s planine Kasije, a na Grčku s planine Hem. Takođe može predstavljati i neku vrstu vetra koji duva iz južnih pustinjskih oblasti i izaziva sušu u Libiji i Grčkoj. Interesantno je tumačenje njegovog imena kao nekog **ko** ima „smrtonosan dim koji guši“, što bi se, naravno, odnosilo na sumpor dioksid³⁵¹ i vulkansku erupciju. Zato je razumljivo da Zevs Tifona savladava tako što mu je telo prignječio Etnom. Bekstvo bogova u Egipat po Lukijanu je izmišljeno kao aluzija na račun Egipćana, koji su bogove predstavljali u obliku životinja³⁵². Ali, moguće je ovaj događaj protumačiti i kao istorijski. Bekstvo bogova, misli Grevs, istorijsko je bekstvo zaplašanih sveštenika i sveštenica sa egejskog arhipelaga, kad je vulkanska erupcija zatrpala polovinu prostranog ostrva Tere, negde 2000. godine pre n. e.³⁵³. Mit o Zevsu, Delfini i medveđoj koži je priča o Zevsovom poniženju pred Velikom Boginjom Majkom, koju su poštovali kao medvedicu. Njeno glavno svetište bilo je u Delfima³⁵⁴. Gora Kasija koju pominje Apolodor³⁵⁵ u mitu o Tifonu danas se zove Džebel el Akra u Siriji; to je i brdo Hazi koje se spominje u hetitskoj priči o Ulikumiju³⁵⁶.

³⁴⁷ Vidi: magistarski rad Snežana Vukadinović, *Uporedna sudbina junaka: Herakle i Marko Kraljević*, Filozofski fakultet u Novom Sadu 2006, 21-29; 32-45.

³⁴⁸ I. Stamatakou, 1972: 1191.

³⁴⁹ Uporedi u srpskoj epici pesme u kome se pominje Miloš Obilić odnosno Miloš Kobilić, gde se kaže da je ovog junaka rodila kobila, a ne žena.

³⁵⁰ I. Stamatakou, 1972: 1018, 1212.

³⁵¹ Taj miris je identičan mirisu pokvarenih kokošijih jaja.

³⁵² Npr. Zevs – Amon kao ovan, Hera – Izida kao krava. Kod Homera Hera je kravolika.

³⁵³ Grevs, 1990: 120, f.n.2.

³⁵⁴ Grevs 1990: 121.

³⁵⁵ Apol., I, 6, 3.

³⁵⁶ To je priča o džinu od kamena koji je, rastući, dostigao neobičnu visinu. Njegov otac Kumarbi naredio mu je da uništi sedamdeset bogova na Nebu. Ništa na ovom svetu nije moglo ubiti Ulikumija, dok jednog trenutka Ea, boginja Mudrosti, nije nožem koji je poslužio da se odvoji Nebo od Zemlje odsekla stopala čudovištu i tako se Ulikumi stropoštao u more. Elementi ove priče pojavljuju se u mitu o Tifonu kao i u mitu o Efijaltu i Otu. Najverovatnije je da su Kadmenjani ovu legendu doneli u Grčku iz Male Azije.

Efijalt i Ot „sinovi gumna“³⁵⁷, unuci „one sa tri lica“ tj. Hekate i poklonici divljih Muza, oličavaju neku vrstu orgijastičkog košmara koji žene ponekad doživljavaju u snu. Mit se zapliće maglovitim istorijskim epizodama koje priča Diodor sa Sicilije³⁵⁸. Pisac kaže da je Tesalac Aloej poslao svoje sinove da oslobode svoju majku Ifimedaju i njihovu sestru Pankratidu od Tračana, koji su ih odveli na ostrvo Naks. Njihov poduhvat je uspeo, ali su se dva brata posvađala oko podele ostrva i ubili jedan drugog. Stefan Vizantijski beleži da je grad Aloeja u Tesaliji dobio ime po Aloeidima, dok ih rani mitografi smatraju Beoćanima.

³⁵⁷ To što se Aloeidi zovu „sinovi gumna“ i što su izbegli Zevsovoj munji, podatak je da pripadaju pre žitnom nego starijem hrastovom kultu.

³⁵⁸ Diod., V, 50.

4.1. O FRAGMENTU *GIGANTOMAHIJE* NA GRČKOM JEZIKU

U drugom tomu Klaudijanovih dela Lebovog izdanja iz 1922. godine uvršćen je fragment latinske *Gigantomahije*. Fragment grčke *Gigantomahije* koji broji samo jedanaest heksametara i prepev tog istog fragmenta na latinski jezik još uvek je pod lupom naučnika koji osporavaju Klaudijanovo autorstvo. Bez obzira na naučne stavove i Birtov autoritet, ovom prilikom dajem na uvid čitalačkoj publici i grčku *Gigantomahiju* s prepevom na latinski, kao što je to bez cenzure uradio Gesner, veliki poštovalac Klaudijanovog stvaralaštva. Fragment grčke *Gigantomahije* nađen je pod imenom *Klaudijan* kod izvesnog Arsenija Monembasija, episkopa, u knjizi *Izreke filozofa* (*Apofqšgmata FilosŌfwn*), koju je napisao u vreme Lava X. Iz Gesnerovog komentara saznajemo da je taj Monembasije grčki fragment *Gigantomahije* prepevao na latinski jezik. Tako drugi tom Klaudijanovih dela, štampan 1759. godine, koji je priredio Gesner, sadrži tri fragmenta *Gigantomahije*.

Borba džinova, iako obećavajuća tema za snažnu pesmu, koja predstavlja ništa manje nego sukob zarad vlasti nad svemirom, u stvari je tema koju je teško obraditi na zadovoljavajući način. Često se transformiše u katalog bizarnih bitaka, u kojem se planine i sazvežđa bacaju s jedne na drugu stranu³⁵⁹.

Ovom fascinantnom temom, pesnik je svoje ime pridružio nizu velikana. Grčka *Gigantomahija*, ako ne lošija, onda sigurno nije uspešnija od većine ostalih mitoloških pesama koje su u velikoj meri pisane u Egiptu tokom 4. i 5. veka. Pesnik u ranim dvadesetim godinama još uvek je kod kuće, u Aleksandriji.

Klaudijanov stil odiše značajnim uticajem aleksandrijske retorske škole. Od cele *Gigantomahije* postoji samo mali fragment koji se odnosi na Afroditu. Postavlja se pitanje zašto je baš taj fragment ostao sačuvan. U jedanaest melodičnih heksametara dat je opis boginje Afrodite koja se priprema za skori sukob. Klaudijan neguje visoki stil i autoritet antičkih epičara. U metričkoj versifikaciji vidi se pravilna izmena naglašanih i nenaglašanih slogova. Pesnik, takođe, koristi arhaične oblike koje srećemo kod Homera,

³⁵⁹ *Gigantomahija* u prve dve knjige *Dionysiaca* je groteskan primer toga. Slično viđenje ima reditelj Tarsen Singh u dugometražnom igranom filmu *Immortales* iz 2011. godine.

naravno, sve u cilju da se ne naruši metrička šema heksametra. Stihovi, dok se čitaju ili skandiraju, vrlo su kompaktni i ne podležu monotonom regulisanju i naglašavanju cezure i krajeva stihova. Evo jedanaest sačuvanih stihova grčke *Gigantomahije*:

Κύπρις δ' Ἰτε βῆλος ῥῆεν, ἴθι', Ὀπλον: φλλ' ἴκῶμιζεν
 _ _ / _ UU / _ UU / _ UU / _ UU / _ U /
 'Αγλατῆν: θῆμενη γῆρ ἴπ' ἄμμασιν ἄγγελον ἀΰδῶν,
 _ _ / _ UU / _ UU / _ UU / _ UU / _ _ /
 Πρίτα μεν φπλεκῆας περὶ ὄνη διεκρ...νατο χα...τας,
 _ UU / _ UU / _ UU / _ UU / _ UU / _ U /
 Καὶ πλεκτίς Ἰσφιγξε πυκνὸ περιπλῆγματι σειρίς,
 _ UU / _ UU / _ _ / _ UU / _ _ / _ U /
 Στιλβε... δ' Ἰφθαλμῖν ἴρατῆς Ὀπεργεψατο κανθῆς:
 _ _ / _ _ / _ UU / _ UU / _ UU / _ U /
 Λεπυῖς εἰδανῆμοιο ἄφίς χαλῆσασα χιτῖνος:
 _ UU / _ UU / _ UU / _ UU / _ UU / _ U /
 Πορφυρῶν ἴκρύπτεν Ὀφ' εἰσῆμασιν ἄνθεα μαζῖν,
 _ UU / _ UU / _ _ / _ UU / _ _ / _ _ /
 "Ὀμματος εἰς ἄγρην ἄπλισμῆνη: εἰσεχε γῆρ ἀΰτῆ
 _ UU / _ UU / _ UU / _ _ / _ _ / _ _ /
 Πλῆγμα κῶρυν, δῶρυ μαζῶν, Ἰφρὰν βῆλος, φσπ...δα κῆλλος,
 _ UU / _ UU / _ UU / _ UU / _ UU / _ _ /
 "Ὀπλα μῆλη, θῆλγητρον ἴν ἄλγεσιν: εἰ, δῆ τις ἀΰτί
 _ UU / _ _ / _ UU / _ UU / _ UU / _ _ /
 "Ὀμμα βῆλη, δῆδμητε.³⁶⁰

Stihovi koji slede su Monembasijev prepev na latinski jezik:

³⁶⁰ Gesner 1969: 616.

Cypris neque telum ferebat, neque arma: sed gerebat
Venustatem. Cum enim in oculis posuisset explora-
torem radium,
Primum confusas acu discriminavit comas,
Et plexiles denso circumflexu catenas constrinxit:
Ac splendore amabiles oculorum orbis fucavit:
Tum tenues fluentis futuras laxans tunicae,
Purpurearum non celavit sub veste flores papillarum.
Oculi ad venatum sic armata fuit: habuit enim ipsa
Cincinnos galeam, hastam papilla, supercilium sagit-
tam, cilipeum pulchritudinem:
Arma membra, delinamentum in doloribus. Si quis
vero illi
Oculum adjiceret, jam superatus erat.³⁶¹

Kiparka nit strelu, nit oružje ima,
već lepotu nosi.
A sjaj joj u očima k'o vesnik (bdi).
Prvo kopčom deli mrse kose duge,
i kike plete, prepletima učvršćuje
u niti beskrajne.
Ona blista, bojeći ljupka mesta očiju svojih,
Pod haljom krije cvetove rumenih bradavica.
I šavove odeće fine lagano popušta,
sad joj je oko oružje za lov. Jer ona ima
mrežasti šlem, grudi k'o koplje (ubojite),
visoke veđe, lepotu k'o branik.
Medeno oružje, u mukama opčinjenost,

³⁶¹ Gesner 1969: 617.

samo nek pogleda je neko, već savladan biće.

Minijturni i antikvarni opis najbolje među najmoćnijima nosi u sebi duboki erotski doživljaj. Stil je slikovit i obojen emocijama. Metafora ΚÚπρις, vezana za Afroditu, upućuje nas da se Klaudijan držao pesničkih konvencija. Mit o Afroditi saznao je najverovatnije u toku školovanja proučavajući Homerovu *Ilijadu*³⁶² i *Odiseju*³⁶³ ili Hesiodovu *Teogoniju*³⁶⁴, ali ono što mu je naročito bilo blisko i inspirativno je verovatno *Homerska himna Afroditi*³⁶⁵, gde je Afrodita predstavljena kao božanstvo nezadržive sile plodnosti, ali i kao izvor želja što ih te sile bude u smrtnicima. Antitezom ...Ἔτε βῆλος ἴσθρεν, ἴθ' Ὀπλον:...pesnik predočava njenu neupućenost ili nemar za vojne pripreme i nedostatak oružja za fizičke sukobe. Njena posebnost je u tome što ona ne koristi konvencionalna oružja nego „neguje lepotu“ (ἴθ' Ἰμιζεν φῆλα†ην). Kako se lepota neguje i pojačava? Ona uređuje svoju kosu:

Πρίτα μεν φλεκῆας περὸν διεκρ...νατο χα...τας,
Καὶ πλεκτίς Ἰσφιγξε πυκνὸν περιπλῆγματι σειρίς,

Prvo korčom deli mrse kose duge,
i kike plete, prepletima učvršćuje
u niti beskrajne.

Dodaje malo senke oko očiju:

Στιλβε... δ' Ἰφθαλμῖν ἴθ' Ἰρατῆς Ὀπεργεψατο κανθῆς

³⁶² *Il.*, V, 370. i dalje.

³⁶³ *Od.*, VIII, 266. i dalje.

³⁶⁴ *Teog.*, 188. i dalje., 934. i dalje.

³⁶⁵ *Hom.H.Ven*, II, 5. i dalje.

Ona blista, bojeći ljupka mesta očiju svojih

Za neke istraživače bojiti očne kapke i lice su *neherojski detalji*³⁶⁶. Ne bih se složila sa ovom konstatacijom. Od kulture Maja do preživelih drevnih plemena Afrike i Južne Amerike postojalo je i postoji još tzv. ritualno spremanje ratnika. Deo tog ritualnog čina je ukrašavanje lica i iscrtavanje određenih delova tela. Dakle, Afrodita boji svoje kapke da bi pojačala i osnažila svoju moć tj. lepotu. Ovde je kult lepote najveće oružje ženske moći. Za Fridlendera³⁶⁷, istraživača koji se bavio poetikom Nona iz Panopolja, najinteresantnija su stihovi:

... εἰχε γὰρ αὐτῆ

Πλῆγμα κὸρυν, δὸρυ μαζῶν, Ἴφρὰν βῆλος, σπ...δα κέλλος,
“Ὅπλα μῆλη,...

... Jer ona ima

mrežasti šlem, grudi k'o koplje (ubojite), visoke veđe,
lepotu k'o branik. Medeno oružje...

Fridlender je uporedno istraživao dva pesnika, te je uvideo mnoge sličnosti. Između ostalog, tražio je izvor kojim bi odgovorio na pitanje odakle potiče Nonova opsednutost ženskim grudima u erotskim opisima. Primetio je naročitu Nonovu opčinjenost Klaudijanovim metaforama „dojka k'o koplje“ (δὸρυ μαζῶν) ili „cvetovi bradavica“ (ἄνθεα μαζῶν). Postoje mnogi slični Nonovi stihovi. Evo nekih:

³⁶⁶ Cameron 1970: 34.

³⁶⁷ Cameron 1970: 17, f.n. 2.

œgcoj œcwñ stŌma qoàron, œpoj x...foj, øsp...da fwn»n.³⁶⁸

ima usta k'o žestoko koplje ubojito i reč k'o britki mač, a štit njen je glas

ili

neÚmata màqon Ýcwñ, pal£mhñ stŌma, d£ktula fwn»n.³⁶⁹

ima piskavu priču, u ustima moć, a jezik k'o prste.

Ovo ispitivanje navelo je Fridlendera na zaključak da je Nono čitao i bio pod velikim uticajem čak i tih mladalačkih Klaudijanovih radova.

Pesničku sliku Afroditine lepote Klaudijan je postepeno obogatio uvodeći gradaciju. Završava paradoksom „u mukama opčinjenost“ (θšληητρον ἄν ἄλγεσιν). Upozorenje aludira na dublji smisao. Sad je pred nama Afrodita privlačna zamka i kao takva sprema se da razoruža svojim zavodničkim pogledom ne samo divove već svakog ko je pogleda:

...ε., δš τις αὐτί

”Ομμα β£λη, δšδμητε.

...samo nek pogleda

je neko, već savladan biće.

Poslednji stih daje ključ Afroditine moći. Njen pogled razoružava svakog neprijatelja i uliva strah.

³⁶⁸ *Dion.*, XIII, 483.

³⁶⁹ *Dion.*, VII, 21.

4.2. O FRAGMENTU *GIGANTOMAHIJE* NA LATINSKOM JEZIKU

Kritičare sedamdesetih i osamdesetih godina 20. veka naročito je zanimao, bar što se tiče Klaudijanove latinske *Gigantomahije*, datum njenog nastanka. Oko datiranja *Gigantomahije* nastale su brojne rasprave koje se mogu svesti u dve grupe: prvu, koja argumentovano potvrđuje da *Gigantomahija* pripada Klaudijanovim ranim radovima i drugu, koja zastupa tvrdnju da je *Gigantomahija* jedno od poslednjih pesnikovih dela, ako ne i poslednje. Farg u njoj pronalazi „iste mladalačke hiperbole, iste estetske greške, iste metode komponovanja“ (les mêmes hyperboles juvéniles, les mêmes fautes de goût, les mêmes procédés de composition) kao kod grčke *Gigantomahije*, što bi trebalo da nas navede da to smatramo ranim radom. U časopisu *Spectator*, objavljenog 22. marta 1712. godine, Adison je napisao jedan esej o nedostacima *Gigantomahije* tumačeći to kao „estetske greške“ potpuno karakteristične za ceo Klaudijanov opus. Prepoznatljivi i uobičajeni retorski elementi naveli su Romana da zaključi da odaju „mladalačko neiskustvo“ (inesperienza giovanile). U svakom slučaju, ovi istraživači *Gigantomahiju* na latinskom jeziku smatraju Klaudijanovim ranim radom. To isto misli i Kameron, pri tom verujući da se pesnik sa ovom temom susreo još u toku školovanja i da je recitovao svoju grčku *Gigantomahiju* još u Aleksandriji. Argumenti Fabria i Martinelia su donekle slični; oni navode da Klaudijan upotrebljava motive iz teme kojom se bavi *Gigantomahija* i u *Otmici Proserpine*. Zbog toga istraživači pretpostavljaju da je *Gigantomahija* napisana ranije.³⁷⁰ Kristiansen, na primer, potvrđuje da je latinska interpretacija pesme uglavnom ostala nedovršena, a ne napisana fragmentarno kao grčka verzija *Gigantomahije*, i da je, iako nedovršena, ipak objavljena posle Klaudijanove smrti, zajedno sa drugim sličnim radovima. To ukazuje da je Klaudijan ostavio nedovršeno delo. Ako je tako, pošto je očigledno bio brz i vrlo vešt „kompozitor“, on je to započeo neposredno pre svoje smrti. Klaudijan je odlučio da napiše punu verziju *Gigantomahije* na latinskom jeziku, kao što je to ranije uradio na grčkom“.³⁷¹ Ono što bi, na neki način, moglo da pomogne da se odredi vreme kada je pesnik pisao ovaj ep, svakako su aluzije na *Gigantomahiju* koje

³⁷⁰ Cameron 1970: 467-469.

³⁷¹ Peder G. Christiansen, *The use of images by Claudius Claudianus*, Mouton, The Hague – Paris 1969, 204.

nalazimo u *Otmici Prozerpine*. Postoji nekoliko mesta u epu gde se pominje borba giganata:

sub terris quaerebat iter gravibusque gementem
Enceladum calcabat: inmania findunt
membra rotae pressaque Gigas cervice laborat
Sicaniam cum Dite ferens temptatque moveri
debilis et fessis serpentibus impedit axem:³⁷²

prolaz pod zemljom traži i strašnim konjima
Enkelada gazi. On stenje, ječi, točkovi cepaju
udove moćne, gigant se bori, na vratu mučen,
Sikaniju drži sa strašnim Ditom i nejak kuša
ustavit' kola umornim zmijama svojim.

ili

non ego, cum rapido saeviret Phlegra tumultu,
signa deis adversa tuli; non robore nostro
Ossa pruinorum vexit glacialis Olympum.³⁷³

Dok je Flegrom besnelo ludilo rata, ja nisam
nosila barjak protiv bogova višnjih, niti je
moćima mojim ledna Osa vukla mrazovit Olimp.

ili

... regnatne maritius

³⁷² *DRP*, II, 157-161.

³⁷³ *DRP*, II, 255-257.

an caelum Titanes habent? quae talia vivo
ausa Tonante manus? rupitne Typhoia cervix
Inarimen? fractane iugi compage Vesevi
Alcyoneus Tyrrhena pedes per stagna cucurrit?
an vicina mihi quassatis faucibus Aetna
protulit Enceladum? nostros an forte penates
adpetiit centum Briareia turba lacertis?³⁷⁴

Da li još muž moj vlada
ili Titani nebesa drže? Čija se ruka drznu
ako Gromovnik živi? Zar je Tifejev vrat
provalio Inarim? Da l' to spone vezuvskog jarma
Alkionej kida i k'o pešak Tirenom sada trči,
il' mi to bliza Etna Enkelada kroz grotlo baca?
Možda li smelo penate moje traži
brijarejska gomila ona, stotinu ruku što ima?

ili

“ Acies utinam vesana Gigantum
hanc dederit cladem!...³⁷⁵

„ O da je barem besna Gigantska
bitka donela propast ovu!...

ili

Phlegraeis silva superbit

³⁷⁴ *DRP*, III, 182-188.

³⁷⁵ *DRP*, III, 196-197.

exuviis totumque nemus victoria vestit.
hic patuli rictus et prodigiosa Gigantum
tergora dependent, et adhuc crudele minantur
adfixae truncis facies, inmaniaque ossa
serpentum passim cumilis exanguibus albet,
et rigidae multo suspirant fulmine pelles;
nullaque non magni iactat se nominis arbor:
haec centumgemini strictos Aegaeonis enses
curvata vix fronde levat; viventibus illa
exultat Coei spoliis; haec arma Mimantis
sustinet; hos onerat ramos exutos Ophion.
altior at cunctis abies umbrosa que late
ipsius Enceladi fumantia gestat opima,
summi terrigenum regis, caderetque gravata
pondere, ni lassam fulciret proxima quercus.
inde timor numenque loco, nemorisque senectae
parcitur, aetheriisque nefas nocuisse tropaeis.
pascere nullus oves nec robora laedere Cyclops
audet et ipse fugit sacra Polyphemus ab umbra.³⁷⁶

Ponosi se šuma flegrejskom odranom kožom
Pobedom bogova odeven ceo je gaj.
Ovde zinuta ždrela zjape, tamo čudesne Giganatske
kože vise, još uvek okrutno prete njihove obrazine
grozne pribite o debla čvrsto i zmijske goleme kosti
na sve strane beskrvnu gomilu prave.
I tako tvrde izdišu kože udarom bezbrojnih munja jakih.
i svako se tamo drvo ponosno diči imenom slavnim.

³⁷⁶ *DRP*, III, 337-356.

Od storukog Egeona ovo je krivo, jedva
mačeve u krošnji gustoj drži, ono tamo se diči
odranim olovnim kožama Keja, ovo oružje
Mimanta odoleva, a one grane tereti odrani Ofion.
Od svih viša senovita jela širokom krošnjom
nosi zadimljen oklop Enkelada samog,
vrhovnog kralja Zemljine dece i pala bi teška
od tereta jadra bez podrške obližnjeg hrasta .
Od tog doba čuva se svetost starog luga i naklonost
mesta i greh je naneti štetu nebeskom pobeđi znaku.
Nijedan Kiklop se ovde ne usudi ovce pasti niti
hrastove štetiti i sam Polifem od svete sene beži.

Još jedan važan stih predočio je budući sukob Neba i Podzemlja:

carcere laxatis pubes Titania vinclis³⁷⁷

I tad divovska momčad ponovo okove zbaci

Ovde pesnik ubacuje, na kratko, zamisao o oslobađanju divova, što je bilo u vezi sa prvobitnim Plutonovim planom da zavlada svetom.

Aluzije na teme iz *Gigantomahije* javljaju se i u drugim Klaudijanovim pesmama. U panegiriku gde slavi treće Honorijevo konzulstvo³⁷⁸ pesnik tvrdi da bi giganti, čak i ako bi pobjegli iz svoje tamnice, pali pred Stilihonom. U pesmi *Epistula ad Serenam*³⁷⁹ opisan je Orfej kako Junoni peva o Jupiterovoj pobeđi nad divovima. Izgleda da je tema

³⁷⁷ *DRP*, I, 44.

³⁷⁸ *III Cons.*, 159-161.

³⁷⁹ *Car min.*, xxxi, 27-28.

Gigantomahije bila veoma popularna, kako u umetnosti tako i u književnosti Rimskog carstva. Ipak, u delima koje je Klaudijan napisao u dve poslednje godine života, od 402. do 404, te aluzije su učestalije i opširnije, zaključuje Kameron.³⁸⁰ Pored navedenih mesta u epu *De raptu Proserpinae*, aluzije se javljaju i u panegiriku za šesto Honorijevo konzulstvo³⁸¹ i u istorijskom epu *De bello Gothico*³⁸². Preokupacija ovom temom je očigledna, a objašnjenje može biti jednostavno. Ako to posmatramo u svetlu njegove opšte fascinacije ovom temom, sasvim je prirodno da je Klaudijan izabrao prikaz borbe bogova i divova kako bi predstavio sukob između Rimljana i varvara. Možda je to bio razlog da napiše punu verziju *Gigantomahije* na latinskom jeziku, kao što je to ranije uradio na grčkom.

Gigantomahija i *Otmica Prozerpine* pripadaju mitološkom vremenu, mitološkoj hronologiji i odvijali su se u mitskom prostoru. Oni su, u stvari, vremenski vrlo bliski. *Gigantomahija* je događaj koji se desio pre otmice Prozerpine, ali zanimljivo je da je u latinskoj *Gigantomahiji*³⁸³, pisanoj otprilike u isto vreme kad i nastavak *Otmice Prozerpine*, Klaudijan zaboravio ili prevideo ovu hronologiju. On opisuje kako Pluton i Prozerpina zajedno napuštaju podzemlje i kreću u pomoć bogovima protiv giganata. Etna je Enkeladov grob, *Giganteos numquam tacitura triumphos*; Cerera posećuje lug u kojem su okačeni trofeji sa Flegre. Ali upotreba ove teme nije ograničena na topografiju. Zato je važno obratiti pažnju na stihove u *Otmici Prozerpine*, gde devica, dok je otimaju, podseća Jupitera da ga je ona podržala u borbi protiv divova:

non ego, cum rabido saeviret Phelgra tumultu,
signa deis adversa tuli; nec robore nostro
Ossa pruinosum vexit glacialis Olympum.³⁸⁴

Dok je Flegrom besnelo ludilo rata
ja nisam nosila barjak protiv bogova višnjih, niti je

³⁸⁰ Cameron 1970: 469.

³⁸¹ *VI Cons.* 17-20, 185.

³⁸² *De bello Got.* 63-76, 342-343.

³⁸³ *Gig.*, 44-46.

³⁸⁴ *DRP*, II, 255-257.

mojom snagom ledna Osa vukla mrazovit Olimp.

ili stihove gde se Cerera pita da li su divovi ti koji su oteli Prozerpinu:

regnate maritus
an caelum Titanes habent? quae talia vivo
ausa Tonante manus? rupitne Typhoea cevix
Inarimen? fractane iugi conpage Vesavi
Alcyoneus Tyrrhenea pedes per stagna cucirrit?
an vicina mihi quaessatis faucibus Aetna
protulit Enceladum? nostros an forte penates
adpetiit centum Briareia turba lecertis?³⁸⁵

Da li još moj muž vlada
ili Titani nebesa drže? Koja se ruka drznu
ako Gromovnik živi? Zar je Tifejev vrat
provalio Inarim? Da li je Alkionej raskido
spone vezuvskog jarma i kao pešak sad Tirenom trči?
Da li bliza mi Etna Enkelada kroz grotlo baci?
Da l' možda smelo traži penate moje
brijerijska gomila ona, što stotinu ruku ima?

Kameron piše o kriterijumu za ponovno korišćenje tema i sve njegove paralele i analize ukazuju na to da je *Gigantomahija* nastala pre nego ep *De raptu Proserpinae*³⁸⁶. Pored toga, dok u *Otmici Prozerpine* pesnik pominje veliki broj božanstava, u

³⁸⁵ *DRP*, II, 182-188.

³⁸⁶ Na primer opis Plutonovih dvokolica koje izleću na svetlo dana (*Gig.* 45-8), a opisane su dva puta u *Otmici Prozerpine* (II, 191 i III, 235). Očigledno je ovu temu Klaudijan smatrao zahvalnom, zato što pri obradi ove dve teme u *Otmici Prozerpine* (jednom kada se sama otmica dešava, i drugi put kada je Cerera obavestena o tome) možda nije mogao da se odluči koji je prikaz bolji.

Gigantomahiji jedini su od prisutnih imenovani Pluton i Prozerpina. Zašto bi onda, pita se Kameron, pre pisanja *Otmice Prozerpine* i svoje preokupacije bogovima podzemlja, Klaudijan razmišljao o tome da, od svih bogova i boginja, istakne dvoje koji nisu imali nikakvu ulogu u opšteprihvaćenom prikazu sukoba?

Fragment latinske *Gigantomahije* sadrži sto dvadeset osam heksametara. Pesnik ne zaziva Muze u pomoć već u mit ulazi *in medias res*, bajkovitim modelom:

Terra parens quondam caelestibus invida ...³⁸⁷

Jednom je davno Majka Zemlja...

Stihovi koji su sačuvani nisu ništa više od dobrog uvoda u temu koja je odavno bila poznata u antičkom svetu. Kod Klaudijana se može zapaziti jedna originalna sublimacija svih mitova koji su donekle bili vezani za gigantomahiju. Očito je pesniku ova tema bila, kao što sam već napomenula, poznata još dok je boravio u Aleksandriji. Unutar *Gigantomahije* kao glavne teme, Klaudijanov odlomak nosi u sebi niz važnih motiva koji su vezani kratkim, ali efektnim sponama. U prva tri heksametra pesnik iznosi čitaocu razloge koji će dovesti do rata između bogova i giganata: motiv žalosne i ponižene Geje zbog nepravedne Zevsove odluke prema njenom titanskom porodu. Iz tog motiva rađa se Gejina osveta i pesnik impresivno opisuje njen čudovišni porod. Fascinantan opis rađanja giganata je posledica Klaudijanovog poznavanja helenističko-rimske umetnosti. Epizoda na nebu je krajnje uznemirujuća:

Pallescunt subito stellae, flectique rubentes
Phoebus equos, docuitque timor revocare meatus.
Oceanum petit Arctos, inocciduique Triones
Occasum didicere pati...³⁸⁸

³⁸⁷ *Gig.* 1.

³⁸⁸ *Gig.* 9-12.

Tad zvezda se smrači i rumene konje
ustavlja Feb, poučen strahom nazad se vraća.
Arktos Okean traži i Trione zapadnog neba
da puste i objave zalazak čudni.

Razjarena Geja, u direktnom govoru, podstiče svoj porod na rat sa Olimpljanima. Bodri najbolje među njima da prihvate njena naređenja. Da bi motivi bili što efektivniji pesnik se obilato služi stilskim figurama. Svoju poniženost i nemoć pred novom generacijom bogova ona iskazuje bujicom retorskih pitanja. Ova pitanja su duboko religiozne prirode i tu se vidi prisustvo i asimilacija istočnih religija i kultova sa grčkim odnosno rimskim panteonom:

...cur Cybele nobis meliora creavit?
Cur nullus Telluris honos? cur semper acerbis
Me damnis urgere solet? Quae forma nocendi
defuit?³⁸⁹

Zašto Kibela stvori porod od mog jači?
Zar ja ko Zemlja nikakvo poštovanje nemam? Zašto me uvek
oštrim kaznama gone? Koji sad način mučenja
smisliš?

Sprema se strašna nesreća, komeša se nebo, more, zemlja podrhtava. Apolon je preplašen i vraća svoje konje, sprema se nešto što liči na pomračenje Sunca. Bogovi su uznemireni, a giganti, ta bića uzvišenih moći, omađijani Gejinim željama, već sanjaju kako svaki od njih nekog Olimpljanina savladava na svoj način. Paniku na Olimpu Klaudijan sjajno opisuje poređenjem preplašenih građana čiji grad opsedaju neprijatelji:

³⁸⁹ *Gig.* 19-21.

Ac, velut hostilis cum machina terruit urbem,
Undique concurrunt arcem defendere cives:
Haud secus omnigenis coeuntia Numina formis
Ad patrias venere domos.³⁹⁰

I kao kad neprijateljsko oruđe ratno zaplaši grad,
na sve strane građani trče da tvrđavu brane,
nimalo drugačija nisu skupljena božanstva ova od svake
fele u očev došla su dom.

Glavne epske, tj. božanske ličnosti, koje se javljaju u ovom fragmentu su Majka Zemlja i Zevs. Oba božanstva obraćaju se direktnim govorom. Na Gejinu želju za osvetom, Zevs uzvraća još surovije stavljajući do znanja svim prisutnim božanstvima Neba, Vode i Podzemlja da je on neprikosnoveni vladar sveta:

„ O numquam peritura cohors. o debita semper
Caelo progenies, nullisque obnoxia satis:
Cernitis ut nostrum Tellus conjuret in orbem
Prole nova, dederitque alios interrita partus?
Ergo, quot dederit natos , tot funera matri
Reddamus. longo maneat per saecula lucta,
Tanto pro numero paribus damnata sepulcris.“³⁹¹

„ O pratnjo moja, nikada propasti nećeš, uvek dužni
nebu rode, za ničije sudbine ti kriva nisi!

³⁹⁰ *Gig.*, 49-52.

³⁹¹ *Gig.*, 53-59.

Vidite li da se Zemlja uroti protiv sveta našeg
porodom novim i neustrašiva ona dala je naraštaj drugi?
Zato, koliko bude dece dala, tolio majci leševa
vratimo! Nek' ostane vekovima u žalosti dugoj,
za tol'ki porod nek' osuđena bude jednakim grobova brojem!”

Za sudbinu Zevsa najviše je zabrinuta boginja Natura, božanstvo koje se kod pesnika i filozofa kasne antike izuzetno poštovalo³⁹².

... : confusaque rursus
Pro domino Natura timet.³⁹³

i opet zbunjena
Priroda preplaši se za gospodara svoga.

Ruši se svet, pomera more, planine nestaju, pucaju kopna. U vazduhu se oseća miris svršetka sveta. Ali bogovi ne odustaju. Bore se svom silinom i moćima. I ovde je Klaudijanovo pero stalo.

Kompozicija ovog fragmenta je dinamična, sastavljena od sitnih epizoda kroz koje se provlače interesantni religijski i istorijski detalji. Povezane su kratkim prelazima. *Gigantomahija* je pisana visokim stilom stare retorike, namenjena za javno čitanje. Heksametri ne obiluju figurama dikcije, ali je zato prisutna metafora, metonimija, personifikacija. Obiluje epitetima i simbolima. Od sintaktičkih figura (radi postizanja čistog heksametra kakav srećemo kod Vergilija i Ovidija) Klaudijan pribegava inverziji. Heksametri su, kao što rekoah, puni retorskih pitanja. Takođe koristi elipsu, naročito, kada su u pitanju oblici pomoćnog glagola *esse* i polisindeton gde veznikom *et* posebno želi

³⁹² Rostagni 1955: 772.

³⁹³ *Gig.*, 61-62.

istaći neku reč. Od figura misli Klaudijan koristi komparaciju, antitezu, hiperbolu, gradaciju i paradoks. Eufemizam je postigao naročitim odabirom i ritmom reči, a hijat elizijom. Da bi sproveo metrički pravilnu celinu svakog heksametra, pesnik je pribegavao skraćivanju izvesnih glagolskih oblika u perfektu. Iz ovog skromnog ostatka očito ambiciozno zamišljenog epa, možemo zaključiti da je Klaudijanov jezik čist i bogat slikama, koje su bile inspiracija mnogim pesnicima posle njega.

5. DATIRANJE MITOLOŠKOG EPA *DE RAPTU PROSERPINAE*

U ovom delu rada namera mi je da spomenem neke od neutemeljenih rasprava i argumenata u vezi sa datiranjem mitološkog epa *De raptu Proserpinae*. Iz perspektive istraživača dvadeset i prvog veka ne treba se mnogo oslanjati na njih, budući da su zasnovane na anahroničnom mišljenju da je Klaudijanov poetski razvoj prošao različite faze. Klaudijan, *poeta doctus*, kao originalni pevač priča vladao je pesničkim zanatom od pisanja epova do epigrama. Romano³⁹⁴ smatra da je *De raptu Proserpinae* napisan pre nego što se Klaudijan okrenuo „modernoj“ poeziji tj. savremenim temama. Fabri³⁹⁵ je mišljenja da je delo stvoreno tokom Klaudijanovog povlačenja u sebe i napuštanja mesta dvorskog pesnika, tj. kada je prestao sa pisanjem panegirika, invektiva, epitalamija, itd.

Neubedljivi su i dokazi zasnovani na tvrdnjama da u *De raptu Proserpinae* postoji više grčkih reči, odnosno manje oponašanja latinskih pesnika, nego u ostalim Klaudijanovim delima, kao i da je ep, u odnosu na ostala „manje zrelo delo“.³⁹⁶ Što se tiče kriterijuma na osnovu kojeg se određuje zrelost tj. kvalitet dela, teško ga je utvrditi, naročito kod pesnika čije je celo sačuvano delo napisano u njegovoj mladosti, tokom samo osam godina. Ako se uporedi sa Licentijem³⁹⁷, kako je to uradio Kameron, može se zaključiti da je Klaudijan bio imitator Vergilija.

Predgovor prvoj knjizi opisuje čoveka koji je prvi napravio brod i dograbio se vode, a potom smelo napredovao ka pučini i postepeno stekao sigurnost za poduhvate na otvorenom moru. Tema je razvijena do neke granice, ali njena važnost nije u potpunosti određena, što je bilo karakteristično za Klaudijanove predgovore.³⁹⁸ Možda je to trebalo da bude nagoveštaj za *De raptu Proserpinae*. Birt smatra da Klaudijan nije mogao da je napiše „posle velikih pesama o Rufinu, o ratu sa Gildonom, o Eutropiju ili posle veličanstvene pohvale Stilihona“ (post magna molis carmina quae sunt de Rufino, de bello Gildonis, de Euthropio vel post amplam laudem Stilichonis). On misli da je *De raptu Proserpinae* započeta 395. godine, posle hvalospeva Probu, mimo Klaudijanovih pesama na latinskom, koje su se pojavile „kao pokušaji već oslabljene duše“ (angustioris

³⁹⁴ D. Romano, *Claudiano*, Palermo 1958, 5.

³⁹⁵ P. Fabri, *Il genio del male nella poesia di Claudiano*, Athenaeum, 6, 1918, 38-41.

³⁹⁶ Cameron 1974: 452.

³⁹⁷ Licentije je bio hrišćanski pesnik. Postoji prepiska između njega i Avgustina.

³⁹⁸ Cameron 1974: 457.

pectoris temptamina). To znači da je Klaudijan već bio napisao određeni broj pesama, iako su one bile manje slavne od *De raptu Proserpinae*. Svaki tadašnji pesnik pisao je hvalospeve i epove za vojskovođe i njihove trijumfe, naročito pesnici iz Egipta, odakle je i Klaudijan. Ali malo njih se oprobalo u mitološkim epovima u više knjiga, malo njih je u tome uspelo. Klaudijan je sigurno verovao da prelazi na mnogo važniju temu kada je sa hvalospeva prešao na mitološki ep. Sa ove tačke gledišta, *De raptu Proserpinae* je mnogo važnija od ostalih Klaudijanovih dela. Kameron je tvrdio da je *De raptu Proserpinae* napisana posle druge invektive protiv Rufina. Ako bismo pogledali ranije panegirike i invektive, uočili bismo pesnikov kreativni napredak, koji se ogleda i u izboru uzvišene teme.

Na kraju predgovora druge knjige, gde Orfej peva o Heraklovim delima, Klaudijan zaključuje:

Thracius haec vates, sed tu Tiryntius alter,
Florentine, mihi: tu mea plectra moves
antraque Musarum longo torpentia somno
excutis et placidos ducis in orbe choros³⁹⁹

Ovako pevaše trački prorok. Ali ti si drugi Tirinćanin,
meni, Florentine. Ti pokrećeš moje strune, 50
potresaš pećine Muza davno potonule u san,
i njihovu grupu nežnu vodiš u pesmu, ples i dan.

Mnogi naučnici, naročito oni iz šezdesetih godina dvadesetog veka, bili su zavedeni teorijom da je Florentin, u stvari, nadimak koji je vojskovođa Stilihon dobio posle pobede nad Radagaisusom i njegovim Ostrogotima u Fijesoleu kod Firence 406. godine. Prigovori ovoj teoriji leže u tome da ne postoji ni najmanji dokaz da je Stilihon ikada nosio ovo ime. Tačno je da su rimske vojskovođe dobijale takva imena u času pobede, ali su im uvek dodeljivana imena naroda koja su porazili, a ne mesta na kojima

³⁹⁹ *DRP*, praef. II, 49-53.

su vodili bitku, npr. Constantin II Alamannicus ili Marcus Ulpius Traianus Germanicus Dacicus.

Jedan od najbitnijih razloga što istraživači Klaudijanovu smrt stavljaju u 404. ili 405. godinu jeste što on nije proslavio Stilihonovu pobjedu nad Radagaisusom 406. godine. A nije moguće poverovati da bi Klaudijan propustio ovu veliku pobjedu, a da ne napiše nijedan stih. Nigde u svom delu on ne pokazuje takvu uzdržanost u veličanju Stilihonovih pobjeda, pravih ili izmišljenih. Najsnažniji argument bi bio da Stilihon nije mislio da je *De raptu Proserpinae* posvećena njemu. Sve Klaudijanove pesme koje slave Stilihona su objavljene po njegovom naređenju ubrzo posle pesnikove smrti. *De raptu Proserpinae* tad nije bila objavljena. Najbliža istini bila je teza da je Florentin bio prefekt Rima od 395. do 397. godine. Birt smatra da je *De raptu Proserpinae* posvećena ovom Florentinu u vreme kada je bio prefekt. Ova tvrdnja je opšte prihvaćena. Birt sugerše da je Klaudijan napisao pesmu kako bi proslavio Florentinovu dobro obavljenju dužnost u dobavljanju pšenice u Rim, tokom Gildonove krize. Stoga, po Birtovom tumačenju, Klaudijan kaže da je njegova uloga da pokaže „odakle je narodima dato žito“ (*unde data populis fruges*⁴⁰⁰). U predgovoru drugoj knjizi on i dalje spominje Herakla:

te Libyci stupuere sinus, te maxima Tethys
horruit, onposito cum premerere polo⁴⁰¹

Tebe libijski zalivi štuju, tebe se najveća Tetija boji,
noseći teret nebeskog svoda na plećima svojim.

Birt je mislio da se ovi stihovi odnose kako na Herakla, tako i na Florentina. Rim je zavisio od Afrike i njenog žita, a Florentin je bio taj koji je uspeo da ga dobavi. Birt takođe objašnjava zašto je mitološki ep *De raptu Proserpinae* ostao nezavršen. Florentin je bio sklonjen sa dužnosti prefekta Rima krajem decembra 397. godine zato što je odbio

⁴⁰⁰ *DRP*, I, 30.

⁴⁰¹ *DRP*, praef. II, 45-46.

Stilihonov zahtev za vojnu obavezu, tj. da bude pratilac u ratu protiv Gildona. Najverovatnije zbog toga Klaudijan nije bio u mogućnosti da nastavi pesmu (čije je pisanje započeo) u čast čoveka koji je za Stilihona postao *persona non grata*. Ovaj Birtov stav je, nažalost, priznat tek mnogo kasnije. Navedeni prvi stih opisuje jedno od Heraklovih dela i možda se odnosi na pesnikovu posetu Herkulovim stubovima. U sledećem stihu Klaudijan pominje mitski događaj u kojem se Atlas privremeno oslobodio nebeskog svoda. Kameron zaključuje da se nijedno od Heraklovih dela, navedenih u predgovoru, ne mogu podupreti nekom aluzijom iz savremenog života.

Donošenje pšenice ljudima je, u stvari, tema utkana u mit obrađen u *De raptu Proserpinae*. Ali, da li stvarno treba da smatramo da je Klaudijan odabrao temu za svoj najslavniji ep da bi aludirao na jednu od obaveza Florentina kao gradskog prefekta? Nestašica hrane i glad u Rimu su, najverovatnije, Klaudijana samo naveli da obradi mit o Prozerpini, te to treba posmatrati kao njegov kreativni odgovor na konkretan situaciju. Da je baš želeo da se zahvali Florentinu, napisao bi mu panegirik. Pesnik to nije učinio. Birt⁴⁰² je mišljenja da Florentinova dela nisu bila vredna jednog panegirika, pa zašto bi onda bila vredna jednog mitološkog epa? Kameron ide korak dalje, pa kaže da je „malo verovatno da je to taj Florentin o kome je pisano“⁴⁰³. Ipak nije poznat nijedan drugi Florentin iz tog perioda, a njegova dva brata Minervije i Protadije su se obojica bavili književnošću. Sva trojica imala su bogatu korespondenciju sa Simahom, rimskim aristokratom. Ipak, po svemu sudeći, ne postoji razlog da pretpostavimo da je *De raptu Proserpinae* bila posvećena njemu u periodu njegove prefekture. *De raptu Proserpinae* je najverovatnije napisana pre invektive upućene Rufnu. Ovu hipotezu, Kameron je potkrepio motivom furija koji se javlja u uvodu obe invektive protiv Rufina, tim što je njihov opis mnogo detaljniji u invektivama nego u *De raptu Proserpinae*. Prva knjiga mitološkog epa *De raptu Proserpinae* nije mogla biti napisana pre leta 397. godine jer se iz predgovora druge knjige jasno vidi da su druga i, verovatno, treća knjiga bile objavljene ubrzo posle prve. Klaudijan na kraju predgovora druge knjige podstiče pretpostavku (stih 51-52) da je Florentin taj koji ga je nadahnuo da piše ovo delo. Prema tome, Kameron smatra da je ideja za pisanje *De raptu Proserpinae* nastala još dok je

⁴⁰² Cameron 1970: 455.

⁴⁰³ Isto.

pisao *In Rufinum* i da je završio prvu knjigu pre nego što je počeo da se bavi drugim temama. Zato je ep *De raptu Proserpinae* morao jedno vreme da zapostavi. Imao je naručen panegirik u čast šestog Honorijevog konzulstva za januar 404. godine, potom i panegirik koji je obećao Stilihonovoj ženi Sereni i, na kraju, *Gigantomahiju* koju je žarko želeo da napiše. Svi Klaudijanovi planovi prekinuti su njegovom smrću ili povlačenjem iz javnog života. Kameronovo objašnjenje zašto je *De raptu Proserpinae* nezavršen jeste da Klaudijan nije doživeo da je završi. Iz ovog stava može se zaključiti da su poslednja Klaudijanova dela druga i treća knjiga ovog mitološkog epa.

5.1. NEDOVRŠEN MITOLOŠKI EP *DE RAPTU PROSERPINAE*

Mit o Demetri i Kori - Cereri i Prozerpini je veoma stara priča iz matrijarhalnog perioda Helade. Hadova otmica Kore – Persefone – Prozerpine je deo mita po kome se helensko božansko trojstvo nasilno ženi prehelenskom Trojnom Boginjom⁴⁰⁴. Ispričan je mnogo puta u različitim verzijama⁴⁰⁵. Homer taj mit ne spominje, ali Hesiodu je poznat⁴⁰⁶. Sačuvan je i u *Homerskoj himni Demetri* koja je nastala od 7. do 4. veka pre n.e. Tu temu obrađuju i lirski pesnici: Bakhilid, Arhiloh, Pindar, od čije je himne Demetri ostao samo prvi stih, i Las iz Hermione⁴⁰⁷. Znamo da je Eshil napisao dramu *Eleusinjani*, a Sofokle *Triptolem* i *Jamba*. Na mit aludira i Aristofan u *Žabama*, na mestu gde Persefonina sluškinja kaže:

ὦ φίλταθ' ἦκεις Ἡράκλεις; δεῦρ' εἶσιθι.
ἢ γὰρ θεός σ' ὡς ἐπύθεθ' ἦκοντ', εὐθέως
ἔπεπτεν ἄρτους, ἦψε κατερεικτῶν χύτρας
ἔτνους δὺ' ἢ τρεῖς, βούν ἀπηνθράκιζ' ὄλον,
πλακοῦντας ὄπτα κολλάβους. ἀλλ' εἶσιθι.⁴⁰⁸

Oh, najdraži, oh, Herakle, došao si! Hajde uđi!
Boginja, čim je čula da dolaziš, smesta ti je
te hlebove tu napekla, te prebranca pristavila
dva tri lonca, te na ražanj još pobola

⁴⁰⁴ Kora, Persefona i Hekata bile su Trojna Boginja kao Devica, Nimfa i Starica, u vreme kada su se samo žene bavile zemljoradnjom. Dakle, Kora kao predstava zelenog žita, Persefona zrelog klasa, a Hekata pokošenog žita. Zajedničko ime Trojne Boginje je Demetra. Tako se Zevs oženio Herom, Posejdon Demetrom, a Had Korom. Vidi: D. Srejšević – A. Cermanović-Kuzmanović 1979: 108 i dalje; Ž. Dimezil 1997, 121 -126, 225-241; R. Grevs 1990: 24 i dalje; M. Elijade, *Sveto i profano*, preveo Zoran Stojanović, Novi Sad 1986, 87-95.

⁴⁰⁵ Pregled izvora za mit o otmici Persefone vidi: Alber Zimmermann, *De Proserpinae raptu et reditu fabulas varias inter se comparavit*, Lingae, 1882; H. P. Foley, *The Homeric Hymn to Demeter, Translation, Commentary and Interpretative Essays*, Princeton Univ. Press, 1994.

⁴⁰⁶ *Th.* 913.

⁴⁰⁷ *Poet. lir. Graec.*, ed. Bergk III, 376.

⁴⁰⁸ Stihovi 503-508.

celog vola, pa kolača palačinki...
torti, pita, gibanica... Nego uđi.⁴⁰⁹

Demetru Herakle ovako spominje:

οὗ τοι μὰ τὴν Δήμητρα δύναμαι μὴ γελᾶν:
καίτοι δάκνω γ' ἑμαυτόν: ἀλλ' ὅμως γελῶ.⁴¹⁰

Demetre mi, smeh ne mogu da zadržim,
usne grizem, al' badava, kad me ovaj zasmjava.⁴¹¹

U kasnije doba mit prepričavaju Kalimah, Apolodor u *Bibliotekama* i Diodor sa Sicilije. Od helenističkih pisaca prešao je na rimske. Posle sporednih pomena, Ovidije je prvi ispričao ceo mit u *Metamorfozama*⁴¹² i *Fastima*⁴¹³. Na ovu priču osvrću se Seneka, Lukan, Stacije i Valerije Flak. Hrišanski pisci, kao što su Klement Aleksandrijski ili Firmik Materna, želeli su da ospore mit i uz njega vezan eleusinski kult. Oni, zapravo, napadajući ga preneli su nam veoma dragocene podatke koji bi inače bili izgubljeni.

Već na prvi pogled, *De raptu Proserpinae* nam otkriva da je pesnik imao mnoge i različite uzore i koristio podatke različitih tradicija. Ep pripoveda dobro poznati grčki mit. Sve što se u njemu događa određeno je kako tradicijom tako i religijom. Sled i ishod događaja su neumitni, zato pesniku nije preostalo ništa drugo nego da razvija pojedinosti unutar već postojećeg, poznatog sklopa. Odavno je primećeno da mit o Persefoni/Prozerpini ima nelogične delove i narativne praznine, koje nijedna poznata verzija mita ne dopunjava. U nauci se smatra da je reč o sakralnoj istoriji, čiji su mnogi detalji nepoznati, jer su bili deo misterija. Zato se možda i nisu smeli prepričavati i uključiti u

⁴⁰⁹ Prevela Radmila Šalabalić.

⁴¹⁰ Stihovi 38-39.

⁴¹¹ Prevela Radmila Šalabalić.

⁴¹² 5. 341-571.

⁴¹³ 4. 417-620.

delove mita koji se širio u narodu. Mit se u literaturi nalazi u brojnim verzijama, te je Klaudijan sigurno imao mnogo posla sakupljajući razne motive, pri tom pazeći da ne uključi neke potpuno suprotne verzije priče. Ipak, koliko god da je preuzimao od starijih, Klaudijan je bio pesnik darovitiji od prosečnih stihotvoraca: on uzima model ili strukturu priče, ali sve to komponuje vlastitim odabirom reči, uz verno štovanje epske metrike.

Pesnik je svakako imao više izvora. Verzije ovog mita mogle bi se podeliti u dve grupe: jedna je atička ili eleusinska, a druga je siciliska ili južnoitalska. Ova druga veliku ulogu daje trima boginjama: Veneri, Minervi i Dijani odnosno Afroditi, Atini i Artemidi. Mesto mitskog događaja stavlja na Siciliju. Koliko je poznato, još je Pindar prvi rekao da je Sicilija bila omiljeni kraj Prozerpine⁴¹⁴. Diodor⁴¹⁵ kaže da je tragičar Karkin otmicu Prozerpine prvi smestio pored Etne⁴¹⁶. U tom pogledu Klaudijan je najverovatnije preuzeo sicilisku verziju, ali Bernert⁴¹⁷ veruje da se pesnik morao koristiti još jednom aleksandrijskom i jednom orfičkom verzijom, možda istim izvorima kojima se služio i Ovidije⁴¹⁸. Klaudijan je, izgleda, spojio dva ili više izvora. Mi danas ne možemo biti potpuno sigurni kojim se sve izvorima Klaudijan služio, jer je mnogo toga izgubljeno. Jedan od predloga je da mu je izvor mogao biti divovsko delo Pisandra iz Larande, *Heroikai Theogamiai*⁴¹⁹. Iako je delo izgubljeno, znamo da je bilo vrlo popularno u kasnoj antici. Istraživači obično smatraju da priča o Sirenama i nimfi Kijani odražava uticaj aleksandrijskog pesništva, a epizoda sa Kijanom pojavljuje se i kod Ovidija⁴²⁰. Ovu teoriju, međutim, stavlja pod sumnju novi arheološki nalaz grobnice Filipa Makedonskog u Vergini. Zidna slika prikazuje otmicu Prozerpine i scenu sa Kijanom. To znači da ova epizoda nije tipični izdanak aleksandrijske poezije i mitografije, već da je morala postojati i ranije, budući da je grobnica iz perioda oko 336. godine pre n.e.⁴²¹

⁴¹⁴ Pind. *Pyth.* 12. 1.

⁴¹⁵ Diod., 5.5.

⁴¹⁶ Inače se gotovo svako mesto na Siciliji hvalilo da je upravo tu oteta Persefona. Vidi: Fargues 1933: 274.

⁴¹⁷ E. Bernert, *Die Quellen in De raptu Proserpinae*, *Philologus* 93, 1939: 352-376.

⁴¹⁸ Ovidije je koristio Kalimahovove *Aitia* ili Nikandrove *Heteroiumena*. Ovu temu je još Ferster detaljno razradio; on je kao izvor za Ovidijeve *Metamorfoze* (5. 341-661) uzeo Nikandra iz Kolofona (*Theriaka* i *Aleksipharmaka*), a za *Faste* (4. 393-620) je koristio Kalimaha (*Himna Demetri* i *Aitia*).

⁴¹⁹ Zosim. 5.29.2-3.

⁴²⁰ R. Förster, *Der Raub und Rückker der Persephone*, Stuttgart 1874: 94-95; Hall 1969: 106-107.

⁴²¹ M. Andronikos, *The Royal Graves at Vergina*, Athens 1978, fig. 5 i 4.

Kod Klaudijana je primećen i orfički uticaj, koji se smatrao veoma važnim. Orfički elementi nisu prisutni samo u ovom mitološkom epu. Bulanžer⁴²² ih nalazi u *De nuptiis Honorii*⁴²³, gde pesnik kaže da je Marija, buduća Honorijeva žena, učila na homerskim, orfičkim i Sapfinim pesmama; onda u panegiriku *De consulatu Stilichonis*⁴²⁴, gde opisuje pećinu Eona; taj opis se, takođe smatra orfičkim⁴²⁵. Postoji pretpostavka da je taj opis nadahnut opisom pećine Noći iz orfičke Teogonije⁴²⁶. Za Kurčela⁴²⁷, pored Makrobija, Klaudijan je bio prvi latinski pisac koji je svedočio o prisutnosti orfičke književnosti na Zapadu, dok Bulanžer smatra da je malo verovatno da se za pisanje *Otmice Prozerpine* pesnik služio orfičkim izvorima. Međutim, ono što nam nesumnjivo ukazuje na to jesu neki detalji u epu koji potiču iz orfičke tradicije, kao npr: Demetrina „gvozdena“ palata, Prozerpinino tkanje, dolazak Venere, Minerve i Dijane, spominjanje Orfeja, a takođe i opisivanje Heraklovih dela. Prema orfičkoj tradiciji, Orfej je naročito voleo opisivati Heraklove podvige, a činjenica da je Klaudijan to prikazao u predgovoru za drugu knjigu se uzima kao jedan od dokaza za njegove orfičke izvore. Istraživači su saglasni da je postojala orfička verzija *Otmice Prozerpine*, ali, budući da je to delo potpuno nepoznato, ne može se sa sigurnošću utvrditi šta je i koliko je iz njega Klaudijan preuzeo⁴²⁸. Ovaj mitološki ep ne može u celini da se prihvati kao orfički jer ne pokazuje osnovne orfičke postavke⁴²⁹. Pred nama je po stilu tipičan latinski spev sa mnogim uticajima⁴³⁰. Ferster je još jedan izvor smatrao bitnim za Klaudijanov ep. To su, naime, likovni prikazi otmice Prozerpine na carskim sarkofazima⁴³¹, koji pokazuju sicilske i orfičke elemente, iste one koje ima Klaudijanov ep. On je pretpostavio da su i jedni i drugi bili nadahnuti istim izvorom. Scene s carskih sarkofaga bile su identične Klaudijanovom opisu: Plutonova kola gaze Enkelada, prisustvo tri ženska božanstva, ugrabljena Prozerpina pruža ruke prema njima, scena s nimfama koje beru cveće. Ali, ti

⁴²² A. Boulanger, *L'orphisme a Rome*, Revue des Etudes Latines 15, 1937, 121-135:

⁴²³ Stihovi 231-235.

⁴²⁴ Stih 2. 424.

⁴²⁵ Uporedi: C. Kerényi, *La dea Natura, (Miti e misteri)*, Torino, 1950, 338.

⁴²⁶ Boulanger 1937:135; D. Shanzer, *A Philosophical and Literary Commentary on Martianus Capella's De Nuptiis Philologiae et Mercurii Book I*, Univ. of California Press, 1986: 157; Milićević 1997: 75.

⁴²⁷ Courcelle 1969: 133.

⁴²⁸ Boulanger 1937: 135.

⁴²⁹ Na primer da je Jupiter silovao Prozerpinu, da je rodila malog Dionisa, da su Dionisa rastrgli Titani, itd. Uporedi: M. Đurić 1976: 31-40.

⁴³⁰ Cameron 1970: 210, 311.

⁴³¹ Fargues 1933: 292-293; Milićević 1997: 76.

motivi postali su standardni deo priče o otmici Prozerpine na Zapadnom Mediteranu od 4. veka pre n.e. do 4. veka n.e.⁴³² Krajem prošlog veka pojavila se i teza da je opis Plutona iz prve knjige inspirisan stvarnom statuom, što je takođe verovatno. Naravno, ne mogu se zanemariti ni jaki uticaji neoplatonske filozofije, kao i pitagorejskih ideja, o čemu će kasnije biti reči.

Da li je *Otmica Prozerpine* uopšte bila namenjena širem krugu? Očito da je u vreme nastanka imala malo čitalaca, a jedan od savremenika⁴³³, koji je imitirao Klaudijanov stil i divio mu se, bio je Prudencije. Rukopisna tradicija pokazuje da se *De raptu Proserpinae* prenosila odvojeno od *Claudianus maior*. Tek posle pesnikove smrti ep je postao poznat i čitan. Možda su samo pojedinci, poput Florentina, znali o čemu se radi. Iz dana u dan, bilo je sve manje iniciranih u misterije i učenih pagana. Verovatno da ni oni, a ni sam Klaudijan, nisu znali sve tajne Eleusine, ali su razmenjivali ono što su znali i nastojali su to sačuvati za budućnost. Klaudijan je dao svoj prilog tim nastojanjima. Pišući *Otmicu Prozerpine* pesnik je ostavio sećanja na mit o eleusinskim boginjama i diskretno upleo elemente eleusinskih misterija. Ali isto tako je ostavio, gotovo neprimećenu, sliku izgubljenog i uništenog Serapisovog kipa iz Aleksandrije, opis Kibelinog kulta i bučne povorke njenih sledbenika, zauvek zabranjenog posle Eugenijevog poraza i Nikomahove smrti. Nažalost, ova istorijska građa u Klaudijanovoj interpretaciji ostala je nedovršena, jer je pesnik verovatno umro.

Mitološki ep *De raptu Proserpinae* predstavlja kulturološki i religiozni sinkretizam dve vodeće mediteranske baštine, grčke i rimske. Uz to ostavlja spomen i na istočne kultove koji su vremenom našli mesto u rimskoj religiji. Stoga naučnici Klaudija Kludijana s pravom nazivaju *poeta doctus*. U njegovo vreme malo ko je imao hrabrosti da se upusti u pisanje tako složenog mitološkog epa, a uspeo nije gotovo niko⁴³⁴.

Vreme dešavanja radnje epa nigde se izričito ne navodi, ali čim pesnik, na početku prve knjige, kaže *quondam* tj. nekad, jednom davno, već nas priprema na neki događaj koji pripada davnoj prošlosti. Prema mitskoj hronologiji, otmica Prozerpine desila se posle bitke bogova i giganata. U epu saznajemo da su giganti kažnjeni: pod

⁴³² Mi nemamo dokaz da je pesnik bio nadahnut baš tim sarkofazima, a da nije upotrebljavao standardne motive kao i svi drugi pisani izvori.

⁴³³ Njih je sigurno bilo više, za Prudencija je dokazano kao i za Nona.

⁴³⁴ Cameron 1965: 481-509.

Etnom već leži Enkelad i izdiše pogažen Plutonovom dvokolicom; pod vulkanom Inarimom Tifej je mrtav, a Alkionej pod Vezuvom. Ostaci njihovih tela i oružje vise na stablima na Etni. Kroz čitav ep provejava spomen na gigante i česte su aluzije na bitku kod Flegre.

Što se tiče vremenskog toka radnje, u prvoj i drugoj knjizi ona ima neki svoj prirodan, gotovo neprekinut sled; Pluton je besan što nema ženu i pretil bogovima; dobija savet da je traži od Jupitera; Jupiter razmišlja i bira Prozerpinu; Cerera odlazi u Frigiju kod majke Kibebe; Jupiter u njenom odsustvu poziva Veneru; Venera vodi sa sobom Dijanu i Minervu; boginje odlaze na Siciliju; zatiču Prozerpinu pri tkanju; spušta se noć i Pluton priprema svoja kola. Ali između epizode gde Jupiter smišlja ko će biti nevesta Plutonu i Cererinog odlaska u Frigiju, pesnik nam pripoveda o Prozerpininom odrastanju i njenim proscima, Marsu i Apolonu, i objašnjava čitaocu razloge materine zabrinutosti za jedinicu. Njen strah da bi jedan od ove dvojice bogova bio suviše uporan ili grub prema njenoj kćeri je velik i zato odlazi na Siciliju da sakrije Prozerpinu i odbije prosce. Posle ove reminiscencije iz bliske prošlosti, pesnik ide mnogo koraka unazad i skoro logografski opisuje i pripoveda kako je nastalo ostrvo Sicilija i kako se odvojilo od Italije. Ovaj odlomak nije samo pesnička sklonost epskim opisima prirode i objašnjavanju prirodnih pojava, već pre didaktička lekcija iz geografije iskorišćena kao retardacija i prelaz od prikazivanja Prozerpininog života na glavni tok priče, tj. na epizodu kad Cerera stiže u Frigiju.

Tamo gde se završila prva knjiga nastavlja se radnja druge. Sviće dan, sve se budi i boginje izlaze na polje da beru cveće; Etna poziva Zefira da prijatno piri; boginje su vesele i igraju po polju; ostrvo potresa zemljotres i Pluton kreće prema gornjem svetu; Pluton otima Prozerpinu; Jupiter zaustavlja Minervu i Dijanu koje joj žele pomoći; Prozerpina plače na Plutonovim kolima; Pluton teši Prozerpinu; dolaze u Tartar i priprema se svadba.

Ovaj ravnomerni tok zbivanja u trećoj knjizi je narušen. Sada se pesnikova naracija bavi paralelnim događajima: dok Pluton otima Prozerpinu, Jupiter saziva skupštinu bogova i zabranjuje da bilo ko od prisutnih otkrije Cereri otmičara i uz to predočava šta će se desiti u budućnosti, tj. nagoveštava kako će se priča završiti. Ovo je drugi put u epu da saznajemo šta će se do kraja desiti. Na početku prve knjige, naime,

pesnik nam predočava sve događaje koji će biti uključeni u mit. U ovom slučaju čitalac je samo nemi posmatrač već određenog ishoda mita kome su se kako pesnik tako i bogovi već odavno pokorili. Pesničke slike koje se dešavaju u isto vreme, kao otmica device na Siciliji i strašna snoviđenja i slutnje Cerere u Frigiji, takođe su paralelni događaji kojima se pesnik bavi. Posle ovog sjajnog pesničkog umetka, radnja nastavlja svoj osnovni tok: Cerera nalazi pust, razvaljen dom i Elektru, Prozerpininu dadilju, u jednom uglu kuće. Interesantno je da nas Elektrina ispovest Cereri opet vraća u prošlost. To je pesniku možda bilo potrebno da bi poradio na kvantitetu priče i uveo drugo viđenje nemilog događaja. Onda doznajemo za mit o Kijani i njeno pretvaranje u izvor, a potom i priču o bekstvu Sirena. Iz ove bogate pesničke digresije Klaudijan se ponovo vraća na glavni tok radnje i nastavlja priču o tome kako Cerera preklinje bogove da joj vrate kćer. Ona je besna zbog njihovog ćutanja i odlučuje da sama krene u potragu, penje se na Etnu, obara stablo u svetom Jupiterovom lugu i pali baklje u krateru vulkana.

Klaudijan pripoveda ovaj mitološki događaj vrlo specifično. On nema jednu stranu viđenja Prozerpinine otmice. Induktivnom metodom pesnik nam daje Plutonovu, Jupiterovu, Cererinu i Elektrinu perspektivu, dok Prozerpininu možemo nazreti samo jednom, dok plače na Plutonovoj dvokolici. O samoj Prozerpini saznajemo od drugih likova. Klaudijan je u ulozi glavnog naratora, on je iznad njih, jer on, poput Jupitera, zna sve i vidi sve.⁴³⁵

U priči koja je unapred određena i ne može se menjati, pesnik je odabrao način da pokaže svoje pesničko umeće. Klaudijan skoro neprimetno uplovljava u priču kroz svoje epske opise. Ako posmatramo likove, oni su uglavnom „arhitektonski“ stereotipi, nastali u drugim verzijama i drugoj tradiciji. Pesnik nije imao učešća u njihovom stvaranju. On je mogao jedino da naglasi ili umanji neke, već ustanovljene osobine. Da se primetiti antipatija za Cererin postupak prema kćeri, ali isto tako i empatija i razumevanje majčine boli za nestalom kćerkom. Duboku bliskost pesnik oseća prema Plutonu i njegove najlepše i najiskrenije stihove govori baš Pluton. U ovom epu on je najoblikovaniji lik. Pesnik nam otkriva njegovu introvertnost: doznajemo motive, prepoznavamo Plutonovu tešku ali dobru narav, vidimo njegovu transformaciju duha od strašnog i mračnog do blagog i umirujućeg.

⁴³⁵ Milićević 1997: 93.

Puni učenih digresija⁴³⁶, veliki deo teksta čine opisi i monolozi rađeni po uzoru na carske epike. Ali, dok čitamo Klaudijanove opise, pesničke slike su potpuno žive, elastične, pune asocijacija i detalja. Čitalac ima osećaj da je pesnik možda i video i doživeo ono što je opisao. Mnogi pretpostavljaju da je Klaudijan bio na Siciliji i sam video ovo ostrvo. To je sasvim verovatno. U jednoj pesmi⁴³⁷ opisuje statu u dva brata iz Katine, koju je mogao videti boraveći na Siciliji. A, onaj sjajan opis Etne i okoline iz prve knjige potvrđuje da je video to mesto, i to 396. ili 397. godine, jer je prva knjiga pisana tih godina⁴³⁸. To i razlikuje Klaudijana od većine pesnika koji su preuzimali već gotove opise i nisu se trudili da udahnu duh realizma oslanjajući se na sopstveno iskustvo. Naravno, i Klaudijan je bio sklon takvom načinu opisivanja. Svoju učenost je širio gde god je to bilo moguće i time razvodnjavao neke pesničke slike koje bi mogle biti mnogo zgusnutije. Kad se prevode njegovi stihovi oseća se jedna snažna pesnička strast, ali i nemoć pesnika da svoju rečitost obuzda. Neki su mu zbog toga zamerali nazivajući ga hladnim.⁴³⁹ Ovo je diskutabilno jer otmicu Prozerpine, mit u epskom ruhu, moramo prihvatiti kao izdanak aleksandrijske školske stege i uticaj retorskih pravila koji su ostavili traga na Klaudijanovo pesništvo. Ovo nije monodijski lirizam, već epski klasicizam, tako da su dugi i kitnjasti opisi posledica škole u kojima su grčki retori učenicima davali deskriptivne teme kao vežbe. U Klaudijanovim mitološkim epovima retorika ima mnogo manje uticaja nego u njegovim drugim delima. Ovde nije bio potreban virtuozni dar kojim je uzdizao u visine i najmarginalnije ličnosti. U ovom mitu mogu se naći žive i impresivne pesničke slike koje pokreću maštu, pa čitaoca, kako Darel⁴⁴⁰ kaže, „kao Kosmos dirnu u grudi“. Među tim slikama treba pomenuti odlomak iz prve knjige gde opisuje Cererina kola i žito što niče gde god ona prođu, izlazak Plutonovih konja na svetlost dana ili opis silaska Plutona i Prozerpine u podzemlje i pravog ushićenja umrlih duša koje je zbog njihovog dolaska zavladao. Posebno impresivan je opis Cererinog besa na kraju treće knjige.

⁴³⁶ Hall 1969: 110.

⁴³⁷ *Carm.min.17.*

⁴³⁸ Vidi: Platnauer 1922: 188. f.n. 1; Cameron 1970: 392-393.

⁴³⁹ Gibbon 1781: II, 129; Gugliemino 1931: 27; Milićević 1997: 95.

⁴⁴⁰ Lorens Darel, *Aleksandrijski kvartet (II knjiga)*, prevela Olja Petronić, RED BOX: AGENCIJA OBRADOVIC, Beograd 2011, 392.

Monolozi zauzimaju dobar deo teksta. Puni su dramskog patosa i nabijeni strašću, a sve to, opet, kazano je bogatim i biranim vokabularom. Kod Klaudijana nema ponovljenog glagola ili prideva. Guljemino⁴⁴¹ tvrdi da mu ponekad reči više služe da prikaže sopstvenu veštinu, a ne karakter nekog lika. Čak su ga okarakterisali kao nekoga ko nije umeo da pusti likove da govore sami za sebe već je on to radio umesto njih. Jedan od primera za to je upravo scena otmice Prozerpine. U trenutku otmice zaprepašćena i prestravljena Prozerpina, u dugom monologu punom lepih stihova i kitnjastih reči, uzvikuje:

„ cur non torsisti manibus fabricata Cyclopum
in nos tela, pater? sic me crudelibus umbris
tradere, sic toto placuit depellere mundo?
nullane te flectit pietas nihilumque paternae
mentis inest? tantas quo crimine movimus iras?
non ego, cum rabido saeviret Phlegra tumultu,
signa deis adversa tuli; ...“⁴⁴²

„Zašto na me ne baci, oče, strele kovane Kiklopskim
rukama veštim? Zar je to ljubav tvoja, predati
kćer senima mračnim? Da mene prognaš
sa ovog sveta? Gajiš li kakvu milost za me?
Koje to loše delo moje izazva bes u tebi?
Dok je Flegrom besnelo ludilo rata
ja nisam nosila barjak...

⁴⁴¹ Gugliemino 1931: 26-28.

⁴⁴² *DRP*, II, 250-256.

U kritici je ocenjeno da je, zapravo Prozerpina najbleđi lik u pesmi, dok je Pluton, nesumnjivo, osvojio Klaudijana. Jasno se vidi da pesnik želi što bolje da ga upozna i što više približi nekad slušaocu, sada čitaocu⁴⁴³. Pluton je prikazan kao veliki vladar umrlih duša, u svojoj moći razborit i pravičan, ali setan i usamljen. Njegov sjajan govor kojim teši preplašenu Prozerpinu istraživači smatraju jednim od najblistavijih delova epa. Pomenimo samo početak:

„ desine funestris animum, Proserpina, curis
ez vano vexare metu. maiora dabuntur
scepta nec indigni taedas patiere mariti.
ille ego Saturni proles cui machina rerum
servit et immensum tendit per inane potestas.
ammisum ne crede diem: sunt altera nobis.
sidera, sunt orbis alii, lumenque videbis
purius Elysiumque magis mirabere solem
cultoresque pios; illic pretiosior aetas,
aurea progenies habitat, semperque tenemus
quod superi meruere semel. nec mollia derunt
prata tibi; Zephyros illic melioribus halant
perpetui flores, quod nec tua protulit Aetna⁴⁴⁴

„ Prestani Prozerpino, mučiti dušu svoju brigama
mračnim i praznim strahom! Žezlo ponosnije
biće tvoje, sa dostojnim mužem iskusićeš brak.
Pa ja sam onaj Saturnov sin čiju volju poštuje
svet ceo, čija moć upravlja prostorom bezgraničnim.
Ne misli da si izgubila dan! Drugačije moje su

⁴⁴³ Srodan zaključak ima: E. Potz, *Claudian. Kommentar zu De raptu Proserpinae Buch I*, Diss. Karl-Franzens Universität, Graz 1985: 18; Milićević 1997: 96.

⁴⁴⁴ *DRP*, II, 277-298.

zvezde i putanje, drugi svetovi tamo žive. Jasnije
videćeš svetlo i više ćeš se diviti jelisejskom suncu
i pobožnim stanovnicima. Tamo je vrednije doba,
zlatno potomstvo ima svoj dom i zavek pošujemo
ono što ljudi od neba zasluže jednom. Neće ti nedostajati
livade meke, zbog Zefira boljeg tamo miriše večito cveće
koje ni tvoja Hena iznedrila nije ...“

Po strukturi, ovaj monolog podseća na Hadov govor u *Homerskoj himni Demetri*, ali kod Klaudijana je dodata neka vrsta nežnosti i duboke empatije, dobijene suptilnim odabirom reči. Time se mogu opovrgnuti kritike da je Klaudijan površan i slab psiholog. Upravo u građenju Plutonovog lika pokazuje suprotno. Slika Plutona odiše toplinom i ljudskošću i svim onim prepoznatljivim emocijama nevoljenog čoveka. Možda je pesnikovo iskustvo nesretne ili neuzvraćene ljubavi imalo uticaja na oblikovanje Plutonovog lika⁴⁴⁵. Iz Cererinih govora u trećoj knjizi kroz koje su protkani očaj, bes i svesna poniznost, čitalac može da primeti kako izlaze na površinu iskreni osećaji (majka – ćerka). Klaudijanu nije strana psihologija majke spremne na sve, od agresivnosti do krajnje poniznosti koju mora da glumi jer je takva boginja ne nosi u srcu.

Ep počinje predgovorom prvoj knjizi, napisanim u dvanaest elegijskih distiha. Klaudijan ne zaziva Muze, kao što je to bio običaj epskih pesnika, već dočarava sliku pomorca koji se plašljivo kreće uz obalu, a onda se polako prepušta prirodi da ga nosi ka otvorenom moru.

Inventa primus secuit qui nave profundum
et rudibus remis sollicitavit aquas,
qui dubiis ausus committere flatibus alnum

⁴⁴⁵ Sve mora ostati u sferi spekulacije jer valjanih dokaza nema. Ipak za razumevanje Plutonove tuge Marina Milićević nas podseća na epigrame iz *Carm.min.* 15. i 16. o kojima je bilo reči.

quas natura negat praebuit arte vias,
tranquillis primum trepidus se credidit undis
litora securo tramite summa legens;
mox longos temptare sinus et linquere terras
et leni coepit pandere vela Noto;
ast ubi paulatim praeceps audacia crevit
cordaque languentem dedidicere metum,
iam vagus inrumpit pelago caelumque secutus
Aegaeas hiemes Ioniumque domat.⁴⁴⁶

Onaj što prvi napravi brod i njime zaplovi morem,
uskomeša talase deljanim veslima grubim.
Onaj što ohrabren poveri lađu nevernim vetrima,
i ko umećem svojim otkri puteve koje priroda brani,
spočetka, bojažljiv je bio. On sebe mirnim vodama poveri,
i sigurnim putem uz obalu brodi kraj visokih hridi.
Uskoro, on dotaknu zalive duge, odmakne se od kopna
i jedra se počеше savijati od blagog Nota;
ali malo po malo narasla je odvažnost nagla
i srce zaboravlja njegov malaksali strah,
već slobodan plovi debelim morem prateći nebeske
putokaze i kroti jonske i egejske bure.

Pesnička slika pomorac-plovidba tj. pesnik-pesništvo bila je česta u latinskom pesništvu, npr. kod Propercija⁴⁴⁷ ili u Vergilijevim *Georgikama*⁴⁴⁸. Birt je ovaj predgovor

⁴⁴⁶ *DRP* II, praef.

⁴⁴⁷ Prop., 3.3.22.; Vidi: *Sekst Propercije, 26 elegija*, Sa latinskog preveli Gordana Maričić i Milica Kisić, Izabrao, komentar i biografiju sastavio Gordana Maričić, Stylos, Novi Sad 2006.

tumačio time što se pesnik prvi put odvažio na duže i složenije delo posle kraćih i manje ambicioznih pesama. Mišljenje Kamerona je suprotno. On tvrdi da je pesnik napokon smogao sanga za pisanje složenog mitološkog epa, za razliku od panegirika i invektiva koje je do tada sastavljao. Ovu istu poredbu Klaudijan ponavlja u pesmi povodom konzulata Manlija Teodora, gde govori kako je Teodor, kad je stekao političko iskustvo, dobio najviši položaj u državnoj upravi baš kao što mornar, kad nakupi dovoljno veštine, postaje kapetan koji može kormilariti brodom.

Osim elegijskog distiha iz predgovora, ceo ep je napisan u heksametrima. Prva knjiga ima dvesta osamdeset osam heksametara. U uvodu prve knjige pesnik iznosi čitaocima o čemu će govoriti: priča kako je oteta Prozerpina, kako je majka lutala tražeći je i kako su ljudi dobili žito. Nastavlja epizodom kako je Pluton planuo besan zato što je on jedini od bogova ostao neoženjen. Očajan preti Jupiteru ako ne dobije ženu da će osloboditi sve sile Tartara protiv gornjeg sveta. Lahesa, jedna od suđaja, moli Plutona da se suzdrži od svoje mahnite odluke i savetuje ga da zatraži od Jupitera da mu da ženu. Pluton poziva Merkura i šalje ga sa porukom Jupiteru. Bog, čuvši bratovu poruku, odlučio da njegova žena postane Prozerpina, Cereina jedinica. Devojka je već stasala za udaju, ali njena majka odbija prosce, među njima i bogove Apolona i Marsa. U brizi da joj se nešto ne desi, Cerera Prozerpinu odvodi na Siciliju, misleći da će to biti najbolje sklonište za nju. Zatim slede epski opisi Sicilije i vulkana Etne. Sklonivši dete u dvorac koji su gradili kiklopi, Cerera odlazi u Frigiju da poseti majku Kibelu. Za to vreme Jupiter poziva Veneru i zahteva od nje da ode na Siciliju i nagovori Prozerpinu da izađe iz dobro čuvanog utvrđenja, a potom da se prošetala cvetnim livadama. U želji da udovolji ocu i da ne bi ova poseta izgledala sumnjiva, Venera poziva sebi Minervu i Dijanu. Boginje stižu do Cererinog dvora i zatiču devicu kako sedi i tka ogrtač za majku. Njihov dolazak prekinuo je Prozerpinino tkanje. Pada noć. Scena zemlje zamenjena je slikom podzemlja. Pluton upreže konje u svoja kola. Konji njište, uzbuđeni, raduju se neizvesnom putu ka svetlosti.

Elegijskim distihom počinju prva pedeset dva stiha druge knjige, ali taj predgovor je u mnogo čemu drugačiji. Klaudijan priča o Orfeju koji je dugo bio nem, i tim ćutanjem

⁴⁴⁸ Verg., *Georg.*, 2.41; 4.116; Uporedi: M.Kisić, *Smrt i uskrsnuće mita: Vergilijevo čitanje Lukrecija*, Istraživanja, br.22, Filozofski fakultet u Novom Sadu, Odsek za istoriju, Novi Sad 95-105.

pogodio svet oko njega. Klaudijan zatim u priču uvodi Herakla, koji oslobađa Trakiju od kralja Diomeda. Orfej, očaran snagom jednog smrtnika, srećan što su se spokoj i radost vratili njegovoj domovini, ponovo uzima liru u ruke. Potom počinje da opeva, u vidu „mini ciklusa“, sva Heraklova dela, od kolevke kad je kao dete zadavio zmiju, pa do držanja nebeskog svoda gde je na neko vreme odmenio Atlanta. Potom sam pesnik postaje lirski subjekt, i u ulozi Orfeja tvrdi da je njemu Florentin isto što i Herakle Orfeju, tj. neko ko ga je podstakao da piše poeziju posle *dugog sna*. Ovaj neuobičajen predgovor sa posvetom Florentinu govori da je pesnik počeo ep, zatim ga na neko vreme napustio, a onda ga je prijatelj Florentin podstakao da nastavi sa radom. Taj *dugi san* nagoveštava da je ep *De raptu Proserpinae* nastavljen posle prekida i da su druga i treća knjiga napisane znatno kasnije u odnosu na prvu. Šta predstavlja *dugi san*, ne znamo tačno. Možda se ne odnosi samo na ovaj spev, možda se misli na njegovu pesničku ćutnju između 400. i 402. godine, kad, izgleda, nije pisao ništa značajno⁴⁴⁹. Termin *longus somnus* Klaudijan koristi i u predgovoru za istorijski ep *Bellum Pollentinum*⁴⁵⁰. Ovde pesnik aludira na to da dugo nije pisao pesme. Marina Milićević veruje da je pesnik pisao *Bellum Pollentinum* i nastavak *De raptu Proserpinae* otprilike u isto vreme. U tom bi slučaju *Otmica Prozerpine* bila nastavljena 402. godine ili uskoro posle toga. Oko ovog predgovora razvila se ozbiljna naučna debata. Šanc⁴⁵¹ je mislio da drugi predgovor nema veze sa epom Hol⁴⁵² je tvrdio da je rukopisna tradicija ipak jedinstvena kad drugi predgovor stavlja na početak druge knjige. U sve to posumnjao je Bernert⁴⁵³, ali iz drugog razloga. On je smatrao da je poređenje pesnika sa Orfejem primereno predgovoru epa koji se u mnogo čemu oslanja na jedan ili više orfičkih izvora.⁴⁵⁴ Ovde se može dodati da su život i Heraklova dela služila kao jedna vrsta prototipa i primera svima koji su inicirani u Eleusinske misterije. Ali, objašnjenje može biti i jednostavnije. Naime, pesnici, a ne samo Klaudijan, imali su silnu želju da sebe porede sa Orfejem i naš pesnik je to činio kad god je mogao. Možda je samo želeo reći kako je on pesnik (Orfej) koga su neke

⁴⁴⁹ Milićević 1997: 69; Uporedi Hall 1969: 100.

⁴⁵⁰ Praef. *Bell.Poll.* 1.

⁴⁵¹ Schanz 1920: 27.

⁴⁵² Hall 1969: 33.

⁴⁵³ Bernert 1939: 376.

⁴⁵⁴ Uporedi: Cameron 1970: 457.

nedaće snašle te nije mogao ni liru uzeti, a kamoli sročiti stih, a onda je kao nekim čudom i po nagovoru prijatelja ponovo dobio inspiraciju.

Drugu knjigu pesnik započinje svitanjem na Siciliji. Prozerpina u društvu boginja i svojih pratilja ide na livadu Etne da bere cveće. Opis Etne i njene okoline je pravi *locus amoenus*.⁴⁵⁵ Tu je i jedan od impresivnih opisa jezera Pergo. Ali, miris jutra i sklad poljskih boja poremeti užasna buka. Iz zemlje izleće Pluton na svojoj dvokolici. Dok Nimfe u panici haotično jure na sve strane, bog podzemlja hvata Prozerpinu i ubacuje je u kola. Minerva i Dijana već su bile spremne da joj priteknu u pomoć, ali Jupiterova munja ih sprečava u tome. Prozerpina kuka, zapomaže, sve manje svetlosti vidi. Pluton, zbunjen suzama i srahom nesretne devojke, pokušava da je uteši obećavajući joj carstvo najveće od svih, gde će vladati samo ona, kao najpoštovanija boginja. Tako stižu u njegove podzemne dvore, a Plutonove sluge se raduju i užurbano pripremaju svatove.

Scenom na Nebu pesnik započinje treću knjigu. Na zahtev Jupitera sazvana je skupština bogova na Olimpu. Bog strogo zabranjuje svima da Cereri otkriju ko joj je oteo kćer. Za to vreme Cereru, koja je u Frigiji, muče strašna snoviđenja u kojima je njena kćer uvek žrtva. Majka puna straha i strepnje odlučuje da se vrati na Siciliju. Stigavši kući imala je šta i da vidi. Razvaljene kapije, prazne odaje, pokidano i nedovršeno tkanje puno paučine. Nema od šoka tumara praznom kućom. Tada u jednom uglu spazi Prozerpininu dovilju Elektru koja joj priča nemili događaj: Venera, Minerva i Dijana uspele su da izmame naivnu devojku u šetnju. Prozerpina, očarana svojim sestrama, oglušila se na svaku Elektrinu molbu da ostane kod kuće. Dovilja potanko opisuje kako su doletela neka mračna kola, ali da lice vozara nije mogla razaznati. Ovaj neobičan dolazak kradljivca na dvokolicama izazvao je pravi pomor svega živog na zemlji. Cerera, potpuno rastrojena, ne zna šta da čini i misli. Napadima i pretnjom, gnevna i bolna, prvo se bogovima obraća. Uviđa da je to sve zalud. Skrhana, ničice pada i ponizno moli da joj vrate kćer. Bogovi ćute, a bol je sve veća. Poslednji atomi snage dižu slomljenu Cereru,

⁴⁵⁵ *Locus amoenus* je književni termin koji se generalno odnosi na idealizovano mesto udobnosti. Obično je to proplanak, skroviti šumarak ili zelena livada sa bogatom florom. Ovo mesto mora biti udaljeno da bi se napravila razlika između urbanog i ruralnog života. Sadrži tri osnovna elementa: drveće, travu i vodu. *Locus amoenus* javlja se još u vreme grčke književnosti (Homer, Teokrit), a nastavlja u rimskoj (Vergilije, Horacije, Ovidije). U Ovidijevim *Metamorfozama* funkcija *locus amoenus* je obrnuta. Umesto da nudi predah od opasnosti, ono je samo mesto nasilnih susreta. Takvu funkciju preuzeo je i Klaudijan.

ona čupa dva čempresa, penje se s njima na Etnu i pali ih u grotlu vulkana. Sa stablima kao bakljama, čija je svetlost toliko jaka da osvetljava put od Italije do Libije, kreće u svet da traži Prozerpinu. Pisma se prekida na četiristo četrdeset osmom heksametru.

Da je delo nedovršeno vidi se uvodu prve knjige gde pesnik obaveštava čitaoca o čemu će sve pevati, ali do te zamišljene celine Klaudijan nije nikada stigao. Kroz ceo srednji vek, sve do modernog doba, spev se u rukopisima prenosi kao nedovršen. Mi danas možemo samo nagađati kako je ovaj mitološki ep trebalo da se završi i šta je bila poslednja Klaudijanova poruka. U naučnim krugovima ovo pitanje je do danas ostalo otvoreno. *Otmica Prozerpine* je, svakako, bio poslednji vanredan pesnički ep o svetu bogova paganske mitologije na latinskom jeziku.

Istraživače Klaudijanove poetike možemo svrstati u dve grupe. Prvoj grupi pripadaju oni⁴⁵⁶ koji ga osporavaju, smatrajući njegovo stvaralaštvo tipičnom eskapističkom poezijom koja nije nastala iz nekog posebnog razloga sem književnog. Druga grupa istraživača, među kojima su Kristijansen i Kameron, imaju daleko inspirativniju vizuru Klaudijanove poetike.

Mitološki ep *De raptu Prozerpinae* je slojevita i bogata građa za analizu gotovo svih stilskih figura. Uglavnom prevladavaju figure iskaza kao što su metafora, pesonifikacija, epitet, alegorija, simbol i eufemizam. Od sintaksičkih figura ističe se retorsko pitanje, a figure misli mogu se naći u brojnim poređenjima, hiperbolama, pesničkoj gradaciji i ironiji. Ovde ću se zadržati samo na nekim za koje smatram da su od naročite vrednosti.

Bogovi, manja božanstva i prirodne sile, budući da ih Klaudijan često opisuje, u ovom mitu služe kao slike. Te pesničke slike koncentrisane su oko glavnih aktera epa: Prozerpine, Cerere i Plutona. Karakteri i priroda olimpijskih, odnosno rimskih božanstava je antropomorfizirana. Oni razmišljaju kao ljudi, ali odlučuju i postupaju kao bogovi.

Klaudijan predstavlja Cereru kao posvećenu majku, koja u potrazi za svojom izgubljenom kćeri prvo oseća tugu, a zatim bes. Njena tuga počinje vizijom koju ona sanja tokom posete Kibeli u Frigiji. Klaudijan je postigao lirski paralelizam kroz simplohe, što je prilično teško izvodljivo u heksametru.

⁴⁵⁶ Förster 1874: 96; Vollmer 1899: 1203; Dilke 1969: 15.

namque modo advesisi invadi viscera telis,
nunc sibi mutatas horret nigrescere vestes,
nunc steriles mediis frondere penatibus ornos.
stabat praeterea luco dilectior omni
laurus, vigineos quondam quae fronde pudica
umbrabat thalambos: hanc imo stipite caesam
vidit et incomptos foedari pulvere ramos
quaesivitque nefas. Dryades dixere gementas
Tartarea Furias debellavisse bipenni.⁴⁵⁷

Sad joj se utroba probada dušmanskim kopljem,
sad se ježi što joj se halje u crno premeću,
sad da jalov jasen olistava međ' penatima.
Onde stajaše lovor miliji od šumarka celog,
koji je nekad pokrivaio krošnjom senovitom
odaje devojačke: dakako ovde vide da je do korena
posečen i grane neugledne da se valjaju u prašini,
i njoj koja je pitala izdišuće Drijade nepravdu su rekle
da su Furije tartarskom dvogubom sekirom odsekle.

Cerera, dakle, oseća da su joj koplja, iako okrenuta od nje, probila grudi, ježi se od odeće koja menja boju u crno, dok „praznina cveta u njenoj kući“. Ovde je iskorišćena metafora o pokošenom cvetu, samo što Klaudijan tuzi dodaje i užas. Drvo lovora, voljenije od svih ostalih, koje je zbog svojih skromnih grana iskorišćeno kako bi simbolisalo nevinost devojačke sobe, je posečeno, što izaziva žaljenje kod božanstva. Gubitak postaje još veći zbog okrutnosti koja je ispoljena prema drvetu: uništeno do korena, namerno bačeno u prašinu. Furije iz podzemnog sveta su zaratile protiv njega. Otmica Prozerpine je prikazana kao drvo, čija je čast oskrvnuta.

⁴⁵⁷ *DRP*, III, 71-79.

Cerera vidi Prozerpinu okovanu u lance tako jasno, da je zveket tih lanaca budi iz sna:

...vis improba ferri
impedit et mortae somnum solvere catenae.⁴⁵⁸

...opaka sila gvožđa je drži
i verige hladne sad san (joj) puste.

Cerera se uznemirena vraća na Siciliju, prestrašena svojim snoviđenjem. Klaudijan je poredi sa pticom koja ostavlja svoje mlade da bi im pribavila hranu.

sic aestuat ales,
quae teneros humili fetus commiserit orno,
allatura cibos et plurima cogitat absens:
ne graciles ventus decusserit arbore nidum,
ne furtum pateant homini, ne praeda colubris.⁴⁵⁹

Tako se ptica
uznemiri, što ostavi nejake mlade na jasenu divljem,
da hranu donese, tad odsutna više brine:
da nije vetar sa stabla stresao gnezdo nežno,
da se lovokradici ne pokažu il zmijicama plen ne postanu.

⁴⁵⁸ *DRP*, III, 109-110.

⁴⁵⁹ *DRP*, III, 141-145.

Njeno nežno dete, povereno malom gnezdju na jasenovom drvetu, lako može postati plen čoveku ili zmijama, što nagoveštava otmicu, koja je još užasnija zbog slike zmije. Ovu gradaciju postigao je posebnim odabirom mogućih neprijatelja, od vetra do zmija. Glagol *deccuserit* (stresti, otresti, omlitaviti) naglašava nasilje koje se dešava pri napadu na Prozerpinu.

Pusta kuća otkriva Prozerpinin nestanak. Prazna štala i napuštena mesta za hranjenje opustelost doma. Klaudijan pokazuje Prozerpininu nemoć poredeći je sa govedom, čija je sudbina ispunjena nasiljem. Koristi reči *rabies*, *leonum*, *popultrices*, *infestavere* i *catervae*.

attonitus stabulo ceu pastor inani,
cui pecus aut rabies Poenorum inopina leonum
aut popultrices infestavere catervae;
serus at ille redit vastataque pascua lustrans
non responsuros ciet inploratque iuencos.⁴⁶⁰

tako i pastir praznom je zgranut
štalom, kome su stoku il' nenadan bes punskih
lavova poharali ili pljačkaša gomila;
On kasno se vrati i obilazeć' pašnjake puste
ide i doziva junce, koji se odazvati neće.

Cerera ljutito traga za svojom ćerkom, započinjući potragu na Olimpu:

arduus Hyrcana quatitur sic matre Niphates,
cuius Achaemenio regi ludibra natos

⁴⁶⁰ *DRP*, III, 165-169.

advexit tremebundus eques: fremit illa marito
mobilior Zephyro totamque virentibus iram
dispergit maculis timidumque hausura profundo
ore virum vitreae tardatur imagine formae.
haut aliter toto genetrix bacchatur Olympo
reddite vociferans.⁴⁶¹

Tako se vrletni Nifat trese od hirkanske majke,
čije mladunce ahemenidskom kralju prestrašen
jahač za zabavu vodi. Ona juri brže od muža,
Zefira, i srdžbu svu prosipa zelenim
pegama i sad se sprema proždreti čoveka dubokim
ždrelom, ali je slika u ogledalu spreči.

Klaudijan slika njen bes poredeći je sa tigricom; podrhtava planinski lanac, ona reži, brža je od Zefira, njene pege se kreću, ona želi da ispije krv čoveku i „pijano“ divlja na Olimpu. Ogledalo, ubačeno između majke i mladunčeta, koje je sad igračka kralju, može da se protumači na više načina. Ili simboliše ćutanje bogova o identitetu otmičara, što usporava potragu ili pak prepoznavanje rodoskravnuća koje je zadesilo Cereru, a sad i njenu kćer.

Cerera bezumno, gotovo mahnito traži drveća koja bi mogla da iskoristi kao baklje:

sic, qio vecturus longinqua per aequora merces
molitur tellure ratem vitamque procellis
objectare parat, fagos metitur et alnos
et varium rudibus silvis accommodat usum:

⁴⁶¹ *DRP*, III, 263-270.

qua longa est, tumidis praebebit cornua velis;
quae fortis, malo potior; quae lenta, favebit
remigio; stagni patiens aptanda carinae.⁴⁶²

Tako onaj ko smeru dalekim morima poći,
na kopnu brodicu pravi i život kani
prepustiti burama, meri bukve i jovinu,
od stabala svežih namenu beleži raznu.
Ono što dugo je stablo, rogovi biće za naduta jedra,
ono što čvrstinu ima za jarbol je bolje, savitljivo biće
veslanju dobro, a ono otporno vodi u trup ugraditi treba.

Kao trgovac koji se, nadajući se nagradi, sprema na daleki put na čvrstim brodovima, ona pažljivo bira drvo koje će najviše odgovarati njenim potrebama. Još uvek ljuta, ona napada stabla u svetoj šumi kao da je reč o običnom drveću. Njeno korišćenje baklji za ovu potrebu se ironično razlikuje od svadbenih baklji koje je očekivala da će nositi. Svetlo baklji koje obasjava obale, pojačano rečima *fulvis*, *clarescit*, *accenso* i *resplendent*, nagoveštava da će njena putovanja dovesti do velikih otkrića: tokom potrage ona će podučiti čoveka zemljoradnji.

Cerera prema svojoj jedinici gaji bezuslovnu ljubav i ponosi se njom:

hanc fovet, hanc sequitur; vitulam non blandius ambit
torva parens, pedibus quae nondum proterit arva
nec nova lunatae curvavit germina frontis.⁴⁶³

Neguje ovu i ovu prati; (tako ni) tele umiljatije ne obilazi
ljutita majka, koje još nogama krenulo poljem nije
niti je savilo nove pupoljke na čelu krive.

⁴⁶² *DRP*, III, 363-369.

⁴⁶³ *DRP*, I, 127-129.

Iako luda od bola, ona ispunjena ljubavlju prati svoju ćerku, čija je mladost pokazana time što nema rogove.

Prozerpinina lepota je otkrivena dolaskom Venere, Dijane i Minerve:

et niveos infecit purpura vultus
per liquides succensa genas castaeque pudoris
inluxere faces: non sic decus ardet eburnum
Lydia Sidonio quod femina tinxerit ostro.⁴⁶⁴

belo kao sneg lice
obli rumenilo, po prozračnim obrazima blistaju
svetla čednoga stida: tako ne sjaji ni nakit od slonovače,
koga žena Lidanka sidonskim purpurom boji.

Njeno rumenilo, opisano kao plamteći sjaj na njenom snežnobelom licu i obrazima, upaljene baklje i zapaljena slonovača, umrljana purpurnom bojom, otkrivaju njeno plemenito poreklo, na šta se, takođe, ukazuje rečima *castae pudoris*, *decus* i *osto*. Zato nepravda naneta ovoj devici izgleda veća, kao u slučaju slomljenog lovorovog drveta tj. aluzije na ljubav koju Apolonu nije uzvratila Dafne.

Kada se pojavljuje u majčinom snu, posle otmice, njen izgled je zastrašujući:

namque videbatur tenebroso obtecta recessu
carceris et saevis Proserpina vincta catenis,
non qualem Siculis olim mandaverat arvis

⁴⁶⁴ *DRP*, I, 273-275.

nec qualem roseis nuper convalibus Aetnae
suspexere deae: squalebat pulchrior auro
caesaries et nox oculorum infeserat ignes
exhaustusque gelu pallet rubor ille, superbi
flammeus oris honos, et non cessura pruinis
membra colorantur piceae caligine regni.⁴⁶⁵

Čini se da je Proserpina skrta u skrovištu tamnom,
u zatvoru ona sedi, okrutan okov kožu joj neredi.
Ni nalik onoj što jednom poveri sikulskoj zemlji,
ni onoj kakvu onomad na cvetnim poljima Etne
videše boginje krasne. Kosa od zlata lepša prljava sada
je bila i noć joj pomuti sjaj očiju strasnih.
I onu rumen ledeno bledilo ispi, vatrena dražest
plemenitog lica i udovi od snega belji dobiše boju
grozne tmine, u čijem kraljevstvu sve živo gine.

Malo pre toga, boginje su se divile ovoj devojci, prelepoj zbog kose sjajnije od zlata, očaravajuće vatrenosti, aristokratskih usana i belih udova. Sada je vredna žaljenja; okovana okrutnim lancima, zatočena u dubokoj i senovitoj tamnici. Prljava kosa, oči zamagljene od noći, rumenilo odneto mrazom, a ruke i noge posivele od mračnog i tamnog kraljevstva skoro da nagoveštavaju smrt.

Tužna Cerera nagoveštava da je spremna da ide bilo kuda kako bi pronašla Prozerpinu:

non requies, non somnus erit, dum pignus ademptum
inveniam, gremio quamvis mergatur Hiberiae

⁴⁶⁵ *DRP*, III, 82-90.

Tethyos et rubro iaceat vallata profundo⁴⁶⁶

Ni odmora, ni sna biti neće, dok ne nađem oteto
blago, makar u krilu iberske Tetije bila,
makar bačena roni dubinom crvenog mora.

Čak i ako se nalazi u dubini Zapadnog Okeana ili ako leži na dnu Crvenog mora, Cerera će je pronaći; njena čežnja za ćerkom je intenzivna. U besu i žalosti zbog nestanka Persefone „*uskratila je smrtnicima plodove njihovog oranja jalovih polja i odbacila je ljudsku rasu; nije dozvolila da pašnjaci ozelene lišćem za stada ovaca i život u gradovima je počeo da umire*“, piše Euripid.⁴⁶⁷ Sve dok nije otkrila gde se Persefona nalazi, nije popustila niti vratila plodnost zemlji. Postigla je sporazum sa Zevsom i Hadom koji je garantovao da će majka i ćerka svake godine provesti devet meseci zajedno u *gornjem svetu*.

Otmica donosi veliku tugu Cereri, ali je efekat na podzemni svet neuobičajen i prijatan:

Rebi se sponte relaxat
squalor et aeternam patitur rarescere noctem.
urna nec incertas versat Minoia sortes;⁴⁶⁸

Neuglađenost Ereba svojevolumno
dopušta da se (sada) proredi večna tama.
Ni urna Minosa ne okreće sudbine jadne;

⁴⁶⁶ *DRP*, III, 318-320.

⁴⁶⁷ Eurip. *Helena*, 1327-1332.

⁴⁶⁸ *DRP*, II, 330-332.

Ereb je očišćen i postaje svetao kao Minos, čiji je užas prikazan u reči *incertas*. Klaudijan navodi da Proserpina donosi svetlost, što čini još jasnijim korišćenjem metafore:

Iam suus inferno processerat Hesperus orbi;
ducitur in thalamum virgo...⁴⁶⁹

Već je i njegova Hesper iz podzemlja
na zemlju stupila; devojku u ložnicu vode...

Nevina devojka, koju je Pluton prisilio da dođe u podzemni svet, ulazi sa Hesperom na ovo „strašno“ mesto. Time Klaudijan na određen način slavi žene ovim heksametrima, jer Proserpina popravlja kvalitet života čoveku koji se prema njoj ne odnosi pravedno.

Svi događaji i pojave vezani za Cereru i Prozerpinu su simbol ženskog principa. Ženski princip u sebi ne poseduje rušilačku moć. Dakle, roditeljstvo, briga za pokolenje, vaspitanje i spravljanje hrane, strah, bol, unošenje reda, osećaj za lepo, svetlost i nežnost, privrženost i požrtvovanost, odanost i lepota kao spoljni efekat su jedinstveni aduti ženske moći.⁴⁷⁰

Kada posmatramo kako je izgrađen Plutonov lik, primećujemo da je njegova divlja priroda kontrast Cererinoj i Prozerpininoj prirodi. Svoje divljaštvo Pluton prvo otkriva pretnjama upućenim samom Jupiteru:

... ceu turbine rauco
cum gravis armatur Boreas glacieque nivali
hispidus et Getica concretus grandine pennas
disrumpit, pelagus, silvas camposque sonoro

⁴⁶⁹ *DRP*, II, 361-362.

⁴⁷⁰ Uporedi: Pol Dil, *Simbolika u Grčkoj mitologiji*, Novi Sad 1991: 109-242.

flamine rapturus; si forte adversus aenos
Aeolus obiecit postes, vanescit inanis
impetus et fractae redeunt in claustra procellae.⁴⁷¹

...strašan duh se smiri,
premda želeo nije da se obuzda: tako i moćni Borej
šumećim vihorom naoružan, rutav od leda i snega
potpuno smrznutih krila od mećava getskis, borbu traži,
preti da savlada more, šume i polja olujom glasnom.
Ako bi slučajno Eol uspeo da za njim zatvori bronzana
vrata, bes njegov nestao bi u nasrtaj prazan,
i slomljene tad bi oluje u tamnicu se skrile.

Napad nestaje kada se njegove istutnjale oluje vrate na svoje mesto. Reči *turbine rauco*, *gravis*, *armatur*, *glacie*, *nivali*, *disrumpit*, *sonoro flamine* i *procellae* ukazuju na nasilnu prirodu Plutona, čiji su budući zločini nagovešteni rečima *hispius*, *impetus* i, najjasnije, rečju *rapturus*.

Klaudijan ponavlja temu nasilja opisivanjem Plutonovog ulaska u Gornji svet:

ac velut occultus securum oergit in hostem
miles et effossi subter fundamina campi
transilit inlusos arcano limite muros
turbaque deceptas victrix erumpit in arces
terrigenas imitata viros: rimatur habenis
devia, fraternum cupiens exire sub orbem.⁴⁷²

⁴⁷¹ *DRP*, I, 69-75.

⁴⁷² *DRP*, II, 163-169.

Kao što vojnik bez straha priđe neprijatelju što se
tvrđavom brani, prati prolaz pod poljem kopan
tajnom stazom i pređe čvrsto bedeme zbite.

165

Prevarom navali pobednik sa četom na zidine tuđe,
kao da ih zemlja porodi sve. Tako i treći sin
Saturnov uklanja tamu pred sobom
želeć' do bratovih nebesa tajnim izaći putem.

Plutonovu snagu Klaudijan poredi sa vojnikom koji preko izrovanog polja napreduje, preskače zidove i oslobađa; ove radnje kopanja, preskakanja i oslobađanja, kako tumači Kristijansen, su metafore koje *suptilno ukazuju na seksualne odnose*.⁴⁷³ Biranim pridevima *occultus, arcanus, deceptas* i posebno *cupiens*, još jasnije se ukazuje na ovaj napad na Prozerpinu.

U drugoj pesničkoj slici se najjasnije vidi Plutonova žestina u napadu na Prozerpinu:

ille velut stabuli decus armentisque iuvenecam
cum leo possedit nudataque viscera fodit
unguibus et rabiem totos exegit in armos:
stat crassa turpis sanie nodosque iubarum
excudit et viles pastorum despicit iras.⁴⁷⁴

On (je) poput lava kad dočepa ukras obora stočnog,
junicu otkrivenu i utrobu kandžama kopa
i bes po celom iskaljuje telu, stoji
ružan od guste sukrvice i trese od sjaja članke

⁴⁷³ Christiansen 1969:109.

⁴⁷⁴ *DRP*, II, 209-213.

i prezire bezvrednu srdžbu pastira.

Kopanje kandžama po unutrašnjim organima sigurno je aluzija na silovanje, što postaje još jasnije korišćenjem reči *possedit, rabiem, exegit, crassa, turpis, sanie, excutit*. Čin otmice deluje pomalo monstruozno, pogotovo jer pesnik Prozerpinu slika kao najlepši *decus*, tj. ukras stada.

Prozerpinina dadilja Elektra otkriva strašan efekat koji je na Gornji svet ostavila Plutonova „poseta“.

livor permanat in herbas;
deficiunt rivi; squalent rubigine prata
et nihil afflatum vivit: pallere ligustra,
expirare rosas, decrescere ilila vidi.
ut rauco reduces tractu detorsit habenas,
nox sua prosequitur currum, lux redditur orbi.⁴⁷⁵

Na bilju otrov

ostao je, nestaju potoci i polja okopniše od prljave rđe
i ništa više ne diše živo. Videh kako zimolez žuti,
kako izdišu ruže, kako se ljiljani suše.
Kad škripavom vučom vozar, čija su kola pratila noć,
unazad uzde skrenu, (tad) svetlo se svetu vrati.

Pluton je grub i prevrtljiv, donosi mrak, čini da biljke potamne, reke presahnu, doline postanu prljave od rđe i cveće da zgasne. Tu nema života. Svaki njegov dolazak je

⁴⁷⁵ *DRP*, III, 238-243.

pomračenje. Pluton je simbol same smrti. To na neki način razjašnjava priču o Prozerpini, jer je, po Kristijansenu, *smrt silovanje*⁴⁷⁶.

Plutonu je potrebna određena pomoć u sprovođenju njegovih namera: Venera, sa nesvesnom pomoći Dijane i Minerve, namamljuje Prozerpinu u dolinu gde će je Pluton oteti. Dolazak tri boginje pred devojku koja ništa ne sumnja predstavlja upozorenje o predstojećem napadu:

...divino semita gressu
claruit, augurium qualis laturus iniquum
praepes sanguineo dilabitur igne cometes
prodigale rubens: non illum navita tuto,
non impune vident populi, sed crine minaci
nuntiat aut ratibus ventos aut urbibus hostes.⁴⁷⁷

...zasija staza pod stopama njenim,
kao nesreće znak, čudnovato leteće crvene
komete što u krvavoj vatri sja;
to ni mornar video ne bi, ni narod nesvestan
propasti svoje: ali pretećim repom kometa najavljuje
lađama vetrove strašne ili gradu dušmanske napade.

Značaj nebeskih bića, opisan rečima *divino*, *claruit*, *igne*, *cometes* i *rubens*, postaje jasan korišćenjem reči *augurium*, *prodigale* i *nuntiat*. Dolazeća katastrofa se otkriva kroz *inquam*, *sanguineo*, *minaci*, *ventos* i *hostes*. Ovaj pasus snažno povezuje dobro i zlo, koji su ujedinjeni u duboko ironičnom Elektrinom komentaru posle otmice njene gospodarice:

⁴⁷⁶ Christiansen 1969: 109.

⁴⁷⁷ *DRP*, I, 231-236.

voto rediere peracto
nec mansere deae.⁴⁷⁸

Boginje ispunivši (očev) zavet,
vratiše se, ne ostaše (ovde).

Jasno je da i drugi moraju sa Plutonom da dele krivicu za nepravdu nanetu Prozerpini.

Venera, u cilju postavljanja što privlačnije zamke, koristi Zefira da pripremi doline, i u tome u potpunosti uspeva:

non tales volucer pandit Iunonius alas,
nec sic innumeros arcu mutante colores
incipiens redimitur hiems, cum tramite flexo
semita discescit interviret umida nimbis.⁴⁷⁹

Ni Junonina ptica ne širi takva krila,
nit duga takva od bezbrojnih boja krasi
zimu ranu, kad vlažna staza procveta i
rastavi oblake lukom.

Reč *mutante* je najverovatnije aluzija na prevrtljivu prirodu Venere i na njeno iznenađenje za devojkicu. Treba obratiti pažnju: duga je prelepa, ali, pošto dolazi oluja, prate je oblaci; paunovo perje služi kako bi privuklo ženku, a ovde predstavlja boje kojima treba da se zavede Prozerpina. Ova simbolika na neki način zadržava i centralnu temu priče i stvara bogatu sliku kod čitaoca.

⁴⁷⁸ *DRP*, III, 244-245.

⁴⁷⁹ *DRP*, II, 97-100.

Venera podstiće svoje pratilje da beru cveće:

...credas examina fundi
Hyblaeum raptura thymum, cum cerea reges
castra movent fagique cava dismissus ab albo
mellifer electis exercitus obstrepit herbis.
pratorum spoliatur honos...⁴⁸⁰

...Pomislio bi da roj se širi
željan praha hiblejskih trava, kad kraljica pčela
šalje voštane tabore svoje, vojska medonsna poleti,
napušta utrobu bukve šuplje i zuji po probranom bilju.
Livadama ponos se pljačka...

One se roje, „napadaju“ cveće poput pčela. Klaudijan ukazuje na dolazeće nasilje korišćenjem reči *examina*, *castra*, *exercitus* i *obstrepit*; a još specifičnije rečima *raptura* i *spoliatur honos*.

Klaudijan veliča Prirodu kao izvor života i kao prastaru, ali prijatnu, čuvaru vremena, ispred čije pećine ona sedi. Ovaj pogled se bitno razlikuje od pogleda pojedinih Klaudijanovih savremenika, kao što su Avgustin i askete, koji malo mare za fizički svet. Proći će vekovi pre nego što veličanje Prirode, kako to Klaudijan čini, postane uobičajeno. Tako u panegiriku za Stilihona pesnik kaže:

vestibuli custos vultu longaeva decoro
ante fores Natura sedet, cunctisque volantes
dependent membris animae.⁴⁸¹

⁴⁸⁰ *DRP*, II, 124-128.

čuvar trema sa likom lepote pred vratima
Priroda sedi i svim udovima koji žure duše će meriti

Ona prima Sunce u posetu:

illius ut magno Sol limine constitit antri,
occurit Natura potens...⁴⁸²

kao da na velikom pragu pećine znane Sunce mirno stoji
i u susret ide Priroda moćna

I Prozerpina joj iskazuje počast kada njenu sliku tka Cereri na poklon:

...veterem qua lege tumultum
discrevit Natura parens et semina iussis
discessere locis...⁴⁸³

...i stvori sliku onu gde majka Natura staru
sređuje zbrku, potomke razdvaja, smešta po redu
zadana mesta stvari...

Vidimo da Majka Priroda zaustavlja kaos i uspostavlja red. Jupiter otkriva da je ona i za
čoveka zabrinuta:

⁴⁸¹ *Cons.Stil.*, II, 431-433.

⁴⁸² *Cons.Stil.*, II, 441-442.

⁴⁸³ *DRP*, I, 249-251.

nunc mihi cum magnis instat Natura quaerelis
humanum relevare genus, durumque tyrannum
inmitenque vocat regnatque saecula patri
commemorat parcumque Iovem se divite clamat,
qui campos horrere situ dumisque repleri
rura velim, nullis exornem fructibus annum.
se iam, quae genetrix mortalibus ante fuisset,
indirae subito mores transisse novercae...⁴⁸⁴

Sad velikim tužbama Natura navaljuje na me,
ljudski da oporavim rod, naziva me tiranom okrutnim,
surovim i spominje zlatno očevo doba. Uz to proziva,
više da Jupiter škrt je, a da je bogata ona.
Da bih želeo da svet uplašim glađu, zemlju da
prekrijem trnjem i da nikakvi plodovi ne krase buduća leta.
Ona koja pre majka smrtnika bi, sad sebe
u položaj grozne maćehe stavlja, običaje menja...

Evo, sad vidimo da se Jupiter žali da je Priroda prema njemu postupala okrutno, poput maćehe. Jupiter je sebičan u čuvanju njenog bogatstva, jer izaziva da polja ožedne, zarastu u trnje i da se voće ne rađa. Ovo podseća čitaoca na sve ono što je Priroda podarila čoveku kako bi se on nesmetano razvijao, što je naglašeno kroz žalbe, nazivanjem Jupitera tiraninom i poređenju s njegovim ocem. I ovde pesnik hvali Prirodu, slikajući je kao korisniju čoveku nego bogovima.

Vreme i njegove karakteristike opisuju se sporadično. U već spomenutom panegiriku posvećenom Stilihonu pesnik kaže:

est ignota procul nostraeque impervia menit,

⁴⁸⁴ *DRP*, III, 33-40.

vix adeunda deis, annorum squalida mater,
inmensi spelunca aevi, quae tempora vasto
suppeditat revocatque sinu: complectitur antrum,
omnia qui placido consumit numine, serpens
perpetumque viret squamis caudamque reductam
ore vorat tacito relegens exordia lapsu.⁴⁸⁵

negde daleko, gde je sve nepoznato, izvan granica ljudskog uma,
jedva i bogovima dostupna, prastara majka godina,
postoji pećina vekova drevnih; koja grudima praznim
čas uzima i vremena vraća: večnost okružuje pećinu ovu,
obuhvata sve sporim ali proždirućim čeljustima, i neprekidno
kao zmija ustima grize svoj rep i tihim pokretima
gmiže ka svom početku.

Vreme predstavljeno pećinom, koja je prljava i stara, predstavlja koncept, na neki način nedokučiv čoveku, a bezmalo i bogovima, jer se prirodni zakon stavlja iznad božanstva. Uzimanje i davanje vremena nagoveštava krugove⁴⁸⁶, koji su predstavljeni zmijom koja jede svoj rep. Božanstvo ostaje mlado, jer se stalno vraća na početak, što ukazuje na prolaznost vremena i na to koliko je čovek nevažan.

Vreme je relativno. Ono sporo napreduje za cara Honorija, koji željno očekuje svadbu sa Marijom. Pesnik kaže:

incusat spes aegra moras longisque videntur
stare dies segnemque rotam non flectere Phoebe⁴⁸⁷

tuguje bolna nada izgleda da dugi dani stoje

⁴⁸⁵ *Cons., Stil.*, II, 424-430.

⁴⁸⁶ Uporedi poimanje Danteovih krugova „limba“ u delu *Pakao* ili iz srpske epike vidi pesmu *Smrt Marka Krljevića*, boravak junaka i smrt u pećini, ili u Kuranu priču o usnulim spavačima u pećini.

⁴⁸⁷ *Epith.*, 14-15.

i da se spori točak Feba obrće

Reči *moras stare i stegnum* pokazuju Honorijevo nestrpljenje. Feb koji ponovo okreće točak pokazuje da vreme predstavlja cikličan proces.

Klaudijan pesonifikuje mnoge apstrakcije. Neke od njih izgledaju bliske božanstvima, kao što je Fama. U panegiriku za konzulstvo Manlija Teodora⁴⁸⁸ ona brzo širi vesti o Teodorovom napredovanju. Slično čini i u panegiriku za Stilihonovo konzulstvo⁴⁸⁹. Pesnik je spominje i u *Otmici Prozerpine*:

Timeo ne fama latebras
prodiderit leviusque meum Trinacria celet
depositum.⁴⁹⁰

Plašim se da će Fama odati skrovište njeno
i da Trinakrija nesigurno čuva blago moje.

Ponekad je njena uloga važna. U istorijskom epu *De bello Gothico* obaveštava o Alarihu i njegovim Gotima:

Famaque nigrantes succincta pravoris alas
secum cuncta trahens a Gasibus usque Britannum
terrui Oceanum et nostro procul axe remotam
insolito belli tremefecit murmure Thylen.⁴⁹¹

⁴⁸⁸ *Man.Theod.*, 270-71.

⁴⁸⁹ *Cons.Stil.*, II, 408-410.

⁴⁹⁰ *DRP*, III, 118-120.

⁴⁹¹ *B.Goth.*, 201-204.

I Fama opasana strepnjama crna krila ima
vukući sve pred sobom od Kadisa do Britanije
zaplašila je i Okean, zar je tako putanjom našom nadaleko
potresla neobičnim mrmljanjem rata i udaljeni Island?

Crna krila, strah i reči *terrui* i *timefecit* pokazuju njen zli uticaj.

U Klaudijanovom epu ostali su tragovi opisa prapokolenja pod uticajem Hesiodove *Teogonije*. Haos tj. bezdan, reč srodna glagolima *caeskw*, *ca...nw* postao je pre svih stvari, ispunjen pramaterijom magle i mraka. Ovde naš pesnik racionalizuje bezdan kao strah i stanje potpune neizvesnosti.⁴⁹²

quo ducta ferox Proserpina raptu
possedit dotale Chaos...⁴⁹³

tom otmicom dovedena je neustrašiva
Prozerpina što zadobi u miraz Haos

Pesnik pominje drugo pokolenje božanstava iz Hesiodove *Teogonije*, koje je rođeno iz veze muških i ženskih praelemenata: od Gejinog i Uranovog poroda važnu ulogu igraju titani (Okean, Kej, Hiperion i Kron) i titanke (Tetija, Temida, Reja i Feba). Na ovoj osnovi pesnik pripoveda mitsku priču i indirektno ih dovodi u vezu sa otmicom Prozerpine. Klaudijan ne zaboravlja ni tri kiklopa (Bronta, Steropa i Arga), Gejin strašan ali koristan porod. Homer ih naziva *Posejdonovim sinovima*, ali Klaudijan se drži Hesiodovog predanja, najverovatnije preuzetog od Vergilija i Ovidija. Priča o kiklopima je vrlo živopisna, s etiološkim elementima koji oplemenjuju predanje o kiklopima kao

⁴⁹² Uporedi semantičko tumačenje Haosa: Nikola Strajnić, *Stari grčki liričari*, Novi Sad 1999, 21.

⁴⁹³ *DRP*, I, 27-28.

najstarijim stanovnicima Sicilije ili Liparskih ostrva. Tamo, u vulkanskim kraterima, duboko pod zemljom, imaju radionice u kojima, po Hefestovom nalogu, izrađuju oružje bogovima. Od čudovišne Gejine deca pominje i tri storuka bića - Brijareja, Kota i Gija, koji su po potrebi služili vrhovnog boga. Da bi mit o Prozerpini bio što ubedljiviji, pesnik u mitološku hronologiju unosi i priču o stradanju Urana, potom Krona i na kraju dolazak trećeg pokolenja ili prave teogonije, gde gospodar sveta postaje Zevs. Posebnu pažnju pesnik posvećuje opisu stanovnika Podzemnog sveta. Furije, Parke i Mani, takođe su bili učesnici događaja koji je skoro uzdrmao nadzemni i podzemni svet. Epskim opisima Klaudijan slika prostore Plutonovog carstva (delove Ereba, podzemne reke smrti Flegetont, Stig, Alfej). Mesto otmice kao *locus amoenus* sastavljeno je prema standardima: prostrana livada, lepa u svojoj cvetnoj šarolikosti, drveće bogatih krošnji, jezero, blagi vetar. Svaki od ovih pojmova direktno ili indirektno simboliše podzemni svet. U epu možemo naći pravi atlas drveća (smreka, čempres, beli i crni bor, jela) kao i atlas cveća⁴⁹⁴. Svo ovo bilje i rastinje su uglavnom atributi boga Hada, Demetre ili Prozerpine.

Na Klaudijanovom Olimpu bogovi deluju u zavisnosti od raznih događaja i, poput ljudi, su podložni i izloženi njihovim uticajima i posledicama. Oni pate i ponašaju se kao ljudska bića. Priroda i Vreme određuju zakone univerzuma. Udružene s Fortunom, one dodaju malo straha i jeze.

Klaudijan je opterećen retorikom i znanjem kao manirističkim znakom svog vremena. Zato on i jeste težak pesnik, ali i izazov za svakog istraživača. Njegovi heksametri zahtevaju znanje i napor da bismo ih razumeli. Ep *De raptu Proserpinae* pun je bogova, polubogova, raznih drugih bića i čudovišta, alegorija iz mitologije prehelenske kulture, ali i značajnih napomena iz neoplatonske i pitagorejske filozofije. I pored svega njegovo stvaralaštvo ne možemo nikako potceniti. To su činili oni koji su ga okarakterisali kao odjek „mode“ vremena u kome je živeo, pesnika plagijatora. Po njima, on samo s vremena na vreme sastavi poneki ugodni stih ili oratorski odlomak. Isto tako neprihvatljivo je staviti ga u niz bezličnih pisaca.⁴⁹⁵ S druge strane stoje ostrašćeni

⁴⁹⁴ Detaljna objašnjenja o atlasu drveća i bilja dato je u komentarima uz prevod mitološkog epa *De raptu Proserpinae*.

⁴⁹⁵ Takvog mišljenja je bio Maruze (Marozeau) koji se usprotivio i optužio Farga da prilično preteruje kad tvrdi da Klaudijanovo delo zaslužuje da ga čitaju svi koji vole antičku kulturu.

istraživači, možda i sami poetski kodirani. To im, u stvari, predstavlja zlatni stepenik za razumevanje svakovrsne poetike. Nastaju oduševljene procene, poput one da je Klaudijan jedan od boljih sastavljača stihova u Rimu, da su mu poznate sve tajne metrike ili da su neki odlomci iz *Otmice Prozerpine* dostojni boljih stranica Ovidija.⁴⁹⁶ Zato ga Milan Budimir s pravom naziva „divom među patuljcima“⁴⁹⁷.

Klaudijanovi su stihovi standardni heksametri koji ne odstupaju od normi srebrnog latiniteta. Metrički su besprekorni i harmonični i dok se čitaju teku lako, bez zastoja, i ponekad se, možda, učine i monotoni. Razlog tome treba tražiti u retorici koja je ovladala pesništvom i prozom. Tako sada imamo visoko retorizovano pesništvo i prodor pesničkih stilskih postupaka i dikcije u prozi. Klaudijanovi heksametri su savršeno doterani pa, za razliku od njegovih predhodnika, imaju uočljivo malo elizija. Birt je ustanovio da ima i neobično malo afereza i pretpostavio je da je to zato što Klaudijan inače ima očitu averziju prema oblicima glagola *esse*. Rezultat svega toga je savršen ritam i neprekinuta melodija epskog stiha. Dikcija je modelirana prema velikim uzorima, Vergiliju, Ovidiju i Staciju.

De raptu Proserpinae stoji između potpunog osporavanja i velikog oduševljenja. Gde je istina? Slabosti i manjkavosti ostavimo za kasnije. Njegovi stihovi poneće svakog čitaoca jer iz njih isijava brilijantan talenat i veliko zanatsko i artistsko umeće.

⁴⁹⁶ M. Rat., *Anthologie des poètes latins*, Paris 1936: 538-539.

⁴⁹⁷ M. Budimir, M. Flašar 1978: 624.

6. UTICAJI

Očigledno je da je Klaudijan poznavao radove latinskih pisaca, ali bi, ipak, bilo preterano svaki deo *Otmice Prozerpine* izvoditi iz nekog određenog izvora. U ovom poglavlju navešću pisce na koje se Klaudijan najviše ugledao. Pri tome se treba zaustaviti i na karakterističnim detaljima koji ukazuju na razne tradicije sa kojima je naš pesnik bio u neposrednom dodiru. Postoje tragovi ne samo autora koji su izučavani u školama, poput Vergilija, Horacija i Ovidija, već i Lukrecija. Prisutni su i pesnici srebrnog perioda latinske književnosti, kao što su Lukan (*Farsalija*⁴⁹⁸), Stacije (*Tebaida* i *Ahileida*⁴⁹⁹), Valerije, pa čak i Silije. Birt je želeo da poveže Klaudijana s Lucilijem i Enijem.⁵⁰⁰ Ugledao se naš pesnik i na Katula, Propercija, Tibula, Manilija, kao i na Juvenala. Tom nizu pesničkih autoriteta Ejmi Klark dodaje i Licencija (*Carmen in Augustinum*), manje poznatog hrišćanskog pesnika.⁵⁰¹ Prisutni su uticaji još nekih minornih pesnika, koje naučnici povremeno otkrivaju. Mi, naravno, ne možemo znati koliko su oni uticali na Klaudijana, ali pretpostavljamo da taj upliv nije bio presudan. Ono što znamo je da je Klaudijan odlično poznavao latinsku poeziju, a znao podosta i o proznim latinskim piscima. Neke od njih je verovatno ponovo čitao posle svog dolaska u Italiju. Takav je slučaj s Auzonijem, koji je možda još uvek bio živ kad je Klaudijan došao u Italiju, a možda je znao i za Flora. Ipak, prve pesme koje je recitovao u Italiji otkrivaju veliko poznavanje Vergilija, Lukana, Stacija, Ovidija, Valerija, Silija i Juvenala, čije uticaje nalazimo i u kasnijim i najambicioznijim njegovim pesmama. Stoga je nužno pretpostaviti da se s njima upoznao u svojoj rodnoj Aleksandriji.

U daljem izlaganju dati su specifični motivi koji pokazuju uticaje raznih autora i tradicija.

Već u uvodu prve knjige pesnik spominje Jakha, atinsko božanstvo:

⁴⁹⁸ U prvoj knjizi *Otmici Prozerpine* prepoznaju se odlomci iz Lukana: 5.166-169, 365, 634-636, 7.622, 10.119. Vidi: Dilke 1969:10.

⁴⁹⁹ Dilke 1969:10; Milićević 1997: 86.

⁵⁰⁰ Cameron 1970: 315.

⁵⁰¹ Ami K. Clarke, *Claudian and the Augustinian circle of Milan*, Augustinus 13, 1968, 128.

exoritur levisque simul procedit Iacchus⁵⁰²

a sa njom napred stupa i okretni moćni Jakho

Njegov lik oblikovan je pod orfičkim uticajem. Nalazimo ga i u eleusinskoj tradiciji, u priči o Jambii, a u orfičkoj tradiciji u priči o Kori. Farg⁵⁰³ veruje da je pesnik pobrkao Jakha i Dionisa, što u njegovo vreme nije bilo nemoguće, jer je do tada Jakho već odavno bio stopljen sa Dionisom.

unde datae populis fruges et glande relictæ⁵⁰⁴

I odakle su usevi ljudima dati zbog kojih ostaviše žir.

U tridesetom stihu iste knjige pesnik nagoveštava da će ispričati odakle su ljudi dobili žito i kako su prestali jesti žir. Bernert⁵⁰⁵ je mislio da je to atičko-orfički detalj. Međutim, ako pogledamo dublje videćemo da je to tipični deo eleusinske tradicije i eleusinskih misterija. Treba imati na umu da eleusinska i orfička tradicija nisu identične.⁵⁰⁶ Spomen dara žita možda nema posebne veze sa orfizmom ali kod Klaudijana, očito ima neko opravdanje.

Dux Erebi quondam tumidas exarsit in iras
proelia moturus superis, quod solus egeret
conubiis sterilesque diu consumeret annos
impatiens nescire torum nullasque mariti

⁵⁰² *DRP*, I, 16.

⁵⁰³ Fargues 1933: 272-274.

⁵⁰⁴ *DRP*, I, 30.

⁵⁰⁵ Bernert 1939: 359.

⁵⁰⁶ Uporedi: Đurić 1976: 16-44.

inlecebras nec dulce patris cognoscere nomen.
iam quaecumque latent ferali monstra barathro
in turmas aciemque ruunt contraque Tonantem
coniurant Furiae, crinitaque sontibus hydris
Tesiphone quatiens in fausto lumine pinum
armatos ad castra vocat pallentia Manes.⁵⁰⁷

Jednom je davno gospodar Ereba planuo besa pun,
preteći ratom bogovima, zato što osta sam i (ubog) neženja,
što duge i jalove godine bezdetne proveo je. Ne želeći
više da trpi nemanje radosti postelje bračne, niti
tu milost što nikad poneo nije drago mu ime oca.
Sad sva čudovišta strašna što u bezdanu se kriju
navaljuju u redove bojne zaverom protiv Gromovnika.
I Furije tu su na čelu sa kosmatom Tisifonom od zmijskih
zlica što se na njenoj glavi roje, vitlajuć zlokobnom svetlošću
baklji, priziva u tabor strašni Mane bledilom naoružane.

Odlomak gde Klaudijan opisuje pobunu Plutona protiv nebeskih bogova, u kojoj mu pomažu Furije i Titani, naučnici smatraju ličnim pesnikovim doprinosom. Ova pobuna protiv Jupitera opisana je već kod Stacija u *Tebaidi*⁵⁰⁸, ali bez posebnog dramaturškog patosa⁵⁰⁹.

...debeturque tibi certisque ambagibus aevi
rursus corporeos animae mittuntur in artus.⁵¹⁰

⁵⁰⁷ *DRP*, I, 32-41.

⁵⁰⁸ *Theb.*, 8.36-47.

⁵⁰⁹ Fargues 1933: 282-283.

⁵¹⁰ *DRP*, I, 61-62.

...i opet posle suđenih godina života
ti ponovo šalješ duše natrag u smrtna tela.

Umrle duše se posle određenog vremena u Hadu vraćaju na gornji svet. Ovde je pesnik očito prihvatio ideju reinkarnacije, te možemo pretpostaviti da je bio upoznat sa Platonovim delima.⁵¹¹ Prva znanja iz antičke filozofije stekao je još u Aleksandriji. Pesnik se, izgleda, ugledao na neoplatoničarske i neopitagorejske teorije kasnog paganskog sveta. Očit je uticaj Vergilija i njegove šeste knjige *Eneide*⁵¹², gde Anhis govori o dušama koje se skupljaju na obali Lete i posle hiljadu godina ponovo dolaze u nova tela. Pesnik još jednom pominje ovu ideju u invektivi upućenoj Rufinu⁵¹³, gde kaže da je rok do povratka u ljudski lik tri hiljade godina. Neki istraživači⁵¹⁴ pretpostavljaju da je mogao poznavati i odlomak o reinkarnaciji koji nalazimo kod Silija Italika⁵¹⁵.

ipse rudi fultus solio nigraque verendus
maiestate sedet: squalent inmania foedo
sceptra situ; sublime caput maestissima nubes
asperat et dirae riget inclementia formae;⁵¹⁶

Sam Dit na grubom prestolu poduprt sedi, strašan
u mračnom veličanstvu, njegovo ogromno žezlo
gadna prekriva plesan, tužni oblak lepu mu glavu
krije i surovost strašnog lica mu kvasi.

⁵¹¹ *Phaed.* 82 a-b; 249 a-b.

⁵¹² *Aen.*, 6. 747-750.

⁵¹³ *In Ruf.*, 2. 483-493.

⁵¹⁴ Fargues 1933: 186-187; Courcelle 1969: 133; Milićević 1997: 77.

⁵¹⁵ *Pun.* 13.850.

⁵¹⁶ *DRP*, I, 79-82.

Kameron⁵¹⁷ je primetio da je impresivan opis Plutona na prestolu mogao biti inspirisan nekom stvarnom statuom. Švarc⁵¹⁸ je razradio ovu pretpostavku i uz pomoć antičkih izvora vrlo ubedljivo dokazao da je Klaudijan morao imati pred očima slavni Serapisov kip iz Aleksandrije, koji je uništen 391. godine. Poc⁵¹⁹ je Švarcovu tezu prihvatio kao činjenicu.

commendat Siculis furtim sua gaudia terris⁵²⁰

...tajno poveri svoj dragulj Siciliji

Mesto dešavanja otmice je Sicilija. Već sam napomenula da je još Pindar⁵²¹ prvi spomenuo Siciliju kao omiljeno boravište Persefone. To je očito bilo opšte mesto jer ga je navodio veliki broj pisaca. Najverovatnije da je glavni izvor bio Timej, sicilski istoričar, a zatim, Diodor i Higin. Klaudijanov opis tri rta na Siciliji podseća na one koje nalazimo kod kod Ovidija⁵²² i Kalimaha⁵²³.

Aetna Giganteos numquam tacitura triumphos,
Enceladi bustum, qui saucia terga revinctus
spirat inexhaustum flagranti vulnere sulphur
et, quotiens detractat unus cervice rebelli
in laevum dextrumque latus, tunc insula fundo
vellitur et dubiae nutant cum moenibus urbes.

Aetnaeos apices solo cognoscere visu,
non aditu temptare licet. Pars cetera frondet

⁵¹⁷ Cameron 1970: 273.

⁵¹⁸ Schwarz 1985: 272-273.

⁵¹⁹ Potz 1985: 28; Milićević 1997: 78.

⁵²⁰ *DRP*, I, 139.

⁵²¹ *Pyth.* 12. 1.

⁵²² *Fasti*, 4. 419.

⁵²³ *Hym.*, 4. 141.

arboribus; teritur nullo cultore cacumen.⁵²⁴

U sred ostrva diže se Etna sprženih litica tamnih,
nikad ona pobeđu nad Gigantima prećutati neće,
ni Enkeladov grob, čije svezano i ranjavo telo
izdiše beskrajne oblake sumpora iz svojih gorućih rana.
Kolko je puta pokušao olakšati buntovna pleća svoja,
noseći teret čas na levu pa na desnu stranu, tada bi se ostrvo
iz dubine treslo i njihale se zidine nesigurnih gradova.
Samo se okom vrh Etne videti može,
jer do njega pristup slobodan nije. Ostali deo uzvišica
drvećem se zeleni dok vrletnu kotu ne obrađuje niko.

Pesnikov opis giganta Enkelada ispod Etne bio je nadahnut Ovidijem⁵²⁵. Grucelie⁵²⁶ je našao da je Klaudijan, kad opisuje okoliš Etne, pun aluzija na ideje i izraze iz Lukrecijevog dela *De rerum natura*. On je poneke reči ili predstave posuđivao i kombinovao ih sa idejama drugih autora.

...sinuosa draconum
membra regens...⁵²⁷

... a njih vuku zmijske krilatice
udova gipkih...

Klaudijan kroz ove stihove uvodi zmijske koje vuku Cererina kola. Isto to opisuje i Ovidije u *Fastima*:

⁵²⁴ *DRP*, I, 154-162.

⁵²⁵ *Met.*, 5. 346-355.

⁵²⁶ Grucelie 1990: 94.

⁵²⁷ *DRP*, I, 181.

quo simul ac venit, frenatos curribus angues⁵²⁸

A čim je stigla, zauzdala je u kola zmijske

Po svemu sudeći Ovidijev izvor bilo je neko helenističko delo gde se mogao naći najraniji spomen tih zmijski.

ἄμαρ μὲν ἔπειτα κατὰ γῆν ἀπό τῆς θεῆς⁵²⁹

Devet je dana od tada po zemlji boginja hodala

Ali, u *Homerskoj himni Demetri* nema zmijske, boginja ide pešice.

....flavescit aristas

orbita...⁵³⁰

i klasjem zlatnim put se žuti
i za njima raste zlatna staza žita.

Cererina kola kud god da prođu oploduju zemlju i polja prekrivaju žitom. Istraživači veruju da je Klaudijan bio dobro upoznat sa sicilskom tradicijom. Naime, Sicilijanci su tvrdili da su oni imali žito pre otmičice Persefone. Tu priču pominje Ciceron⁵³¹, Diodor⁵³² i Laktancije⁵³³.

⁵²⁸ *Fasti*, 4. 497.

⁵²⁹ *Hom.hym.Dem.*, 47

⁵³⁰ *DRP*, I, 188.

⁵³¹ *Cic., Verr.* 4. 108

⁵³² *Diod.*, 5. 2. 4.

⁵³³ *Lact., Inst.div.*, 2. 4. 28.

Accelerat praecepta Venus; iussuque parentis
Pallas et inflexo quae terret Maenala cornu
addunt se comites...⁵³⁴

Venera po očevim savetima žuri da zapovest ispuni,
pratilje sebi sprema, Paladu i onu što Menalu krivim rogom
plaši...

Venera, Minerva i Dijana imaju važnu ulogu u ovoj priči, ali ove boginje se ne pojavljuju u Homerskoj himni o Demetri (tu su Persefonine drugarice Okeanide). Iz ovog se može zaključiti da tri boginje nisu imale nikakvu ulogu u antičko-eleusinskoj verziji, dok je njihova uloga u tzv. sicilskoj verziji očigledna. Neki istraživači⁵³⁵ tvrde da su ove boginje bile orfički detalj u priči, jer je uticaj orfizma bio izraženo prisutan u sicilskoj verziji. Pauzanija⁵³⁶ nam kaže da su ove tri boginje bile prikazane pri otmici Persefone, zajedno sa Moirama i Horama već na arhajskom tronu iz Amikle, što znači da se radi o veoma staroj tradiciji koja nije samo orfička. Klaudijan je najverovatnije preuzeo priču o tri boginje od Higina⁵³⁷, Valerija Flaka⁵³⁸ ili Stacija⁵³⁹ jer je kod ovih pisaca, budući da su mu bili pristupačni, to lako mogao pročitati.

devenere locum, Cereris quo tecta nitebant
Cyclopum firmata manu: stant ardua ferro
moenia, ferrati postes, immensaue nectit
claustra chalybs...⁵⁴⁰

⁵³⁴ *DRP*, I, 229-231.

⁵³⁵ Fargues 1933:281; Bernert 1939: 365; Camerun 1970: 205; Milićević 1997: 79.

⁵³⁶ Paus., 3. 19. 4.

⁵³⁷ *Fab.*, 146. pod Venera.

⁵³⁸ Val. Flacc., 5. 343.

⁵³⁹ Stat., *Theb.*, 2. 150.

⁵⁴⁰ *DRP*, I, 237-240.

Stigoše do mesta gde krov doma Cererin sija
građen rukom Kiklopa snažnih: tu su od gvožđa vrljetne
zidine, metalne kapije, čelikom vezane goleme brave.

Opis gvozdene Cererine palate Farg⁵⁴¹ smatra preuzetim iz orfičke tradicije.

Ipse domum tenero mulcens Proserpina cantu
inrita texebat rediturae munera matri.
hic elementorum seriem sedesque paternas
insignibat acu, veterem qua lege tumultum
discrevit Natura parens et semina iustis
discessere locis:⁵⁴²

Sama Prozerpina svojom nežnom pesmom umiruje
studen doma tog i tka zaludan poklon za povratak majčin drag.
Ovde je iglom utkala nebeski večni sled, očev presto i kuću
bogova svih i stvori sliku onu gde majka Natura staru
sređuje zbrku, potomke razdvaja, smešta po redu
zadana mesta stvari...

Dokaz da imamo pred sobom delo učenog pesnika, koji zahteva od istraživača poznavanje antičke filozofije, je opis Prozerpininog tkanja. Devica tka čudesan svet i daje sliku elemenata kosmosa. Priču o Prozerpininom tkanju imamo i u orfičkoj pesmi o *Argonautima* gde ona takođe tka platno na kojem se vide svi navedeni elementi.

⁵⁴¹ Fargues 1933: 269.

⁵⁴² *DRP*, I, 246-251.

Klaudijanov opis podseća na tekstove Prokla⁵⁴³ i Porfirija⁵⁴⁴. Prvi filozof teolog izričito kaže da ona „tka poredak nebeskih stvari“, dok drugi Prozerpinino tkanje izjednačava sa orfičkim peplosom tj. simbolom univerzuma. U mitu o Prozerpini, Proklo pokušava da razreši „misteriju nedovršenog tkanja“⁵⁴⁵. Na drugom mestu kaže da je, u trenutku kad ju je Had iznenadio svojim dolaskom, ona upravo tkala Škorpiona⁵⁴⁶ i dodaje⁵⁴⁷ da se radi o aluziji na mesece setve tj. oktobar-novembar, kad sunce ulazi u astrološki znak Škorpiona. Ovo bi bila aluzija na mišljenje hrišćanskih apologeta da u mitu o Prozerpini nema nikakve božanske istine, već da je to samo simboličan način da se opiše sejanje žita. Da se zapaziti da Proklo nije shvatio da je izjednačavanje mita o Prozerpini sa sejanjem i klijanjem žita u suštini ogoljavanje tog mita od one njemu svojstvene paganske tajnovitosti. U ostalim izvorima, na primer kod Nona⁵⁴⁸, govori se da devojka тка, ali se ne opisuju motivi u tkanju. Klaudijan pokazuje da Prozerpina тка poredak sveta, što nas svakako navodi na to da je bio upućen u ideje o svetu i univerzumu zamišljenom kao peplos, kako su ga predstavljali neoplatoničari. S druge strane, nije isključeno da pesnik pokazuje svoje nadahnuće Ovidijem, koji opisuje Arahnina tkanja⁵⁴⁹. Oba pesnika opevaju dva različita tkanja, a način opisivanja im je vrlo sličan. Ipak, razlika je u tome što Klaudijan posredno želi da prikaže čitaocu oblik kosmosa i poredak elemenata. Jedan od trajnih pesnikovih interesa bio je da pokaže kako funkcioniše svet i to se provlači kroz ceo njegov opus. Prozerpina je ovde posredno predstavljena kao stvoriteljica sveta i života. Ona je uspela, da kao žensko i božansko biće, stopi u jednu skladnu celinu dva nepomirljiva sveta⁵⁵⁰, Jupiterov i Plutonov. Gruzelijer⁵⁵¹, izuzimajući filozofske aluzije i implikacije u opisu, izgledu i načinu ukrašavanja tkanja po zonama, pa čak i materijal koji se koristi, zaključuje da je ta tkanina bila potpuno u skladu sa izgledom kasno-antičkih i vizantijskih raskošnih tkanina. Osim toga, u ovom odlomku važnu ulogu imala je boginja Natura. Nije na odmet

⁵⁴³ *In Plat. Crat.*, p. 24; *In Tim.*, 5. 307.

⁵⁴⁴ *De antr. nymph.*, 14.15.

⁵⁴⁵ *In Tim.*, 3. p. 223.

⁵⁴⁶ *In Remp.*, 2. p.62.

⁵⁴⁷ *In Hes Op. et Dies*, 383-387.

⁵⁴⁸ *Diony.*, 6. 73. i 90.

⁵⁴⁹ *Metam.*, 6. 46.

⁵⁵⁰ Fargues 1933: 270; Nolan 1973: 5-6; Potz 1985: 29; Milićević 1997:80.

⁵⁵¹ Gruzelier 1933: 142-143.

ponoviti da je ona bila često spominjana kod Klaudijana kao božanstvo koje je uvelo red među elementima i postavila Jupitera za vladara svih bogova i ljudi⁵⁵². U paganskoj astrologiji, i kasnoantičkom paganstvu uopšte, Natura je jedno od najvažnijih božanstava, te je sasvim logično da ju je izuzetno cenio jedan paganin, živo zainteresovan za prirodne nauke i poredak sveta, kakav je bio Klaudijan.

Tali luxuriat cultu. comitantur euntem
Naides et socia stipant utrimque caterva,
quae fontes, Crinise, tuos et saxa rotantem
Pantagiam nomenque Gelam qui praebuit urbi
concelebrant, quas pigra vado Camerina palustri,
quas Arethusaei latices, quas adventa nutrit
Alpheus; Cyane totum supereminet agmen...⁵⁵³

U raskoši takvoj raste ona koju svuda
Najade prate, njihovu družbu okuplja ta sa obe strane.
Izvore svetkuju one Krinisa, svete reke, međ njima i nimfe
Pantagije, stenovite brzake što valja, i Gele
što ime po gradu dobi, i one drage što u močvarnom plićaku
Kamerine sedi i Aretuza tu je koju Alfej zbog ljubavi
poplavi strasno. Čitavu družinu ovu Kijana predvodi verna.

U drugoj knjizi pesnik nam nabraja reke i izvore, tj. nimfe kao personifikacije tih reka. One su Prozerpinine pratilje. Bernert je našao da pesnik ovde podseća na Ovidija, ali pretpostavlja da preuzimanje nije bilo direktno već da su i Ovidije i Klaudijan imali kao zajednički izvor Nikandra ili Kalimaha⁵⁵⁴.

⁵⁵² *IV Cons.Hon.*, 197-199.

⁵⁵³ *DRP*, II, 55-61.

⁵⁵⁴ Bernert 1939: 354.

Opis⁵⁵⁵ prelepe doline na Etni, mesta gde će se dogoditi otmica, ali i jezera Pergo, je odlomak preuzet od Ovidija, a prema Firmu Materni⁵⁵⁶ znamo da potiče od Timeja. Herter⁵⁵⁷ i Hinds⁵⁵⁸, istražujući Cicerona, su našli u drugom govoru protiv Vera⁵⁵⁹ jedan od najslavnijih prozних opisa Etne.

Sve boginje i nimfe, i s njima Prozerpina, posvećuju se branju cveća⁵⁶⁰. U svim verzijama mita o otmici Prozerpine, od *Homerske himne Demetri* do Klaudijana, ona je oteta u trenutku kad je na livadi brala cveće. Branje cveća ili τὴ Φερεφῆθη ἄνθος...a bilo je deo eleusinskog kulta⁵⁶¹ u čijem se ritualu brala ona vrsta cveća koja se navodi i u Klaudijanovim stihovima. Malo kasnije, u drugoj knjizi⁵⁶² pesnik je naznačio da to ubrano cveće vodi ka nesreći, jer simboliše smrt (*male dilecti flores*). Takođe, kod Klaudijana ćemo naći neizostavan element eleusinskog kulta, kao i kulta Demetre i Persefone širom antičkog sveta. To je κλάροϋ, košara ili korpa u koju je Prozerpina stavljala ubrano cveće⁵⁶³. Ova korpa je jedan od glavnih atributa dve boginje i često se prikazuje na spomenicima, a spominju je i mnogobrojni izvori⁵⁶⁴.

Put Plutona do gornjeg sveta nadahnut je Ovidijem⁵⁶⁵, s tim što Ovidije opisuje Plutonovu katabazu u Podzemlje, a Klaudijan anabazu boga u gornji svet⁵⁶⁶. Pored toga, pesnik nam daje vrlo lep opis podzemnih konja koji, nesvikli na svetlost dana, zastaju i njište. Taj motiv imamo i u latinskoj *Gigantomahiji*⁵⁶⁷.

Minerva i Dijana žele pomoći ugrabljenoj devojci, ali u tome ih sprečava Jupiter svojom munjom:

...ni Iuppiter aethere summo

⁵⁵⁵ *DRP*, II, 99-114.

⁵⁵⁶ Firm.Mat., *De err.*, 7.

⁵⁵⁷ H. Herter, *Ovid's Persephone-Erzählungen und ihre hellenistische Quelle*, Rheinisches Museum 90, 1941: 245.

⁵⁵⁸ Hinds S., *The Metamorphosis of Persophone, Ovid and the self-conscious Muse*, Cambridge Un. Press, 1987, 38, 53, 157, f.n. 51.

⁵⁵⁹ *In Verr.*, 2. 4. 106-107.

⁵⁶⁰ *DRP*, II, 125.

⁵⁶¹ Clem.Alex., *Protr.*, 2. 12, 14.

⁵⁶² *DRP*, II, 265.

⁵⁶³ *DRP*, II, 139.

⁵⁶⁴ O antologiji i za potpuni prikaz kulture uloge korpe vidi: M. Hoti, *A Girl picking flowers from Stabiae*, *Opuscula Archaeologica* 18 (Zagreb) 1994, 115-132.

⁵⁶⁵ *Met.*, 5. 421.

⁵⁶⁶ *DRP*, II, 156.

⁵⁶⁷ *Gig.*, 45-48.

pacificas rubri torsisset fulminis alas⁵⁶⁸

... al Jupiter s višnjih nebesa
na krilima mirotvornim svoju crvenu munju pusti.

Ova se Jupiterova intervencija smatrala orfičkim uticajem. Iako su orfičke pesme sačuvane samo u fragmentima, po njima se može zaključiti da su orfičari govorili da je Zevs zaustavio dve device-boginje da bi omogućio Plutonu da uspe i tako osigura svoj plan⁵⁶⁹.

Plutonov govor Prozerpini⁵⁷⁰ podseća na Hadov govor Persefoni u *Homerskoj himni Demetri*⁵⁷¹, a spomen sunca i zvezda podzemnog sveta⁵⁷² može se uporediti sa Vergilijevom *Eneidom*⁵⁷³. Ovde je Pluton prikazan kao kosmička sila koja vlada svim elementima u sferi ispod meseca. Pod Plutonovom vlašću je sublunarni svet tj. sfera rođenja i smrti, zakon propadanja i ponovnog nastajanja. Ova podela univerzuma na sfere, gde je sublunarna najniža, svojstvena je kasnom rimskom paganstvu i potiče iz neoplatonskog i neostoičkog učenja⁵⁷⁴.

Dolazak Plutona u Tartar sa ugrabljenom devojkom i opis podzemlja⁵⁷⁵ je odlomak nadahnut Vergilijevom slavnom šestom knjigom *Eneide*. Klaudijan ga je, naravno, prilagodio svojim potrebama i sceni u epu: kad dolazi božanski par, sve muke podzemlja prestaju i sva se čudovišta raduju. Primetan je uticaj Ovidija⁵⁷⁶ u opisu podzemnih muka koje prestaju kad se Pluton i Prozerpina pojave. Kod Ovidija, kad Orfej zapeva, muke prestaju. Kontekst jeste različit, ali Klaudijan je očito bio nadahnut tužnim

⁵⁶⁸ *DRP*, II, 228.

⁵⁶⁹ Milićević 1997: 83.

⁵⁷⁰ *DRP*, II, 279.

⁵⁷¹ *Hom.Hym*, 363.

⁵⁷² *DRP*, II, 298-299.

⁵⁷³ *Verg., Aen.*, 6. 640.

⁵⁷⁴ M. von Albrecht, *Proserpina's Tapestry in Claudian's De raptu: Tradition and Design*, Illinois Classical Studies 14/1 & 2, 1989: 387.

⁵⁷⁵ *DRP*, II, 307.

⁵⁷⁶ *Met.*, 10. 40-47.

prognanikom. Za Bernerta⁵⁷⁷, ovaj odlomak odaje i orfički uticaj, naročito kad se govori o tartarskom suncu.

Kada uporedimo stihove Vergilijeve *Eneide* i *Georgika*⁵⁷⁸ s trećom knjigom Klaudijanove *Otmice Prozerpine*, primetićemo sličnosti u prikazivanju skupštine bogova.⁵⁷⁹

Naučnici smatraju da su mnogi motivi iz treće knjige Klaudijanov lični doprinos priči. Takvi su, na primer, Cererino obraćanje Minervi i Dijani da joj vrate kćer ili motiv stabala ukrašenih plenom iz borbe bogova sa gigantima.

Priča o Kijaninoj metamorfozi smatrala se tipičnim aleksandrijskim motivom, ali već je pomenuto da postoje pokazatelji da je Kijana učestvovala u otmici i pre aleksandrijskog vremena, što nam pokazuje grobnica makedonskih kraljeva u Vergini. Kao i Ovidije u *Metamorfozama*⁵⁸⁰, tako i Klaudijan kazuje da se Kijana od tuge zbog otmice⁵⁸¹ pretvorila u vodu, samo što je kod Klaudijana kompozicija drugačija. Diodor⁵⁸² pak citira Timeja⁵⁸³ kad kaže da je izvor nastao na mestu Plutonovog ulaska u podzemni svet. Očito da to Klaudijan nije mogao da kaže, ako je imao na umu standardnu sicilsku verziju u kojoj je mesto silaska bilo u Eleusini⁵⁸⁴.

Kao Prozerpinine čuvarke Klaudijan spominje i Sirene:

...rapidis Acheloides alis
sublatae Siculi latus obsedere Pelori⁵⁸⁵

A sjajne Aheloide nošene krilima
brzim zauzeše obalu sikulskog Pelora

⁵⁷⁷ Bernert 1939: 373.

⁵⁷⁸ *Aen.*, 3. 19; *Georg.*, 1. 121.

⁵⁷⁹ *DRP*, III, 1.

⁵⁸⁰ *Met.*, 5. 425.

⁵⁸¹ *DRP*, III, 245.

⁵⁸² *Bibl.*, 5. 4. 2.

⁵⁸³ *Cic., Verr.*, 4. 107.

⁵⁸⁴ Förster 1874: 95; Fargues 1933:269; Hall 1969: 106-107.

⁵⁸⁵ *DRP*, III, 254-255.

One su posle otmice, užasnute događajem, odletele i počele ubijati pomorce. Istraživači tvrde da je pojava Sirena nasleđena iz sicilske verzije mita. Pojavile su se već kod aleksandrijskih pisaca, gde su kao Persefonine pratilje zamenile Okeanide⁵⁸⁶. Od latinskih pisaca najviše ih spominju Higin⁵⁸⁷ i Ovidije⁵⁸⁸. Nisu svi pisci istog mišljenja o njihovoj ulozi prilikom otmice. Higin, na primer, kaže da su one prekrivene perjem za kaznu što nisu zaštitile Prozerpinu, dok Ovidije piše da su pretvorene u žene-ptice jer nisu htele da krenu u potragu za Prozerpinom. Kod Klaudijana, one su žene-ptice i pre otmice, a posle nemilog događaja one su uplašene odletele. Ikonografija južnoitalskih vaza 4. veka pre n.e. pokazuje da su Sirene bile mnogo tešnje povezane sa Prozerpinom i njenim cvećem nego sa samom otmicom⁵⁸⁹.

Odlomak gde Klaudijan opisuje hirkansku tigricu, je, po svojoj prilici, nadahnut Ambrozijevim delom *Hexameron*⁵⁹⁰ i kasnije je ušao u mnoge latinske bestijarije⁵⁹¹.

arduus Hyrcana quatitur sic matre Niphates⁵⁹²

Tako se vrletni Nifat trese od hirkanske majke

Opis⁵⁹³ očajne majke koja kreće na Etnu, u grotnu pali dva čempresa i nosi ih kao baklje kako bi pronašla kćer pojavljuje se i kod Diodora, Cicerona, Ovidija, Seneke, i Stacija⁵⁹⁴. Stoga Bernert⁵⁹⁵ smatra da Ovidije ovde nije glavni izvor, već da su se svi oni služili pretpostavljenim helenističkim izvorom. Moguće je da je lik Cerere u trećoj knjizi

⁵⁸⁶ Apolonije Rođanin povezuje Sirene sa otmicom: 4. 894.

⁵⁸⁷ *Fab.*, CXLI.

⁵⁸⁸ *Met.*, 5. 552-563.

⁵⁸⁹ E. Buschor, *Die Musen des Jenseits*, München 1944.

⁵⁹⁰ *Hexam.*, 6. 4. 21.

⁵⁹¹ Clarke 1968: 130.

⁵⁹² *DRP*, III, 263.

⁵⁹³ *DRP*, III, 370.

⁵⁹⁴ Diod., 5. 4. 3.; Cic., *In Verr.* 4. 106, Ovid., *Met.* 5. 441; *Fasti* 4. 493; Senc., *Her. fur.* 662; Stat., *Theb.*, 12. 270.

⁵⁹⁵ Bernert 1939: 357.

preuzet, a potom i uobličen prema liku Tetide iz Stacijeve *Ahileide*, koji je inače za Klaudijana bio pesnički autoritet⁵⁹⁶.

Homerska himna Demetri, kao najopširniji prikaz mita o otmici Prozerpine, postala je gorući problem u naučnim krugovima. Postavljalo se pitanje da li je i koliko *Homerska himna Demetri* poslužila Klaudijanu. Naravno, mišljenja istraživača su bipolarna. S jedne strane imamo naučnike⁵⁹⁷ koji potpuno ignorišu bilo kakav uticaj himne, a s druge su naučnici koji himnu Demetri uzimaju kao jedan od neizbežnih izvora⁵⁹⁸.

U daljem tekstu ćemo videti koje su to tematske sličnosti između *De raptu Proserpinae* i himne. U obe pesme pojavljuje se Demetrina majka. U himni je to boginja Reja, a kod Klaudijana Kibela⁵⁹⁹. Do kasne antike, Reja i Kibela su već odavno bile sinkretizovane u jedno božanstvo. Zato nas ne bi čudilo da je Klaudijan, ako je bio inspirisan himnom, jednostavno upotrebio drugo Rejino ime. Ovo su jedine dve pesme u kojima se pojavljuje ova boginja starije generacije, Demetrina majka. U orfičkim pesmama se, inače, Demetra i Reja, tj. Kibela izjednačuju i stapaju u jedno božanstvo. Takođe, u obe pesme Pluton Prozerpini obećava najveće počasti i ugodan boravak u Podzemlju. Sličnosti su očite u obe pesme⁶⁰⁰. Jezički izraz u himni je sažetiji, a naracija, za razliku od Klaudijanovih stihova, ima brži tok. Ne treba zaboraviti ni manir pisanja poezije krajem 4. veka, koji je bitno drugačiji od one u himni. Pesnik je svakako bio inspirisan *Homerskom himnom Demetri*, ali je stihove preoblikovao u skladu sa vremenom u kome je stvarao. Uz to je dodao neke predstave neoplatoničara kojih u himni, naravno, nema⁶⁰¹. Zatim, u obe pesme se dvaput opisuje isti događaj: u himni o Demetri Persefona prepričava majci ono što nam je već kazano na početku, a kod Klaudijana, u trećoj knjizi, Elektra prepričava Demetri otmicu opisanu u drugoj knjizi. Razlike se mogu videti u konstrukciji. U himni, Persefona priča ono što smo već čuli,

⁵⁹⁶ Milićević 1997: 85.

⁵⁹⁷ Bernert je tvrdio da *Homerska himna Demetri* kod Klaudijana nije igrala nikakvu ulogu i da je pesnik bliži verziji koju prenosi Ovidije.

⁵⁹⁸ Hol, iako smatra da je uticaj himne na nekim mestima diskutabilan, ipak pretpostavlja da je neko ko je rođen i odrastao u senci aleksandrijske biblioteke morao biti s njom upoznat. Vidi: Hall 1969: 107.

⁵⁹⁹ Uporedi: *Hom.Hym.Dem.*, 441. i *DRP*, I, 213.

⁶⁰⁰ Uporedi: *Hom.Hym.Dem.*, 363. i *DRP*, II, 279; *Hom.Hym.Dem.*, 364. i *DRP*, II, 280; *Hom.Hym.Dem.*, 365. i *DRP*, II, 294; *Hom.Hym.Dem.* 367. i *DRP*, II, 307.

⁶⁰¹ *DRP*, II, 298-299.

samo dodaje imena nimfi, dok u *Otmici Prozerpine* Elektrina priča šira je u odnosu na ono što već znamo. Istraživači su to ponavljanje obično smatrali Klaudijanovim nedostatkom, njegovom nepažnjom pri komponovanju dela i isticanjem pojedinačnih opisa i poređenja nauštrb celine. *Homerska himna Demetri* ne pokazuje tako suptilne promene i uglove gledanja u naraciji. To ne znači da se pesnik nije poslužio himnom preuzimajući motiv, ali njegova originalnost leži u tome što je izgradio vlastiti narativni red. Po Fargu tačka dodira *Homerske himne Demetri* i *Otmice Prozerpine* je boginjino branje cveća⁶⁰². Dakle, motivi koji povezuju dve pesme, iako ih deli skoro hiljadu godina, pojavljuju se kod mnogih pisaca u tom intervalu i skoro je nemoguće biti potpuno siguran kojim se izvorom pesnik poslužio.

Vergilijev autoritet je neosporan. Opis podzemlja zasigurno je nadahnut šestom knjigom *Eneide*:

...u podzemlje je lako sići,
vrata do mrklog su Dita prohodljiva danju i noću,
ali je napor i muka odande na svetlo izići.
Malo je božjih sinova što uspjela želja im ova
milošću Jupitra boga il snagom junaštva svoga.
Između gornjega svijeta i donjega silne su šume,
crna oko njih je voda i valovi Kokita šume.
Ali kad tolika želja i tolika žudnja te nuka
dvaput preploviti Stiksom i dvaput Tartarom proći,
ako baš na silu hoćeš i ova te raduje muka,
slušaj što činit je tebi prije no tamo ćeš poći.⁶⁰³

Ako obratimo pažnju na izbor reči videćemo veliku sličnost. Za razliku od Vergilija, Klaudijan je na sve to dodao i moralne aspekte predstave o Jelisejskim poljima⁶⁰⁴.

⁶⁰² Fargues 1933: 266-267.

⁶⁰³ *Eneida*, VI, 126-136, preveo Bratoljub Klaić.

Kada je reč o Ovidiju, pesniku koji je u mnogo čemu podražavan u Klaudijanovom stvaralaštvu, u naučnim krugovima postoje dve struje. Jedni kažu da je Klaudijan bio opčinjen Ovidijem, dok drugi tvrde da ep nema nikakve veze sa Ovidijevim stvaralaštvom⁶⁰⁵. Zanimljivo je istraživanje Anete Iton koja je komparativnom metodom proučila Ovidijev i Klaudijanov iskaz. Došla je do zaključka da, od svih Klaudijanovih dela, *De raptu Proserpinae* ima najviše imitacija Ovidija (bar kad je izbor reči u pitanju). Ona smatra da priča o otmici nije uzeta iz delova *Metamorfoza* i *Fasta*, već iz drugih Ovidijevih pesama.⁶⁰⁶ U iscrpnom istraživanju navela je i važne razlike između Ovidijeve i Klaudijanove priče⁶⁰⁷.

U Klaudijanovom jeziku i stilu izražavanja, ne samo u izboru reči, već i u konstrukciji stihova, prepoznamo mnogobrojne njegove uzore i omiljene pesnike. Mitološki ep *De raptu Proserpinae* se može jasno povezati sa ostalim epovima nastalim posle Vergilija, jer delo pokazuje sve glavne karakteristike te vrste epova. Ono ne poseduje čvrsti kostur kompozicije i strukturu priče, već je sastavljeno od kratkih ili dužih epizoda koje su povezane nekom jednostavnom sintaktičkom kopulom kao prelazom s jedne pesničke scene na drugu. Ep nema glavnu, već sadrži mozaik sitnih tema. Isti je slučaj i s glavnim epskim junakom. Nijedan lik ne dominira i ne prednjači u svojoj ulozi, bilo da je to Pluton, Prozerpina ili Cerera. Tek u trećoj knjizi počinje da izranja Cerera kao vodeći lik, ali se tu pesnička naracija, nažalost, prekida.

Klaudijanovi stihovi su standardni heksametri koji ne odstupaju od pravila koje je važilo u periodu srebrnog latiniteta. Prva čitanja Klaudijana nas navode na pomisao da imamo pred sobom pesnika tog perioda. Njegovi heksametri milozvučno teku bilo da se skandiraju bilo čitaju kao prozni tekst. Oni su metrički besprekorni, oseća se harmonija koju neki istraživači smatraju monotonom. Ovaj stav smatram potpuno neutemeljenim, jer se zanemaruje da je delo bilo namenjeno javnom čitanju, a za to su postojala striktna retorska pravila. Heksametri su doterani do savršenstva. Rezultat svega toga je neprekinuta melodija poezije koja pulsira savršenim ritmom. Dikcija je oblikovana po ugledu na Vergilija, Ovidija i Stacija.

⁶⁰⁴ Dilke 1969: 15; Albrecht 1989: 387.

⁶⁰⁵ Förster 1874: 96; Milićević 1997: 89.

⁶⁰⁶ A. H. Eaton, *The Influence of Ovid on Claudian*, The Catholic University of America Press, Washington D.C. 1943, 107-113.

⁶⁰⁷ Milićević 1997: 90.

7. ODJECI

Prudencije, Rutilije Namacijan, Avgustin, Orozije i Hijeronim su samo neki od poznoantičkih pisaca koji čitaju Klaudijana. Naročito je uticao na pesnika Drakoncija, koji je živeo u Africi u vreme vandalske vlasti i koji je svoju poemu *De raptu Helenae* oblikovao prema *De raptu Proserpinae*. Sidonije Apolinar⁶⁰⁸ je u 5. veku Klaudijana posmatrao prvenstveno kroz ovaj mitološki ep. Na njega su se ugledali pesnici Korip, Merob, Venancije Fortunat, Sedulije, Prosper Akvitanac, Avit⁶⁰⁹.

U decenijama poznog Rimskog carstva, koje su obeležene padom antičkog sveta, Klaudijanu je odmah dodeljeno mesto koje mu pripada, rame uz rame sa klasičnim pesnicima Rima. Primetna je pažnja i poštovanje koje su prema njegovim stihovima pokazali savremenici, Avgustin i Orozije, Prudencije i Rutilije, kojima možemo pridodati i Paulina iz Nole i Hijeronima. U vremenu dezintegracije i političke anarhije koje je usledilo nakon njegove smrti, možda najveće poštovanje njegovom poetskom šarmu ukazuju udaljene i zapuštene regije. U njima su njegove pesme odmah čitane i podražavane jednako kao i one stare. To su oblasti koje su veoma brzo izmicale efikasnoj rimskoj kontroli.

U vandalskoj Africi, na primer, on je bio omiljeni pesnik Drakoncija (početak 5. veka) i Koripe (6. vek). Njegov uticaj se može otkriti kod praktično svakog pesnika koji je pisao na galskom jeziku u 5. i 6. veku: Rutilija, Paulina iz Pele, Orije, Prospera iz Akvitanije, Rustacija, Elpidija, Alkima, Avita, Venancija Fortunata, Klaudija Marija Viktora, i pre svih Sidonija Apolinara. Retko kad je bilo koji pesnik inspirisao takvog sledbenika. U Sidonijevim hvalospevima svaka tema, motiv, svaka tendencija koja je postojala kod Klaudijana forsirana je do krajnjih granica, zaključuje Kameron.⁶¹⁰ Manje plodni i manje talentovani pesnici kasne carske Italije su takođe poznavali njegov rad: Merobod, Sedulije, Arator, Maksim, a naročito Enodije. Veće iznenađenje je to što je on i

⁶⁰⁸ Sidonije Apolinar (Gaius Sollius Modestus Apollinaris Sidonius), druga polovina 5. veka, rodnom iz Lugdunuma (Lion). Njegova dela su značajna za kulturu Galije.

⁶⁰⁹ Hall 1969: 66.

⁶¹⁰ Cameron 1970: 419.

dalje bio čitan u Konstantinopolju u 6. veku. Čitali su ga profesor Priskijan⁶¹¹ i povremeni pesnik i kolekcionar Jovan Lidijac⁶¹². U mračnom dobu Zapada, koje je usledilo, on je bio zapostavljen, kao i mnogi drugi klasični pisci, ali nikad potpuno zaboravljen. Kolumban (6. vek) je poznavao njegov rad, moguće i Aldhelm vek kasnije, ali Isidor Seviljski (6. vek) i Beda Prečasni, izgleda, (7. vek) nisu.⁶¹³

Neko bi mogao očekivati da dvorska poezija, poput Klaudijanove, bude bliska, na primer, pesnicima sa dvora Karla Velikog, ali nijedan karolinški zapis s hvalospevima nije poznat, a katalog koji je nedavno pripisan kraljevskoj biblioteci u Ahenu, navodi skoro sve Klaudijanove pesme, osim hvalospeva. Činjenica je da su se karolinški hvalospevi kao himnična poezija pre oslanjali na rad Venancija Fortunate, umesto na Klaudijanov ili čak Sidonijev model, koji je možda pre greška u prevodu nego nedostatak ukusa⁶¹⁴.

Potom je Klaudijan ponovo počeo da budi pažnju. Postoji kodeks iz 9. veka koji sadrži latinsku *Gigantomahiju* (anonimno), i još jedan koji je prvobitno smešten u 9. vek, ali je šezdesetih godina 20. veka utvrđeno da pripada osmom. On je verovatno iz Verone (o njemu je već bilo govora), sadrži trideset jednu *Carmina minora* i dve falsifikovane pesme.⁶¹⁵ Jedan nemački bibliotekarski katalog iz 9. veka navodi i Klaudijanovu Prozerpinu⁶¹⁶. Ahenski katalog⁶¹⁷, pored *Otmice Prozerpine*, navodi i *Invektive Rufina*, tri knjige *Protiv Eutropija* i *Rat sa Gildonom*. Ovaj izbor je bio dobar, značajan za 12. vek, a i kasnije, kada su Klaudijanovi rukopisi postali češći. *De raptu Proserpinae* je obično prenošena pod naslovom „*Klaudijanova manja dela*“, kako bi se razlikovala od „*Klaudijanovih većih dela*“. Nijedan kompletan rukopis političkih pesama i nijedan rukopis *De raptu Proserpinae* pre 12. veka nije sačuvan, pa je i provera pretpostavki nemoguća.⁶¹⁸

⁶¹¹ Priscianus, živeo je u 6. veku. Njegov *Gramatički udžbenik* (*Institutiones grammaticae*) je najopširnije delo koje nam je sačuvano, i važno je u prvom redu zbog citata i navođenja autora starijeg doba.

⁶¹² Učitelj retorike u Carigradu. Živeo je sredinom 6. veka.

⁶¹³ Cameron 1970: 420, f.n.1, 2.

⁶¹⁴ F. Bittmer, *Studien zum Herrscherlob in der mittellatein, Dichtung*, Diss. Würzburg, 1962.

⁶¹⁵ Cameron 1970: 420, f.n.3.

⁶¹⁶ Informacije o bibliotekarskim katalogima su izvedene iz prikladnog spiska kod M. Manicija, *Handschriften antiker Autoren in mittelalterlichen Bibliothekskatalogen* (*Zentralblatt für Bibliothekswesen*, Beiheft 67), 221-224; Cameron 1970: 420.

⁶¹⁷ Cameron 1970: 420.

⁶¹⁸ Cameron 1970: 421.

U decenijama koje su usledile nakon Klaudijanovog „nestanka“, u opticaju je bio veći broj kolekcija raznih njegovih dela. Ričard od Furnivala navodi u glavi 1250 svoje *Biblionomie*, za koju se sada zna da je zasnovana na stvarnoj ondašnjoj biblioteci, jednotomnu knjigu Klaudijanovih pesama koja sadrži političke pesme, ali ne i istorijske epove *Rat sa Getima*, *Rat sa Gildonom* i svadbene pesme, ali uključuje *De raptu Proserpinae*. Čudesno pamćenje i neumorni rad Maksa Manicija (1858-1933) su zaslužni za prikupljanje Klaudijanovih citata, koje je spominjalo skoro šezdeset srednjovekovnih pisaca, uglavnom iz 12. i 13. veka, od najvećih imena tog vremena do najskromnijih monaških hroničara, od Španije i Britanije do Poljske i Danske.⁶¹⁹ Verovatno najupečatljiviji, ako ne i najznačajniji prikaz Klaudijanovog uticaja predstavlja *Anticlaudianus de Antirufino* Alana iz Lila. Poesma predstavlja alegoriju. Ruffin je za Alana predstavljao primer izopačenosti, uzor grešnika, antitezu na osnovu koje je stvorio Antirufina, prototip moralnog čoveka. Kurcijus⁶²⁰ smatra da je ovo razlog što je Alan odabrao baš taj naziv za svoje delo. Izdizanje Ruffina na status arhetipskog zločinca predstavlja ogromno priznanje Klaudijanovom uspehu. Otprilike u isto vreme, Eberhard od Bremena napisao je *Rufinus crimine, forma Thersites* dajući tako sličan kompliment Klaudijanovim dostignućima.⁶²¹

Postoje mnogobrojne strofe u Klaudijanovim hvalospevima koje imaju moralističku tendenciju, a samo nekoliko epigrama koji nekog osuđuju. Nije začuđujuće, stoga, što su već u 9. veku isečci iz Klaudijanovih dela bili uključeni u kolekcije odlomaka i florilegija. Takve kolekcije su postale uobičajene u 13. veku i kasnije.⁶²² Bez sumnje su srednjekovni pisci izvlačili pojedinačne citate baš iz ovakvih izvora. Tako Papa Inoćentije III citira iz I invektive Ruffinu 22. i 23. stih, „uzdižu se do visina | da bi težim padom pali“ (tolluntur in altum | ut lapsu graviore ruant) - što je bio omiljeni citat u antologijama.⁶²³ Kasnije je to bio i moto Montesekjeovih razmišljanja o propasti Rima. Kombinacija verbalnog i tematskog odjeka nagoveštava ostatke Klaudijanovih rima⁶²⁴.

⁶¹⁹ Časopis *Philologus* xlix (1890), 554-560, što je kasnije dopunjeno njegovim *Geschichte d. Latein, Literatur in Mittelalter*, pogotovo u knjizi III (1931), indeks, s.v. Claudian; Cameron 1970: 422.

⁶²⁰ Kurcijus 1971: 119.

⁶²¹ *Laborintus* ii, 103.

⁶²² Cameron 1970: 423, f.n. 2.

⁶²³ *De contemptu Mundi* ii. 29 (*PL* ccxvii, 728).

⁶²⁴ U delu *Duh zakona* Montesekje je strah i strepnju uzeo kao obeležje despotije. Uporedi: Borislav Pekić, *Stope u pesku*, Službeni glasnik, Beograd 2012.

Ali jedan rukopis, navodi Kameron, ili, verovatnije, beskrupulozni izdavač iz 18. veka, otklonio je sve sumnje kada je posle *casum ubacio et cum Claudiano „tollor in altum | ut lapsu graviore ruam“*⁶²⁵.

U 13. veku u Parizu, u kojem su literarna proučavanja bila u senci rasta filozofije i teologije, dva najglasnija prvaka literarnih studija, Anri d’Aneli i engleski prognanatik Džon od Gardlanda, imenovala su Klaudijana kao jednog od klasičnih pisaca koji je nepravedno zapostavljen.⁶²⁶ Ipak, Klaudijan nikad nije bio popularniji nego u 13. veku. Upravo tada je uvršten u autore čija su se dela izučavala u školama. Klaudijana nije bilo u nastavnom planu Konrada od Hirsaua i Aleksandra Nekama, početkom, odnosno, krajem 12. veka. Prvi put se pojavio u *Laborintusu*, gore pomenutog, Eberharda od Bremena nešto pre 1280. godine i u *Registrum multorum auctorum* Huga od Trimberga⁶²⁷:

Claudianus floruit regnante Florentino
Librosque suos edidit stilo repentino.

Klaudijan je cvetao dok je vladao Florentin
i svoje knjige neočekivano izdao visokim stilom

Prvi stih možda otkriva nepoznavanje istorije, ali drugi predstavlja dosta čvrst literarni sud. Tačno je da je u 13. veku *De raptu Proserpinae* pridružena tzv. *Libri Catoniani*, kolekciji udžbenika koja je dodavana u *Disticha Catonis* od 9. veka nadalje. Klaudijan nije pronađen ni u jednom rukopisu te kolekcije pre 13. veka, ali je prisutan u čak četrnaest rukopisa iz 13. i 14. veka.⁶²⁸

Najjednostavniji i najjasniji način da se predstavi rast Klaudijanove popularnosti je putem tabelarne hronologije postojećih rukopisa. Oni koji se odnose na Klaudijanove

⁶²⁵ Cameron 1970: 423.

⁶²⁶ Vidi: Kurcijus 1971: 56.

⁶²⁷ Kurcijus 1971: 8; Cameron 1970: 424.

⁶²⁸ Cameron 1970: 425.

veće pesme se tek moraju uračunati, datirati i proceniti, ali kada je reč o *Otmici Prozerpine*, to je, do sada, urađeno na tipičan način⁶²⁹:

VEK	BROJ RUKOPISA
12.	5
12-13.	2
13.	25
13-14.	11
14.	14
14-15.	3
15.	62
15-16.	4
16.	6

Ovo je nedvosmislena potvrda naglog zanimanja za Klaudijana koje se javlja u 13. veku. Još je upečatljivija ilustracija Klaudijanove popularnosti za vreme renesanse. Sabadinijeva lista od samo trinaest humanista koji pokazuju znanje o Klaudijanu⁶³⁰ može da da pogrešnu sliku o njegovoj popularnosti. Muretus, jedan od kasnih humanista, otišao je tako daleko da se žalio da su *patres et avi nostri* više cenili Lukana i Klaudijana nego Vergilija.⁶³¹ Petrarka ga je smelo svrstavao u Firentince, bez ikakvih čvrstih dokaza za to, očigledno samo na osnovu posvete u drugoj knjizi *De raptu Proserpinae* u kojoj piše „Florentinus“ (što se može videti u zapisu na Klaudijanovom rukopisu koji je Petrarka posedovao, a koji se sad nalazi u Parizu)⁶³². Uprkos suprotnim tvrdnjama o mestu Klaudijanovog rođenja, Petrarku su sledili Bokačo, Kolučo Salutati i mnogi drugi.⁶³³ Filipo Vilani ga je uključio u svoju *Liber de civitatis Florentinae famosis civibus*. Za Frančeska da Fianoa u delu *Contra detractores et oblucatores poetarum* (oko 1400. godine), Klaudijan je bio hrišćanin, kao i Vergilije i Stacije pre njega. Važno mesto je

⁶²⁹ Hall 1969: praef. 13.

⁶³⁰ R. Sabbadini, *Le Scoperte dei cod. lat. e greci ne' secoli xiv e xv*, 1914, 215-216.

⁶³¹ Cameron 1970: 425.

⁶³² Cameron 1970: 426.

⁶³³ Cameron 1970: 426, f.n. 2.

Klaudijanu dao i Baldazar Kastiljone u svom čuvenom delu *Book of the Courtier* (Dvoraninova knjiga), objavljenom 1528. godine.⁶³⁴

Bilo bi i te kako poučno i važno detaljno pratiti priču o Klaudijanu u evropskoj literaturi, ali taj zadatak prevazilazi temu ovog rada, a i kompetenciju autora. Umesto nepovezane i nesavršene skice celog perioda, najbolje je izdvojiti samo jedan kratak prilog iz dubrovačke književnosti. Naime, dubrovački pesnik Ivan Gundulić (1588-1638)⁶³⁵ u svojoj mitološkoj drami *Prozerpina ugrabljena od Plutona*⁶³⁶ bio je duboko inspirisan istoimenim Klaudijanvim delom⁶³⁷. Pored *Prozerpine ugrabljene od Plutona*, Gundulić je napisao i druge drame⁶³⁸ sa mitološkom tematikom: *Galateja*, *Dijana*, *Armida*, *Prosvetilište čuveno*, *Cerera*, *Kleopatra*, *Ariadna*, *Adon*, *Koralka od Šira*, za koje sam kaže da su se „s mnozijem i bezbrojnim pjesnima taštijem i ispraznijem na očitjeh mjestih s velicijem slavam prikazivali“. Nažalost, ta dela se zanemaruju i često se o Gunduliću govori isključivo kao autoru *Suza sina razmetnog*, *Dubravke* i *Osmana*.

U nauci nije proučavano da li je sam Gundulić odgovoran za ignorisanje ovih dela. Podsetiću na nešto ključno. U prvom štampanom Gundulićevom delu *Pjesni pokorne kralja Davida*, koje se pojavilo u Rimu 1621. godine, objavljena je i posveta Dubrovčaninu Maru Buniću u kojoj se Gundulić odriče svojih drama nazivajući ih „porodom tmine“. Pesnik doslovno kaže „sve ino kao porod od tmine u tminah ostavljam“, da bi na kraju izašao na svetlost kao „kristjanin spjevalac“.⁶³⁹ *Prozerpina ugrabljena od Plutona*, uz *Ariadnu*, jedino je u celini sačuvano delo iz tog korpusa. Keršovi i Rajčevićevi prepisi rukopisa iz 1795. godine čekali su štampanje ove drame pedeset godina. Pojavila se 1843. u Martečinijevoj štampi, a odmah zatim i 1845. godine, i jedan od tih primeraka poseduje Biblioteka Matice srpske.

⁶³⁴ Cameron 1970: 426.

⁶³⁵ Jorjo Tadić, *Dubrovački portreti*, SKZ, Beograd 1948, 234-280; *Dijela Ivana Gundulića, Različite pjesni*, knjiga II, štampao Dr Ljudevit Gaj, Zagreb 1847, 240-293; Radovan Samardžić, *Veliki Vek Dubrovnik*, Prosveta, Beograd 1962, 106-110.

⁶³⁶ *Proserpina spevana od Givu Franu Gundulichiu vlastelinu dubrovackomu*, u Dubrovniku, 1845.

⁶³⁷ Vidi: Snežana Vukadinović, *De raptu Proserpinae: Klaudije Klaudijan i jedan barokni pesnik Dubrovačke Republike*, Antički svet, evropska i srpska nauka, Društvo za antičke studije Srbije, Službeni glasnik, Beograd 2009, 59-72.

⁶³⁸ *Dijela Iva Frana Gundulića*, knjiga IX, JAZU, Zagreb 1877, 5. i dalje.

⁶³⁹ *Dijela Ivana Gundulića*, 1847: 240-293.

Ko je Gunduliću bio uzor za pisanje *Prozerpine*, u nauci je još uvek sporno. Slobodan Novak⁶⁴⁰ navodi kao moguć izvor dramski tekst Pomponija Torelija-Galatea iz 1603. godine, u kojem postoje digresije o ljubavi Prozerpine i Plutona. Nikica Kolumbić⁶⁴¹ je pak utvrdio podudaranje Gundulićevog dela s Klaudijanovim mitološkim spevom *De raptu Proserpinae*. Gundulić se učio na Klaudijanu, i to pod uticajem tada poznatog učitelja Kamila⁶⁴². On ga je podučavao italijanski jezik i književnost, a takođe i latinski. Gundulić je u toku školovanja, sigurno, posedovao prvi štampani primerak Klaudijanove *Prozerpine*, jer je primerak iz 1665. godine drugi⁶⁴³. Takođe je bio upoznat i sa Torelijevom dramom.

Upoređujući ova dela po korišćenju mitološke građe, kompoziciji, opštim mestima, božanstvima kao junacima epa, Gundulić je nedvosmisleno bio inspirisan Klaudijanovim mitološkim spevom. U naslovu drame, vidimo da glavnu ulogu nema samo Prozerpina, već i sam Pluton. Mislim da je to učinjeno kao dramaturški manirizam, da se izbegne čisto ženski, odnosno muški lik protagonista. Pored obrađene mitološke teme, Gundulić je sledio i model antičke drame sa svim scenskim elementima. Iz Gundulićeve *Prozerpine* saznajemo mesto mitološkog događaja. To je Sicilija⁶⁴⁴, ali mogla je biti i Atika, Krit, blizina Pize ili Lerne, okolina Feneja u Arkadiji, ili Nise u Beotiji, ili ma koje mesto koje je Demetra obišla tražeći Koru. Pesnik se ne bavi toliko ovim toposima kao Klaudijan (koji je otišao mnogo dalje, pominjući toponime i hidronime Balkana: Hebus⁶⁴⁵, Rodopi⁶⁴⁶ i Hemus⁶⁴⁷).

U Klaudijanovoj *Prozerpini* prepliću se dva sveta: grčka, odnosno rimska mitologija i rimska istorija pesnikovovog vremena. Oba sveta kod Klaudijana stoje u uzročno-posledičnoj vezi. Kod Gundulića stvari imaju nešto složeniju strukturu. Pesnik pribegava kontaminaciji i romanizuje grčka božanstva. Ali, pored sveta onostranih bića

⁶⁴⁰ K. Bakija, *Prozerpina ugrabljena od Plutona*, pretisak iz izdanja Stari pisci hrvatski, 3. izdanje JAZU, knjiga IX, Zagreb 1938, pogovor Katja Bakja, Zagreb 1989, 64.

⁶⁴¹ *Dijela Ivana Gundulića*, JAZU, IX, 1877, 6-10.

⁶⁴² Kamilo, pesnik koji je pokušao da sa pet novih pevanja zaokruži Tasovu epsku pesmu *Oslobođeni Jerusalim*.

⁶⁴³ <http://www.curiculo.org/Claudian/index.html>.

⁶⁴⁴ U mitološkoj drami *Ugrabljena Proserpina od Plutona* Gundulić je Aretusu, izvor na Ortigiji, ostrvu koje je činilo deo Sirakuse na Siciliji, predstavio kao dramski lik.

⁶⁴⁵ Reka Marica.

⁶⁴⁶ Rodopske planine.

⁶⁴⁷ Stara planina Osa poznata i kao Kisavos u Grčkoj. Reka Pinos, danas Penej, odvaja strmim klancem planinu Olimp od Kisavosa.

(hor furija iz pakla), uvodi svet ovostranih živih bića (hor pastira Ljubomir Lovorko, Radmio, Dubravko) i bića iz slovenskog paganskog sveta (hor dubrovačkih vila). Na taj način Klaudijanova simbolika tako bogatih, istorijski vrednih opisa dobija novo obličje u Gundulićevom delu. Ne možemo to svesti samo na slobodnu dramatizaciju Klaudijanovog mitološkog speva jer, prvi put Gundulić u antičkom mitu spaja u paklu, kao posvećenom mestu, dve paganske tradicije, antičku i slovensku.

Nadareni Dubrovčanin vešto je preneo suštinu mitskog i istorijskog, iznoseći efektno sižee iz Klaudijanovog mitološkog speva. Nije slučajno, u prolog drame, stavio boga Merkura, posrednika i trgovca svakog dobra i zla. Vraćajući se iz pakla, Merkur se obraća gledaocima opisujući Pakao:

Iz ognjenijeh strašnijeh jama,
U kijeh noć se večna kaže,
Gdi se u smećah hudi praže
Gorućeg posred plama
Gde nemilos prijeku slavi
Rijeka od suza ka se lijeva,
Gdje na vratijeh svedž zavjeva
Straža ohola, pas troglavi,
Na svjetlos se vratih sada,
Buduć podo s višne odluke
Pokoj gde su viječne muke,
Kra(lj)u koji tminom vlada...⁶⁴⁸

Iz ognjenih strašnih jama
Noć u kojim večno vlada
Gde u đubru hudi nada
Gori pored večnog plama
Gde se slavi preka sudba

⁶⁴⁸ Baktja, 1989: stihovi 1-12.

Suzna reka gde se sleva
Gde pred dveri neko zeva
Troglav stražar, pas oholi
I na svetlost dođoh sada
Jer pod mukom višnje reči
Pokoj tamo večno ječi
Jer tom tminom kralj ti vlada...

I pored Korblerovog mišljenja da „Gundulić kao mlad nije bio nimalo samostalan“ i da je obrađivao tuđu građu, ipak se prepoznaje autor snažnog poetskog duha. On nije prevodio, već je, poput Klaudijana, sagradio nešto novo, snažnije i originalnije.

Gundulićeva *Prozerpina ugrabljena od Plutona* ima 1699 stihova. Stihovi su metrička mešavina deveterca, osmerca i sedmerca. Postoji pravilna izmena rimovanog stiha unutar strofe. Najviše se prati šema a–b–b–a.

Posle svih peripetija *Čerera* (Cerera) pristaje na kompromis i prihvata brak svoje kćeri i Plutona. Poslednju scenu čini hor pastira i hor furija iz Hada koji pevaju pesmu pomirenja. Svi u glas, završavaju stihovima:

Združite se u razbludi,
slatke že(l)e ispunite;
priložite
još blaćenstva nova svud:
Čereri slavnoj
za pokoj mili svoj
stav'te na ruke
žuđene unuke.⁶⁴⁹

Združite se u zabludi

⁶⁴⁹ Baktja, 1989: stihovi 1692-1699.

Slatke želje ispuniti
Pa joj blago priložite
blaženstva joj nova nudi
Toj Cereri majci slavnoj
Stav'te na ruke
žuđene unuke.

U 17. i 18. veku Klaudijanova popularnost je dostigla vrhunac u Engleskoj. Kao pesnik i politički pisac uživao je slavu sve do elizabetanskih vremena.⁶⁵⁰ Klaudijan je bio poznatiji u kasnom srednjem veku u Engleskoj nego što se to obično pretpostavlja. Sredinom prošlog veka istraživale su se knjige koje su bile poznate u Engleskoj između 597. i 1066. godine. To istraživanje pokazalo je da samo Aldhelm spominje Klaudijanova dela. Ali od 12. veka se može primetiti stalan uticaj. On je bio veoma čitan i citiran u obrazovanim slojevima engleskog društva u kasnom 12 i 13. veku. Ova popularnost nije nikako bila ograničena samo na *De raptu Proserpinae*, jedinu pesmu za koju znamo da je bila obavezna u školskom sistemu.

Malo je verovatno da je Klaudijan ikada smatrao sebe političkim filozofom. On je samo stavljao u konciznu i elegantnu formu ono što su grčki i rimski „politički“ pisci vekovima govorili o dužnostima svojih vladara. To je zanimljivo i korisno za nove, manje obrazovane generacije, koje niti su bile upoznate s tradicijama iz kojih je Klaudijan davao sažeti prikaz, niti upućene u formu. Zato je Teodosijev kraljevski govor Honoriju, iz panegirika za *IV Hon. Cons.*, najcitiraniji Klaudijanov pasus tokom celog srednjeg veka⁶⁵¹.

Čoser je dobro poznao *De raptu Proserpinae*, i nekoliko puta ju je citirao i navodio, postavljajući tako Klaudijana na sumporni pijedestal u Kući Slavnih:

on a piller stood
Of soulfre, lyk as he were wood,

⁶⁵⁰ Cameron 1970: 437.

⁶⁵¹ Cameron 1970: 431.

Daun Claudian, the sothe to telle,
That bar up al the fame of helle.⁶⁵²

a pored njega na stubu
od sumpora, u božanskom ludilu,
stajao je slavni Klaudijan, utešitelj boginje,
koji je razotkrio svu slavu Hada⁶⁵³

Za Klaudijana i za *Otmicu Prozerpine* znali su Spenser i Milton – što je prvi istakao kritičar iz 18. veka, Tomas Varton, u svojim *Observations on the Faerie Queene* (1754. i 1762).⁶⁵⁴

Gibon je još uvek mogao da pretpostavi da se Klaudijan „čitao sa zadovoljstvom u svakoj državi koja je zadržala ili spoznala znanje latinskog jezika“. Ali sa dolaskom 19. veka, krug onih koji su na svojim policama imali Klaudijanova dela se smanjio. Kolridžova primedba u časopisu *Table Talk* iz 1833. godine da „Klaudijan zaslužuje veću pažnju od one koja mu se pripisuje“, navodi na to da Klaudijan nije bio čitan u širim krugovima. Bajron, poredeći pesnike devetnaestog veka sa Poupom, nazvao ih je „*bednim Klaudijanima*“.⁶⁵⁵ Njegovo delimično povlačenje te izjave („*Pogrešio sam u vezi s Klaudijanom, koji je bio pesnik, stavljajući ga u isto društvo sa ovakvim ljudima*“) verovatno se može gledati kao uvreda savremenim pesnicima, pre nego značajna promena presude izrečene Klaudijanu. Čudno je da je isto poređenje savremenih pesnika i Klaudijana učinio i Džordž Grot nekoliko godina kasnije. Grot je takođe bio naklonjen Klaudijanu.⁶⁵⁶

Tipičniji je bio napad ser Eltona u trećem tomu njegovih *Specimens of the Classic Poets* štampane 1814. godine. „U svim Klaudijanovim delima“, primetio je, „bilo bi teško istaći jedinstveni, prirodni, netaknuti osećaj“. Čak i strofe koje je dozvolio da budu čitane „imaju u sebi manje sreće genija, a više trikove umetnosti“. Neki možda i oprostite greh

⁶⁵² Cameron 1970: 428.

⁶⁵³ Preveo Saša Živić. Preuzeto iz prevodiočevog rukopisa.

⁶⁵⁴ Cameron 1970: 438.

⁶⁵⁵ Cameron 1970: 449, f.n. 1.

⁶⁵⁶ Cameron 1970: 449, f.n. 2.

neinventivnosti, ali ne mogu da prihvate udvorištvo. Uravnotežena verzija *De raptu Proserpinae* penzionisamog sveštenika Ličfilda, napisan u napadu kostobolje, bila je karakterističnija za to vreme.⁶⁵⁷ *De raptu Proserpinae* je, možda sad predvidivo, postala najpopularniji Klaudijanov ep. Ričard Polvel preveo ju je 1792. godine. Strut, poznatiji po graviranju „velikih i romantičnih šumskih prizora“ je to ponovo učinio 1814. godine. A nekoliko godina kasnije, Tenison je napisao prvih devedeset tri stiha po ugledu na Pupa – vraćajući se na Klaudijana skoro sedamdeset godina kasnije u *Demeter and Persephone*.⁶⁵⁸

Najbliže čime je Klaudijan došao u vezu sa politikom u 19. veku bio je citat Dizraelija u njegovom posmrtnom govoru za vojvodu od Velingtona, u Donjem domu Parlamenta, 15. novembra 1852. godine: „zasija šlem Stilihonov i zablista poznata | bela kosa“ (emicuit Stilichonis apex et cognita fulsit | canities), koji je pročitao i na sahrani pobjednika sa Vaterloa. Ovo je bio jedan od manje uspešnih Dizraelijevih pokušaja. Tri dana nakon toplog prijema u Donjem domu Parlamenta, časopis *The Globe* je izdao u paralelnim kolumnama deo Dizraelijevog govora i deo posmrtnog govora Tijersa za maršala Sant Kira iz *Revue Trimestre* 1829. godine, koji je reprintovan u Engleskoj, u *the Morning Chronicle*, 1848. godine. Sličnost je bila očigledna. Ipak, uprkos činjenici da je to bila veoma razočaravajuća nedelja za Dizraelija, citat iz Klaudijana, iako se na to ponekad ukazivalo, nije predstavljao deo „pozajmljenog“ teksta. A pošto se u tom vremenu nije javljao ni u standardnim knjigama citata, možemo da poverujemo da je poznavanje tog citata plod Dizraelijevog čitanja Klaudijana, piše Kameron.⁶⁵⁹

Ali Klaudijan je dobio čudnu i neočekivanu ulogu u 19. veku, jednu od onih koju sigurno ne bi prihvatio. Kao zaključak na izvanredno „razbijanje“ hrišćanstva u jednoj od svojih beležaka u *Queen Mab* iz 1813. godine, Šeli je citirao šest stihova iz pesme *De Salvatore*. Retko se kad mogu prirodni paradoksi u ideji inkarnacije iskoristiti kao veća pomoć, nego u ovih šest redova, komentariše Kameron⁶⁶⁰. Bilo to tačno ili ne, Klaudijanovo srce je naginjalo starim bogovima. Mi znamo šta je mislio kada je pisao o nevenčanoj majci koja rađa dete sopstvenom ocu, i u sličnim verbalnim vežbama. Šeli je

⁶⁵⁷ Cameron 1970: 449, f.n. 3.

⁶⁵⁸ Douglas Bush, *Mythology and the Romantic Tradition in English Poetry*, 1937, 199, 220-221; Cameron 1970: 450, f.n. 1.

⁶⁵⁹ Cameron 1970: 450.

⁶⁶⁰ Cameron 1970: 450, f.n. 4.

posmatrao poslednjeg velikog paganskog pesnika Rima ne kao saveznika, već kao epitom svega što je bilo najgore u hrišćanstvu. Šeli je posle citiranja tih stihova napisao: „Zar ne predstavlja monstrouzan i odvratani absurd nositi sopstvenu sramotu i pobijanje u samom sebi?“

U 20. veku Klaudijana retko čitaju čak i oni koji proučavaju klasičnu literaturu. Ne postoji kompletna edicija još od one Birta i Koha iz 1890. godine, a izdanja pojedinačnih pesama koja su sledila su uglavnom predstavljala izazov za kandidate za doktorska zvanja, kao ozbiljan i složen zadatak na kojem bi mogli da se dokažu. Posle skoro osamdeset godina, Birtova edicija ostaje najznačajniji doprinos razumevanju Klaudijana. Fargov *Klaudian* iz 1933. godine, koji je uglavnom korišćen za izradu Kameronovog opusa o Klaudijanu, dobio je samo tri kompetente kritike, a Romanova monografija iz 1958. godine samo jednu.

Poupov prevod stihova *De raptu Proserpinae* iz 1933. godine predstavljao je oživljavanje interesovanja u širim čitalačkim krugovima, a 1966. godine pojavio se na holandskom roman o Klaudijanu, *Een nieuwer Testament* od Hela Hasa, što je, u stvari, dopuna pozorišnoj predstavi Hermana Zudermana *Die Lobgesänge des Claudian* iz 1914. godine, u kojoj je jedan od glavnih likova Klaudijanova žena Eudora, učenica svetog Augustina, koja odbija da prizna Klaudijanu bračna prava zbog njegovog paganizma. Klaudijan se pojavljuje u još jednoj predstavi – kao savetnik cara Tiberija u neobičnoj drami o životu i čudima Hrista, koju je napisao Žan Mišel. Klaudijanove kolege savetnici su Horacije, Terencije, Porfirije, Maksimijan i Juvenal. Klaudijan ne govori ništa posebno interesantno. Nažalost, on se ne pojavljuje u delu Tomasa Kornela *Stilichon* (1691), niti u operi *Onorio* koja je adaptirana i izvođena u Londonu, na Hajmarketu 1734. godine⁶⁶¹.

⁶⁶¹ Cameron 1970: 451, f.n. 1.

8. ZAKLJUČAK

Sredinom prošlog veka, Ričard Brur je napisao komparativno istraživanje Lukanovog uticaja na Klaudijana⁶⁶². On ponavlja opšti zaključak da Klaudijan nije inovator.⁶⁶³ To što njegovo pisanje podseća na ranije pesnike ne mora obavezno da znači da nije originalan. Originalnost je relativna, a ne apsolutna: ne samo klasični pesnici, koji su se oslanjali na tradiciju u mnogim svojim idejama, već svi pisci dobijaju ideje, pa čak i jezičku strukturu, iz svoje kulture. Na primer, moderni teatar apsurdna takođe koristi mnoge klasične mitove. Opet, nijedan pisac ne kopira druge bez pravljenja određenih promena. Kada razmišljamo o originalnosti pojedinih pesnika, obično se pitamo da li se oni značajno razlikuju od drugih. Klaudijan je, smatram, zaista revolucionaran u svojoj epskoj „političkoj“ propagandi i suptilnoj upotrebi pesničkih slika. Kako su uglavnom zaključivali zapadni istraživači, one su istovetne ne samo u pojedinačnim pesmama, već i u celom njegovom političkom opusu. Klaudijan je svoje likove gradio dodeljujući svakom ulogu u velikoj drami koja se odigrala u vreme Stilihona. Njegov rad nije samo literarno delo, niti samo estetsko. Klaudijanova manipulacija mišljenjem publike uticala je na društvo u kojem je živeo. On je postao sinonim kako političke, tako i tradicionalne propagande.

Mit o Cereri i Prozerpini, tj. Demetri i Persefoni, treba posmatrati i kao alegorijsku paradigmu potresnih društvenih dešavanja u poznom Carstvu. Stoga bi Klaudije Klaudijan zaslužio još jedan lovor za iznalaženje ovakve teme. Dakle, konstantni sukobi (fizički i diplomatski), politička i religiozna smaknuća pojedinih ličnosti, borba za dominaciju, dvorske intrige, glad, bolesti, samo su deo scenarija Klaudijanovog vremena koje se mnogo ne razlikuje od modernog doba. Kako su titanomahija i gigantomahija sinonim za uzvišenu banalnost, metafora i univerzalija svakog civilizacijskog rušilačkog preokreta, tako su i ovi mitološki epovi pesnikovo iskušenje. On, međutim ne ide u novu borbu za stare kultove niti pokreće sukob sa

⁶⁶² Richard T. Bruere, *Lucan and Claudian: The Invectives*, *Class. Phil.* lix, 1964, 223-256.

⁶⁶³ Isto.

hrišćanskim apologetama kao braniocima nove vere, već čuva za buduće generacije helensko tradicionalno nasleđe.

Ceo njegov život pokazuje da je bio mudar i oprezan, ne „heroj“ i „mučenik“ željan da gine za ideale. Njegova metoda bila je drugačija – on je radio u potaji, nije isticao svoja uverenja, ali nije ih ni menjao. Na osnovu jednog epa, bio on istorijski ili mitološki, može se spoznati pesnikov lični stav prema prošlosti i mitološkoj tradiciji, jer to je bila njegova prva i poslednja religija i filozofija. Bio je pesnik jednog odlazećeg vremena, kulture, mita i vrline. Klaudijan nije bio „hrabar“, ali je bio i te kako mudar da sačuva nasleđe predaka. Zato, prilazak mitskoj tematici danas ne treba posmatrati kao puki tradicionalizam, jer to po sebi nije. To je duhovni preokret koji ne zahteva samo literaturu.

Na srpski jezik Klaudije Klaudijan nikada nije preveden i našoj naučnoj sredini nije bilo istraživača koji bi se njime ozbiljnije pozabavili. Ako i jeste, uzimane su već gotove teme i ponavljan izbor zapadnih istraživača, koji su na osnovu samo jedne Klaudijanove pesme bili inspirisani da napišu naučni esej (kao Karl Joahim Klasen)⁶⁶⁴.

Pesničke slike kojim Klaudijan želi nešto da kaže više su od običnih reči. One donose određenu asocijaciju čitaocu. Emotivni odgovor koji se stvara pokazuje način na koji je pesma uticala. Zato su ove asocijacije primarne, više nego sami zvuci stiha. Pesničke slike u Klaudijanovim mitološkim epovima predstavljaju zaokret od racionalnog argumenta ka emotivnom vapaju.

Klaudijanovi opisi u mitološkim epovima nisu čisto simbolički. Svaki opisani doživljaj ima neku funkciju - ili naglašava temu ili određuje karakter pasusa. Klaudijanovo stihotvorstvo je umetnički kolaž sastavljen od velikog broja pesničkih slika. Neke su uobičajene, već korišćene, neke se pre toga mogu naći samo kod jednog autora, a neke su originalne⁶⁶⁵. On svakako ne stvara nove pesničke slike, one su usvojene od prethodnika, iz izvora kojima su se služili mnogi pesnici. Njegova originalnost leži u prekomponovanju i stvaranju novog iz nečeg „već viđenog“. Klaudijan

⁶⁶⁴ Originalan rad o Klaudijanu glasi *Virtutes und Vitia in Claudians Gedichten* (Humana sapit. Etudes d'Antiquite tardive offertes a Lellia Cracco Ruggini. Hgg.von J-M. Carrie et R. Liyyi, Turnhout), 2002, 157-167. Vidi: Karl Joahim Klasen, *Aretai u Virtutes – O vrednostima predstava i idealima kod Grka i Rimljana*, preveli K. Maricki-Gadžanski, M. D. Stefanović, B. Šijaković, I. Jordović, S. Radojčić, D. Todorović, S. Dučić-Collette, I. Gađanski, Beograd 2008, 263-289.

⁶⁶⁵ Pesnik Eutropija poredi sa svekrvom i prostitutkom. Vidi: *In Eutr.*, I, 26-71; II, pref. 23-24.

shvata da govori sadrže manje slika od pesničkog pripovedanja, te stoga izbegava da mu delo bude veštački napravljeno: tako u govorima svojih likova koristi manje pesničkih slika, nego pri običnom pripovedanju. Ironično je da su Klaudijana često kritikovali teoretičari književnosti da preterano upotrebljava slike, a da su drugi pesnici zbog toga hvaljeni. Neki istraživači su se, stoga, pozabavili i određenom vrstom statistike. Naime, 7346 stihova, bez govora, sadrže 1182 stiha u slikama, što je odnos otprilike dvanaest prema jedan; 2538 stihova govora imaju 220 stihova slika, što bi bilo negde oko dvanaest prema jedan. Celokupna Klaudijanova poezija sastoji se od 9884 stiha, koji sadrži 1402 stiha u slikama, što bi dalo odnos od sedam prema jedan.⁶⁶⁶

Odavanje počasti Klaudijanovoj sposobnosti da ilustruje svoje teme može se naći u brojnim pasusima koje mnogi istoričari doslovno citiraju. Romanov⁶⁶⁷ apel za estetsko proučavanje Klaudijana bio je potpuno opravdan u 20. veku, u kojem je vrednost pesničkih slika dobila novu dimenziju. Jasno je da su invektive *In Eutropium* i *De raptu Proserpinae* imale bolji „odziv“ kod modernog čitaoca nego neka od klasičnih dela, poput Vergilijevih *Georgika*.

Klaudijanova poetika je *axis mundi* jedne tradicije u nestajanju i rađanju nove. Tradicija južnoslovenskih naroda, vrlo bliska antičkom svetu, nastala je na sublimaciji reči *virtus* i *aret*» i zato se čitava slovenska tradicija diše i hrani epskim duhom. Stoga ovo istraživanje koje je počelo Klaudijanovim mitološkim epovima jeste korak ka svesnijem prilasku sopstvenoj kulturi i tradiciji.

⁶⁶⁶ Christiansen 1969: 143.

⁶⁶⁷ Domenico Romano, *Claudiano*, Palermo 1958.

9. PREVOD I KOMENTARI:

KLAUDIJE KLUDIJAN

GIGANTOMARIJA

Jednom je davno majka Zemlja⁶⁶⁸, zavidna nebeskom
 carstvu i jednako žalosna zbog muka zatvorenih
 Titana⁶⁶⁹, ispunila Tartar ceo porodom čudovišnim.
 Neviđen greh ploda groznog rastakao je Flegru⁶⁷⁰.
 Otekla od tolikog roda⁶⁷¹, na svet neprijateljje iznedri. 5
 Nastade jeka. Iz Ereba⁶⁷² provali porod, još bezobličan;
 već priprema ona decu za rat i bogove draži,
 ostavljajući gmizanjem dvostrukim škripave tragove.
 Tad zvezda se smrači i rumene konje
 ustavlja Feb⁶⁷³, poučen strahom nazad se vraća. 10
 Arktos⁶⁷⁴ Okean traži i Trione⁶⁷⁵ zapadnog neba

⁶⁶⁸ U Hesiodovoj *Teogoniji* kaže se da je prvo bio Mrak, a da je iz Mraka iskočio Haos. Iz jedinstva Mraka i Haosa izašli su Noć, Dan, Pakao i Vazduh. Iz sjedinjenja Noći i Ereba rodili su se Kob, Starost, Smrt, Umorstvo, Čednost, San, Svađa, Beda, Srdžba, Osveta, Radost, Sažaljenje, tri Sudaje i tri Hesperide. Iz odnosa Vazduha i Dana rodili su se Majka Zemlja, Nebo i More. Iz veze Urana i Majke Zemlje stvoreni su Strava, Obmana, Ljutnja, Nesloga, Laž, Kleveta, Osveta, Neumerenost, Kavga, Sporazum, Zaborav, Strah, Bitka; takođe i Okean, Metida i drugi Titani, i najzad Tartar i tri Erinije ili Furije. Ovaj patrijarhalni mit o Uranu (Nebu) je opšte prihvaćen u vreme stvaranja olimpijskog religioznog sistema.. Ovde s namerom navodim pojedinačni porod budući da je Klaudijanu poznat i prastari verski sistem matrijarhata iz pelaškog mita o postanju sveta. Sva ova apstraktna i materijalna bića su Klaudijanov mitološki aparat.

⁶⁶⁹ Titani, prva generacija božanskih bića, deca Urana i Geje. Bilo je šest sinova: Okean, Kej, Krij, Hiperion, Japet, Kron, i šest kćeri Tetija, Teja, Temida, Reja, Mnemosina i Feba. Ostalu svoju decu, među kojima i hekatonhejre i kiklope, Uran je, zbog strašnog izgleda, skrivao duboko u Zemljinoj dubini, a Geja se gušila pritisnuta ovim teretom. Dok je Uran uživao u ovom zlu, Geja je skovala paklenu osvetu; napravila je veliki kremenit srp i ponudila ga Titanima da njime kazne svog opakog oca. Sve Titane, izuzev najmlađeg Krona, obuzeo je strah. Svom hrabrom sinu Geja je dala oštri srp i ostavila ga da sačeka Urana u zasedi. Vidi: Hes., *Th.*, 132 i dalje. Kada su svrgli oca s prestola, Titani su oslobodili kiklope i hekatonhejre iz Tartara, a svog najmlađeg brata izabrali su za novog gospodara sveta, ali Kron je ubrzo vezao kiklope i hekatonhejre i ponovo ih bacio u Tartar. Vidi: Hes., *Th.*, 337 i dalje. Kronu je bilo suđeno da ga s prestola zbaci jedno od njegove dece. Da bi sačuvao vlast nad svetom, on je gutao svoj porod, ali je zahvaljujući Rejinom lukavstvu, njegov najmlađi sin Zevs je izbegao ovu sudbinu. Kad je odrastao, Zevs je ustao protiv oca. Ova borba, poznata kao Titanomahija, trajala je deset godina. Geja je prorekla da će Zevs pobediti ako oslobodi kiklope i hekatonhejre iz Tartara. Savladani Titani bačeni su u Tartar, a storuki džinovi postavljeni su za njihove čuvar. Vidi: Hes., *Th.*, 617 i dalje. Klaudijan je dobro razlikovao titanomahiju od gigantomahije.

⁶⁷⁰ Stari naziv makedonske pokrajine ili zapadni šiljak poluostrva Halkidikija, koja je kasnije dobila naziv Palena, a danas Kasandra. Već sama etimologija toponima ukazuje nam na događaj koji je ostao u grčkoj mitologiji upamćen kao bitka između bogova i giganata.

⁶⁷¹ Rađaju se giganti.

⁶⁷² Ili Tartar.

⁶⁷³ Drugo ime za boga Apolona. Prema delfijskoj legendi, Apolon je ubio aždaju zvanu Delfina ili Piton. Apolon je, radi očišćenja, morao da provede devet godina u Tesaliji. Posle toga se vratio u Delfe, i to kao „čisti“, kao Feb (Phoibos), sa vencem i granom svetog lovora iz tesalske Tempe. Vidi: Plut., *De def. orac.*, 15; 43.; Pesnici Apolona nazivaju Feb.

⁶⁷⁴ Arktos (upoređi sa grčkom reči ἄρκτος – medvedica); tako se zovu i dva sazvežđa na severu, *Veliki i Mali medved*. Ovde pesnik misli na severne zemlje.

da dopuste i objave zalazak čudni. Tad besna majka
podstaknu decu na bitke rečima ovim:

„O deco moja, ja bogove ukrtotiti želim, što god vidite
rat će vam dati, pobedom svet ja ću nadvladati!

15

I sam Saturnov sin, napokon, osetiće srdžbu moju,
nek vidi šta Zemlja može! I tako svakakve sile
vladaju sa mnom. Zašto Kibela⁶⁷⁶ stvori porod od mog jači?

Zar ja kao Majka nikakvo štovanje nemam? Zašto me uvek
oštrim kaznama gone? Koji sad oblik mučenja

20

smisliš? Ovde jastreb žive grudi čupa nesrećnog

Prometeja⁶⁷⁷ što prikovan u Skitskoj zemlji trpi.

Tamo Atlantova⁶⁷⁸ pleća podupiru zvezdano breme

⁶⁷⁵ Pesnik misli na sazvežđa Veliki i Mali medved, kod nas poznata kao Velika i Mala kola.

⁶⁷⁶ Frigijsko božanstvo, najpre poštovano na planinskim vrhovima Male Azije, majka bogova i cele prirode. Kibelu prate kureti i koribanti, a njene kočije vuku lavovi i panteri. Kult Kibebe je bio orgijastičkog karaktera i tesno vezan za mit o Atisu, koji je bio njen ljubavnik ili pratilac. Kibela je Grcima poznata još od 6. veka pre n. e., a u drugoj polovini 5. i u 4. pre n. e. njen kult, koji su najpre negovali robovi i trgovci, prihvatile su i šire narodne mase. U Grčkoj je Kibela često poistovećivana sa Gejom ili Rejom. U njenu čast podignuta su svetišta u Atini, Olimpiji, Tebi, Megalopolju, Korintu, Tegeji i Sparti. Na grčkom kopnu njen kult je izgubio orgijastički karakter. Od kraja 3. veka pre n.e., kad je po nalogu Sibilskih knjiga Kibelin fetiš (crni meteorski kamen) s najvećim počastima prenet iz Pesinunta u Rim, u njenom kultu je ponovo oživeo orgijazam. Najveću popularnost Kibela je stekla u vreme Rimskog carstva, počevši od sredine 2. veka. U Rimu se poistovećuje sa vrhovnim ženskim božanstvom Magna Mater. Ako Kibelu poistovetimo sa boginjom Rejom, onda se može smatrati Cererinom majkom. Prikazivala se sa krunom u obliku bedema s kulama na glavi.

⁶⁷⁷ Sin Titana Japeta i Okeanide Klimene. On je Atlantov, Menetijev i Epimetejev brat. Prometej, kao mudriji, kako mu i samo ime kaže „koi u napred misli“, od Atlanta, predvideo je ishod pobune protiv Krona, i zato je više voleo da se bori na strani Zeusa, nagovorivši Epimeteja („onaj koji kasno misli“ ili „naknadna misao“) da učini isto. On je zaista bio najmudriji u svojoj rasi, i Atina, čijem je radanju iz Zeusove glave pomogao, naučila ga je arhitekturi, astronomiji, matematici, plovidbi, medicini, metalurgiji i ostalim korisnim znanjima i veštinama koje je on preneo na ljude. Ali Zevs, koji je odlučio u jednom momentu da iskoreni ceo ljudski rod, spasao ga je isključivo na Prometejevu usrdnu molbu, ali vremenom počeo je da se ljuti pošto je shvatio kako se snaga i sposobnost ljudi stalno uvećavaju. Vidi: Hes., *Th.*, 521-64; Lukijan, *Dijalozi bogova* I; *Prometej na Kavkazu*. Njegovo ime pripada tradicionalnom pesničkom obrascu. Pri izboru imena, u slučaju Prometeja, bilo je bitno da ime predviđa šta će dete biti i da ga moralno obaveže da to postane; Prometejevo ime, može da znači i „promišljenost“ ili „onaj koji unapred misli“, a potiče od sanskriptske reči *pramanthas*. Vidi: I. Stamatakou 1972: 636. Braća Pramantu i Mantu, koji se pojavljuju u sanskritskom epu *Bhagavata Purana*, verovatno su prototipovi Prometeja i Epimeteja.

⁶⁷⁸ Jedan od titana, sin Japeta i Klimene. Vidi: Hes., *Th.*, 507. i dalje. Kao njegov otac kasnije se pominje Uran ili Eter, a kao majka Okeanida Azija ili Libija. Vidi: Diod. Sic., III, 60, 1. Kao eponimni heroj Atlantide, on je Posejdonov sin. Njegova supruga je Okeanida Plejona ili Etra. Imao je mnogo kćeri (Plejade, Hijade, Diona, Kalipso, Hesperide) i dva sina – Hijanta i Hespera. Vidi: Plat., *Tim.*, 21 i dalje; Apd., *Bibl.*, I, 2,3; Hes., *Th.*, 938. Poznao je sve dubine mora; vladao je kraljevstvom Atlantide i njenim strmim morskim obalama, a Atlantida je bila veća od Afrike i Azije zajedno. Prostirala se izvan Heraklovih stubova, a venac ostrva na kojima su obilno rasle voćke odvajao ju je od još jednog daljeg kontinenta,

i kroz sede kose najoštrije ledenice niču.

A šta bi za Titija⁶⁷⁹ rekla, čija se jetra pod kandžama 25

grabljivih ptica iznova stvara, on što se bori sa kaznom teškom?

Ali vi, o napokon moja dolazeća vojsko osvjetnika,

oslobodite Titane okova, odbranite svoju majku!

Postoje moreuzi i planine žive, upotrebite sve udove vaše!

Ja pristajem oružje biti za propast Jupitera mreti. 30

Idite, preklinjem, uskomešajte nebo, raskomadajte

zvezdane kule, neka Tifej⁶⁸⁰ zgrabi munju i skiptar!

Neka more robuje zapovestima Enkelada⁶⁸¹! Neka drugi⁶⁸²

odvojenog od našeg. Vidi: Platon, *Timaj*, 6; *Kritija*, 9-10. Atlant i Menojtije, koji su izbegli potop, prišli su tada Kronu i Titanima i povelili bezuspešan rat protiv olimpijskih bogova. Zevs je ubio Menojtija i poslao ga u Tartar, ali je poštedeo Atlanta, koga je prokleo da zauvek podupire nebesa svojim plećima. Vidi: *Od.*, I, 52-54; *Hes.*, *Th.*, 507; *Hig. Fab.*, 150.

⁶⁷⁹ Sin Zevs i Elare, kćerke kralja Orhomena ili Minija. Plašeći se Herinog gneva, Zevs je bremenitu Elaru sakrio pod zemlju. Ona je u mračnim dubinama zemlje rodila Titija, koga je Geja othranila i iznela na svetlost dana. Taj strašni div se nastanio na Eubeji ili u fokidskoj zemlji. Jednom prilikom kad je boginja Leta prolazila kroz grad Panopej, obesni Titije je pokušao da je siluje. Leti su pritekla u pomoć njena deca Apolon i Artemida, koji su ustrelili strašnog diva. Zbog zlostavljanja Lete Titije je u Podzemlju surovo kažnjen. Njegovo telo, opruženo na površini od devet jutara, stalno su nadletali jastrebovi, koji su mu kidali utrobu i hranili se njegovom jetrom, koja se većito obnavljala uporedo sa Mesecom. Vidi: *Od.*, XI, 576 i dalje.; *Pind.*, *P.*, IV, 160 i dalje.; *Verg.*, *Aen.*, VI, 595 i dalje.

⁶⁸⁰ Kada je Zevs prognao titane, razljućena Geja sa Tartarom rodi svoje najmlađe dete, Tifona, silno čudovište, snažnih ruku i neumornih nogu, sa sto zmijskih glava na ramenima. Sa Ehidnom izrodio je mnoga čudovišta, i to pse Ortra i Kerbera, Lernejsku hidru i Himeru. On bi zavladao svetom da ga nije na vreme opazio Zevs koji se naoružao ognjenom munjom. Zapalio je gromom Tifonove glave, žar je obuzeo nebo, a celo nebo je uzavrelo u vihoru i plamenu strela. Nastala je strašna borba koja je čak potresla i ponore Hada. Kad se Tifon srušio, cela zemlja je zaječala topeći se od jare i ognja. Vidi: *Hes.*, *Th.*, 306 i dalje, 820 i dalje. Drugo predanje kaže da je Tifon rođen u kilikijskoj pećini. U svojoj sili i obesti pretio je besmrtnim bogovima da će ih srušiti i osvojiti nebo. Zbog ove drskosti Zevs je njegovu snagu pretvorio u prah i pepeo, a zatim ga je pritisnuo planinom Etnom. Iz ždrele Etne često kulja dim i oganj koje u nemoćnom besu, izbacuje vezani Tifon. Vidi: *Pind.*, *P.*, I, 15 i dalje. Kasnija predanja drugačije opisuju borbu između Tifona i Zevs. Vidi: *Apd.*, *Bibl.*, I, 6, 3. Osim kilikijskog Tifona u predanju se pominje i Tifon, sin boginje Here. Vidi: *Hom. H. Apoll.*, I, 303 i dalje.

⁶⁸¹ Jedan od giganata, koga je Atina progona i bacila na njega ostrvo Siciliju. Drugi mitografi navode da ga je Zevs ubio gromom. Vidi: *Ov.*, *Met.*, I, 156 i dalje.

⁶⁸² U fragmentu latinske *Gigantomahije* kod Gesnera ne stoji ime giganta već samo *alter*. Ovo je opravdano i bliže nekoj starijoj ediciji jer mit o Efijaltu i Otu je predanje o Aloeidima. On je džin, čudesnog rođenja sličnog mnogim grčkim herojima (uporedi npr. Heraklovo rođenje), čije su majke začele sa nekim od bogova. Posejdon je prišao Ifimedjeji u liku rečnog boga Enipeja. Ona je začela dva sina, Ota i Efijalta. Postali su giganti zato što ih je majka posle rođenja ostavila da ih othrani Majka Zemlja. Deca su brzo rasla: svake godine su postajala šira za jedan lakat i viša za hvat ruke. Kad su napunili devet godina, bili su pravi džinovi – devet laktova široki (oko 4 m) i devet hvati visoki (oko 17 m). Kao nekad titani ili giganti, i oni su otpočeli da prkose bogovima. U želji da se domognu neba, stavili su planine Osu i Pelion na Olimp, a spremali su se i da izmene mesta moru i zemlji. Njihova oholost je išla dotle da se Efijalt zaljubio u Heru, a Ot u Artemidu. Zbog svoje drskosti završili su u Podzemlju. Vidi: *Il.* V, 385; *Od.*, XI, 305, *Apd.*, *Bibl.*, I, 7, 4; *Hyg.*, *Fab.*, 28; *Verg.*, *Aen.*, VI, 582.

drži umesto Sunca kajase Aurore⁶⁸³! Tebe nek' delfijski lovor
steže, o Porfirione⁶⁸⁴, i nek' te čuvaju hramovi Kirhe⁶⁸⁵ 35

Savetima ovim podjarmi ona sad prazne duše.

Oni već sanjaju da su savladani bogovi svi i da se morskim dnom
već okovan Neptun⁶⁸⁶ vuče. Jedan veruje da je Mars⁶⁸⁷
na kolena pao, drugi da mrsi lepe Febove vlasii.

Jedan sebi dodeljuje Veneru, drugi se nada postelji bračnoj 40
sa Dijanom, a treći jedan da Minervu devu obeščasti.

A onda, ipak glasnica Irida⁶⁸⁸ sazove višnje,
sve one što reke i mora krasi i sami Mani
u pomoć stižu. Ni tebe, Prozerpino⁶⁸⁹, dugo

⁶⁸³ Boginja jutarnjeg svitanja, Hiperionova i Tejina kći, Helijeva i Selenina sestra. Eoja je Astreju rodila sinove, bogove vetrova – Zefira, Boreja, Nota i Argesta, zatim Zornjaču i ostale zvezde. Vidi: Hes., *Th.*, 371 i dalje; Reč aurora je grčkog porekla, derivacija reči aŪra (dah, promaja, vetar, vazduh ili svež povetarac sa vode ili hladan jutarnji vazduh) i éra jon. érh od jèra (godišnje doba, vreme, godina, dan). Vidi: F.E.J.Valpy, *Etimological dictionary of the Latin language*, London 1828: 44.

⁶⁸⁴ Kralj giganata, koga je u borbi sa bogovima usmrtio Apolon. Vidi: Pind., *P.*, VIII, 12 i dalje. Kod Apolodora se kaže da je on napao Heru i Herakla. Vidi: Apd., *Bibl.*, I, 6, 1.

⁶⁸⁵ U Fokidi u Grčkoj, u kojem je bio stari Apolonov kult. Bio je to grad polis koji je pljačkao delfijsko proročište i hodočasnike koji su tamo išli. Zbog svog strateškog položaja bio je teško osvojiv pa su grčki polisi formirali savez kako bi ga uništili. Rat koji je usledio trajao je deset godina i poznat je kao Prvi sveti rat. Počeo je 601. godine pre n.e. i završio se 591. ili 582. godine pre. n.e.. Završen je uništenjem Kirhe. Vidi: Wilhelm Wachsmuth, *The Historical Antiquities of the Greeks*, 1837: 12.

⁶⁸⁶ Jedno od najstarijih rimskih božanstava, bog tekuće vode koja obezbeđuje plodnost zemlje. Praznik Neptunalije (Neptunalia) označen je još u najstarijem rimskom kalendaru kao svetkovina koju su slavili zemljoradnici. Slavio se u vreme najvećih vrućina (23. jula), kada se rečni tokovi smanjuju ili presušuju. Ovaj starorimski Neptun nije imao nikakve veze s morem. Tek posle lektisternija, priređenog 399. godine pre n. e., Neptun je poistovećen sa grčkim Posejdomom, tj. postaje bog mora i zaštitnik prekomorske trgovine. Vidi: Liv., V, 13, 6; Dion. Hal., XII, 9, 1. Čini se da je kult ovog Posejdona-Neptuna prenet u Rim iz Tarenta. Neptun je u kultu povezan sa boginjom Salacijom (Salacia Neptuni) i Venilijom. O ovim boginjama malo se zna. Kad je Neptun poistovećen sa Posejdomom, boginja Salacija je identifikovana sa Amfitritom. Jedino su u njegovu čast od III veka proslavljane svečane igre (Ludi Neptunali) koje su počinjale borbom lađi. Vidi: Gell., *N.A.*, XIII, 23, 1 i dalje; Cass., Dio., LIII, 27, 1.; Tert., *Spect.*, 5. Teonim Neptunus je indoevropskog porekla. Može da se izvede iz keltskog jezika kao *naf* – gospodar i *toon* – voda. Skaliger izvodi ime iz grčkog n...ptw (n...xw) – prati, čistiti, okupati se. Džejmson smatra da je izvedena iz gotskog *nepsa* – obuzdavati, sprečavati i *tun* – voda, more, dakle „onaj koji obuzdava vodu“. Vidi: Ž. Dimezil 1997:288-302; 341-45; 509.; J. Valpy 1828:284.

⁶⁸⁷ Pored Jupitera, najznačajnije italiko i rimsko božanstvo. Poštovan je od davnina u celoj Italiji, i to pod raznim imenima: *Mavors* – kod Latina, *Mamers* – kod Oska i Sabinjana, *Marisl* – kod Etruraca, *Maurte* – u Tuskulumu i *Marmor* ili *Marmor* – u pesmi sveštenečkog reda arvalske braće. Vidi: Cic., *Nat.*, II, 67; III, 62.

⁶⁸⁸ Neumorna glasnica bogova. Ona je brza kao vetar, sa Olimpa silazi u more, na Zemlju i u carstvo mrtvih da bogovima i smrtnicima saopšti Zevsove odluke. Pomogla je bremenitoj Leti, tako što je sa Olimpa dovela Ejlejtiju na ostrvo Del. Bila je i posrednik u sukobu između Zevsa i Demetre oko Persefonine otmice. Vidi: Nonn., *Dion.*, XXXI, 106.

senovite dveri držale nisu. Kralj, onaj što tišinu 45
nad Letom⁶⁹⁰ kolima vuče i poplašeni konji
čude se na svetlost nesviknuti i nemirnim letom
iz nozdrava modrih paru izdišu gustu.

I kao da neprijateljsko ratno oružje zaplaši grad,
na sve strane građani trče da tvrđavu brane, 50
nimalo drugačija nisu skupljena božanstva ova od svake
fele u očev došla su dom. Tad Jupiter stane govoriti:

„O prasnju moja, nikad propasti nećeš, uvek dužni
nebu rode, ni za čije sudbine ti kriv nisi!
Vidite li da se Zemlja uroti protiv sveta našeg 55
porodom novim i neustrašiva ona dala je naraštaj drugi?
Zato, koliko bude dece dala, toliko majci leševa
vraćam! Nek' ostane vekovima u žalosti dugoj,
za tol'ki porod nek' osuđena bude istim grobova brojem!”

Oblaci odjeknuše zvukom nebeskih truba, već u napad 60
zatrubiše sa ove strane Nebo, sa druge Zemlja i opet zbunjena
Priroda preplaši se za gospodara svoga. Sad moćno
mnoštvo komeša događaje razne: sad oseka
nadolazi i morske hridi sada se vide. Kako obale
ostaju gole! Kako reke prave korita nova! 65
Ovaj Hemoniju⁶⁹¹ ka Eti⁶⁹² okreće silama moćnim,

⁶⁸⁹ Proserpina – Prozerpina, rimska boginja Podzemlja i gospodarica sveta mrtvih, poistovećena sa grčkom boginjom Persefonom. Vidi: Luke Roman and Monica Roman, *Encyclopedia of Greek and Roman mythology*, New York, 2010, 291-292.

⁶⁹⁰ Lato ili običnije oblik Latona, Lhtè – Latona ili Leto, titanka, kći Keja i Febe. Artemidina i Apolonova majka. Zevs je zavoleo Letu tek posle venčanja sa Herom. Kad je Leto u Didimi kraj Mileta začela božanske blizance, ljubomorna Hera je pokušala da onemogući porođaj svoje suparnice. Bremenita Leto je dugo lutala svetom jer nijedna zemlja nije htela da je primi. Na kraju joj je stenovito i pusto ostrvo Del pružilo utočište kad mu je titanka obećala bogatstvo i slavu. Do tog vremena Del je bio lutajuće ostrvo ali su ga bogovi učvrstili sa četiri stuba kad je Leto, u porođajnim mukama, stupila na njega. Vidi: Hes., *Th.*, 404 i dalje; *Hom.*, *H.Apoll.*, I, 47.

⁶⁹¹ Staro ime za Tesaliju; drevni naziv za Balkan je Hem, najverovatnije po ovoj planini na severu Trakije. Prema jednoj legendi, planina Hem je nazvana po tračkom tiraninu Hemu, koga je u dvoboju ubio Posejdonov sin Bizant, koji se smatra osnivačem istoimenog grada na Bosforu. Po drugom kazivanju, Hem je sin boga Severnog vetra Boreja, najsnažnijeg od svih vetrova, i personifikacija tračke planine. Bio je oženjen Rodopom, koja mu je rodila sina Hebra (reka Marica). Zbog sukoba sa bogovima oni su pretvoreni

onaj Pangejske⁶⁹³ sprege baca rukama poduprtim.
 Jedan oruža ledeni Atos⁶⁹⁴, na pokret njegov Osa⁶⁹⁵
 se digla. Drugi Rodope⁶⁹⁶ čupa sa izvorom Hebra⁶⁹⁷,
 seče pritoke družbenice i olakšan od grebena 70
 celog Enipej⁶⁹⁸ kvasiše gigantska ramena.
 Zemlja bez planinskog vrha u prostrana polja tone
 razdeljena od dece njene. Gde god da kreneš
 moraš se s tim sresti, a samo vazduh deli protivne strane.
 Prvi je Mars vešto u bojni red doveo 75
 Odriske konje⁶⁹⁹, kojim je često običaj imao plašiti
 Gelone⁷⁰⁰ ili Gete⁷⁰¹. Od vatre sjajni

u planine. Vidi: Antonije Skokljev i Ivan Skokljev, *Bogovi Olimpa iz Srbije – Nazivi Panonije koreni duhovne kulture Evrope*, Nauka, Beograd, 1998: 5-9.

⁶⁹² Planina u Tesaliji na kojoj je spaljeno Heraklovo telo.

⁶⁹³ Pangejske planine su planinski lanac koji deli Trakiju od Makedonije.

⁶⁹⁴ Planina i poluostrvo u severnoj Grčkoj, tačnije najistočniji od tri prsta Halkidikija. Ime je dobilo po gigantu Atosu. Danas je Atos sedište dvadeset pravoslavnih manastira koji čine autonomnu državu pod grčkim suverenitetom.

⁶⁹⁵ Stara planina Osa poznata je i kao Kisava u Grčkoj. U antici je nazivaju i Hem. Reka Pinos, danas Penej, odvaja strmim klancem planinu Olimp od Kisava.

⁶⁹⁶ Rodopske planine se pružaju sa leve i desne strane Južne i Velike Morave. Ove planine su raznovrsnog geološkog sastava i veoma su bogate rudom. Tu sa desne strane spadaju: Dukat, Kočura, Besna Kobila, Vardenik, Čemernik, Ruj-planina, Seličevica, Stalačka brda, Bukovik, Ostrozub i Resavski humovi. Sa leve strane su: Kukavica, Vidojevica, Jastrebac, Juhor, Crni vrh i Azanjske planine.

⁶⁹⁷ Reka u Trakiji. Danas je to reka Marica.

⁶⁹⁸ Rečni bog, sin Okeana i Tetije, reka u Tesaliji. Pritoka je reke Penej, koja je takođe bila personifikovana u istoimenog rečnog boga. Izvirala je na planini Eti u Ftiotidi. U Homerovoj *Odiseji*, ali i kod drugih autora, ovaj bog se pominje kao ličnost u koju je bila zaljubljena Tiro, te je Posejdon, koji je voleo Tiru preuzeo lik Enipeja da bi lakše zadobio njenu ljubav. Vidi: *Od.*, II, 120; XI, 235 i dalje. Neki izvori pominju još jednog rečnog boga sa ovim imenom, ali u Elidi.

⁶⁹⁹ Odrizi su bili najmoćnije tračko pleme, koje je za kratko vreme podredilo sebi gotovo sva plemena (uključujući i Peonce). Većina tračkih kraljeva spomenutih u grčkim izvorima bili su u stvari odriski kraljevi. Njihova moć je bila toliko jaka da su ujedinili tračka plemena u tzv. Odrisko Kraljevstvo koje se razvilo između 5. i 3. veka pre n.e. i bilo koncentrisano u centralnom delu tračke nizije, gde će se kasnije podići jedini trački grad, a ujedno i prestonica Seutopolj (ime je dobila po Seutu III). Grad je projektovan prema grčkim planovima iz 3. veka pre n.e. i nalazi se u blizini današnjeg Kazanlaka (centralna Bugarska). Po svoj prilici je uništen za vreme upada Kelta 279. godine pre n.e. Većina teritorije Odriskog kraljevstva nalazila se u današnjoj Bugarskoj, širila se i na delove današnje Rumunije (Severna Dobruđa), kao i na delove današnje Grčke (severni deo) i evropski deo Turske. Trakija i plemena koja su je nastanjivala dobili su svoj naziv od Grka. Međutim, nije očuvan podatak o poreklu tog toponima, niti se pouzdano zna kako se ona zvala među lokalnim življem. Očito da su *odriski konji* kod Kludijana metafora za vojnu silu i moć, tačnije neobuzdanu varvarsku snagu koju je Mars doveo u red.

⁷⁰⁰ Geloni (kod nekih pisaca Heloni) su narod koji je živio u severozapadnoj Skitiji. Herodot navodi da su prvobitno bili Heleni koji su se naselili među Budimima. Govorili su grčkim i skitskim jezikom. Njihov grad-tvrđava bio je sagrađen od drveta i zvao se Gelon. Darije je sa persijskom vojskom u svom napadu na Skitiju u 5. veku pre n.e. do temelja uništio i spalio Gelon. Vidi: Herodot, IV, 102, 108. Sledeći

zlatni štit mu sija i pričvršćene perjanice
 na šlemu se vijore. Tad podstaknut s leđa kroz Pelor⁷⁰²
 projuri mačem, gde se valjaju na kraju bedara 80
 dva zmijska tela i spajaju s telom čudovišta,
 i tako udarcem jednim usmrti po tri duše.
 Ozaren pobedom svojom u kola uskoči i potera
 preko udova mlitavih sve dok se krv sa točkova cedila nije.
 Mimant⁷⁰³ potrča da osveti brata. Istrg'o on je gorući Lemnos⁷⁰⁴ 85
 sa kućom Vulkana⁷⁰⁵ iščupa ga iz penušavog mora
 i skoro da je zavrtl'o, da ga Marsovo koplje sprečilo
 nije, tad iz lobanje bušne izli se njegov mozak.
 Ono što beše div u njemu, umrlo je u donjim udovima
 što gmižu živi, još jedino u siktanju moćan, 90
 pobedu buntovnika posle nesreće traži. Devica Tritonija⁷⁰⁶

Herodotovu legendarnu istoriju o *Grcima koji žive oko Istra* moguće je izvesti genealošku vezu o istoimenom mitskom osnivaču Gelonu, Heraklovom sinu.

⁷⁰¹ Naziv koji su Grci dali tračanskim ili dačanskim plemenima koji su živeli u donjem Podunavlju i istočnom Balkanu, između ušća Dunava sa Tisom i Marošom. Živeli su u zaleđu grčkih kolonija na crnomorskoj obali, zbog čega su tako rano došli u kontakt sa starim Grcima. Pod Decebalom u Trajanovo doba bili su moćni, ali ih je ovaj pobedio 106. godine. Za Grke su oni bili simbol severa sa kojeg je dolazila velika hladnoća i snežne padavine.

⁷⁰² Severoistočni rt Sicilije, danas Capo Peloro ili Capo di Faro. Rtove Pahino, Lilibej i Pelor takođe pominju i pesnici Ovidije i Kalimah.

⁷⁰³ Jedan od giganta, učesnik gigantomahije. Ubio ga je Hefest sručivši na njega kutlaču usijanog metala. Klaudijanu je ova mitološka scena bila poznata. Vidi: Pind., *N.*, I, 67.; Apd., *Bibl.*, I, 6, 2.

⁷⁰⁴ U jednoj od bračnih svađa između Zeusa i Here, Zevs je vezao Heru i ostavio je da visi na zlatnom užetu između neba i zemlje. Hefest je pritekao majci u pomoć, ali ga je Zevs uhvatio za petu i bacio s praga Olimpa na zemlju. Hefest je padao ceo dan i, pred Sunčev zalazak, pao je na ostrvo Lemno. Tamo su ga prihvatili Siničani, poluvarvarski narod, mešavina Tračana i Grka. Vidi: *Il.*, I, 590 i dalje. Ovo vulkansko ostrvo postalo je od tada Hefestovo omiljeno prebivalište. Najstarija središta Hefestovog kulta nalaze se u Kariji, Likiji, Troadi i na Lemnu. Ove oblasti obiluju termalnim izvorima i zapaljivim zemnim gasovima, a još u 3. milenijumu pre n.e. bile su važna metalurška središta.

⁷⁰⁵ Pod grčkim uticajem staroitalski bog Vulkan postao je i bog kovačke veštine i poistovećen je sa Hefestom. U karsko-likijskoj oblasti rano je poštovan jedan demon vatre, rudnika i metala, iz kojeg se verovatno razvio lik grčkog Hefesta. Dok su u zapadnim oblastima Male Azije i na obližnjim ostrvima bila posvećena četiri velika svetilišta (Olimp, Magnezija na Meandru, Troja i Lemno), na grčkom kopnu poznat je samo jedan Hefestov hram, i to u Atini (Tezeon). Hefestov kult je iz Male Azije veoma rano prenet na ostrvo Lemno, Lezb, Sam i Naks. U Atici je poštovan već od 6. veka pre n.e., a na zapadu, na Siciliji i Liparskim ostrvima kult ovog boga nije posvedočen pre 5. veka pre n.e.

⁷⁰⁶ Tritonija je drugo ime za boginju Atinu (Minervu). Triton je morski bog, sin Neptunov, po čijoj zapovesti on, duvajući u školjku, morske vale umiruje ili podiže. Tako se nekada zvalo i jezero u severnoj Africi, Lodiah u Tripolisu. Po starim pričama tu se rodilo više bogova među kojima je i Atina; Virgo

iskoči pokazujući zlatne Gorgonske grudi;
pogledom svojim spremna, kopljem se ne služi
jer dovoljno je jedanput da se vidi. I prvog Palanta⁷⁰⁷
u licu mnogo besnog u kamen pretvori. 95

On, iz daljine sa mukom stade blizu nje, prikovan bez rane
oseti da se stvrdnjava [sav] od pogleda smrtnosnog
(i već gotovo kamen je postao), „ Gde da se denem?“
reče, „ Koji [to] kremen po udovima gmiže? Koja me mramorna
ukočenost neveštog nesrećom veže?“ Jedva da nešto reče, 100
jer preplašen je bio, sad ceo kamen posta; i Damastor⁷⁰⁸,
strašni dok je tražio koplje da progna neprijatelje
baci mrtvo bratovo telo kao stena tvrdo.

Ovde istina [i] čudesni Ehion⁷⁰⁹ za bratovu sudbu
ne znajući, kad je hteo vinovnika da povredi 105
tebe je, o boginjo, ugledao, koju nikom dopušteno
nije bilo dvaput da te vidi. Ohola hrabrost zasluži kaznu,
i umirući spoznade boginju. Ali od besa ljut
Palenjanin⁷¹⁰, dok je očima gledao okrenut od užasa,
navali na Paladu i nevidljive ruke razape. 110

Ovoga lično boginja mačem poseče: i istog trenu zmije
se ukočiše od Gorgonine hladnoće, i jedan deo tela
umre od mača a drugi delovi od pogleda su pali.

Ali evo u središte mora skliznuo je zavojima

Tritonia je boginja Atina, u rimskoj mitologiji boginja Minerva, koja je tek posle 217. godine pre n.e. postepeno helenizovana, tj. primila je i funkcije boginje Atine. Vidi: Ovid., *Met.*, 15, 358.

⁷⁰⁷ Jedan od titana, sin Krija i Euribije, Astrejev i Persov brat. Bio je oženjen Okeanidom Stigom, koja mu je rodila Niku, Zelosa, Kratosu i Biju. Vidi: Hes., *Th.*, 376 i dalje. Ime Palant nosi i jedan od giganata, sin Majke Zemlje i Podzemlja. U vreme borbe bogova sa gigantima, Atina je ubila Palanta, a zatim ga je odrala i njegovom kožom zaštitila svoje telo. Vidi: Hyg., *Fab.*, 6, 2. Kod Klaudijana imamo sasvim drugu priču.

⁷⁰⁸ Jedan od giganata, Gejin sin. Rođen je bradat. Ejlejtija mu je odmah dala oružje, a Erida ga je odnegovala. Nono ga spomnje u priči o Moriji. Vidi: Nonn., *Dion.*, XXV, 481 i dalje.

⁷⁰⁹ Možda je to jedan od petorice preživelih Sparta, ljudi koji su iznikli iz zuba strašnog zmaja, koje je posejao Kadmo. On je učestvovao u izgradnji Tebe. Vidi: Ov., *Met.*, III, 125 i dalje. Ili je to Hermesov i Antijanirin sin koji je učestvovao u pohodu Argonauta ili onaj koji je učestvovao u lovu na Kalidonskog vepira. Vidi: Pind., *P.*, IV, 178 i dalje; Apoll. Rh., *Arg.*, I, 51 i dalje; Val. Fl., *Arg.*, I, 440; IV, 134 i dalje; Ov., *Met.*, VIII, 311 i dalje.

⁷¹⁰ Klaudijan misli na Giganta Alkioneja.

zmijskim Porfirion⁷¹¹, pokušava da plašljivi Del uništi, 115
 doista grozan ka nebesima kao da vitla.
 Egej⁷¹² se naježi; iskači iz pećina izlivenih
 Tetida⁷¹³ sa starim ocem i usamljeno kraljevstvo
 Neptuna osta koga sluge morske valjano štovaše.
 Dozivaju nežne Nimfe sa vrha Kinta⁷¹⁴: 120
 Nimfe što sirovim strelama podučavaše Feba
 da lutajuće zveri rastera prve su one uplakanoj
 Leti postelju spremile, kada je na svetlost dana
 rađajući ukasila svet porodom blizanačkim.
 Uplašen Delos plačući molio je svog Peana⁷¹⁵ i 125
 pitao za pomoć: “Ako te je najmilostivija rodila
 Leta u našim zalivima, pomози onom ko te moli.
 Evo po drugi put htedoše da me iščupaju.“

⁷¹¹ Porphyron, Porfur...wn – kralj giganata koga je u borbi ustrelio Apolon. Vidi: Pind., *P.*, VIII, 12 i dalje. Kod drugih pisaca kaže se da je on napao Heru i Herakla. Vidi: Apd., *Bibl.*, I, 6, 1.

⁷¹² Aegeus, A,geÚj – Egej, sin Pandionov i Tezejev otac, atinski kralj. Ovde pesnik misli na Egejsko more.

⁷¹³ Thetis, Qštij – Tetida, morska boginja, Nerejeva i Doridina kći, Pelejeva žena i Ahilova majka.

⁷¹⁴ Kint je brdo na ostrvu Del. Leto je klečeći, oslonjena na brdo Kint i obuhvatajući rukama palmu, rodila Artemidu, a potom i Apolona. Vidi: *Hom. H. Ven.*, II, 5 i dalje.

⁷¹⁵ Paean, PaiEn i Paièn – Pean ili Peon, bog koji na Olimpu leči rane besmrtnicima. Uz pomoć trava, zalečio je Hadovu ranu koju je zadobio od Herakla, kao i rane koje je Diomed naneo Areju. Vidi: *Il.*, V, 401, 900. Ime ovog božanstva pominje se na glinenim tablicama, ispisanim linearnim B pismom (oko 1400. godine pre n.e). Kasnije je Pean postao samo Apolonov i Asklepijev epitet.

10. PREVOD I KOMENTARI:

KLAUDIJE KLAUDIЈAN

OTMICA PROZERPINE

PREDGOVOR PRVOJ KNJIZI

Onaj što prvi napravi brod i njime zaplovi morem,
uskomeša talase deljanim veslima grubim.
Onaj što ohrabren poveri lađu⁷¹⁶ nevernim vetrima,
i ko umećem svojim otkri puteve koje priroda brani,
s početka, bojažljiv je bio. On sebe mirnim vodama poveri, 5
i sigurnim putem uz obalu brodi kraj visokih hridi.
Uskoro, on dotaknu zalive duge, odmakne se od kopna
i jedra se počese savijati od blagog Nota⁷¹⁷;
ali malo po malo narasla je odvažnost nagla
i srce zaboravlja njegov malaksali strah, 10
već slobodan plovi debelim morem prateći nebeske
putokaze i kroti jonske i egejske bure.

⁷¹⁶ Jovovina je vrsta belogoričnog tvrdog drveta.

⁷¹⁷ Južni vetar, jug, tačnije, jugozapadni vetar, buran vetar koji donosi maglu i kišu, vetar uopšte.

PRVA KNJIGA

Ushićeno moje srce moli da opevam nadahnutom
pesmom konje podzemnog otmičara⁷¹⁸ i zvezde senkom
pomračene njegovih kočija tenarskih⁷¹⁹ i odaje mračne
Junone hadske. Ne prilazi blizu, ako posvećen nisi!
Sad je božansko ludilo izgnalo sve smrtne misli iz mojih 5
grudi i moje srce odiše Febovim⁷²⁰ nadahnućem.
Već mi se čini da hramovi se miču i temelji podrhtavaju
i pragovi isijavaju svetlost jasnu, dolazak boga svedoče.
I čujem sad iz dubine zemlje veliku jeku. Kekropov⁷²¹ hram
škripi i Eleusina⁷²² maše svetim bakljama svojim. 10
Sikćuće Triptolemove⁷²³ zmijske podižu krljušaste šije,
oguljene od jarmova krivih i puzanjem mirnim
šire ka pesmama svoje uspravljene rumene kreste.
Izdaleka vidljiva podiže se Hekata⁷²⁴ trostrukog lika, 15

⁷¹⁸ Otmičar je bog Pluton. U daljim stihovima javlja se i pod imenom Dit ili Had.

⁷¹⁹ Tenar, vrh na južnom šiljku Lakonije na Peloponezu i najjužnija tačka Evrope. Danas se zove Kap Matapan. Takođe i ime mesta u Lakoniji, gde se nalazio Posejdonov hram i pored njega duboka pećina za koju se mislilo da je ulaz u podzemni svet. Tenarske kočije su sinonim za Plutonove kočije.

⁷²⁰ Vidi f.n. 678.

⁷²¹ Prvi kralj Atine i Atike, graditelj tvrđave. Rođen je iz zemlje, gornja polovina tela bila mu je ljudska, donja zmijska. Po njemu su se Atinjani zvali *of Kekrop...đai*. Kekropski hram je hram u Eleusini.

⁷²² U Eleusini je bilo najslavnije Demetrino svetilište starog sveta, u kojem su se svake godine odvijale misterije u čast Demetre i Persefone.

⁷²³ U atičkom predanju, stariji sin eleusinskog kralja Keleja i Metanire. Kad su njegovi roditelji prihvatili i ugostili Demetru, boginja je podarila Triptolemu žito i kola sa krljatim zmajevima, a zatim mu naložila da krene u svet i pouči ljude gajenju žitarica. Vidi: Apd., *Bibl.*, I, 5, 2. Dok je Triptolem po svetu bio zaokupljen poučavanjem ljudi zemljoradnji, Kelej je zbacio Eleusina sa prestola, a spremao se da ubije i Triptolema. Demetra ga je u tome sprečila. Osudila je Kelejevu nameru i naterala ga da preda presto Triptolemu. Posle dolaska na vlast Triptolem je svoju prestonicu, po očevom imenu, nazvao Eleusina, i u čast svoje zaštitnice, boginje Demetre, ustanovio praznik Tezmoforija. Vidi: Hyg., *Fab.*, 147. Grčki i rimski spomenici ga prikazuju kako se vozi na krljatim kolima u koja su bile upregnute zmijske.

⁷²⁴ Kći Titana Persa i Asterije ili Zeusa i Demetre. Vidi: Hes., *Th.*, 410 i dalje. Kora, Persefona i Hekata bile su Trojna Boginja kao Devica, Nimfa i Starica, u vreme kada su se samo žene bavile zemljoradnjom. Dakle, Kora kao predstava zelenog žita, Persefona zrelog klasa, a Hekata pokošenog žita. Zajedničko ime Trojne Boginje je Demetra. Tako se Zevs oženio Herom, Posejdon Demetrom, a Had Korom. Hekata je bila boginja meseca i čarobnjaštva. U mitu o otmici Prozerpine, ona je jedina čula krike otete Persefone i pomogla je Demetri da sazna ko joj je oteo kćer. Vidi: Hes., *Th.*, 410-452. Iako je poreklom titanka, Zevs je nije zlostavljao i nije joj oteo ono što je posedovala za vreme vladavine starije generacije bogova, već joj je

a sa njom napred stupa i okretni moćni Jakho⁷²⁵
bršljanom ovenčan. Koža parćanskog krasi ga tigra
i zlatne kandže u pojas skuplja⁷²⁶, a njegove korake
vinske, podupire meonijski⁷²⁷ štap .

Bogovi, kojima služi bezbrojna lenja masa 20
praznog Averna⁷²⁸, čijim gramzivim silama dariva se
šta god u svetu da strada, čija polja okružuju olovni
plićaci, izukršteni tokovi Stiga⁷²⁹ i sipljivi vrtlozi
zadimljenog Flegetonta⁷³⁰ teku rukavcima svojim.
Vi mi otkrijte misterije u svetinje duboko skrivene 25
i tajnu vašeg sveta. Recite sa kakvom bakljom Amor⁷³¹
nadvlada Dita⁷³², kakvom otmicom je doneta neustrašiva

podario počasti na zemlji, moru i zvezdanom nebu. Zato je zamišljena kao trostruko biće, a atributi su joj nož, zmije, bič, buktinje i ključevi Podzemlja. Vidi: Dimezil 1997: 121 -126, 225-241.; Grevs 1990: 24 i dalje.

⁷²⁵ Atinsko božanstvo, koje je pred bitku kod Salamine, u vidu ogromnog oblaka prašine najavilo poraz Persijanacima. Ime ovog božanstva izvedeno je iz radosnog usklika vernika prilikom proslave praznika eleusinskih boginja Demetre i Kore. S buktinjom u ruci i vencem od mirte na glavi, Jakho je predvodio noćno kolo u Eleusini. Zamišljen je kao mladić, odeven u kratak izvezen hiton i sa dubokim čizmama na nogama. Zbog sličnosti imena Jakho-Bakhos katkad je poistovećivan sa Dionisom. Njegovo glavno kultno mesto bio je Jakheon u Atini. Odavde je pri svetkovanju misterija Demetre i Kore prenošena drvena statua Jakha u Eleusinu. Ovaj atički bog smatran je Demetrinim ili Persefoninim sinom ili Demetrinim suprugom.

⁷²⁶ Partija, zemlja jugoistočno od Kaspijskog mora, na prostoru današnjeg Irana. Jakho je ogrnut kožom tigra iz Partije, koja je spreda svezana kandžama. Kandže su pozlaćene, imaju funkciju ukrasa.

⁷²⁷ Stanovnici zemlje Meonije (Maeonia) u Maloj Aziji. Bila je deo Lidije. Obe reči znače kod pesnika ili Lidane i Lidiju ili Etrurce i Etruriju. Naime, postoji priča da su Etrurci Tireni lidskog porekla. Vidi: Dion. Hal., *Ant. Rom.*, I, 6. Tirs je Dionisov štap (skiptar), koji je na vrhu imao borovu šišarku.

⁷²⁸ Averno je jezero (močvara) u Kampaniji za koje se mislilo da je ulaz u podzemni svet. Kasnije se i samo Podzemlje nazivalo tim imenom. Klaudijan pominje močvaru Averno, koja je bila tako otrovna da čak ni ptice nisu mogle preleteti preko nje a da se ne otruju. Reč je o veoma jakim i otrovnim isparenjima vodonik-sulfida, tj. sumpora, koji se oslobađa usled rada vulkana. Taj miris i danas se može osetiti nedaleko od Napulja gde se nalazi vulkan Solfatara.

⁷²⁹ Reka Podzemlja, najstarija od tri hiljade Okeanovih i Tetijinih kćeri. Vode Stige su Okeanov rukavac, kojim otiče deseti deo njegovih voda. Stiga je ime izvora na visokoj planini Helmu, u Arkadiji, nedaleko od Nonakride. Iz ovog izvora voda pada sa visina na jednu crnu stenu i uliva se u reku Kratis. Ova voda, kojom su se Arkađani zaklinjali, bila je smrtonosna za ljude i sva ostala živa bića. Ona je razbijala gvožđe i nagrivala plemenite metale, a samo je konjsko kopito odolevalo njenoj snazi. Vidi: Hdt., VI, 74; Paus., VIII, 17 i dalje; Plut., *Alex.*, 77 .

⁷³⁰ Zove se i Piriflegetont. Jedna je od podzemnih reka. Iz imena reke saznajemo za njene osobitosti. Umesto vode tekli su vatra i dim.

⁷³¹ Rimsko božanstvo, sin boginje Venere. Zamišljen je kao ćudljivi, krilati dečak, naoružan lukom i strelom, koji prati Veneru ili Viktoriju. Njegova strela je budila ljubav u ljudima i bogovima. Sličan je grčkom bogu Erosu, ali ovde se pre misli na Kupidona (Cupido), boga čulne ljubavi. U ovom stihu nije spomenuta strela nego baklja, što je verovatno aluzija na svadbene baklje, a time i na pravu, trajnu ljubav.

Prozerpina⁷³³ koja u miraz zadobi Haos⁷³⁴. Recite po kojim
zemljama i ubogim putima je uplašena majka lutala.

I odakle su usevi ljudima dati zbog kojih ostaviše žir 30

i kako je dodonijski hrast⁷³⁵ ustupio mesto nađenom žitu.

Jednom je davno gospodar Ereba⁷³⁶ planuo besa pun,
preteći ratom bogovima, zato što osta sam i (ubog) neženja,
što duge i jalove godine bezdetne proveo je. Ne želeći
više da trpi nemanje radosti postelje bračne, niti
tu milost što nikad poneo nije drago mu ime oca. 35

⁷³² Rimsko božanstvo Podzemlja, koje je rano poistovećeno sa Hadom. Vidi: Cic., *Nat.*, II, 66.; Dis pater je u kultu povezan sa Saturnom i zato mu je sagrađena kapela pored Saturnovog žrtvenika u podnožju Kapitola. Ovom božanstvu podignuto je i svetište u blizini Velikog cirka. U vreme Prvog punskog rata, 249. godine pre n.e., slavljen je u Tarentu zajedno sa Prozerpinom. U čast ova dva božanstva po nalogu Sibilinskih knjiga, organizovane su svečane igre, zvane tarentske (Ludi Tarentini). Te igre su kasnije prerasle u igre kojima je obeležavana stogodišnjica (Ludi saeculares). Vidi: Plut., *Popl.*, 21.; Aug., *Civ.*, III, 18. Pred kraj paganizma kult Dis Patera ponovo je oživeo.

⁷³³ Rimski boginja Podzemlja i gospodarica sveta mrtvih, poistovećena sa grčkom boginjom Persefonom. U Rimu je poštovana zajedno sa Dis paterom. Igre posvećene Prozerpini i Dis pateru su se održavale noću, oko jednog podzemnog žrtvenika, koji se nalazio na mestu zvanom Tarentum, na severnom delu Marsovog polja, u blizini reke Tibra. Tom prilikom prinošene su na žrtvu crne životinje, bik i krava. Podzemni žrtvenik otvarao se samo u vreme tarentskih igara, koje su proslavljane svake stote godine. Kod Valerija Maksima imamo zabeleženu legendu o Sabinjaninu Valeriju, koji je po savetu bogova krenuo u Tarent da svoju obolelu decu napoji vodom sa žrtvenika Prozerpine i Dis patera. Noć ga je zatekla na okuci Tibra. Kad je sutradan pitao za ime mesta gde je prenoćio, rekli su mu da je to Tarentum. Valerije je tad razumeo nalog proročišta i odmah napojio decu vodom iz Tibra. Kad su deca ozdravila, on je na tom mestu hteo da podigne hram Dis pateru i Prozerpini, ali je pri kopanju zemlje naišao na žrtvenik sa imenima ova dva božanstva. Vidi: Val. Max., II, 4, 5.

⁷³⁴ Bezdan koji je postao pre svih stvari, ispunjen pramaterijom magle i mraka. Iz Haosa su nastali Mrak i Noć, kao i kosmički Eros. Vidi: Hes., *Th.*, 116 i dalje; Plat., *Symp.*, 178 b. Kod Ovidija Haos je shvaćen i kao gruba, bezoblična masa, kao lenja težina koja sadrži izmešane začetke svih stvari. Vidi: Ov., *Met.*, I, 7 i dalje. U stvorenom kosmosu Haos oličava sveukupnost sveta, prostor između neba i zemlje ili ždrelo Podzemlja. On je i drugi princip postanka sveta; sjedinjen sa tamom (Kaligo), on je roditelj Noći (Niks), Dana (Dies), Mraka (Ereb) i Vazduha (Eter). Vidi: Ov., *Met.*, X, 30; Verg., *Aen.*, VI, 265; Hyg., *Fab.*, predgovor.

⁷³⁵ U antici se verovalo da su se ljudi hranili žirom, poput životinja, pre nego što su naučili sejati žitarice i praviti hleb. Dodona je slavno Zevsovo proročište u Epiru u Grčkoj. Bilo je naročito značajno između 4. i 3. veka pre n.e. Dugo je bilo najveće versko odredište tog perifernog područja Helade. Sveštenici hrama proricali su sudbinu prema šuštanju stoletnog svetog hrasta. Bili su autentični mistici, koji su se pridržavali rituala nasleđenih od predaka, kao što je spavanje na goljoj zemlji. Ma koliko to bilo neobično, oni nikada nisu prali noge. Klaudijan je uzeo hrast iz Dodone kao najslavniji hrast antičkog sveta i simbol svih hrastova.

⁷³⁶ Još jedno ime za podzemni svet, u čije mračne dubine odlaze duše mrtvih i borave seni pravednika pre odlaska u Elisij. U Erebu žive Erinije, Hekatonheiri i pas Kerber. Vidi: *Il.*, XVI, 327; *Od.*, XI, 37 i dalje. Ereb je i personifikacija tame, jedno od božanstava Podzemlja, sin Haosa i brat Noći. Noć je Erebu rodila Eter i Hemeru. Vidi: Hes., *Th.*, 123 i dalje; Verg., *Aen.*, IV, 510. Kralj Ereba je eufemizam.

Sad sva čudovišta strašna što u bezdanu se kriju
 navaljuju u redove bojne zaverom protiv Gromovnika⁷³⁷.
 I Furije⁷³⁸ tu su na čelu sa kosmatom Tisifonom⁷³⁹ od zmijskih
 zlica što se na njenoj glavi roje, vitlajuć' zlokobnom svetlošću 40
 baklji, priziva u tabor strašni Mane⁷⁴⁰ bledilom naoružane.
 Zamalo, opet ustanici po drugi put savez gaze,
 poretku se bune. Duboka tamnica beše otvorena.
 I tad titanska⁷⁴¹ momčad okove odbaci i ponovo
 ugleda nebeski sjaj. I još jednom krvavi Egeon⁷⁴² 45
 kidajući okove sa moćnog tela svog, zarati
 i protrese munje storukim udarcima.
 Ali tad Parke⁷⁴³ u strahu za svetom pretnje ustave,
 pred noge i presto gospodara s tugom raspu
 na kolena vlasi sede, molbom i plačem 50

⁷³⁷ Kiklopi su dali Zevsu (Jupiteru) munju i grom, a Hadu (Plutonu) nevidljivu kapu. Gromovnik je drugo ime i atribut vrhovnog boga Zevsu. Vidi: Hes., *Th.*, 617. i dalje.

⁷³⁸ Démoni Podzemlja. Njihova imena su Alekta, Megera i Tisifona. Ovo trojstvo je preuzeto iz grčkog mita o Erinijama. Furije se od njih razlikuju jer su zamišljene kao zastrašujuća bića, bez ikakvih ideja o dobru, uvek spremna da živima i mrtvima nanesu patnje, bolesti i sve vrste zla. Vidi: Verg., *Aen.*, VI, 555. i dalje; XII, 846; Ov., *Met.*, IV, 451. i dalje.

⁷³⁹ Jedna od tri Furije, zlokobni vesnik koji po svetu širi ratove i smrt zajedno sa svojim sestrama. Njeno lice uokviruje splet zmijski. Ima krila i obučena je u haljinu natoplenu krvlju.

⁷⁴⁰ *Pallentia Manes* – pesnik umanjuje moć Mana epitetom palens (bled); Mani, duše mrtvih, dobre i čiste, izjednačene su sa bogovima. Stoga se na nadgrobnim spomenicima iz doba Carstva redovno sreće posveta *Diis Manibus*. Verovalo se da je kult Mana ustanovio kralj Numa; njima su prinošene žrtve o praznicima mrtvih, na dane *Parentalia* i *Rosalia*. O Parentalijama koje su praznovane od 13. do 21. februara, zatvarani su svi hramovi, venčanja su obustavljena, a članovi porodica umrlih prinosili su na grobove žrtve svojim precima, *dii parentes*, odnosno Manima, za koje se verovalo da tih dana napuštaju svoje grobove i da borave među živima. Na praznik Rozalije, u maju ili junu, grobovi su pokriveni ružama ili ljubičicama. Vidi: Liv., I, 20, 7.

⁷⁴¹ Vidi f.n. 674.

⁷⁴² Drugo ime za Brijareja, storukog diva, koji je na Tetidin poziv spasao Zevsu kad su Hera, Posejdon i Atena hteli da ga okuju. Vidi: *Il.*, I, 398 i dalje. On je Uranov i Gejin sin, jedan od trojice hekatonhejra. Uplašen veličinom svojih sinova i njihovom snagom, Uran ih je bacio u dubine zemlje i tamo ih okovao lancima. Zevs je kasnije oslobodio hekatonhejre kako bi mu pomogli u borbi protiv titana. Oni su bacili na neprijatelje trista stena, potisli titane pod zemlju i okovali ih. Zevs je odredio storuke za večite čuvare titana. Vidi: Hes., *Th.*, 147; 617-730; Postoji i jedno drugo predanje da je Brijarej bio i sudija u sporu između Posejdona i Helija oko Istma; Posejdonu se dosudio Istam, a Heliju Akrokorint. Smrtnici su ga nazvali Egeon. Vidi: Paus., II, 1, 6.

⁷⁴³ Reč verovatno ima veze sa radikalom *par* ili imenicom *pars* ili glagolom *partior* – koja nešto deli; iz ovog značenja sledi i njihova funkcija. Uglavnom se imenica javlja u pluralu i odnosi se na tri sestre, koje određuju svačiji život. Imena Parki preuzeta su iz grčke mitologije: Klota prede pređu života, Lahesa određuje dužinu niti, a Atropa je seče. Vidi: *Il.*, XXIV, 49; Hes., *Th.*, 217; *Orph. H.*, XXXIII.

njihove preklinju ruke, one pod čijim zakonom
sve se drži, čiji palčevi uvrću sudbine klupko
i vekove duge vretenom gvozdanim vrte.
Prva Lahesa, kose raščupane, okrutnom kralju
doviknu reči ove: “O najveći sudijo noći, 55
vladaru seni, kome predemo našu pređu,
ti koji pribavljaš svima početak i kraj,
ti koji vagaš mene između rođenja i smrti,
i određuješ prelaz od života do uništenja (jer svaka
stvar što nastane bilo gde, nastala tvojom je voljom, 60
i duguje svoj život tebi, i opet posle suđenih godina života
ti ponovo šalješ duše natrag u smrtna tela).
Ne teži tome da prekršiš zakone mira,
koje su naše preslice isprele i tebi dale, ni dogovor bratski
okrenuti nemoj u građanski rat. Zašto bitku nepravednu 65
vodiš? Zar bezbožnim Titanima nebesa otvaraš?
Traži od Jupitera, dobićeš ženu!“ Jedva to ona reče,
bog stade, postišen molbom njenom, strašan duh se smiri,
premda želeo nije da se obuzda: tako i moćni Borej⁷⁴⁴
šumećim vihorom naoružan, rutav od leda i snega 70
potpuno smrznutih krila od mećava getskih⁷⁴⁵, kavgu traži,
preti da savlada more, šume i polja olujom glasnom.
Ako bi slučajno Eol⁷⁴⁶ uspeo da za njim zatvori bronzana
vrata, bes njegov nestao bi u nasrtaju prazanom,
i slomljene tad bi oluje u tamnicu se skrile. 75

⁷⁴⁴ Bog severca, najjači od svih vetrova, sin boginje Eoje i Astreja, Zefirov, Notov i Eurov brat. Vidi: Hes., *Th.*, 378. i dalje. Na crnofiguralnim vazama iz 5. veka pre n.e. Boreja je predstavljan s krilima, nakostrešene kose, odeven u kratak hiton, sa hlamidom i dubokim cipelama.

⁷⁴⁵ Vidi f.n. 706.

⁷⁴⁶ Gospodar vetrova, Hipotov sin, kralj senovitog plovećeg ostrva Eolije, koje je opasano nerazorivim bronzanim zidom. Kada su Odisej i njegovi drugovi stigli do ostrva Eolije, Eol je prijateljski prihvatio došljake i gostio ih mesec dana. Odiseju je dao mešinu u koju su bili zatvoreni svi vetrovi osim Zefira, koji je junakove lađe trebalo da dovede do Itake. Vidi: *Od.*, X, 1-76; *Ov.*, *Met.*, XIV, 223. i dalje; Paus., IX, 20,1; 40, 5.

Tada naredi da se Majin dozove sin,
poruku ljutu da nosi. Kilenjanin⁷⁴⁷ krilat pristupi
tresući pospanu palicu svoju, glasničkom kapom pokriven.
Sam Dit na grubom prestolu poduprt sedi, strašan
u mračnom veličanstvu, njegovo ogromno žezlo 80
gadna prekriva plesan, tužni oblak lepu mu glavu
krije i surovost strašnog lica mu kvasi.
Bol povećava užas. I tad zagrmi uzvišenim
govorom ovim, (dok vladar zbori dvorane drhte
odaje ćute; golemi vratar lavež trostruki miri, 85
tone Kokit⁷⁴⁸ nazad u zemlju pritiskajući svoj izvor suza,
nem je Aheront⁷⁴⁹ u talasu tihom,
a obale Flegetonta umiriše svoje rumorenje):
„Tegejsko unuče Atlanta, božanstvo zajedničko
i neba i tame, ti koji jedini prava na oba 90
praga imaš i s oba sveta trgovati znaš,
brzo idi, raširi krila, nagrdi Nota i zapovest oholom
Jupiteru daj: „O najokrutniji brate, zar ti imaš
potpunu vlast nada mnom? Da l' mi je loša Fortuna
odjednom ukrala moći i svetlost? Ako je dan ugrabljen 95
zar sam i snagu i oružje potrošio? Misliš li ti da sam
prezren možda il' strašljiv jer nisam kiklopske strele⁷⁵⁰
poteg'o, jer prazan vazduh gromom ne tresem?

⁷⁴⁷ Kilenjanin je atribut za boga Merkura, u grčkoj mitologiji bog Hermes, slavni glasnik bogova, sin Zeusa i Maje, najmlađi od dvanaest olimpijskih bogova. Zaštitnik je trgovaca i lopova, ali i vodič duša koji je vodio umrle prema podzemnom svetu. Prozvan je još i Kilenjanin, bog iz Kilene, zato što se rodio u pećini na planini Kileni u Arkadiji, u Grčkoj. Tamo ga je došla nimfa Kilena. Antička ikonografija prikazuje ga sa širokim šeširo, ogrnutog kratkom kabanicom i sa krilatim čizmama na nogama. U ruci ima štap obavijen zmijama (kaducej) pomoću kojeg je vodio duše.

⁷⁴⁸ Reka plača u Podzemlju, rukavac Stige, koji se, zajedno sa Periflegetontom, uliva u Aheront. Vidi: *Od.*, X, 514. i dalje; *Verg.*, VI, 296 i dalje.

⁷⁴⁹ Reka bola, koja sa Periflegetontom, Stigom i Kokitom teče u Podzemlju. Preko ove reke Haron prevozi duše pokojnika u carstvo mrtvih. Mit kaže da je Aheront bio Gejin sin, koji je u vreme borbe olimpijskih bogova s titanima dao ožednelim neprijateljima bogova da se napiju njegove vode. Za kaznu je bačen u Podzemlje. Vidi: *Od.*, X, 513; *Verg.*, *Aen.*, VI, 295. i dalje; VII, 570.

⁷⁵⁰ Kiklopske strele ovde označavaju munje, koje Gromovnik Jupiter baca kroz vazduh uz tutnjavu groma. Vidi: *Hes.*, *Th.* 139. i dalje.

Zar ti dovoljno nije što lišen prijatne svetlosti dana
 podnosim trpeći u kraljevstvu groznom udarce gadne 100
 sudbine višnje? Dok ti se krasiš najveselijim
 zakonodršom⁷⁵¹ i raznolikim sjajem opasuju te Trioni⁷⁵².
 Zar, čak i ženidbu mi braniš? Amfitrita⁷⁵³, Nereja⁷⁵⁴ kćer
 Neptuna grli u svom krilu modrom, a tebe, kad te
 umore munje u sestriški zagrljaj Junona⁷⁵⁵ prima. 105
 A šta da kaŒem za prevare tvoje strasne s Latonom⁷⁵⁶ blagom
 ili Cererom⁷⁵⁷ ili Œtovanom Temidom⁷⁵⁸? Kako su brojne
 bile tvoje nade za bogatstvom tol'kim! Sad te srećno mnoŒtvo

⁷⁵¹ *Significer*, nakićen nebeskim znakovima, barjaktar ili zastavnik. Dakle, Jupiteru je pripao nebeski pojas Œto okruŒuje ekliptiku po kojoj se kreću planete i zvezde.

⁷⁵² *Trio*, sazveŒda Velikog i Malog medveda, kod nas se nazivaju Velika i Mala kola. Imaju naziv i septentriones, otuda u sg. *septentrio maior*, velika kola; *septentrio minor*, mala kola. Ovo sazveŒde od sedam zvezda moŒe se videti na severnoj hemisferi.

⁷⁵³ Nerejeva i Doridina kći, Posejdonova supruga. Boginja mora, brine se o Œivim bićima u moru. Zaljubljeni Posejdon je proganjao Amfitritu sve dok se ona nije sklonila iza Heraklovih stubova, u dubini Okeana. Tamo je lepu Nereidu našao delfin i nagovorio je da se uda za Posejdona. Kad je delfin doveo Amfitritu, Posejdon ga je, iz zahvalnosti, preneo među zvezde. Posejdon je bio neveran suprug i ona mu se često svetila tako Œto je suparnice preobraŒavla u različite Œivotinje. Vidi: Hes., *Th.*, 243, 264, 930. U umetnosti, Amfitrita je prikazana najčešće uz Posejdona, i to na kolima, okruŒena raznim morskim bićima. Postoji jedan izuzetan helenističko rimski mozaik sa ovom tematikom. To je kolosalni podni mozaik veliĉine (4 x 5 m).

⁷⁵⁴ Prastaro boŒanstvo mora, Pontov i Gejin sin, Taumantov, Forkov, Ketin i Euribijin brat. Okeanida Dorida rodila je Nereju pedeset ili stotinu kćeri, a pominje se i jedan njegov sin, po imenu Nerit. Vidi: Hes., *Th.*, 233. i dalje.

⁷⁵⁵ Veza Jupitera i Junone je incestuoŒna. Junona je kćer Saturna i Reje i Jupiterova sestra.

⁷⁵⁶ Leta ili Leto, Titanka, Kejova i Febina kći, Asterijina sestra, Zevsu je rodila Artemidu i Apolona. Boravi na Olimpu, gde zbog blage naravi i slavnog poroda uŒiva poŒtovanje svih bogova. Vidi: Hes., *Th.*, 404. i dalje; *Aen.*, III, 73; *Ov.*, *Met.*, VI, 313. i dalje.

⁷⁵⁷ Starorimsko boŒanstvo plodnosti, poistovećeno sa grĉkom boginjom Demetrom. Njeno ime, povezano sa *creare* i *crescere*, pokazuje da je ona gospodarica Œetve i svih zemaljskih plodova. Ona je i boginja braka, a daje i zakone ljudima. Vidi: *Cat.*, *Agr.*, 134; *Ov.*, *Met.*, V, 343. U mitu je Saturnova i Opina kći, Jupiterova i Plutonova sestra i Prozerpinina majka. Cererin kult nije bio poznat u starom Laciju; prenet je u Rim sa Sicilije. Da bi se spreĉila suŒa i glad, po savetu Sibilinskih knjiga u Rimu je podignut 496. godine pre n.e. hram Cereri, Liberu i Liberi, odnosno grĉkom trojstvu Demetri, Dionisu i Kori. To je bio prvi grĉki hram u Rimu, kao Œto je bio grĉki i ritual koji je u njemu obavljan. SveŒtenice u hramu bile su poreklom Grkinje, a i molitve su izgovarane na grĉkom jeziku. Vidi: *Dion.Hal.*, VI, 17. Cererin kult imao je u Rimu prvenstveno druŒtveno-politiĉki znaĉaj, jer je njegovo unoŒenje znaĉilo davanje ustupaka plebsu. Zato su se o Cererinom kultu i starali plebejski magistrati, edili. Vidi: *Liv.*, III, 55, 13. Cererin glavni praznik Cerealije (Cerealia) slavljen je 19. aprila; tog dana Œrtvovana joj je svinja i kolaĉi s medom, a posle sveĉanih igara okupljeni narod obrazovao je dugu povorku. Drugi Cererin praznik slavile su u avgustu samo Œene. Uĉesnice ceremonije, poŒto devet dana nisu obavljale braĉne duŒnosti, oblaĉile su bele haljine i, sa krunom od klasja na glavi, prinosile su boginji Œrtvu, koja se sastojala od plodova zemlje. Vidi: *Ov.*, *Fast.*, IV, 619; V, 355.

⁷⁵⁸ Titanka, Uranova u Gejina kći, druga Zevsova supruga, majka mojra i hora. Prva boginja kojoj je na zemlji podignut hram. Vidi: Hes., *Th.*, 132, 901. i dalje.

dece okružuje. A, šta ja? Hoću li tužan i neslavan u ovoj pustoj
palati bez zaloga spoznati detinju dragost da mi blaži muke? 110

Tišina se više podneti ne može! Kunem se iskonskom
noći i nepoznatim plićacima močvare strašne⁷⁵⁹,
da ću, ako odbiješ čuti reči moje, otvoriti lično
Tartar⁷⁶⁰ i raskinuti drevne verige Saturna⁷⁶¹.

Tamom prekriću Sunce i zgaziću sklopljeni savez. 115

Pomešaće se blještavo nebo senovitim Avernom“.

Tek što to reče, glasnik već zvezdama stiže.

Otac poruke sluša, u sebi zbori, prebira misli razne,
koja bi boginja slediti htela udaju takvu, koja bi želela
umesto Sunca u stigijsko skrovište poći. 120

Napokon odluka čvrsta presudi mislima ovim.

⁷⁵⁹ Pluton se zaklinje prvom noći i podzemnom močvarom. Močvara se odnosi na vode Stiga, podzemne reke. Bogovi su se zaklinjali Stigom kao najstrašnijom zakletvom, koja se nipošto nije smela prekršiti jer bi izgubili božansku moć i besmrtnost. Vidi: Hes., *Th.*, 361. i dalje.

⁷⁶⁰ Duboki procep ispod Hada, u koji je Zevs bacio pobeđene titane. Tartar zatvaraju gvozdena vrata, a do njega ne dopiru ni sunce ni vetar. To je zatvor za bogove koji se protive Zevsovoj volji. Vidi: *Il.*, VIII, 13. i dalje, 478. i dalje. Po rimskoj mitologiji u Tartar je Jupiter bacio svog oca, boga Saturna, kad ga je zbacio sa vlasti. Vidi: Verg., *Aen.*, VI, 448. i dalje.

⁷⁶¹ Staroitalski bog, u Rimu poštovan kao božanstvo setve i poljoprivrednih radova. Kasnije je Saturn, pod grčkim uticajem, izjednačen sa Kronom i povezan sa bogom Podzemlja Dis paterom, kao i raznim božanstvima zemlje, prvenstveno sa boginjom Opom. Saturn je Opin suprug i Jupiterov i Junonin otac. Kad ga je sin svrgao sa vlasti, prebegao je u Italiju i nastanio se na Kapitolu, gde je osnovao manje naselje. Vreme Saturnove vladavine nad Lacijem bilo je *aetas aurea*, kad su svi živeli srećno, bez briga, bolesti i ratova. Saturn je naučio ljude da obrađuju zemlju i gaje lozu, a dao im je i prve zakone. Vidi: Verg., *Aen.*, VIII, 319. i dalje. Kad je iznenada nestao, Janus mu je podigao žrtvenik i ustanovio praznik kao milostivom bogu, koji bezuslovno poklanja ljudima sve radosti života i dobra zemlje. Kralj Tul Hostilije posvetio je Saturnu hram i u njegovu čast ustanovio praznik Saturnalije (Saturnalia), slavljen 17. decembra. Ovaj praznik označava završetak zemljoradničkih radova i početak nove agrarne godine. Saturnalije su u doba Republike praznovane tri dana, ali u vreme Carstva, pod Kaligulom, ova svečanost je produžena na pet dana, a kasnije na sedam dana. Posle prinošenja žrtve, priređivana je zvanična gozba i karneval, koji je predvodio kralj Saturnalija. Za vreme praznika svi su se pokoravali kralju karnevala. Saturnalije su praznovane bučno i veselo; u dane ovog praznika zaboravljene su sve staleške razlike, tako da su i robovi uživali punu slobodu. Po svim kućama priređivane su bogate gozbe, a poznanici su se uzajamno darivali svećama i glinenim lutkama (sigillaria). Ovaj antički karneval bio je jedan od najomiljenijih paganskih praznika sve do vremena hrišćanstva. Vidi: Ray Laurence, *Roman Passions a History of Pleasure in Imperial Rome*, New York, 2009. Saturnov hram, koji je podignut u podnožju Kapitola 497. godine pre n.e., ubraja se u najstarija svetišta u Rimu. U hramu je čuvana i državna blagajna (aerarium Saturni). Saturnova kulturna statua izrađena je po uzoru na grčkog Krona; prikazan je sa srpom u ruci, a njegove noge bile su uvijene vunanim trakama koje su odmotavane jedino u vreme Saturnalija. Izrazita helenizacija Saturnovog kulta otpočinje tek 217. godine pre n.e., posle velikog lektisternija koji je organizovan po nalogu Sibilinih knjiga. Kult Saturna u doba Carstva bio je veoma popularan, kako u zapadnim tako i u istočnim provincijama. Vidi: Ž. Dimezil 1997: 30-59, 121-17, 316, 341-45; Albrecht, *Saturn. Seine Gestalt in Dage und Kult*, Diss. Halle 1943.

Etnejskoj Cereri ⁷⁶² rasla je jedina žuđena kćer,
 jer joj Lucina ⁷⁶³ ne daje više drugo potomstvo.
 Utroba njena mučena porodom ovim neplodna
 osta, ipak ponosnija, ona je od svih stajala majki, 125
 Prozerpina gubitak mnoge nadoknadi dece.
 Neguje kćer i kćer prati. S toliko ljubavi na tele ne pazi
 ni brižna majka, koje još sigurnim nogama krenulo poljem
 nije, niti je savilo rogljaste pupoljke nove na čelu krive.
 Kako su godine tekle ona već telom u devojku stasa 130
 i nežni stid joj svadbena baklja obraze zarumeni.
 Zbunjena za ženikom čezne i jednako drhti zbog zaveta
 bračnog. Palatom celom sad se prosoci čuju. Za ruku mlade
 bori se Mars sa štitom bolji i Feb veštiji lukom.
 Mars Rodope ⁷⁶⁴ nudi, a Feb bi Amiklu dao, 135
 Del i klarske lare ⁷⁶⁵. Njegovoj majci zavidna Junona,
 jer mu mladu traži Latona. Al' zlatokosa Cerera
 prezrivo obojici uskrati kćer, ona se otmice plaši. Joj, kako
 slepa kod očiju bi! [tajno poveri svoj dragulj Siciliji,
 nevernim larima preda na odgoj kćer] 140
 Ostavlja nebo, na sicilsku zemlju jedinicu šalje,
 uzda se majka u sigurnost mesta. Trinakrija ⁷⁶⁶ beše
 nekad deo Italije, al more i plima zemljino lice

⁷⁶² Prema jednom mitu, a bilo je očito više verzija, Cerera je svoj dom napravila u podnožju vulkana Etne na Siciliji, zato je pesnik zove „etnejska Cerera“.

⁷⁶³ Boginja što uvodi novorođenu decu u svetlost sveta, boginja porođaja. Kod Grka Ejejtija, Herina i Zevsova kći, boginja porođajnih bolova, koja ubrzava ili usporava porođaj boginja i smrtnica.

⁷⁶⁴ Mars je bio zainteresovan za ruku lepe Prozerpine. Bog rata nudio je za nju planine Rodope.

⁷⁶⁵ Bog Apolon za ruku Prozerpine nudio je lakonski grad Amiklu. Mit kaže da je Hijacint, Apolonov ljubimac koga je bog slučajno usmrtio, bio iz Amikle i tamo je do skoro istorijskog vremena svake godine održavana svetkovina hijacintije (svetkovina zumbula). U Amikli se nalazi jedno od najstarijih Apolonovih svetilišta. Bog je nudio ostrvo Del(os), značajno jer je tu Leta rodila samog Apolona i mesto Klar u Maloj Aziji gde se nalazilo njegovo veliko proročište. Klarski lari mogu biti pesnički sinkretizam.

⁷⁶⁶ Trinakrija, drugo ime za Siciliju. Ovo ostrvo u Tirenskom moru igralo je veoma važnu ulogu još u predhomerskom dobu. Pesnik ga naziva Trinakrija i Sikanija. Ime Trinakria je deskriptivni nomen, derivat broja *tres* i prideva *acer*. Oblik ostrva je trouglast ili trošiljast i znači, zapravo, *trouglasti* ili *trorogi*. Drugi naziv za Siciliju je Sikanija ili Skelija; ime je vezano za najstarije grčke doseljenike sa Peloponeza. Pleme Siki na latinskom se nazivaju *Siculi*. O tome su pisali sicilski istoričari Timej, Diodor, Higin i Dionisije iz Halikarnasa.

drukčije stvore. Pobednik Nerej razvali granice
njene i poteče morem kroz puknuta brda, 145
zato sad moreuz uski razdvaja ove srodne grude.
Sada priroda moru gura onu trorogu zemlju,
odvojen deo srodnoga kopna. Na jugu litice rta Pahina⁷⁶⁷
stenama oštrim u besno se Jonsko pružaju more.
Na drugom kraju, ovde se getulska⁷⁶⁸ Tetida gnevi, 150
talase moćne diže i udara Lilibejski krak⁷⁶⁹. A tamo, na trećem
kraju, besne tirenske plime tresu prepreku Pelorskog rta.
Usred ostrva diže se Etna sprženih litica tamnih,
nikad ona pobeđu nad Gigantima⁷⁷⁰ prećutati neće,
ni Enkeladov grob, čije svezano i ranjeno telo 155
izdiše beskrajne oblake sumpora iz svojih gorućih rana.
Kol'ko je puta pokušao olakšati buntovna pleća svoja,
noseći teret čas na levu pa na desnu stranu, tada bi se ostrvo
iz dubine treslo i njihale se zidine nesigurnih gradova.
Samo se okom vrh Etne videti može, 160
jer do njega pristup slobodan nije. Ostali deo uzvišica
drvećem se zeleni dok vrletnu kotu ne obrađuje niko.
Čas bljuje iz sebe dim, oblake k'o smola crne
i ruži tamom dan, čas preti komešanjem strašnim
zvezdama sjajnim i telom svojim groznim požare hrani. 165
Iako ključa i vreo plamti u prevelikom žaru,
ipak zna kako sačuvati vernost i pepelu i hladnoći,
jer led i dalje pouzdan traje od pare tolike,
sopstvenom studeni čuvan i odanim dimom
branjen sad bezopasni oganj liže okolni led. 170

⁷⁶⁷ Pahino je krajnji južni rt Sicilije, danas Capo Passero.

⁷⁶⁸ Getuli, varvarski narod u severozapadnoj Africi. *Getulska Tetida* ovde označava more između severne Afrike i Sicilije.

⁷⁶⁹ Lilibej je krajnji zapadni rt Sicilije, a tu je bio i istoimeni grad.

⁷⁷⁰ Divlje pleme rođeno iz zemlje, džinovske snage i veličine, blisko bogovima, ali smrtno. Gigantima je vladao Eurimedont, koji ih je sve doveo do propasti. Gigante je rodila Geja, ili sama, da bi osvetila svoje sinove titane, ili oplodena kapima krvi iz Uranovih genitalija.

Koja to kola okreću stene? Koja silna snaga
 pećine slaže? Iz kog izvora teče Vulkanova reka?
 Da li to vetar tumara kroz tajne prepreke
 i zlovoljnim hodom besni kroz napukle stene,
 koje mu prepreku prave; Siguran način traži da umakne, 175
 te mnogim burnim vetrovima razara pećine trule.
 Il' se more izliveno po utrobi sumporne planine
 vatrama pali i zbacuje veliki teret pod pritiskom vode.
 Ovde brižna majka na čuvanje jedinicu poveri
 svoju i sad sigurna pođe do frigijskih penata⁷⁷¹ vernih, 180
 traži Kibelu s krunom od kula, što kola vodi kroz
 prolazni oblak, a njih vuku zmije⁷⁷² krilatice
 udova gipkih. I dok blagi otrov sada uzde kvasi
 i dok kresta preko čela pada, šarene se leđa od zelenih
 pega i krljušti sjaje od žučkastog zlata. 185
 Sad strujama Zefira⁷⁷³ plove, sad u niskom letu
 po poljima klize. A točkovi njeni zaoranu zemlju
 belim prahom plode i klasjem zlatnim put se žuti
 i za njima raste žuta staza žita. Izrasle stabljike
 tragove kola kriju i posejano polje pokriva božicin put. 190
 Sad Etnu ostavlja za sobom
 i Trinakrija cela tone, u pogledu izmiče njoj.
 Ah, koliko puta, sluteći kakvo zlo, ružila je suzama
 obraze svoje, koliko puta je gledala nazad uputivši
 domu reči ove: „Budi mi zdrava, najdraža zemljo,
 meni od nebesa draža: čuvanju ti sigurnom poverih 195

⁷⁷¹ *Penates Di*, bogovi koji borave u kućnim ostavama i štite porodicu (P. familiares), kao i celu rimsku državu (P. publici). Kao čuvari porodičnog ognjišta povezani su sa larima, a kao zaštitnici države – sa boginjom Vestom. Ovde imamo pesnički sinkretizam *frigijski penati*.

⁷⁷² Cererina kola vuku zmije, baš kao i Triptoleмова.

⁷⁷³ Zapadni vetar, jedan od četiri glavna vetra kod Homera. Nekad je buran, oštar i kišovit, a nekad prijatan. Ovaj apstraktni pojam personifikovan je u Zšfiroj kao bog zapadnog vetra, koji donosi prolećne kiše i najavljuje toplo vreme. On je Astrejev i Eojin sin kao i ostali vetrovi – Boreja, Eur i Not. U rimskoj mitologiji Zefir se naziva Favonije.

kćer svoju, jedinu radost, voljeni plod utrobe moje.
 Zato dostojne nagrade imaš. Motike trpeti nećeš,
 i nikakve udarce kovine tvrde tebe mučiti neće.
 Tvoja njiva cvetaće sama, premda junci orati neće
 bogat seljak u čudu biće kad tvoje vidi izniklo žito.“ 200
 Tako reče i žučkastim zmijama dodirnu Idu⁷⁷⁴.
 Ovde je boginji uzvišen tron i crni kamen⁷⁷⁵
 štovanog hrama, zasenjen krošnjama borovim gustim,
 gde nikakva oluja ne potresa gaj i grane šišarki
 pune melodiju škripavu šušteći šire. 205
 Iznutra sveto kolo tijasa⁷⁷⁶ se čuje i mahnitim zvucima
 hramovi zvone. Odjekuje Ida bakhičkom vikom,
 Gargarine⁷⁷⁷ šume od straha povijene.
 Kad Cereru ugledaše, timpani utihnu lupu,
 zaneme horovi bučni. Koribant⁷⁷⁸ sečivo spusti. 210
 Ni šimšir ni vazduh ne zveče više, a grive bujne lavovi
 ponizno oboriše. Radosna majka Kibela iz hrama trči
 i žurno povija tornjeve svoje za poljupce Cereri zlatnoj.
 Dugo je ovo Jupiter s visoke kule gled'o,
 a potom Veneri⁷⁷⁹ otkrio svoje namere tajne: 215

⁷⁷⁴ Ida je planina u Frigiji u Maloj Aziji, gde su izvori mnogih reka i gde je bilo jedno od mnogih Kibelinih svetih mesta.

⁷⁷⁵ Sveta stena (silex), crni kamen, meteor nepravilnog oblika, posvećen Kibeli. Čuvao se u njenom hramu.

⁷⁷⁶ Orgijastičko kolo koje slavi boga Dionisa, tj. Bakha. U ovom slučaju tijasa ne znači Dionisovu povorku, budući da su skupljeni u čast boginje Kibebe, već samo divlju gomilu posvećenih ljudi u religijskom zanosu.

⁷⁷⁷ Gargara je najviši vrh planine Ide u Miziji, a možda i starije ime za celu Idu.

⁷⁷⁸ Demonska bića u službi boginje Reje ili Kibebe. Pričalo se da su nastali iz Zevsovih suza koje su kao kiša orosile zemlju ili da su pak Rejini sinovi. Vidi: *Orph. H.*, 39. Predanje pominje devet, deset ili samo tri Koribanta. U zanosu, uz zvuke frule, cimbalu i timpana, oni prate Veliku boginju i ranjavaju se uz divlje krike. Klaudijan pominje jednog Koribanta koji je bio sin Kibebe i Apolona. Vidi: *Cic., Nat. deor.*, 3, 23. Orgijastički kult Koribanta prenet je iz Male Azije u Grčku tokom 7 veka pre n.e. Slični su kuretima, kabirima, daktilima i telhinima, sa kojima se često poistovećuju.

⁷⁷⁹ Italska boginja cvetanja prirode, vrtova i drveća, verovatno personifikacija milosti koju Jupiter daruje ljudima (Venus Iovia). Venera je u Laciju imala dva svetišta: jedno u blizini Ardeje i jedno u Laviniju. Vidi: *Strab.*, V, 3, 5. U 3. veku pre n.e, u vreme ratova sa Hanibalom, Rimljani su upoznali Afroditu, poštovanu na planini Eriks, i izjednačili su je sa Venerom. Vidi: *Liv.*, V, 3, 5. Ovde Klaudijan poistovećuje Veneru sa Afroditom, boginjom ljubavi, suprugom boga Hefesta, u rimskoj mitologiji Vulkanovom ženom. Afroditin lik nastao je verovatno već u mikensko doba, i to po uzoru na semitske boginje neba

„Priznaću ti, Kiteranko⁷⁸⁰, svoju tajnu brigu:
 Već davna je odluka moja da kralju Tartara
 bela Prozerpina nevesta bude: tako mi Atropa traži,
 tako mi dugovečna Temida cvili. Sad je od majke odvojena,
 vreme je da se to i desi. Pođi ka sikanskim međama 220
 kad sutrašnja svetlost rodi rumeni dan i svojim oružjem
 lukavim, kojima si nekada mučila sve, pa i mene često,
 namami Cererino čedo da se zaigra na širokim
 poljima. Zašto da kraljevstvo zadnje bez ljubavi živi?
 Neka tvoja vatra ne zaobiđe nijedno srce, čak i senovita 225
 zemlja neka dodir oseti tvoj. Nek tužnu Eriniju⁷⁸¹ dotakne
 žar tvojih strela i Aheront, nek blagošću omekša
 čelično srce surovog Dita.“

Venera po očevim savetima žuri da zapovest ispuni,
 pratilje sebi sprema, Paladu⁷⁸² i Menalu⁷⁸³ koja krivim

(Aštarta, Aštaret, Kibela). Njenim najstarijim svetilištem smatran je hram u Askalionu, u Siriji, a izrazito orijentalne elemente, hramovsku prostituciju, sadrži njen kult na Pafu, u Lokrima, na planini Eriks i u Korintu. Na prvobitne Afroditine odlike ukazuju i njene najstarije kultne statue, koje je prikazuju naoružanu ili s velom na glavi i okovima na nogama. Pošto se njen kult širio morskim putevima, ona je poštovana i kao boginja koja obećava dobar put morem. Njena najstarija kultna statua u Beotiji napravljena je, prema predanju, od drveta sa lađe kojom je Kadmo doplovio iz Fenikije u Grčku. Već u Tezejevo vreme, uz Afroditu boginju ljubavi (Urania), poštuje se i Afrodita koja pripada celom narodu (Afrodita Pandemos). Kasnije ova Afrodita je postala simbol čulne ljubavi, odnosno suprotstavljena je Afroditi Uraniji kao boginji nebeske ljubavi. Od 8. veka pre n.e. Afrodita gubi većinu svojih funkcija i postaje isključivo boginja lepote i ljubavi. Vidi: E. Simon, *Die Götter*, 299. i dalje; M.P. Nilsson, *Gr. Rel.*, I, 519.

⁷⁸⁰ Kitera je ostrvo u Jonskom moru. Prema jednom mlađem predanju Afrodita je rođena iz morske pene koja se stvorila kad je Kron bacio u more Uranove genitalije. Odmah posle rođenja Afrodita je stigla do ostrva Kitere, a zatim do Kipra. Kiteranka je Venera, tj. Afrodita. Vidi: *Il.*, V, 370. i dalje.; *Hom. H. Ven.*, (II) 5. i dalje.

⁷⁸¹ Erinije, strašne srdite boginje koje borave u Erebu. Kažnjavaju nepoštovanje prastarih, nepisanih zakona, svete prolivenu rođačku krv, uvrede nanete roditeljima i povredu gostoprimstva. Vidi: *Il.*, IX, 454. i dalje; 568. i dalje; XV, 204. i dalje; *Od.*, XVII, 475. Erinije su starije od Zeusa i ostalih olimpijskih bogova. Rođene su u pradavna vremena iz Zemlje, oplodene kapima krvi uskopljenog Urana. Svakog petog dana u mesecu one dolaze na zemlju da kazne krivokletnike i isprave pogrešne presude. Kasnije su smatrane kćerkama Noći ili Mraka i Zemlje ili Hada i Persefone. U predanjima se najčešće govori o tri Erinije: Alekti, Tisifoni i Megeri. Vidi: Hes., *Th.*, 183. i dalje. Erinije mogu da opustoše zemlju, ali i da joj podare izobilje. Tako se Erinije od srditih i osvetničkih boginja preobražavaju u milostive i dobronaklone eumenide. Vidi: Aeschyl., *Eum.*, 69, 322, 419. U rimskoj mitologiji Erinije se nazivaju se Furije. Vidi: Verg., *Aen.*, XII, 846; Ov., *Met.*, IV, 451. i dalje.

⁷⁸² Drugo ime boginje Atene. Prema jednom predanju, Palada je bila Tritonova kći. Atena je bila poverena na čuvanje Tritonu i svoje detinjstvo je provela u društvu Tritonove kćeri Palade. Sa njom je uvežbavala razne ratničke veštine. Jednom prilikom su se takmičile u zatezanju luka. Zevs je, plašeći se da strela ne pogodi Atenu, stavio ispred Palade svoju egidu. Palada se pred egidom ukočila od straha i nije uspjela da se

rogom plaši. Zasiya staza pod stopama njenim, 230
kao nesreće znak, čudnovato leteće crvene
komete što u krvavoj vatri sjaje;
to ni mornar video ne bi, ni narod nesvestan
propasti svoje: ali pretećim repom kometa najavljuje 235
lađama vetrove strašne ili gradu dušmanske napade.
Stigoše do mesta gde krov doma Cererinog sija
građen rukom Kiklopa⁷⁸⁴ snažnih: tu su od gvožđa vrletne
zidine, metalne kapije, čelikom vezane goleme brave.
Nijedno zdanje s toliko znoja ni Piragmon⁷⁸⁵ 240
ni Sterop⁷⁸⁶ načinili nisu, nikada se takvom silinom
Nota iz grudi duvalo nije i nikad rekom toliki istopljen
metal prelivao nije i svojom vrelinom morio peći.
Slonovača atrijum⁷⁸⁷ krasi, tavanicu uzdižu bakarne grede,
visoki stubovi od ćilibara stoje. 245

Sama Prozerpina svojom nežnom pesmom umiruje
studen doma tog i tka zaludan poklon za povratak majčin drag.
Ovde je iglom utkala nebeski večni sled, očev presto i kuću

skloni od strele koju je Atena u međuvremenu odapela. U žalosti za izgubljenom drugaricom, Atena je napravila njen kip nazvan Paladion. Vidi: Apd., *Bibl.*, III, 12, 3.

⁷⁸³ Menala ili Menal je planina u Arkadiji u Grčkoj, koju su slavili pesnici. Smatrala se jednim od omiljenih mesta boginje Artemide. Stih se odnosi na boginju lova Dijanu koja lovi divlje životinje po Menalu, strelama i lukom napravljenim od savijenih rogova divokozu.

⁷⁸⁴ Kod Homera kiklopi su divlji ljudožderi, divovi sa jednim okom na čelu, koji žive na Siciliji. U Odiseji se nazivaju *Posejdonovim sinovima*, a od ovih je najslavniji Polifem. Kod Hesioda su sinovi Urana i Geje. Otac ih je bacio u Tartar, ali Zevs ih je oslobodio. Vidi: Schol. Apoll. Rh., *Arg.*, IV, 1090.

⁷⁸⁵ Jedan od daktila, čudesnih demona-majstora metalurgije. Služili su Reju ili Kibelu. Ovi patuljci živeli su po šumama na Kritu ili u Frigiji. Nije poznato koliko je bilo daktila. Neki kažu da su tri frigijska daktila – Kelmis (Topilac), Damnamenej (Kovač) i Akmon (Nakovanj) – bili u službi boginje Adrasteje. Ovi daktili pronašli su gvožđe i veštinu topljenja ovog metala, a od njega su izrađivali najrazličitije predmete za svakodnevnu upotrebu. Daktili su najpre živeli na frigijskoj Idi, ali su kasnije, pod Migdonovim vođstvom, prešli u Evropu i na ostrvo Krit. Vidi: Strab., X, 3, 21; Paus. V, 7, 6. Kasnije su daktili pod uticajem religioznog sinkretizma povezani sa kabirima, kuretima i telhinima, pa čak i sa rimskim božanstvima Faunom i Pikom. Osim metalurških veština, posebno su negovali muziku. Na ostrvu Samotraki naučili su Orfeja sviranju, a poučavali su muzici i Parisa na trojanskoj Idi. Smatraju se i pronalazačima muzičkog ritma (stopa – daktil). U Holovom izdanju Klaudijana iz 1969, stoji *Pyragmon*, dok u latinskom tekstu koji je priredio i komentarisao Gesner stoji *Pyracmon*. Naime, Gesner Piragmona ubraja u kikalpe i to ime nalazi kod Vergilija. Vidi: Verg., *Aen.*, 8, 425.

⁷⁸⁶ Sterop je jedan od kiklopa.

⁷⁸⁷ Najveća pokrivena dvorana u rimskoj kući, u koju se ulazilo odmah iz predvorja (vestibulum), i koju treba razlikovati od unutrašnjeg dvorišta (cavedium).

bogova svih i stvori sliku onu gde majka Natura⁷⁸⁸ staru
 sređuje zbrku, potomke razdvaja, smešta po redu 250
 zadana mesta stvari: ono što laku težinu ima u vis se diglo;
 dok teže ka sredini pada. Vazduh je svetliji postao,
 vatra se nebu diže, ovde mora potekoše, a tamo stoji kopno
 u njima. Mnoge je boje utrošila za sliku sveta, zlaćanim koncem
 zvezde krasi, tokove morske purpustom veze, obale podiže 255
 kamenjem dragim, narasle talase nebeskom niti, ona je
 smislila vešto. Svako bi pomislio, da vidi kako alge o stenje
 se taru, da čuje kako potmulu rumor šumećih talasa žedni pesak plavi.
 Još dodaje ona i pet oblasti važnih: srednju gde vrućina teška vlada
 crvenom bojom krasi, kraj pustinje sušne tkala je koncem 260
 žutim jer beše žedno od neprestanog sunca.
 Sa obe strane dva kraja živa dodaje ona, ta blagorodna
 zemlja ljudima za stanovanje treba. Onda na kraju granica
 postavlja dve zemlje ledne i tako slika tkanjem svojim
 grdnu večitu zimu i neprestalnu hladnoću. 265
 Dalje je utkala grozni joj presto ujaka Dita i njoj sudbinske
 senovite Mane. Znamenje ovo daje joj znak, jer budućnost
 kazuje njoj i obrazi tada postadoše mokri od nenadanih suza.
 I upravo započe ona na ivicama čudesnog tkanja
 slikati bistre vode Okeana⁷⁸⁹, al' tad, u času tom, šarka škljocnu, 270
 a vrata zvecnu, kad eto ti boginje sestrice stigle, rabotu

⁷⁸⁸ Priroda, zaustavlja kaos uspostavlajući red. Natura je personifikacija prirode i prirodnih zakona. Klaudijan je često spominje kao stvoriteljicu sveta iz haosa.

⁷⁸⁹ Mirna i duboka mitološka reka, personifikacija pravode, obuhvatala je ceo svet, kružeći oko njega. Okean je početak svih stvari, roditelj bogova i ljudi. Vidi: *Il.*, XIV, 202. i dalje. Okean je prazvor svih zemaljskih voda. Podzemna reka Stiga je rukavac u koji otiče deseti deo Okeanovih voda, a ostalih devet delova teku oko Zemlje i mora. Vidi: *Il.*, XIV, 200. i dalje. Okeanova palata nalazi se na dalekom zapadu, gde njegove vode graniči večita noć. Tamo se nalaze Persefonini gajevi, Hadov dvor i Elisij, boravište blaženih. Vidi: *Hes., Th.*, 727. i dalje. Vode Okeana zapljuskuju daleka mitska ostrva i zemlje (Eja, Oigigija, Eritija), gde borave Hesperide, Gorgone, Atlant, Hiperborejci, Etiopljani, Pigmeji i Kimerci. Vidi: *Od.*, XI, 1. i dalje. Okean je najstariji Uranov i Gejin sin, brat i suprug Tetije, ženskog praprinčipa vode. Sjedinjen sa sestrom on postaje Eurinomin i Persin otac. Pominje se tri hiljade njegovih kćeri – Okeanida i isti broj sinova, personifikacija reka, izvora i kladenaca. Vidi: *Hes., Th.*, 337. i dalje.

deva skloni, tkanje ne vide kraja. Belo kao sneg lice njeno
obli rumenilo sjajno i blistaju iskre čednoga stida prozračnim
obrazima toplim. Tako lepo ne sjaji ni slonovača,
koju lidijska⁷⁹⁰ moma sidonskim⁷⁹¹ purpurom boji. 275

Sunce je već odavno zašlo. Maglovita noć
dvokolicom nosi smrtnicima sipljiv odmor i san.
I Pluton već smiren, bratovom opomenom, putuje, gazi,
ka otvoru sjajnom. Strašna mu Alekta upregnu
u dvokolicu dva divlja para pastuva, što žive mirno, 280
pasu uz Kokit sami i lutaju mračnim poljima Ereba.

Ti mrki konji piju močvarnu vodu Lete⁷⁹² spore
i jezikom snenim penušaju zaborav bolni.
Jedan je Orfnej⁷⁹³ divlji i brz, drugi je Htonij od strele brži,
treći Niktej uzvišen stoji, ponos i slava stigijskih štala, 285
i Alastor četvrti miljenik Ditov njegovim znakom žigosan.
Pred kapijom svezani stoje, mahnito grizući uzde. Njišti
besmrtna sila željna sutrašnjeg plena, koji će radost im dati.

⁷⁹⁰ Lidija, zemlja u Maloj Aziji, poznata po raskoši i bogatstvu.

⁷⁹¹ Sidon, grad u Fenikiji, gde se proizvodila posebna purpurna boja od školjke mureks (murex).

⁷⁹² Jedna od reka u Podzemlju, čijim vodama se napajaju duše mrtvih da bi zaboravile svoj zemaljski život. Vidi: Aristoph., *Ranae*, 185. Ona je personifikacija zaborava i kći Eride (Nesloge). Vidi: Hes., *Th.*, 227; *Il.*, XIV, 276; Plat., *Rep.*, X, 621; Verg., *Aen.*, VI, 705-751.

⁷⁹³ Pesnik nabraja četiri konja upregnuta u Plutonovu dvokolicu. Prvi je Orfnej (Orphnaeus, OrfneÚj, tamni, mračni), drugi Htonij (Cthonius, cqŃnioj, onaj iz zemlje, zemljani), treći Niktej (Nycteus, nÚktioj, noćni), i četvrti Alastor (Alastor, jlfstor, osvjetnik).

PREDGOVOR DRUGE KNJIGE

Kada se odmarao Orfej⁷⁹⁴ svoje uspavavši pesme,
Sasvim zapusti on zanemaren sopstveni poj.
Nimfe⁷⁹⁵ su žalile što radost njihova oduzeta beše,
a tužne reke oplakivaše nestanak melodija zvučnih.
Međ' zveri opet nasilje se vrati, junica riče, plaši se lava, 5
bezuspešno u pomoć zove kitaru nemu.
I vrljetne planine hladne oplakivaše ćutanje ovo teško
kao i šume guste što često pratiše njegovu Bistonku liru⁷⁹⁶.
Kada je Alkid⁷⁹⁷, poslat iz Arga Inahovog⁷⁹⁸, stigao
nogom mirotvornom do tračkih ravnica, 10
tada užasne staje krvavog kralja⁷⁹⁹ preobrazi sam

⁷⁹⁴ Sin tračkog kralja Eagra, najčuveniji mitski pevač, svirač i pesnik. Vidi: Pind., fr, 139; Plat., *Symp.*, 179 d. Starije predanje ne pominje ime Orfejeve majke, kasnije se govorilo da ga je rodila jedna od muza (Kaliopa, Klio, Polihimnija) ili Tamirijeva kći Menipa. Vidi: Apoll. Rh., *Arg.*, I, 23; Apd., *Bibl.*, I, 3, 2. Prve pouke u pevanju i sviranju Orfej je dobio od Apolona ili Kaliope, a kao njegovi učitelji pominju se i idejski daktili ili slavni pevač Lin. Apolon mu je podario liru sa sedam žica, a Orfej je ovom instrumentu dodao još dve žice, da bi ih bilo onoliko koliko i muza. Vidi: Hyg., *Astr.Poet.*, II, 6. i dalje. Orfej je najveći deo života proveo u Trakiji, kao kralj Bistonaca, Odriza ili Makedonaca. Smatrali su ga pronalazačem azbuke, zemljoradnje i drugih korisnih stvari, a neki kažu da je izvesno vreme boravio u Egiptu i da je odatle preneo Dionisove misterije i nauku o životu duša posle smrti. Vidi: Apoll. Rh., *Arg.*, I, 28. i dalje; Diod. Sic., I, 69, 92, 96; IV, 25. Sva snaga i moć Orfejeve muzike pokazala se kad je sišao u Podzemlje da izvede na svetlost dana voljenu Euridiku. Umilostivio je kralja Podzemlja, koji mu je vratio ženu ali pod uslovom da se ne osvrće do izlaska na svetlost. Mučen sumnjom ili čežnjom, Orfej se ipak okrenuo i tog trena Euridika je nestala zauvek. Vidi: Verg., *Georg.*, IV, 453. i dalje; Ov., *Met.*, X, 8. i dalje.

⁷⁹⁵ Večno lepe i mlade Zevsove kćerke, koje žive u prirodi, po šumama, planinama, pećinama, poljanama i kraj voda. Vidi: *Il.*, VI, 420; *Od.*, VI, 105. Prema mestu na kojem borave nimfama su dati različiti nazivi: najade, koje borave na obalama reka, pored izvora, jezera; oreade, koje borave po planinama i na vrhovima brda; drijade i melijade, koje žive po šumama. Drijade su vezane prvenstveno za hrastove šume, a njima su bliske hamadrijade, koje su smatrane dušama pojedinog drveća. Pominju se i alseide, nimfe gajeva. Vidi: *Hom. H. Ven.*, 97. i dalje.

⁷⁹⁶ Bionska lira ili Tračka lira. Bistonci su narod koji je živeo u Trakiji. Pravili su jednu posebnu vrstu lire od kornjačinog oklopa.

⁷⁹⁷ Alkid, drugi naziv za Herakla.

⁷⁹⁸ Bog istoimene reke u Argolidi, Okeanov i Tetijin sin, prvi kralj Arga na Peloponezu u Grčkoj. Sa Inahom počinje mitska istorija Argolide; pričalo se da je sve što je bilo pre njega zaboravljeno i da je tek njegov sin Foronej bio prvi čovek koji je rođen u ovoj oblasti. Vidi: Aeschyl., *Prom.*, 636; Paus., II, 15, 4.

⁷⁹⁹ Diomed, kralj tračkih Bistonaca, Arejev i Kirenin sin. Vidi: Apd., *Bibl.*, II, 5, 8. Posedovao je besne kobile, koje je vezivao gvozdanim lancima za bronzane jaslje. Ove kobile hranile su se ljudskim mesom i Diomed je bacao pred njih sve koji bi došli u njegovu zemlju. Mikenski kralj Euristej naložio je Heraklu da

i kobile Diomedove⁸⁰⁰ stane hraniti travom.
 Postade pesnik očaran sudbinom zemlje svoje, i vrati
 onda milozvučnim strunama odviknutu im liru.
 Sad lenje žice trzalom lakim po taktu dira, 15
 izvodi svečanim palcem veselu pesmu svoju.
 Čim su ga čuli, već umireni vetrovi i vode utihnuše,
 Hebro nepomičan stoji, lenj od leda stegnut ,
 Rodopi pružaju stenje njegove pesme žedni,
 strmena Osa stresa sa sebe smetove bele. 20
 Padine golog Hema ostavlja vrletni jablan,
 uz njega bor ide i hrast pratnju mu pravi.
 Iako prezir'o je nekad kirhejske veštine boga
 čak i lovori⁸⁰¹ dolazi sam, mami ga Orfejev glas.
 Umiljati mološki⁸⁰² psi dvore spokojnog zeca, 25
 i blizu gladnoga vuka sad jagnje može stati.
 Sad se divokoze složne sa šarenim tigrom družu,
 i jeleni se ne plaše više masilske⁸⁰³ grive lava .
 Pevao on je o žaokama strašnog maćehinog besa,⁸⁰⁴
 o gonjenju čudovišta rukom Herkula⁸⁰⁵ hrabrog, 30

mu iz Trakije dovede Diomedove kobile. Vidi: Eur., *Herc.*, 380; *Alk.*, 490. i dalje. Herakle je otplovio u Trakiju sa odabranom družinom i, pošto je savladao Diomedove konjušare, doveo je kobile do mora. Ovdje su ga napali Bistonci. Dok se obračunavao sa neprijateljima, Abder je čuvao besne kobile ali nekom nepažnjom kobile su ga dograbile i rastrgle. Herakle je uspeo da savlada neprijatelja i ubije Diomeda. Videvši šta se desilo sa Abderom, ojađen heroj bacio je Diomedovo telo proždrljivim kobilama, a potom je sahranio svog mladog prijatelja i na mestu njegove pogibije sagradio grad Abderu. Vidi: Strab., VII, fr. 47.

⁸⁰⁰ Diomedove kobile Herakle je odveo Euristeju, koji ih je posvetio Heri i pustio da slobodno pasu po planini. Ovo je bilo osmo junačko delo koje je Herakle izvršio po Euristejevom nalogu. Neki kažu da su zveri rastrgle Diomedove kobile, a drugi da su one nastavile da se ždrebe i da je njihovih potomaka bilo još u vreme Aleksandra Velikog. Vidi: Hyg., *Fab.*, 30, 250.

⁸⁰¹ Apolon je voleo Dafnu, ali ona mu nije uzvratila ljubav. Kada je videla da mu ne može izbeći, zamolila je bogove da joj pomognu i oni su je pretvorili u lovor. Apolon je zagrlio stablo i odlučio da od tada nosi venac od lovorovog lišća. Dakle, kad pesnik kaže da lovor prezire umeće kirkog boga. tj. Apolona, aludira na ovu priču.

⁸⁰² Molossi, *Moloss* – Molosi ili Mološani, pleme u Epiru. Dobili su ime po Molosu, njihovom kralju. Otuda i drugi naziv za istočni deo Epira (Mollosia); imamo i pojam *parasitus Mollosius*.

⁸⁰³ Masili, narod u severnoj Africi, u Libiji.

⁸⁰⁴ Heraklova maćeha je boginja Hera. Zevsovo neverstvo kod Here je izazvalo veliki bes, ljubomoru i osvetu prema njegovoj majci.

kako je kao dete pokazao svojoj preplašenoj majci,
 smejući se odvažno zveri⁸⁰⁶, udavljene zmijske te.
 „Tebe nije uplašio ni bik što svojom rikom diktejske
 gradove⁸⁰⁷ potresa, ni srdžba stigijskog psa,
 ni lav što (će) ubrzo postati sazvežđe na nebu, 35
 ni divlji vepar, slava erimantskih brda.
 Odrešio si Amazonkin pojas i lukom navalio na Stimfaliske
 ptice, sa zapada dotero si goveda
 i mnogobrojne udove gospodara sa tri tela savladao si.
 I toliko puta od dušmana vraćaš se sam, ti jedini pobednik. 40
 Neuspešni padovi Anteja⁸⁰⁸ behu, ni rast Hidrinih⁸⁰⁹ glava novih,
 ni košutu krilati skokovi izbacili nisu.
 Nestao je Kakov⁸¹⁰ plamen, a Nil teče crven od Buziridove⁸¹¹ krvi,

⁸⁰⁵ U narednim stihovima nabrajaju se Heraklova dela. Prema mitu, Herakle (Herkul) je izveo dvanaest velikih dela i veliki niz drugih poduhvata. U dvanaest velikih dela ubrajaju se: 1. Savladavanje nemejskog lava; 2. Ubijanje lernejske hidre; 3. Hvatanje kerinejske košute; 4. Hvatanje erimanskog vepra; 5. Čišćenje Augijeve štale; 6. Ubijanje stimfalskih ptica; 7. Hvatanje Diomedovih kobila; 8. Hvatanje kritskog bika; 9. Krađa Hipolitinog pojasa; 10. Krađa Gerionove stoke; 11. Krađa zlatne jabuke iz vrta Hesperida i 12. Dovlačenje troglavog Kerbera iz Podzemlja. Od manjih dela poznata su: 1. Ubistvo Kaka, kradljivca stoke; 2. Pobjeda diva Anteja; 3. Ubistvo egipatskog kralja Busirida; 4. Put sa Argonautima u Kolhidu po zlatno runo; 5. Pobjeda nad Laomedontom, kraljem Troje, u prvom trojanskom ratu; 6. Pobjeda rečnog boga Aheloja; 7. Borba sa Kentaurima i mnoga druga.

⁸⁰⁶ Još kao dete u kolecvi, Herakle je zadavio golim rukama dve zmijske koje je Hera poslala da ga usmrte.

⁸⁰⁷ Dikta je pećina na Kritu u kojoj se rodio Zevs. Diktejske ovde znači kritske i reč je o hvatanju kritskog bika.

⁸⁰⁸ Antej, div, crpio je snagu iz zemlje, a Herakle ga je pobedio tako što ga je odvojio od zemlje, digao u vazduh i udavio.

⁸⁰⁹ Vodena zmijska, bajkovito čudovište iz jezera Lerne. Mnogoglava ali, kako bi joj se koja glava odsekla, na njenom su mestu izrastale druge. Herakle ju je ubio uz pomoć vatre.

⁸¹⁰ Troglavi pastir, sin Vulkanov. Ličnost iz rimske mitologije za koju se vezuje najpoznatija priča o Heraklovim podvizima na italском tlu. Bio je strah i trepet aventinske šume, bljujući vatru iz svojih triju usta. Ljudske lobanje visile su svuda po njegovoj pećini, a tlo pećine se svetlucalo od beline kostiju njegovih žrtava. Dok je Herakle spavao, Kak mu je ukrao dva najbolja bika i četiri junice iz Gerionovog stada i odvuкао ih je za repove u svoju pećinu. Herakle mu se surovo osvetio zbog ove krađe. Vidi: *Ov.*, *Fast.*, I, 545; *Verg.*, *Aen.*, VIII, 207-208. Poznata je i priča o Kaku koja ne sadrži fantastične i bajkovite elemente. Naime, postojao je pastir ili razbojnik koji, posle krađe goveda, poziva svoje drugove da mu pomognu u borbi sa Herkulom. Pošto je savladao svog protivnika Herkul je podigao žrtvenik Jupiteru. Vidi: *Liv.*, I, 7, 9.

⁸¹¹ Kralj Egipta, poznat po svojoj surovosti, posebno po tome što je sve strance, koji bi došli u Egipat, žrtvovao Zevsu. Pričalo se da je Egiptom devet godina vladala suša i da se, zbog gladi koja je nastala, Buzirid obratio za savet kiparskom proroku Trasiju ili Frasijsu. Prorok je rekao kralju da će suša prestati ako svake godine prinese na žrtvu jednog stranca. Buzirid je odmah ubio Trasija i u istom trenutku kiša je počela obilno da pada. Od tog vremena kralj je sve strance prinosisio na žrtvu. Na putu za zemlju Hesperida, Herakle je morao da prođe kroz Egipat, Buzirid ga je uhvatio, vezao, okitio cvećem i priveo žrtveniku.

padine Foloje⁸¹² još su vlažne od stradalih sinova oblaka⁸¹³.
Tebi se libijski zalivi dive, tebe se najveća Tetija⁸¹⁴ boji, 45
dok si nosio teret nebeskog svoda na plećima svojim.
Na Herkulovom vratu⁸¹⁵ nebo je bilo sigurno i čvrsto
i Feb i zvezde slaviše tvoja pleća sjajna.“
Ovako pevaše trački prorok. Ali ti si drugi Tirinćanin,
meni, Florentine⁸¹⁶. Ti pokrećeš moje strune, 50
potresaš pećine Muza davno potonule u san,
i njihovu grupu nežnu vodiš u pesmu, ples i dan.

Herakle je smireno stupio na žrtvenik ali kad je ritual otpočeo, pokidao je okove i ubio, ne samo Buzirida, već i njegovog sina Ifidamanta, glasnika Halbesa i sve učesnike rituala. Vidi: Hdt., II, 45; Ov., *Ars.*, I, 649.

⁸¹² Foloja je brdo u Arkadiji, u Grčkoj.

⁸¹³ Deca oblaka su Kentauri. Kralj Iksion je poželeo boginju Heru, ali mu je Zevs poslao Nefalu (Oblak) umesto nje. Iz te veze rođeni su Kentauri, poluljudi polukonji, koji su živeli u Tesaliji, ali i u Arkadiji. Herakle ih je pobio kod brda Foloje. Neki naučnici misle da je Klaudijan ovde namerno spomenuo to brdo jer je Stilihon 397. godine kod Foloje pobedio Alarika. Ipak, za tu tvrdnju nisam našla valjane istorijske dokaze.

⁸¹⁴ Jedna od titanki, kći Urana i Geje i supruga Okeana. Sa njim je izrodila sve reke i tri hiljade nimfi Okeanida.

⁸¹⁵ Nebeski svod je držao na svojim leđima Atlant. Mit kaže da je on stajao daleko na zapadu, na kraju sveta. Po njemu se danas zove planina Atlas na zapadu severne Afrike. Herakle ga je na kratko odmenio, da bi mu Atlant doneo jabuke od Hesperida. Vidi: Diod. Sic, *Bibl.*, IV, 17.

⁸¹⁶ Posle prikaza Orfejevog oduševljenja Herkulovim delima, Klaudijan se obraća svom prijatelju Florentinu i kaže mu da je on podstakao njega na pevanje posle duge ćutnje, na isti način kako je Herkul, koji je bio iz grada Tirinta na Peloponezu, podstakao na pevanje Orfeja. Upoređuje Florentina sa Herkulom i, nimalo skromno, sebe sa Orfejem.

DRUGA KNJIGA

Još svetli dan dotak'o nije talase Jonskog mora
zracima prvim, na vodi svetlost, treperi, plovi,
lutaju iskre, igraju, plavetnim nebom sada.
Tad Prozerpina odvažna srca vernu zaboravlja majku,
zbog varke Dionine⁸¹⁷ kćeri, livade rosne traži. 5
(Parke su tako htele). Triput su vrata zvecnula
glasno, škljocnuše šarke upozorenja, triput je Etna
sudbine svesna stenjala tužno tutnjavom strašnom.
Al' nijedan ona nagoveštaj ne spozna, do znamenja
nikakvog ona ne drži. Pratile njene sada su bile sestrice drage. 10
Prva, zbog prevare ružne, gonjena zavetom oca,
Venera srećna ide, u srcu smišlja otmicu skoru.
Sad će promeniti surovi Haos, omekšaće ona sad Ditu
dušu mračnu i njegove sluge Mane vodiće kraljica mlada.
Kosa lepojke prve u mnogo lokni stoji, uvojke joj sad 15
duge idalijska⁸¹⁸ skuplja igla, a krasna kopča muževo delo,
dragulja puna purpurnu haljinu drži.
Iza nje stupa kraljica bela likejskog⁸¹⁹ Parazija,
a potom ona što kopljem štiti zidine Pandiona⁸²⁰,
device obe su one, prva surova u bitkama tužnim, 20

⁸¹⁷ Diona, Titanka, Uranova i Gejina ili Eterova i Gejina kći. Vidi: Apd., *Bibl.*, I, 1, 2. Higin, u predgovoru *Fabula*, navodi da je Diona smatrana i Okeanidom, kćerkom Okeana i Tetije. Pričalo se da je Zevs bio njome oženjen pre nego što je sklopio brak sa Herom i da je iz ove veze rođena Afrodita. U vreme trojanskog rata, Diona je dočekala na Olimpu ranjenu Afroditu, tešila je i zacelila joj ruku. Vidi: *Il.*, V, 370. i dalje.; Ov., *Met.*, VI, 176. Ovde ime označava samu Veneru.

⁸¹⁸ Idalij je grad na Kipru; idalijski znači kiparski. Kipar se smatrao ostrvom posebno dragim boginji Afroditi, jer se kraj njega rodila iz morske pene.

⁸¹⁹ Likej, najviša planina u kraju Paraziji u Arkadiji. Na toj planini se nalazio veliki Zevsov oltar. Parazija je pokrajina i narod u zapadnoj Arkadiji, u Grčkoj. Bela kraljica Parazija je Artemida, koja je naročito volela da lovi ovim krajevima.

⁸²⁰ Atinski kralj, sin Erihtonija i najade Praksiteje. Bio je oženjen svojom tetkom Zeuksipom, koja mu je rodila dva sina, Erehteja i Buta, kao i dve kćerke – Proknu i Filomelu. Vidi: Apd., *Bibl.*, III, 14, 8.; Odatle pridev *Pandionius*, atinski. Pandionova tvrđava je grad Atina. Boginja koja ga štiti je Atena.

druga nesreća zverinju raznom. Tritonija nosi na šlemu
 sjajnom reljefnu sliku Tifona strašnog, što gore je mrtav,
 a dole mrdati može, te umire delom i delom ostaje živ.
 Ima i dugačko koplje veštog kova što u oblak se diže,
 stablu slično, a nabori njenog ogrtača sjajnog 25
 kriju vratove siktave Gorgone⁸²¹ strašne.
 Ali Trivijin⁸²² pogled bio je nežan i mnogo likom
 na brata liči, obrazi njeni i njene oči misliš da Feba
 gledaš sada, jedino pol istinu veli, i razliku međ' njima deli.
 Sjajne joj ruke do pola gole, na blagom vetru lutaju 30
 rasute kose, spuštenu luk u besposlici tetivu
 drži, strele na leđima obešene vise.
 Gortinska⁸²³ halja široka se njiše, dvostrukim pojasom
 opasana do belih kolena pada. Na vetru ogrtač leprša,
 u tkanju Delos⁸²⁴ luta i plovi okružen zlatnim beskrajnim morem. 35
 Međ' njima stoji Cererin porod, slava majke,
 uskoro bol, korakom istim sad travu gazi,
 po stasu, glasu i lepoti, rek'o bi jednaka njima je ona.
 Da štit nosi Palada to je, da strele ima Feba⁸²⁵ je ista.
 Skupljenu haljinu drži, broš od jaspisa⁸²⁶ finog. 40
 Nikad pre toga umetnost lepšu temu u tkanju

⁸²¹ Biće nakazne glave i zastrašujućeg izgleda, koja stanuje u Hadovim dvorima. Vidi: *Il.*, V, 742; VIII, 349; XI, 36; *Od.*, XI, 635. Hesiod govori o tri Gorgone: Steni, Eurijali i Meduzi, kćerima Forkisa i Kete. Živele su na krajnjem zapadu, u vrtu bogova. Vidi: Hes., *Th.*, 274. i dalje. Iako su dve starije sestre bile besmrtnne, a najmlađa, Meduza, smrtna, ipak se samo ona u predanju naziva Gorgona. Pričalo se da je Gorgonu kao i gigante, rodila Geja u Flegri da bi se borila protiv bogova. Vidi: Eur., *Ion.*, 988. i dalje. Iz veze sa Posejdom, Meduza je rodila krilatog konja Pegaza i čoveka sa zlatnim mačem, Hrisaora. Meduzu je ubio Persej po nalogu Polidekta, tiranina sa Serifa, i to uz Atininu i Hermesovu pomoć. Vidi: *Ov.*, *Met.*, IV, 791. i dalje.

⁸²² Trivija je drugo ime za Artemidu. Od kardinalnog broja *tres* i imenice *via* nastala je složenica *trivium*, mesto gde se tri puta ukrštaju, raskršće ili kakvo javno mesto, trg ili ulica; odatle je izveden pridev *trivius*, što je na raskršću, a naročito se koristi kao pridev za bogove koji su imali svoje oltare ili kapele na raskršću.

⁸²³ Gortina, grad na Kritu, slavan po tkanju i predivu koje se izvozilo.

⁸²⁴ Na haljini je bila istkana slika ostrva Dela, pa se činilo da ostrvo pluta morem dok se haljina pomicala pri hodu.

⁸²⁵ Pesnik misli na Artemidu, Apolonovu sestru.

⁸²⁶ Jaspis, vrsta poludragog kamena čija boja varira u zavisnosti od geografskog porekla.

stvorila nije, niti je tkanje imalo skladnije niti,
niti je ikada ukrašeno toliko živopisno bilo.
Ona je utkala Sunce kako se iz semena Hiperiona⁸²⁷
stvara, takođe i rađanje Meseca tu je, oba što 45
predvode dan i noć; Tetija grudi k'o kolevku
im pruža, u naručju teši plačljivu decu, i ružičasta
svetlost potomstva obasjava njeno plavetno krilo.
U desnoj ruci mlađanog Titana⁸²⁸ nosi,
još nejak beše, nedorast'o kruni i zracima koji još 50
izrasli nisu. Naslikan on je, nežniji mnogo u toj krhkoj
nezreloj dobi gde, plačući, slabi oganj iz usta bljuje.
Sa leve strane sestrice siše iz sjajne dojke Tetije moćne
levanicu belu, a čelu joj ukras maleni rog.
U raskoši takvoj raste ona koju svuda 55
Najade prate, njihovu družbu okuplja ta sa obe strane.
Izvore svetkuju one Krinisa⁸²⁹, svete reke, međ' njima i nimfe
Pantagije⁸³⁰, stenovite brzake što valja, i Gele⁸³¹
što ime po gradu dobi, i one drage što u močvarnom plićaku
Kamerine⁸³² sedi i Aretuza⁸³³ tu je koju Alfej⁸³⁴ zbog ljubavi 60

⁸²⁷ Najpre epitet i ime boga Sunca, Helija, kasnije jedan od titana, sin Urana i Geje. Njegova sestra, titanka Teja, rodila mu je troje dece – Helija, Seleni i Eoju. Vidi: *Il.*, VIII, 480; *Od.*, I, 24; XII, 133, 263, 346, 374; *Hes., Th.*, 134, 371. i dalje.

⁸²⁸ Pesnik misli na Hiperiona.

⁸²⁹ Pesnik ovde nabroja sve najvažnije reke na Siciliji. Crinissus – reka Krinis. Pod istim imenom nazivaju se i reke Cluverio i Cellario. Kod različitih pisaca ona se naziva *Crimesus*, *Crimissus*, *Crimisus* i *Crinissus*. Postoji čak i više zabeleženih varijacija. Kod Vergilija je *Crinissus*. Vidi: *Verg., Aen.*, 5, 38. Crinissus možemo povezati sa reči *crinis*, vlas, kosa, dlaka, nit; dakle, bilo je mnogo izvora (reka, rečica) koliko i vlasi kose na glavi.

⁸³⁰ Mala reka na istočnoj obali Sicilije.

⁸³¹ Reka na južnoj obali Sicilije, pored istoimenog grada Gele.

⁸³² Reka na južnoj obali Sicilije pored istoimenog grada Kamerina, sirakuskog naselja. Danas je to grad Camerina.

⁸³³ Naziv većeg broja izvora u Grčkoj i na Siciliji, odnosno ime nimfa ovih izvora. Najpoznatija je nimfa Aretuza, pratilja boginje Artemide, u koju je bio zaljubljen bog reke Alfej. U liku lovca on je proganjao lepu nimfu, sve dok se ona kraj Sicilije, na ostrvu Ortigiji, nije pretvorila u izvor. Alfej je, u vidu reke, prošao kroz more, stigao do Ortigije, i svoje vode pomešao sa vodama njenog izvora. Vidi: *Paus.*, V, 7, 2; *Ov., Met.*, V, 573. i dalje. Aretuzin lik često je prikazivan na novcu Sirakuze.

⁸³⁴ Rečica na Peloponezu koja je na više mesta imala osobine reke ponornice. Mit kaže da je Alfej bio Okeanov i Tetijin sin, bog istoimene reke na Peloponezu. Vidi: *Hes., Th.*, 337. i dalje.

poplavi strasno (Čitavu družinu ovu Kijana⁸³⁵ predvodi verna).
 Idu one tako, k'o kakva četa Amazonki⁸³⁶ što radosno poskakuje,
 kliču kad štitove⁸³⁷ opake posle bitke spuste,
 vođene snažnom Hipolitom⁸³⁸ strašnom, pokorivši
 snežni Arkto⁸³⁹, il' plave pobeđivši Gete, il' sekirom 65
 Termodontskom kad lome led Tanaisa⁸⁴⁰ mrzlog;
 Ili kao što Nimfe meonijske Bakhovu⁸⁴¹ svečanost
 slave, Hermo⁸⁴² je njima hranitelj bio, vesele one trče
 škropljene očevim kapima zlatnim: a otac radostan tad u pećini
 rečnoj sedi, izliva krčag obilnih talasa pun. 70

Družinu svetu s travnatog vrha ugleda
 rodilja cveća, tad Zefira što sedi u strmoj dolini
 boginja pozva rečima ovim: „Najdraži proleća oče,
 ti što nemirnim povetarcem nad poljima mojim vladaš,
 ti što pirkanjem stalnim letinu moju rosiš. 75
 Virni na ovu grupicu nimfi i uzvišene potomke Diva,
 što svojom igrom časte sad polja naša lepa.
 Pomozi, molim te, sada! Poželi da rastinje ovo

⁸³⁵ Izvor kod Sirakuze; Predanje kaže da je Kijana bila najlepša sicilijska nimfa, supruga rečnog boga Anapa i Persefonina drugarica. O tome kako je Kijana stradala piše i sam Klaudijan. Ovaj mitološki događaj pesnik je najverovatnije preuzeo od Ovidija. Vidi: *Ov., Met.*, V, 409.

⁸³⁶ U oblasti reke Termodonta, u Kapadokiji, na severnoj obali Male Azije, nalazila se mitska država Amazonki, žena ratnika. Verovalo se da one vode poreklo od boga Areja i nimfe Harmonije. Njihovom državom upravljala je kraljica, a glavni grad nazivao se Temiskira. Vidi: *Hdt.*, IX, 27; *Paus.*, I, 2, 1. Oblik *Amazonicus* ili *Amazonius* – amazonski je pridev samo pesnički i poklasični; postoji i oblik *Amazonis*, koji se javlja kod Klaudijana.

⁸³⁷ Amazonke su bile naoružane kopljem, lukom, sekirom i polumesečastim štitom. Nisu se zadovoljavale samo odbranom svoje zemlje već su preduzimale i velike osvajačke pohode, sve do Trakije, Sirije i Grčke. Na ovim pohodima osnivale su mnoge gradove na maloazijskoj obali: Mirina, Kima, Grinion, Smirna i Efes. Vidi: *Strab.*, XII, 8, 5. i dalje.

⁸³⁸ Arejeva i Otrerina kći, kraljica Amazonki. Posedovala je nadaleko čuven pojas koji je obezbeđivao vladarsko mesto. Njen pojas uspeo je da otme Herakle, što je bilo njegovo deveto veliko delo. Vidi: *Apd., Bibl.*, II, 5, 9; *Apoll., Arg.*, II, 996. i dalje; *Plut., Thes.*, 26. i dalje.

⁸³⁹ Pesnik misli na severne zemlje.

⁸⁴⁰ Kod Herodota reka na međi Evrope i Azije u Skitiji, koja se uliva u jezero Meotis. Danas je to reka Don koju su u njenom gornjem toku često zamenjivali sa Volgom smatrajući da izvire iz jednog jezera. Kod Arijana i Plutarha mislilo se da je to reka Iaxartes, današnji Sir, jer su i na jednoj i drugoj reci, na Donu i Jaksartu, bili su nastanjeni Alani, koji su vodu nazivali *tan*, *dan*, *don*. U srednjem veku je na reci Donu, iznad današnjeg Azovskog mora, postojao grad pod imenom Tena, poznato trgovačko mesto Đenovljana.

⁸⁴¹ Drugi naziv za Dionisa.

⁸⁴² Reka u Lidiji.

obaspu plodovi zreli, da zavidi plodna Hibla⁸⁴³
i prizna poraz nasada njenog. 80
Šta god Panheja⁸⁴⁴ izdiše iz šuma tamjana svetih,
šta god miris daleki tok Hidaspa⁸⁴⁵ mami,
šta god dugovečna ptica⁸⁴⁶ s obala sabejskih⁸⁴⁷ skuplja
tražeći novo rođenje iz željenog zgarišta svog,
rasprši u vene moje, duvanjem jakim okrepi mi polja 85
da budem dostojna izbora božanskog prsta,
da boginje žele kititi sebe vencima našim.“

Božanstvo reče. Tad on perje strese od svežeg nektara
vlažno i nakvasi zemlju tom rosom što plodni život daje.
Gde god je leteo takav, prolećna rumen ga prati, i cela 90
zemlja u bilje buja i nebo bez oblačka vedro otvorilo se.
Natapa ruže crvenom bojom, borovnice⁸⁴⁸
se crnom sjaje, a ljubice slika rđom slatkom.
Koji to partski pojas kraljevske nabore veže
ukrašen draguljima takvim? Koja vuna je tako 95
bojena bogatom penom asirskog kotla⁸⁴⁹?

⁸⁴³ Gora na Siciliji, puna cveća i pčela. Otuda pesnički oblik Hybleus, hiblejski. Postojala je i mala varoš na gori Hibli.

⁸⁴⁴ Mitsko ostrvo na istočnoj obali Arabije ili daleko ostrvo u Indijskom okeanu. Utopijska zemlja sreće. U upoređi grčki pridev *πεγερhstoj* – za sve koristan, dobar, valjan, blažen.

⁸⁴⁵ Grčki naziv za pritoku reke Inda u Pendžabu; nalazi se u današnjem Pakistanu. Danas je to reka Behut (Behati) ili Dželam (Džalam).

⁸⁴⁶ Feniks, mitska ptica, čija je domovina Arabija, Asirija ili Indija. Zamišljena je slično orlu ili paunu, sa zlatnim i crvenim perjem. Feniks nema roditelje, već nastaje od Sunčevih zraka i ne živi od plodova zemlje, već od miomirisa u kojima, posle pet stotina godina, okončava svoj život. Pred smrt, kljunom i kandžama, feniks gradi gnezdo na vrhu palme i u njega polaže mirtu i cimet. U mirisnom gnezdu ptica umire i iz njenog praha nastaje mladi feniks, koji očeve ostatke oblepljuje izmirmom, odnosi do grada Heliopolja i sahranjuje u Helijeovom hramu. Vidi: Hdt., II, 73; Ov., *Met.*, XV, 392. i dalje. U starom Egiptu feniks se zvao benu (ardea gazzetta - jedna vrsta čaplje) i povezivao se sa dnevnim sunčevim ciklusom i sa godišnjim ciklusom poplava reke Nila. Feniks je ušao u grčke i rimske mitove iz Egipta, gde je zbog svojih osobina uživao veliki ugled. Hrišćani su ga, od Origena, držali svetom pticom i simbolom nesalomljive volje za preživljavanjem, uskrsnuća, pobeđe života nad smrću.

⁸⁴⁷ Saba, pokrajina u Arabiji, odakle je dolazio tamjan. Prema mitu, ptica Feniks je živela u Arabiji, tačnije u Sabi, otuda pridev *Sabaeus*.

⁸⁴⁸ Vrsta borovnice (*vaccinum myrtillus*).

⁸⁴⁹ Stari običaj farbanja tkanine potiče sa istoka. U kipuću vodu stavljaju se određeni pigmenti boja, koje se dobijaju iz biljaka, sušenjem i mlevenjem. Koristile su se i nesusene biljke kao što se u našem narodu koristi list oraha ili ljuške luka za postizanje tamnih, zemljanih boja. Bogata pena je znak da je platno

Ni Junonina ptica⁸⁵⁰ ne širi takva krila,
nit' duga takva od bezbrojnih boja krasi
zimu ranu, kad vlažna staza procveta i
rastavi oblake lukom.

100

Lepota mesta nadmašuje cveće. Dolina
raste ka malom brežuljku i blagim padinama
u brdo se diže. Iz žive stene bogati potoci
svoje travnate obale kvase,
šuma hladom grana umiruje sunčev žar
i usred leta pribavlja sebi hlad.

105

Tu jela⁸⁵¹ za plovidbu morem raste, za ratove drenovo⁸⁵² drvo,

primilo farbu i da je potrebno jedno izvesno vreme da se platno prokuva u toj vodi u koju je predhodno stavljena boja.

⁸⁵⁰ Junona, jedno od najvećih božanstava rimskog panteona, boginja Meseca i porođaja, zaštitnica braka i pokroviteljica udatih žena. Njen lik je nastao postepenim divinizovanjem brojnih genija žena, odnosno njihovim sažimanjem u jednu božansku ličnost. Junona je od davnina poštovana u Italiji. Njen kult uveo je u Rim sabinjanski kralj Tit Tacije, koji je u čast Junone Lucine, jednog od njenih najstarijih epiteta, podigao žrtvenik na Eskvilinu. Relativno rano uvedeni su u Rim i ostali italski Junonini kultovi: iz Veja (Iuno Regina), iz Lanuvija (Iuno Sospita) i iz Falerija (Iuno Curritis). Pod imenom Sospita, Junoni su bila podignuta dva hrama u Rimu: jedan na zelenoj pijaci (Forum holitorium), osvećen 197. godine pre n.e., i jedan na Palatinu, koji je, posle požara, obnovljen 91. godine pre n.e. Vidi: Prop., V, 8, 3; Ael., *Hist. An.*, XI, 16. Junonine svete životinje su guske, zmija, koza i paun. Žrtvovana joj je bela krava, čiji su rogovi često pozlaćivani. Vidi: Iuv., VI, 48; Liv., XXVII, 37. Kao kraljica (Iuno Regina), Junona je poistovećena sa grčkom boginjom Herom; ona je supruga Jupitera Kralja (Iuno Rex), prva među boginjama rimskog panteona. Vidi: Suet., *Vesp.*, 19.

⁸⁵¹ U sledećim stihovima pesnik navodi fitonime zimzelenog i listopadnog drveća. Kada pominje jelu, verovatno misli na belu jelu (*Abies alba*), koja se mogla naći na sredozemnom prostoru, tačnije primorju i na Balkanu. Rod jela *Abies* pokazao se najbolji za korišćenje kako u građevinarstvu, tako i u farmakologiji. Pored obične ili bele jele o kojoj govori Klaudijan najčešće vrste koje se koriste danas u Evropi su Kavkaska jela (*Abies normanniana*), Običan bor (*Pinus sylvestris*) i Pančićeva omorika (*Picea omorika*). Jela se pojavljuje kroz istoriju kao sveta biljka, simbol i predmet nekog božanstva. Kod Slovena ima naročitu ulogu. Vidi: Veselin Čajkanović, *Stara srpska religija i mitologija*, knjiga peta, SKZ, Beograd, 1994, 169-182. Jedan rimski mozaik s prostora današnjeg Tunisa prikazuje trijumfalni povratak grčkog boga Dionisa, koga neki savremeni naučnici smatraju božanstvom ponovnog rođenja, jer nosi grančicu zimzelenog stabla.

⁸⁵² Prema ritualu Fecijala, rimski sveštenik, koji je zadužen da neprijatelju objavi rat, polazi na granicu noseći malo koplje sa metalnim šiljkom ili koplje od drena sa otvrdlim vrškom, da bi tako opomenuo neprijatelja. Izbor drena boje krvi, kao i bacanje oružja na neprijateljsku teritoriju, očito je simbolizovao krvavu smrt koja će se srušiti na neprijatelja. Vidi: Liv., I, 32. Uporedi sledeće stihove iz epske pesme Marko Kraljević i *Musa Kesedžija*, Vuk Stefanović Karadžić, SNP, II, Prosveta, Beograd 1953, 389-398:

...
„Donesi mi suve drenovine
sa tavana od devet godina,
da ogledam može li što biti“.
Doneše mu suhu drenovinu.
Steže Marko u desnicu ruku,

prijatelj Jupitera hrast⁸⁵³ i čempres⁸⁵⁴ što humke krije.
Tu cer⁸⁵⁵ saćem preleven i lovori⁸⁵⁶ što budućnost sluti.
Ovde se šimšir⁸⁵⁷ talasa mašući krošnjom gustom,
ovde bršljani⁸⁵⁸ puze i loza⁸⁵⁹ brestove⁸⁶⁰ oblači.

110

pršte drvo nadvoje natroje,
al' iz njega voda ne udari:
„Bogme, care, jošte nije vreme!“
Tako stade jošte mjesec dana,
dok se Marko malo ponaćini;
kada vide da je za mejdana,
onda ište suhu drenovinu.
Donesoše drenovinu Marku;
kad je steže u desnicu ruku,
pršte, pusta, nadvoje natroje,
i dv'je kaplje vode iskoćiše.
Tada Marko caru progovara:
„Prilika je, care, od mejdana“.

...

⁸⁵³ Hrast je sveto stablo mnogih predanja, kome su date povlastice vrhovnog nebeskog božanstva. Najverovatnije zato što privlaći grom i simbolizuje uzvišenost: Zevsov hrast u Dodoni, hrast Jupitera Kapitolinskog u Rimu, Perunov kod Slovena. Heraklova toljaga je od hrastovine. Hrast pokazuje ćvrstu moć, dugovećnost, te i visinu i u duhovnom i u materijalnom smislu. Vidi: Veselin Čajkanović, *Stara srpska religija i mitologija*, 1994, 169-182.

⁸⁵⁴ Čempres ili Kiparis (*Cupressus sempervires*), visoki i dugovećni ćetinar primorskih oblasti, karakteristićne frulaste krošnje, brzo raste kao mlada biljka i živi preko hiljadu godina. Čempres je kod mnogih naroda sveto drvo. Zbog dugog veka i trajnog zelenila naziva se stablom života. Kod Grka i Rimljana u vezi je sa božanstvima podzemlja; stablo je podzemnih predela sveta, odatle ukrašava i groblja, kako i sam pesnik kaže.

⁸⁵⁵ U pojasiima eumediterana i submediterana uz istoćni Jadran, u znaćajnu vrstu primorskih hrastova spada cer (*Quercus ilex* ili *Quercus cerris*). To je vrsta listopadnog belogorićnog drveta. Pored cera dominantni hrastovi ovog podrućija su i *Qu. virgiliana*, *Qu. dalmatica*, *Qu. crispata*, *Qu. pubescens*, *Qu. conferta*, *Qu. delechampi*, *Qu. brutia*, *Qu. petraea* i *Qu. robur*.

⁸⁵⁶ Lovor (*Laurus nobilis*), kao i sve biljke što zimi ostaju zelene, simbolizuje besmrtnost. Lovorov grm posvećen je Apolonu a simbolizuje besmrtnost stećenu pobedom. Zato se njegovim lišćem ovenćavaju junaci, geniji i mudraci. Kao Apolonovo drvo, lovor znaći da je pobeda rezultat mudrosti spojene sa junaštvom. U Grćkoj su Pitija i vraćevi pre proricanja žvakali ili palili lovor koji je imao proroćka svojstva. Ko bi od proroćice dobio povoljan odgovor, vraćao bi se lovorom ovenćane glave. Rimljani su verovatno od Grka preuzeli simbol lovoru kao simbol slave, stećene bilo oružjem bilo duhom.

⁸⁵⁷ Šimšir (*buxus*), zimzeleno šiblje. U antici je bio posvećen Hadu, Kibeli i Afroditi. Bio je i ostao do danas pogrebni simbol, simbol besmrtnosti i slika životnog ciklusa. Osobine šimšira su tvrdoća i ćvrstoća. Zbog svoje tvrdoće u antici su od njega pravili bićeve, ćigre, frule, ćešljeve, a naroćito ploćice koje su prelivali slojem voska, pa se na takvim ćvrstim podlogama moglo pisati.

⁸⁵⁸ Bršljan (*hedera helix*) je jedan od uobićajenih Dionisovih ukrasa. Spada u zimzeleno šiblje. Dionis se služio bršljanom, kao i lozom, da bi žene koje nisu prihvale njegov kult, doveo u stanje mistićnog zanosa. O tome govori mit o Minijadama. Vidi: Ov., *Met.*, IV, 1. i dalje. Bršljan je bio posvećen i Atisu, u kojeg je bila zaljubljena Kibela. Prikazivao je većiti krug umiranja i raćanja, mit većnog povratka.

⁸⁵⁹ Uzgajanje loze kod Grka je relativno kasnog datuma ako ga uporedimo sa uzgajanjem žita. Zato ne može da pripada nekom starom božanstvu, kakva je npr. Demetra, već pre Dionisu, ćiji je kult, pridrućen spoznavanju tajni života posle smrti, zadobio sve veću vaćnost. Ta povećanost Dionisa sa misterijama smrti, koje su isto tako misterije ponovnog roćdenja i spoznaje, ućinila je lozu i pogrebnim simbolom ćija se uloga nastavlja u simbolici hrišćanstva.

A tamo, ne baš daleko, jezero jedno se širi
(Pergo ga zovu Sikani) opasan pojasom lisnatih
šuma, bleđi od obližnjih voda. Tamo prema dubini
pogled očiju pušta i prozirna voda daleko 115
vidike nepregledne vodi. Pod jezerom bistrim,
izdaje najdublje tajne providne svoje dubine.
[Ovde je grupa zašla, cvetnim poljima se veseli].

Njih Kiteranka na okup zove: „Haj'te
sestre, dok sunce ne posuši trag rosnog jutra, 120
dok moj Lucifer⁸⁶¹, svetlosti glasnik, kvasi ožutela polja,
jašući konjem vlagu što nosi“. Ovo je rekla i poče brati
znakove svoga bola⁸⁶². Tada pratilje njene
rašire se po šarenom polju. Pomislio bi da roj se širi
željan praha hiblejskih trava⁸⁶³, kad kraljica pčela 125
šalje voštane tabore svoje, vojska medonosna poleti,
napušta utrobu bukve šuplje i zuji po probranom bilju.
Livadama ponos se pljačka. Ova ljiljane upliće sa
ljubicama modrim, ovu majoran⁸⁶⁴ nežni krasí, ona zvezdana
sa vencem od ruža korača, a ova od kalina⁸⁶⁵ kao zora bela. 130
Hijacinte, tebe sa tužnim likom one beru,
takođe i Narcisa⁸⁶⁶, sada ste slavni prolećni pupoljci,

⁸⁶⁰ Brest (*ulmus campestris*), kod Kelta *elm* ili *ilm*. U antici, brest su nazivali drvetom Morfeja ili snova. Vidi: Ov., *Met.*, XI, 635 i dalje. Brest ima naročitu tvrdoću, koristi se u kolarstvu i stolarstvu, koristi se i za ishranu stoke, posebno ovaca. Brestova kora se koristi u narodnoj medicini za lečenje kožnih bolesti.

⁸⁶¹ Zvezda Danica, grčki Fosfor.

⁸⁶² Prema mitu, Venera je bila zaljubljena u prelepog Adonisa, ali ga je u lovu rastrgao vepar. Iz njegove krvi su iznikle, prema jednoj verziji, ljubičice, a prema drugoj, anemone. Venera ovde bere ljubičice.

⁸⁶³ Timijan, majčina dušica.

⁸⁶⁴ Mažuran, majoran, vranilova trava, mravinac. Majoran (*Origanum vulgare*) je rođak origana. Po broju narodnih imena ukazuje da je veoma poznata i stara lekovita i mirođijska biljka. Potiče iz Indije, odakle se širi po arapskim zemljama, Sredozemlju i kontinentu. Raste na suvim livadama i svetlim proplancima brdovitih krajeva. U antičko vreme majoran je dodavan vinima kao stimulans za podsticanje ljubavne želje i zato je posvećen boginji Afroditi. Spada u grupu afrodisijaka. Postojao je običaj u Grčkoj da se mladi parovi ovenčavaju vencima od ove trave. Zbog velike koncentracije eteričnih ulja, tanina i gorkih materija, koristi se u lečenju stomaćnih tegoba u vidu čaja. Majoran, takođe, daje hrani poseban ukus, pa se zato koristi i kao začín.

⁸⁶⁵ Svib, zimolez, grm sa belim cvetom.

a jednom ste izvrsni mladići bili. Ti si dete Amikle,
onog je Helikon⁸⁶⁷ rodio. Tebe je pogreška diska srušila,
ovog je ljubav izvora zaludela. Zbog tebe u licu 135
Deljanin⁸⁶⁸ tužan osta, a Kefis⁸⁶⁹ onog slomivši trsku žali.

Više od drugih u njenom srcu velika želja za branjem
gori, što jedina nada boginje plodne beše. Sad poljskim puni
cvećem košare lepe od vrbovog šiblja pletene.

Sad plete venac od cveća raznog, nevešta sebi glavu krasi, 140
a ne zna, jadna, sudbinsko znamenje braka to je.

Čak i sama vladarka⁸⁷⁰ truba i oružja ratnog
želela nije desnicom svojom hrabre
čete dizati sada, nit' čvrste kapije i zidine grada,
već se prepusti lakom zadatku. Tad spusti koplje 145
i uči nesvikla da kacigu vencem kiti.

Veseli se gvozdeni šlem, u senci mu borbeni sjaj,
miruje grom, a perjanice od cveća sad su povijene.
Ni ona što luta Partenijem⁸⁷¹ sa svojim psima oštrog njuha,
ne prezire društvo ovo, rado će uvezati svoje 150
raspuštene kose sa cvetnim vencem lepim.

Dok se okolo posvud provode devojaštvom takvim,
kad, evo, nenadan lom se čuje, toranj o toranj sad tuče,
tvrđave krive se klate i temelji se tresu.
Uzrok je skriven sada. Samo boginja Pafa⁸⁷² razume 155
zvuke grozne, jednako zastrašena kao i srećna što je.
Sad već gospodar duša mračnim krivudavim putem

⁸⁶⁶ Sin rečnog boga Kefisa i nimfe Liriopie. Posle Narkisovog rođenja, roditelji su pitali proroka Tiresiju da li je njihovom sinu dosuđeno da doživi starost. Prorok je odgovorio da će im sin dugo živeti, ali samo ako ne ugleda svoj lik. Vidi: *Ov., Met.*, III, 339. i dalje.

⁸⁶⁷ Planina u Beotiji, u Grčkoj.

⁸⁶⁸ Pesnik misli na Apolona jer je rođen na ostrvu Delu.

⁸⁶⁹ Reka u Beotiji. Rečni bog Kefis bio je otac mladića Narkisa.

⁸⁷⁰ Atina, tj. Minerva.

⁸⁷¹ Planina na granici Argolide i Arkadije. Opis u ovim stihovima odnosi se na boginju Artemidu (Dijanu).

⁸⁷² Grad na Kipru, gde se nalazilo slavno Afroditino svetište. Boginja Pafa je Afrodita, tj. Venera.

prolaz pod zemljom traži i strašnim konjima
 Enkelada gazi. On stenje, ječi, točkovi cepaju
 udove moćne, Gigant se muči, na vratu
 Sikaniju sa Ditom strašnim trpi i nejak pokušava 160
 ustavit' kola umornim zmijama svojim.
 Dimni trag kola se puši i puzi niz sumporna leđa.
 Kao što vojnik bez straha priđe neprijatelju što se
 tvrđavom brani, prati prolaz pod poljem kopan
 tajnom stazom i pređe čvrsto bedeme zbite. 165
 Prevarom navali pobednik sa četom na zidine tuđe,
 kao da ih zemlja porodi sve. Tako i treći sin
 Saturnov uklanja tamu pred sobom,
 želeć' do bratovih nebesa tajnim izaći putem.
 Nijedna vrata otvorena nisu. Na obe strane 170
 stenje mu preči put, vezanog boga drži.
 Bog odlaganje neće, te besan kamenje lomi
 žezlom balvanu nalik. Odjekuju sikulske hridi,
 more se kod Lipara⁸⁷³ diže, u čudu Mulciber⁸⁷⁴ stoji,
 napušta peći svoje, a zabrinut Kiklop zabaci munje. 175
 Buku je čuo i onaj kog alpski led steže,
 i onaj što Tibrom pliva, premda ga latinskim pobedama
 još ovenč'o nisi, čuo je i veslač, u od jove poslatoj lađi⁸⁷⁵, na Padu⁸⁷⁶.
 Kada Tesaliju tako zatvori močvara silna,
 jer stenje prepreči Penej⁸⁷⁷ i zemlja potopljena 180
 nije se orati mogla, trozubim kopljem⁸⁷⁸ Neptun je

⁸⁷³ Ostrvca vulkanskog porekla severno od Sicilije. U antici se verovalo da tamo živi bog Hefest (Vulkan).

⁸⁷⁴ Vulkanov epitet; omekšava tvrdu kovinu, derivat glagola *mulceo*, 2. To je i sinonim ognja. Ovaj pridev došao je pod grčkim uticajem, kada Vulkan postaje i bog kovačke veštine i poistovećuje se sa Hefestom.

⁸⁷⁵ Drvo jova, kod nas ima i druge nazive: jovovina, jah, elfa, joškovina. Ne zna se tačno na koje drvo pesnik misli, da li na *betula alnus* ili na *alnus glutiosus*. Ova druga vrsta jova je veoma lekovita zbog naročite koncentracije tanina.

⁸⁷⁶ Glavna reka u gornjoj Italiji. Sada Po, ali u nekim komentarima i Pad.

⁸⁷⁷ Bog najveće tesalske reke, Okeanov i Tetijin sin. Oženjen najadom Kreusom ili Filorom, koja mu je rodila Hipseja, Stilbu i Andreja. Kao njegove kćerke pominju se lepa nimfa Dafna i Apolonova miljenica Kirena. Vidi: Hes., *Th.*, 337. i dalje; Pind., *P.*, IX, 26; Paus., IX, 34, 6; Ov., *Met.*, I, 452.

smrvio planinu strmu, što mu je prepreka bila.
Tako se ranjena Osa udarom snažnim odvoji od Olimpa snežnog.
Vode iz tamnica pušta i krivudavom putanjom novom
vratu se reka moru, a zemlja seljacima. 185

Čim je Trinakrija svladana rukom bila, odreši svoje
okove teške i široko razjapi golemim ždrelom,
tad se na nebu strašna pojavi znamen.
Zvezde svoje promeniše staze, Arkto u more
mimo zabrane pade i strah je srušio lenjog Bota⁸⁷⁹. 190
Orion⁸⁸⁰ drhti, prebledi Atlant rzanje konja
kada je čuo. Nebesa svetla zakloni njihov maglovit dah
i dnevna svetlost uplaši ate što svikli
pasu u dugoj tami. Žvale grizu, dirnuti
neбом sjajnim, zbunjeni u mestu stoje, želeć' u strahu 195
okrenuti rudo, vratit' se svome Haosu natrag.
Ali kad leđa osete vrele udarce biča,
tad nauče podneti sunca sjaj i poput bujice
zimske pojure brži i od hitro bačenog koplja.
Tako ni partsko koplje ne leti, ni navala Austera⁸⁸¹ 200
takva nije, niti se tako od nadošle misli raseje um.
Uzde od krvi vruće, i vazduh uprljan
smrtonosnim dimom i pesak se truže otrovnom penom.

Nimfe sad beže. A Prozerpina kolima ugrabljena
žalosno doziva u pomoć sestre. Tad Gorgonino lice grozno 205
Palada otkriva i Deljanka žuri spremnim joj lukom,

⁸⁷⁸ Trozubac, atribut boga Posejdona (Neptuna). Kiklopi su iskovali trozubac Posejdonu.

⁸⁷⁹ Volar, koji tera volove, gonič volova; ime sazvežđa na severnom nebu između Velikog medveda (Velikih kola) i Severne krune. U njemu je najsjajnija zvezda Arkto.

⁸⁸⁰ Čuveni lovac džinovskog rasta i izuzetne lepote. Boginja zore Eoja zavolela je Oriona ali je ova ljubav bila osujećena od bogova. Po njihovom nalogu, Artemida je na Delu usmrtila ovog lepog lovca, čija je sen i u Podzemlju nastavila da progoni i ubija divljač nesalomljivom bronzanom batinom. Hefest je predstavio Oriona na Ahilovom štitu kao sazvežđe, pored Plejada, Hijada i Velikog Medveda. Vidi: *Od.*, V, 121. i dalje; *Il.*, XVIII, 486. i dalje.

⁸⁸¹ Auster, jug, južni, tačnije jugozapadni vetar. Smatra se neugodnim za plovidbu.

ne prezaju one ni od ujaka strašnog jer nevinost čista
njih na osvetu goni kao i gorki otmice zločin.

Sada je Pluton goropadan poput lava kad dočepa junicu,
ponos tora i krda, i svojim kandžama utrobu njenu kopa 210
i strašnu bes po celom iskaljuje telu i tako sad stoji
prljav od zgrušane krvi, povremeno zatrese svojom
gustom grivom i prezire pastirov slabašni bes.

„Gospodaru, svetinje besposlene, od braće najgori“,
viče Palada, „kakve su te Eumenide poterale štapovima 215
i ukletim bakljama svojim? Zašto napusti podzemni tron?
Kako se usudi ukaljati nebo svojom paklenom kvadrigom?
Ti imaš nakazne Dire⁸⁸², druga božanstva pod zemljom,
i ona iz Lete i Furije tužne, svaka bi tebi bila supruga dobra.
Ostavi bratov dom! Prepusti kraljevstvo drugom dato! 220
Idi odavde! Neka ti sopstvena noć dovoljna bude! Zašto će živa
s mrtvima da se meša? Zašto ti, neželjni goste, našim sad svetom hodiš?“

Tako uzvikujući udara konje što žude da prođu,
zaustavlja ispupčenim vrhom štita, drži ih prepreka,
nazad ih gura šištećom kosom Gorgoninih zmija 225
što raspete kreste šire. Stade da koplje od jasena baci,
čiji bi sjaj osvetlio kola crna što u susret idu.
Skoro da ga zabaci ona, al' Jupiter s višnjih nebesa
na krilima mirotvornim svoju crvenu munju pusti,
priznavši sebe za tasta. Sada Himenej⁸⁸³ raspuklim 230
oblacima tutnji, brak mu ovaj potvrđuju baklje svedoci.

Uzmiču boginje protiv volje svoje. Latonina kćer
sa uzdahom sad spusti luk i izusti reči ove:

⁸⁸² Dire ovde jasno treba razlikovati od furija. Izgleda da je ovo primetio i pesnik, te smatra da su to Harpije, Tifonove kćeri. Vidi: Gesner 1759: 565, f. n. 218.

⁸⁸³ Sin jedne od muza, Kaliope, Klio ili Uranije i Apolona ili Dionisa i Afrodite, personifikacija svadbenih pesama, božanstvo venčanja i braka. Himen simboliše cvetno doba mladosti, neposredno pred sklapanje braka. Zamišljen je kao izuzetno lep mladić, s plavim kovrdžama i vencem od cveća u kosi, a njegova rana smrt označava rastanak od čednosti, rastanak koji donosi brak. Njegovi atributi su buktinja, venac i svirala. Vidi: Nonn. *Dion.*, XXXVIII, 137.

„Pamti nas! Ah! I za dugo zbogom! Poštovanje oca
preči pomoć tebi. Njegova je volja jača nego naša,
od nas vajde sada nemaš, mi ne smemo protiv njega. 235
Ja priznajem pobeđu sad velike moći.
Protiv tebe otac zaveru je skov'o i daće te onom
kraljevstvu tišine. Joj! Ni željene sestre ti videti
nećeš, ni družinu dragu družbenice tvoje. Kakva te to sudba
od nebesa uze, i na žalost zvezde sad osudi tugom? 240
Nije mi drago više partenijskim šumarcima mreže
plesti niti tobolac želim kakav. Sad bezbrižan vepar
posvud peni i besni lavovi sad slobodno riču.
Vrhovi Tajgeta⁸⁸⁴ plakaće za tobom i Menala isto
ostaće bez lova. Bićeš izvor tuge na žalosnom Kintu⁸⁸⁵. 245
I delfijski hram brata moga začutaće sada.“
Dok se Prozerpina nosi krilatim kolima mračnim,
raspletena kosa na Notu se vije, ruke joj bije i rukama maše
i prazne molbe šalje mračnom nebu:
„Zašto na mene nisi oče, bacio strele kovane rukama 250
Kiklopa veštih? Zar ljubav to je tvoja, predati
kćer senima mračnim? Da prognaš mene
sa ovog sveta? Gajiš li kakvu milost za me? Koje to
loše delo moje izazva bes u tebi?
Dok je Flegrom besnelo ludilo rata 255
ja nisam nosila barjak protiv bogova višnjih, niti je
mojom snagom ledna Osa vukla mrazovit Olimp⁸⁸⁶.
Koju nepravdu učinih tebi? Zarad čije krivnje me

⁸⁸⁴ Brdo Tajget, između Lakonije i Mesenije. Nazvano po Tajgeti, Atlantovoj i Plejoninoj kćeri, jednoj od Plejada, koja je Zevsu rodila sina Lakedemona. Vidi: Apd., *Bibl.*, III, 10. Zevs je zavoleo čednu Tajgetu i dugo je progonio svojom ljubavlju. Da bi je zaštitila, boginja Artemida ju je preobrazila u košutu. Vidi: Paus., III, 1, 2. Drugi pripovedaju da je Zevs oteo Tajgetu i da se ona, kad je izgubila devičanstvo, obesila u planini, koja od tog vremena nosi njeno ime. Vidi: Paus., III, 18, 10.

⁸⁸⁵ Planina na ostrvu Delos, gde je Latona rodila Apolona i Artemidu.

⁸⁸⁶ Titani, da bi dosegli bogove, stavili su planinu Osu na planinu Pelij i onda obe na Olimp. Stih se odnosi na taj događaj iz Titanomahije.

u golemi bezdan Ereba bacaš?

O, sretne su one što drugi ih otmičar zgrabi! 260

Barem uživaju sunce svima isto dato.

A ja sa devičanstvom svojim jednako i nebo gubim,
meni otima ovaj i čednost i dnevnu svetlost.

Napuštam zemlju da k'o robinja stigijskog služim vladara.

O zla, ljubljeno cveće! Ah, zašto prezreh savete 265
majke! O, kasno spoznah Venere lukavstvo!

Avaj, majko! Da li te sad u frigijskoj dolini Ide
gruba šimširovina mami migdonijskom pesmom,
ili ti živiš na Dindimu⁸⁸⁷ što kricima ječi od krvavih
Gala⁸⁸⁸ i gledaš ogoljene mačeve Kureta⁸⁸⁹. 270

Pomozi molbi mojoj gorkoj! Obuzdaj požudu
Plutona divlju! Drži te pogubne uzde pljačkaša mračnog!“

Njene reči praćene plaćem čak dirnu i to grubo
srce Dita i prvi put bog oseti ljubavnu čežnju tada.

Suze joj briše sad tammim plaštom, 275
stišava njenu muku gorku, umiruje rečima ovim:
„Prestani, Prozerpino, mučiti dušu svoju brigama
mračnim i praznim strahom! Žezlo ponosnije
biće tvoje, sa dostojnim mužem iskusićeš brak.

Pa ja sam onaj Saturnov sin čiju volju poštuje 280
svet ceo, čija moć upravlja prostorom bezgraničnim.
Ne misli da si izgubila dan! Drugačije moje su
zvezde i putanje, drugi svetovi tamo žive. Jasnije
videćeš svetlo i više ćeš se diviti jelisejskom⁸⁹⁰ suncu

⁸⁸⁷ Planina u Frigiji, posvećena boginji Kibeli. Boginja se još naziva i Dindymene, ¹ m»thr D...ndum»nh. Svetkovine na Dindimu nosile su krvavu ljudsku žrtvu, zato Dindim jauče.

⁸⁸⁸ Gali, sveštenici boginje Kibebe, za vreme procesa svetkovanja sami su sebe kastrirali na planini Dindim, zbog čega ih pesnik zove „krvavi Gali“.

⁸⁸⁹ Kod Homera, narod koji je ratovao sa Etolcima oko Kalidona. Vidi: *Il.*, IX, 529. i dalje. U mitu i kultu, Kureti su stari sveštenici Zeusa na Kritu, koji su o svetkovinama kritskog Zeusa uz bučnu svirku igrali pod oružjem, isto kao i koribanti o svetkovinama boginje Kibebe u Frigiji.

i pobožnim stanovnicima. Tamo je vrednije doba, 285
 zlatno potomstvo⁸⁹¹ ima svoj dom i zavek pošujemo
 ono što ljudi od neba zasluže jednom. Neće ti nedostajati
 livade meke, zbog Zefira boljeg tamo miriše
 večito cveće, koje ni tvoja Hena⁸⁹² iznedrila nije.
 Postoji čak i prekrasno drvo u seni lisnatog šumarka, 290
 čije uvijene grane sijaju rudom živom.
 Ove svetinje tebi ću dati. Ti ćeš držati srećnu
 jesen i uvek ćeš bogata biti voćkama zlatnim.
 Malo ti rekoh možda, ali što god prozračni vazduh okružuje,
 što god zemlja hrani, što god iz mora vode vuku, 295
 što god valjaju reke i sve što močvare daju,
 sve će životinje jednako kraljevstvu pripasti tvome.
 Potčinjene mesečevoj kugli, što vazduhom plovi
 putanjom sedmom i deli smrtnike od večnih zvezda⁸⁹³.
 Doći će tebi pod noge purpurni kraljevi silni, 300
 napušteni od raskoši svoje, sa gomilom siromaha
 pomešani biće, jer smrt za svakog je ista. Ti ćeš kažnjavati
 krivce, pred tvojim sudačkim tronom zli će priznati nedela,
 činjena za života, a pobožnima ti ćeš doneti mir.
 Prihvati sluškinje Parke sa vrtlogom Letinim hladnim! 305
 Šta god poželiš, nek sudbina bude tvoja!“ Tako on reče,
 potera svoje konje sjajne i mirniji sada u Tartar uđe.
 Sve se okupe duše poput lišća guste što Austar
 jaki sa drveća strese, kao kišni oblaci se roje,

⁸⁹⁰ Svi umrli nisu bili Hadove žrtve. Izabranici, junaci, mudraci su odlazili na „srećna ostrva“ i na Jelisejska polja, gde su bili obasuti svetlošću i srećom. To je bilo mesto namenjeno dušama blaženih.

⁸⁹¹ Zlatno potomstvo su božanstva koja su živela u vreme Krona (Saturna).

⁸⁹² Mesto u središtu Sicilije sa Cererinim hramom, gde je po mitu Pluton oteo Prozerpinu.

⁸⁹³ Ovo je neoplatonska predstava sveta, veoma proširena u kasnoj Antici, o podeli sveta na sfere, od kojih, ona pod Mesecom, pripada dušama mrtvih. Mesečeva je sfera sedma, prva do Zemlje od sfera sedam planeta. Klaudijan je *poeta doctus* i ovo je jedan od aspekata pesnikove erudicije. Klaudijanova astronomija je, u celini gledano, vrlo precizna, poput one kod njegovih latinskih prethodnika, kao što je Lukan, ili grčkih naslednika, kao što je Nonije (Nonnius Marcellus). Za poznavanje ovih tema u kasnoj Antici vidi: S. Marrou, *Augustin et la fin de la culture antique*, Paris, 1958.

kao talas proliše se, kao pesak rasuše se. 310
 I mrtvi vekova svih brzim se skupljaju trkom
 videti nevestu sjajnu. Uskoro dođe i gospodar sam
 vedroga lica, laganim smeškom sad korak mekša,
 nimalo sebi nalik. Kad su ušli vladari, ustade
 golemi Flegetont. Neuredna brada mu vlažna 315
 od gorućih tokova rečnih, a licem celim požari teku.
 Iz mnoštva žure robovi verni da pozdrave par.
 Jedni visoka kola natrag vuku, razvezuju uzde,
 puštaju poslušne konje na njihove pašnjake znane.
 Drugi zastore drže, a neki opet pragove dvora 320
 granama pletu i ložnicu darovima lepim kite.
 Kraljicu okruži grupica časna jelisejskih žena
 ugledni rod, sad njezin strah one nežnim smiruju tonom.
 Rasutu kosu straga joj pletu, stavljaju svadbeni veo beli,
 kako bi skrili rumen lica nemirnog stida. 325
 Radost ispunjava tu mračnu zemlju i mrtvi,
 nekada ljudi, sad se vesele na svadbenoj gozbi.
 Sad Mani ovenčani sede za bogatom trpezom ovom
 i njima mračnu tišinu remete svadbene pesme.
 Naricanje muči i jauci stali. Ereb sam od sebe tminu blaži 330
 dopušta da se sada proredi večna tama.
 Sada ni urna Minosa⁸⁹⁴ ne okreće sudbine jadne,
 ne odzvanjaju udarci bičem i nikakvom žalošću
 bezbožni Tartar ne ječi i kazne na tren odgađa.
 Ni točak sada brzo ne vrti vezanog Iksiona⁸⁹⁵, 335

⁸⁹⁴ Minoj, Zevsov i Europin sin, slavni i pravedni kralj Krita, zakonodavac i sudija u Podzemlju. Živeo je u herojsko doba, bio je savremenik Dioskura, Perseja, Herakla, Asklepija i Dionisija, a vladao je Kritom tri generacije pre početka trojanskog rata. Vidi: *Il.*, XIII, 449; *Od.*, XI, 568; Hyg., *Fab.*, 178; Diod. Sic., XXXIII, 10. Minoj je ubijen na Siciliji, na dvoru kralja Kokala. Njegovi pratioci svečano su ga sahranili i osnovali su na Siciliji gradove Minoju i Engion. Vidi: Diod. Sic., IV, 79, 3. i dalje.

⁸⁹⁵ Kralj Lapita, Flegijin ili Arejev sin, prvi čovek koji je prolio rođačku krv i prvi pokajnik. Bio je oženjen Dijom, kćerkom kralja Dejeoneja, koja mu je rodila sina Piritoja. Iako je obećao tastu bogate darove, Iksion ga je posle venčanja svirepo ubio. Zbog tog gnusnog čina Iksion je poludeo i niko od bogova i ljudi nije

ni Tantalova⁸⁹⁶ usta ne uzimaju vodu mrsku;
[Iksion je oslobođen, Tantal je našao vodu].
Napokon i Titije⁸⁹⁷ proteže goleme udove svoje,
i devet jutara neravnog polja pokriva sada,
(toliki beše!) i lenji orač senovitog dvora, 340
grabljivi jastreb uzmiče sada sa umornih grudi
i žali što kidana utroba njemu više ne raste.

Sad Eumenide⁸⁹⁸ zaboravljaju zločine i strašni bes,
u krateru vino spravljaju, iz njega piju uranjajući svoje
zmijske kose, zaustavljaju pretnje blago pevajući. 345
Svoje družbenice šarke ka čašama pružaju punim
i svečane baklje sad one drugim raspaljuju svetlom⁸⁹⁹.
O ptice žive, tada ste mogle leteti preko Averno,
kad je otrovna reka postala bezopasna i sila vetra
Ampsant⁹⁰⁰ obuzdala, tad začuta zatvorivši svoje plameno ždrelo. 350
Pričaju da je onda reka Aheront promenila vode
i novim tokom od mleka tekla, i da je zeleni Kokit

želeo da ga očisti od greha. Zevs se na kraju sažalio nad Iksionovom sudbinom, ali njegova priroda nije mogla da se obuzda, pa je i pored svoje besmrtnosti, koju je dobio od Zevs, okaljao i povredio samog boga. Vidi: Pind., *P.*, II, 39; Ov., *Met.*, VIII, 567; Aeschyl., *Eum.*, 441, 718.

⁸⁹⁶ Zevs i Plutin sin, Pelopov i Niobin otac, bogat i moćan kralj koji je vladao oblastima oko brda Sipila u Maloj Aziji. Bogovi su bili naklonjeni Tantal i često ga pozivali na svoje gozbe. Kada je zloupotrebio njihovu naklonost, kaznili su ga da u Podzemlju trpi večitu glad i žeđ. Ovu kaznu Tantal je zaslužio zbog toga što je odavao božanske tajne ili zato što je krao sa trpeze bogova nektar i ambroziju. Vidi: *Od.*, XI, 502. i dalje; Pind., *O.*, I, 87; I, 36. Tantal se pripisuju mnogi gresi, a naročito onaj kada je bogove poslužio hranom koju je pripremio od raskomadnog tela svog sina Pelopa. Sofokle je napisao tragediju *Tantal*, koja nije sačuvana.

⁸⁹⁷ Sin Zevs i Elare, kćerke kralja Orhomena ili Minija. Plašeći se Herinog gneva, Zevs je bremenitu Elaru sakrio pod zemlju. Ona je u mračnim dubinama zemlje rodila Titija, koga je Geja othranila i iznela na svetlost dana. Taj strašni div se nastanio na Eubeji ili u fokidskoj zemlji. Jednom prilikom kad je boginja Leta prolazila kroz grad Panopej, obesni Titije je pokušao da je napastvuje. Leti su pritekla u pomoć njena deca Apolon i Artemida, koji su ustrelili strašnog diva. Zbog zlostavljanja Lete, Titije je u Podzemlju surovo kažnjen. Njegovo telo, opruženo na površini od devet jutara, stalno su nadletali jastrebovi, koji su mu kidali utrobu i hranili se njegovom jetrom, koja se večito obnavljala uporedo sa Mesecom. Vidi: *Od.*, XI, 576. i dalje.; Pind., *P.*, IV, 160. i dalje.; Verg., *Aen.*, VI, 595. i dalje.

⁸⁹⁸ Eumenide su drugo ime za Erinije (Furije), boginje osвете zločina. Erinije mogu da opustoše zemlju, ali i da joj podare izobilje. Tako se erinije od srditih i osvetničkih boginja preobražavaju u milostive i dobronaklone eumenide. One su poput Gorgone, imale zmijske u kosi. Čak i te zmijske ovim povodom postaju blage i piju vino iz pehara. Na to misli pesnik kada kaže da eumenide piju vino kosom.

⁸⁹⁹ Sad Eumenidine baklje svetle radosnim svadbenog sjaja.

⁹⁰⁰ Močvara u zemlji Hirpina u srednjoj Italiji, puna otrovnih gasova. To mesto se smatralo jednim od ulaza u podzemni svet.

okružen bršljanima u širi valjao slatki Lijej⁹⁰¹.
 Konac ne prekida Laheza, niti odzvanjaju bučne
 tužaljke svetog hora. Nikakva smrt ne luta zemljom 355
 i nijedan roditelj kraj lomače plakao nije.
 Mornar od mora stradao nije, niti vojnik od koplja.
 Gradovi moćni stoje oslobođeni smrti i pogreba
 i stari vozar⁹⁰² trskom je uvio nerednu kosu,
 i uz pesmu je veslima prazan terao čamac. 360

Sad već i Hesper⁹⁰³ izlazi, večernja zvezda
 podzemnog sveta, devojku u ložnicu vodi. Kao deveruša
 stupa, pokrivena zvezdanim naborom od šarene Noći,
 dodiruje postelju, blagosilja zajednicu vezom večnom.
 Pobožni glasno uzvikuju, poskakuju Ditovim dvorom, 365
 počinju pesmom i pljeskom. A svečanost noćna ovako poče:
 „Prozerpino naša moćna, i ti Plutone, brate Gromovnika i zete,
 budite skupa sada i zajedno snivajte snove!
 Zakunite se na vernost ovivši ruke jedno drugom oko vrata!
 Neka se sretno rodi potomstvo! Srećna Natura 370
 bogove čeka. Podajte svetu nova božanstva,
 a Cereri dajte željene unuke.“

⁹⁰¹ Jedno od imena boga Dionisa. Značenje ovog imena treba tražiti u radikalu glagola *λύω* – razgoniti, razrešiti, raspustiti. Ovde bi značilo „onaj koji razgoni brige“. Lijej može značiti i vino. Reka Kokit je potekla vinom, po kojem je plivalo bršljanovo lišće. Bršljan je bio posvećen Dionisu i on je na glavi nosio venac od bršljana.

⁹⁰² Misli na Harona.

⁹⁰³ Najstarija od svih zvezda, Astrejev i Eojin sin. Vidi: Hes., *Th.*, 381. Kasnije se pripovedalo da je on Atlantov sin ili brat i da je bio prvi koji se popeo na planinu Atlas da otuda posmatra zvezde. Nestao je u kovitlacu jedne oluje, a ljudi, koji su ga voleli zbog izuzetne dobrote, verovali su da je prenet na nebo, gde svetli kao zvezda Večernjača. Hesper je grčki naziv za zvezdu Večernjaču.

TREĆA KNJIGA

U međuvremenu Jupiter traži Taumantidu⁹⁰⁴ oblakom
opasanu da okupi božanstva celoga sveta.

Tad ona pretrči vetrove Zefira u svom šarenom letu,
poziva bogove i goni Nimfe morske što se kriju,
i reke zove iz njihovih pećina vlažnih. 5

Žure napolje oni u sumnji i strahu, koji ih uzrok
iz mira dira, koji je razlog uzbuni takvoj da dići se mora.
Kako je zvezdani dom već otvoren bio, po naredbi sedošše oni.

Titule ovde zbrkane nisu. Po redu sedišta prva
nebeskim silama bila su data, drugi red mesta držē 10
gospoda morska, blagi Nerej i sedokosi Fork⁹⁰⁵ štovanja dužni.

U ovom redu na kraju sede dvostruki Glauk⁹⁰⁶
i Protej⁹⁰⁷ što će u jednom ostati liku.

Bogovi stari rečni takođe imaše mesto svoje,

⁹⁰⁴ Sin Ponta i Geje, jedan od bogova mora. Okeanida Elektra rodila mu je kćer Iridu. Otuda Taumanteus kao pridev, odnosi se na boginju Iridu, zlatokrilu glasnicu bogova. Vidi: Hes., *Th.*, 265.

⁹⁰⁵ Gospodar mora, otac nimfe Taose, Polifemove majke. On je Pantov i Gejin sin, Nerejev, Taumantov, Euribijin i Ketin brat. Oženio se sa svojom sestrom Ketom i ona mu je podarila graje (Forkide), gorgone i zmaja koji je čuvao jabuke Hesperida. Kao njihova deca pominju se i Skila, Hesperide, sirene, Ehidna, kao i razna čudovišta. Vidi *Od.*, I, 71. i dalje; Hes., *Th.*, 270. i dalje, 333. i dalje; *Apoll. Rh., Arg.*, IV, 828.

⁹⁰⁶ Božanstvo mora, sin Posejdona i jedne najade ili Antedona i Halkione. Dok je jednog dana ribario, primetio je da na suvom ribe oživljavaju u dodiru sa jednom biljkom. Glauk je tada i sam okusio ovu biljku koja mrtve vraća u život i, u nadahnuću, skočio u more. Ovde su ga prihvatili Okean i Tetija, oslobodili ga svih ljudskih osobina i preobrazili u morsko božanstvo, zaštitnika ribara i gnjuraca. Vidi: *Ov., Met.*, XIII, 936. i dalje. Drugi pričaju da je on dejstvo ove čudotvorne biljke primetio u lovu, na jednom polumrtvom zecu. Za vreme oluje, on se bacio u more, gde je dobio novi lik. Narasla mu je duga kosa i zelenkastosjajna brada, ramena su mu se proširila, ruke dobile plavičastu boju, a donji delovi tela stopili su se u rep ribe. Vidi: *Eur., Or.*, 360; *Verg., Aen.*, VI, 36. Uz to, on je stekao i dar proricanja i zato se kasnije pričalo da je Glauk otac Kumejske sibile i da je proricao sudbinu Menelaja i Argonauta. Vidi: *Athen.*, VII, 296. Ime Glauka, kao i Nereide Glauke, izvedeno je od grčke reči koja označava plavetnilo mora. LEXIKON ARCAIAS ELLHNIKHS GLWSSHS, Iwannou Stamatakou, Aqhnaï, 1972, 232. Zajedno sa Protejem, Nerejem i Forkom, Glauk pripada nižim božanstvima mora koja, kao i svi duhovi vode, poseduju moć preobražavanja u razna bića i dar proricanja. Pesnik ga naziva dvostrukim jer je od pojasa imao ljudsko telo, a ispod pojasa telo ribe.

⁹⁰⁷ Morsko božanstvo, sin Okeana i Tetije. Živi u dubinama mora, kraj ostrva Fara, i izvršava Posejdonove naredbe. Posedovao je dar proricanja, ali je ljudima nerado otkrivao budućnost i govorio o prošlosti. Protej je mogao da se preobražava u sva živa bića, vodu i vazduh. Vidi: *Od.*, IV, 349. i dalje; *Hdt.*, II, 112. i dalje. Eshil je napisao satirsku dramu *Protej*, koja nije sačuvana.

ostale reke, njih hiljadu stoji, ko' što je običaj mladeži 15
svake. Mokre Najade se drže uz naslon očeva svojih,
a tihi se Fauni ⁹⁰⁸ sada zvezdama sjajnim dive.

S visokog Olimpa tada progovori ozbiljni otac:

„Opet su poslovi smrtnika izazvali pažnju moju,
radovi već odavno stoje, jer besposlica vlada, 20
onaj saturnijski nemar⁹⁰⁹ lenjog vremena starih.

Ja sam odlučio ljude, uspavane tromošću oca
moga, nagnati u muke neizvesnog života.
Nek' njihovi usevi na divljem polju ne zru sami od sebe više,
da im iz drveća šumskog ne teče više med, nit' u izvorima 25
da im vino lije, niti u pehare da završi svaki tok.

Zaista zavidan nisam - čak pravo nije da bogovi
zavide ili škode - ali ja sam protivan obilju
krasnom. Nije mi drago što raskoš izjeda umove ljudske!
Neka pametna beda dozove duhove lenje! 30
Neka ispita polako udaljene puteve stvari!
Kod mudrih neka se rode veštine i iskustvo neka ih hrani!

Sad velikim tužbama Natura navaljuje na me,
ljudski da oporavim rod, kaže da ja sam okrutan tiranin
surov i spominje zlatno očevo doba. Uz to proziva, 35
više da Jupiter škrt je, a da je bogata ona.

Da bih želeo da svet uplašim glađu, zemlju da
prekrijem trnjem i da nikakvi plodovi ne krase buduća leta.
Ona koja je pre majka smrtnika bila sad sebe

⁹⁰⁸ Faun, staroitalsko božanstvo prirode, zaštitnik pastira i seljaka, njihovih stada i njiva. Faun je Pikov sin, Saturnov unuk i otac kralja Latina. Vidi: Verg., *Aen.*, VII, 48. i dalje. Pošto je posedovao izuzetnu mudrost i proročki dar, kralj Numa ga je lukavstvom primorao da mu otkrije božanske tajne. Kasnije je Faun izjednačen sa grčkim Panom. Faun bdi nad stadima i posebno se stara o umnožavanju stoke (Inuus). On je proročko božanstvo (Fatuus, Fatulcus), pa su stoga tajanstveni glasovi, koji se čuju u šumi, vezani za Fauna. Njegova se ličnost vremenom umnožila, tako da se kasnije govorilo o faunima, šumskim i poljskim demonima koji, kao i grčki satiri, imaju rogove i noge jarca. Vidi: Ov., *Met.*, I, 193; VI, 392.

⁹⁰⁹ Vreme vladavine Saturna bilo je doba jednakih, nije se moralo ništa raditi da bi se preživelo, jer je priroda sama davala obilje hrane.

u položaj grozne maćehe stavlja, običaje menja: 40

„Kakva je korist što čovek pamet odgore dobi, što je visoko uzdig'o ka nebu glavu, ako k'o zver samotnim kozjim stazama luta, ako žirove lomi k'o zajedničku hranu? Može li mu život ugodan biti, dok se k'o životinja krije po proplancima šumskim?“ Često podnosih takve majčine 45 žalbe, ipak odlučih prema svetu milostiviji biti. Rešio ja sam ljude odvratiti od haonijske hrane⁹¹⁰. Zato odredih da Cerera, što nevična zlu je sada, idajske lavove šiba zajedno sa strašnom joj majkom, da luta zemljama i morem otvorenim, od bola slomljena, 50 dok je radost ne snađe kad shvati da našla je kćer. Nek' tada plodove dade i kola samotna kroz oblake neka je nose, da sa njih ljudima raspe klasje neznano njima. Neka se tad zmajevi modri aktejskom⁹¹¹ podvrgnu jarmu! Ali ako se iko od bogova usudi Cereri izdati 55 ko otmičar je, kunem se silom vlasti, dubokim poretkom stvari, ma bio on sin ili sestra moja, žena il' jedna iz mnoštva poroda mog, ma da je začeta ona iz moje iskočila glave, osetiće nadaleko egidu⁹¹² rasrđenu, bes mojih ruku, 60

⁹¹⁰ Haonijska hrana je žir.

⁹¹¹ Aktej, najstariji kralj Atike, čijom se ćerkom Aglaourom oženio Kekrop. Atika se po Akteju prvobitno nazivala Akta, Aktika ili Akteja. Vidi: Paus., I, 2, 5. i 14; Strab., IX, 1, 3. Ovde *Actaeus* može značiti primorski, atinski ili atički.

⁹¹² Egida – Zevsovo oružje, tačnije štit. U početku napravljen jednostavno samo od kozije kože. Zatim je postala strašan štit koga je iskovao Hefest, a prekrivala ga je koža koze Amalteje koja je svojim mlekom othranila Zeusa. Bog je egidu poklonio, ili po potrebi posuđivao, Apolonu i Atini. Prema nekim opisima Atinina egida od kozije kože bila je pokrivena resama od zmijskih glava, a u sredini je imala zastrašujuću Meduzinu glavu. Za razliku od groma, egida nije oružje kojim se udara. To oružje je pre psihološko, jer izaziva strah i podstiče smrtnike da poklanjaju poverenje samo onome ko to zaslužuje, tj. svemogućem bogu. U *Ilijadi* (XV, 229-30) Zevs egidu posuđuje Apolonu:

ϕ||£ sÚ g' œncešressi l£b' a„gida qussanÒessan,
tÍ m£l'™pisse...wn fobee...n ¿rwaj 'AcaioÚj:

A ti egidu uzmi na kojoj trepeću rese
i njom vitlajuć' nagnaj u bežanje ahejske borce!

udare munja. Zažaliće taj, što rođen je kao bog,
poželeće da umre. Tada od rane mučen mom zetu biće
odnet da trpi u carskoj tmini, jer izda. Tamo će saznat' u
svako doba od svakog roba da krivica lična Tartaru je dična.
Ovo je volja moja, stoga sudbina neumitna s ovim neka se složi!⁶⁵.
Reče i pokretom besnim grubo potrese zvezde.

U daljini Cereru pod hridima pećine zvučne,
bezbriznu, blagu već dugo plaše slike čiste
predočenog zla, a noći joj strepnje uvećavaju više.
U svakom snu ona daha nema jer Prozerpina strada. 70

Sad joj se utroba probada dušmanskim kopljem dugim,
sada se ježi što su na njoj haljine crne boje,
sad joj se priviđa da jalov jasen međ' penatima lista.
Stajaše onde lovor⁹¹³ miliji od šumarka celog,
što je čednom krošnjom senio postelju deve. 75

Dakako vide ona da je u korenu posečen
i raštrkane grane valjaju se svud u prašini.
Kad upita za zlo ovo, tužne Drijade nepravdu priznaše
da su Furije dvogubom sekirom odsekle drvo.

Tada se lice kćeri u snu majci javi, 80
glasnica sudbinu zbori, majku istina mori:
Čini se da je Prozerpina skriva u skrovištu tamnom,
u zatvoru ona sedi, okrutan okov kožu joj neredi.
Ni nalik onoj što jednom poveri sikulskoj zemlji,
ni onoj kakvu onomad na cvetnim poljima Etne 85
videše boginje krasne. Kosa od zlata lepša prljava sada
je bila i noć joj pomuti sjaj očiju strasnih.

I onu rumen ledeno bledilo ispi, vatrena dražest
plemenitog lica i udovi od snega belji dobiše boju

⁹¹³ Lovor je posečen i uprljan prašinom, što može biti aluzija na devojačku nevinost. Lovor može povezati sa nevinošću zbog priče o Dafni.

grozne tmine, u čijem kraljevstvu sve živo gine. 90
 Jedva je uspela u pojavi čudnoj da kćer prepozna
 „Tolika osveta, za ime sveta, kome sam meta?“ Cerera reče:
 „Odakle ova mršavost gadna, ah, baš sam jadna? Ko ima
 moći takve da zada mi okrutnost ovu? Zašto su njene ruke
 meke zaslužile okove tvrde neke za zveri spremne? 95
 Ti, ti li si moja kći? Ili me prazna sada sen vara?“
 Ona odgovori: „Joj okrutna majko, što sudbu kćeri
 zaboravi sad! Joj, duša ti gora od lavice žute!
 Zar si mogla nemarnija biti prema meni više?
 Zar ti sada Prozerpina drago ime nije? 100
 Vidi u ponoru trpim, u tamnici sada molim!
 Sebična ti si! I sad u pobožnom kolu igraš,
 uz to, još i frigijske gradove treseš!
 Jedino ako već nisi iz srca istisla materinsko sve,
 ako sam zbilja ja porod tvoj, Cerero, kaspijske 105
 tigrice ja nisam nakot, molim te, spasi me jadnu iz pećina ovih!
 U gornji svet vrati me, majko! Ako sudbina možda taj
 povratak brani, samo dođi, bar toliko, da me očima vidiš.“
 Tako reče i pokuša ruke drhtave da pruži.
 Teškom silom je gvožđe sputa, lanci se maknu, 110
 nestade san. Od prikaze kočii se ona, radosna
 što istina nije, za zagrljajem najmilije žali.
 Bezumna skoči iz odaja hrama i rečima ovim Kibeli se tuži:
 „Ne mogu ni časak više u frigijskoj ostati zemlji,
 ljubljena majko, briga za dragom kćerkom sada me zove nazad, 115
 jer godine njene mame opasnosti razne.
 Ne verujem dvorima mojim premda su kiklopske peći⁹¹⁴
 delo. Plašim se da će Fama⁹¹⁵ odati skrovište njeno

⁹¹⁴ Kiklopi su graditelji Cererinog doma. Vidi: Thuc., VI, 2; Cic., *Div.*, II, 43; Paus., II, 25.

i da Trinakrija rđavo blago moje čuva.
 Slavna lepota onih mesta kobna je meni. 120
 Moram ispitati obale druge za novo skrovitije
 mesto. Zbog obližnjih požara i stenjanja
 blizu Enkelada utočište naše svima je znano.
 Čak i zlokobni snovi opominju tako me često
 slikama raznim i svaki dan meni se grozi nekom 125
 slutnjom tužnom. Koliko puta sami od sebe padnu mi
 žuti venci⁹¹⁶ od klasja? Koliko često krv mi je
 iz dojki tekla? Iako želela nisam, suze k'o reke kvase
 obraze moje, a ruke mahnite same od sebe zgranute grudi su tukle!
 Ako bih svirala frulu, zvuk bi se pogrebni čuo, 130
 kad o timpane lupam, odzvanjaju tužaljke zvuci.
 Plašim se da mi znamenja ova istinu govore neku!
 Ah, sada mi škodi odlaganje dugo!“
 Kibela reče: „Neka vetrovi daleko nose zlokobne reči ove!“
 i dodaje: „Nek Gromovnik brzi bačenom munjom osveti kćer! 135
 Ipak, idi i opet se vrati, al' mirna, kad budu bez osnove brige!“
 Tad ova napusti hram⁹¹⁷. Sad žurbi njenoj nikakva
 brzina dovoljna nije. Kuka da su ujarmljene zmijske trome,

⁹¹⁵ Krilato čudovište, koje kretanjem postaje sve veće i jače. Ona ima bezbroj očiju, ušiju i usta. Noću juri cičeći između neba i zemlje, a danju stražari na krovovima kuća ili na visokim kulama, odakle posmatra svet, željna laži i zastrašujućih novosti. Vidi: Verg., *Aen.*, IV, 173. i dalje. Živi na granici neba i zemlje u bronzanoj palati, koja ima na hiljade otvora, kroz koje dopiru svi glasovi, čak i oni najudaljeniji i najtiši. Okružena Zabludom, Lažima i Strahom, Fama iz svoje palate ponovo vraća u svet sve glasove, udvostručava ih i po svojoj volji dopunjava. Vidi: Ov., *Met.*, XII, 39. i dalje. Kada je Jupiter udaljio Famu od bogova, ona je, škrgućući zubima, došla među ljude i ostala uz njih da izgovara i ono što jeste i ono što nije. Vidi: Val. Fl., *Arg.*, II, 117. i dalje. Fama je personifikacija glasina i javnog mnjenja, opasno biće koje je, u silnom besu prema bogovima, stvorila Zemlja, i to odmah posle Enkelada i Keja.

⁹¹⁶ Kidanje venaca sa glave bio je znak oplakivanja i tuge. Ovde padanje venca sa glave nagoveštava smrt ili veliku tugu. Uporedi sa događajem iz Ksenofontovog života (430-355. godine pre n.e.): kad je došlo do bitke kod Mantineje, jedan od njegovih sinova Gril, poginuo je junačkom smrću. Ksenofont je baš prinio žrtvu kad mu stiže vest o Grilovoj smrti. I on u znak žalosti skinuo venac sa glave, ali kad ga izvestiše da je junački poginuo, opet ga metne na glavu, rekavši: „Znao sam da sam ga smrtna rodio“. Vidi: Diog. Laert., II, 54-55.

⁹¹⁷ U originalu imenica *templum* je u pluralu, što objašnjava da je boginja Kibela imala mnogo posvećenih mesta kao što su pećine, proplanci, lugovi, planina Ida ili Dindima u Frigiji. Cerera, dakle, napušta svetu zemlju svoje majke Kibebe. Ponelo me je mišljenje da je Cerera napustila neki centralni hram boginje Kibebe i stoga sam *templis* prevela kao *templo*.

i šiba naizмениčnim udarcima nevina im krila.
 Već Sikaniju traži, a Idu još iz vida izgubila nije. 140
 Plaši se svega i ničemu se ne nada. Tako se ptica
 uznemiri, što ostavi nejake mlade na jasenu niskom,
 i dok odsutna hranu skuplja tad više brine,
 da vetar sa stabla stresao gnezdo nije, da se čoveku
 za krađu ne pokažu, ili zmijama postanu plen. 145
 Kad tamo kuća otvorena, straža udaljena,
 vrata razvaljena, šarke zarđale, dovratk srušen.
 Tužan prizor dvorana nemih pogled joj koči.
 Od slike grozne haljine svoje cepati stade,
 i čupa, kida zajedno s kosom klasja žita. 150
 Stale su suze i glas i uzdah sad u grlu joj stoji,
 iz dna duše strah kostima puše.
 Posrću drhtavi koraci, kad otvori vrata ona,
 domom praznim dok luta, dvorištem svojim
 pustim, poznade napola strgano tkanje 155
 umršenih niti, prekinuto razboja umeće.
 Ovo božansko propada delo, a ostavljen prostor
 pauk smeli tkanjem bezbožnim puni.
 Ne oplakuje niti od žalosti grudi busa, samo poljupci
 u tkanju nestaju i tužaljke neme u niti šalje. 160
 Rukom istrte čunke i staru bačenu vunu,
 svu onu raskoš što deva svojom igrom je raspe,
 poput kćeri stisla je u krilo. Postelju meku
 tužno gleda i napušten ležaj, gde nekad beše
 sedela ona. Tako i pastir praznom je zgranut 165
 štalom, kome su stoku il' nenadan bes lavova
 punskih il' kradljiva gomila makla.
 On kasno stiže i obilazeć' pašnjake puste
 ide i doziva junce, koji se odazvati neće.

170

Tad u zabitom delu kuće spazi

Elektru⁹¹⁸ gde leži, ona je bila marljiva dojilja kćeri,
međ' pobožnim Nimfama Okeana najuglednija beše.
Poput Cerere jednako voleše devu. Kad kolevku napusti
mala na grudima slatkim nosiše je ona i Jupiteru
višnjem davala je da se na očinskom kolenu cupka. 175

Bila je ona pratilac i čuvar, k'o majka bliska.
Sa raščupanom kosom prljavom od prašine tuguje
ona tamo, zbog otmice drage joj zvezdane deve.

Prilazi Cerera njoj, i kad joj bol napokon dozvoli
da slobodno uzdahne, reče: „Kakvu mi gledamo propast?“, 180
„Kome se k'o plen nosim? Da li još moj muž vlada
ili Titani nebesa drže? Koja se ruka drznu
ako Gromovnik živi? Zar je Tifejev vrat
provalio Inarim⁹¹⁹? Da li Alkionej⁹²⁰ raskid'o
spone vezuvskog jarma i kao pešak sad Tirenom trči? 185
Da li obližnja mi Etna Enkelada kroz grotlo baci?
Da l' možda smelo traži penate moje
brijarejska⁹²¹ gomila ona, što stotinu ruku ima?
Joj meni, gde si sada, gde mi je dete? Gde su hiljade sluškinja?
Kuda Kijana nesta? Koja sila krilate progna Sirene⁹²²? 190

⁹¹⁸ Okeanova i Tetijina kći, Taumantova supruga, majka brzonoge boginje Iride i harpija Aele (Oluja), Okipete (Vihor) i Kelene (Tama). Vidi: Has., *Th.*, 265. i dalje.

⁹¹⁹ Inarima ili Enarija, danas Išiju (Ischia), vulkansko ostrvo u Tirenskom moru blizu Napulja. Nomen ostrva dobijen je po fizičkom izgledu koji je u obliku zgloba. Grčka reč *tō „sc...on* (kuk, čašica, bedro, bok) ima indo-evropski koren **zgh+ i*; ovo *i* je protetička jota; dakle, *isthi* je od **sthi – *zghi*; u sanskritu je *sakihī*, genitiv *sakihnāh*, u persijskom *haxt*. Tako ga zove i Vergilije, a većina Rimljana su koristili drugo ime. U srpskom jeziku sačuvan je direktni indo-evropski koren **zghi* i na srpskom ta reč glasi *zglob*; U medicini bolnu upalu živca ishijatikusa zovemo išijas ili ishijas, srpski kukobolja.

⁹²⁰ Uranov i Gejin sin, jedan od giganata. Bio je poznat po svojoj izuzetnoj visini i snazi. U gigantomahiji, koja se odigrala u Paleni, on je, zajedno sa Porfirionom, predvodio gigante i posebno se istakao u borbi protiv Dionisa. Vidi: Nonn., *Dion.*, XLVIII, 71. i dalje; Apd., *Bibl.*, I, 6, 1.

⁹²¹ Brijarejska gomila ovde se odnosi na sto Brijarejevih ruku.

⁹²² Kćeri rečnog boga Aheloja i jedne od Muza (Kaliopie, Melpomene ili Terpsihore), a zvale su se Leukosija, Ligeja i Partenopa. Vidi: Apd., *Ep.*, VII, 18. O poreklu, broju i sudbini sirena poznato je nekoliko predanja. Vidi: Soph., fr. 861; Liban., *Narr.*, I, 31. Bile su to lepe devojke sa prekrasnim glasom, nerazdvojne drugarice Persefone. Kad je Had oteo Persefonu, sirene su molile bogove da im podare krila, kako bi mogle da traže svoju drugaricu po moru i zemlji. Njihova molba je uslišena: dobile su ptičije perje i

Ovo li je vernost vaša? Ovako li pazite decu tuđu?“

Uzdrhta dadilja, sad tuga u stid krenu,
i pogled jadne majke ni po cenu smrti ne može
podneti ona, i dugo nepomična okleva da pokaže
neznanog krivca otmice i sigurnu propast. 195

Jedva ipak progovori ova: „O, da je barem besna
bitka Giganata ovu donela propast! Poznati lakše
udaraju. Ali ovo su boginje, iako teško ćeš verovati u to,
sestrice njene zaverom doneše sad propast nama.
Gledaš lukavstva višnjih i rane zavidne sestre. 200
Nebo je nama okrutniji neprijatelj od Flegre sada!

Cvao miran je dom, njegov prag deva napustiti
nije smela, nit' se usudila da zelene razgleda šumarke,
vezana savetima tvojim. Njoj je tkanje posao bio,
Sirene odmor behu, sa mnom je vesela od razgovora bila, 205
sa mnom je snila i pažljiva u dvorištu igrom se zaokupila.
Kad iznenada (ko joj put izda do našeg doma kazati
ne znam) Kiteranka dođe, al' poštovanje izgubiti
nije htela te povede sobom pratilje svoje Febu i Paladu.

Uz blistav osmeh što odmah stavi, vesela se pravi, 210
nju ljubi, gladi sada, u nadi puno puta ponavlja ime grljene sestre.
Tuži se ona na okrutnu majku što daljinom takvom
previše kudi i zabranu nudi u druženju boginja lepih,
što daleko ćerku krije od očevih nebeskih zvezda.

A naša jadna, nevešta, zlu se veseli, obilnom gozbom 215

noge, a zadržale su devojački lik i glas. Vidi: Hyg., *Fab.*, 125; 141. Kod Higina imamo i dugo predanje, u kojem im je Demetra izmenila lik da bi ih kaznila što nisu budnije čuvala Persefonu ili pak da im je Afrodita oduzela lepotu jer su one prezirale slasti ljubavi. Sirene se predstavljaju kao sveznajuća demonska bića, koja svojom pesmom zaustavljaju vetrove, umiruju more i opčinjavaju moreplovce. Ostrvo sirena nalazi se u zapadnom Mediteranu, kod rta Pelora. Neki opet kažu da one borave u podzemlju, gde brinu o pokojnicima i oplakuju ih. Vidi: Eur., *Hel.*, 168. i dalje. Njihova milozvučna pesma učinila ih je i personifikacijom svemirske harmonije: u svakoj od nebeskih sfera nalazi se po jedna sirena, a njihovi glasovi su tako podešeni da stvaraju savršeno sazvučje. Vidi: Plat., *Rep.*, X, 617 b. Njihov lik preuzet je iz orijentalne umetnosti.

nektar im deli. Sad oružje i halju Dijane⁹²³ dira
mladost joj ne da mira i luk prstima mekim pipa.
Sada kacigu s grivom gustom od hvaljene Minerve⁹²⁴
stavlja i golemi štit trudi se da nosi.

Prva je Venera nagovorom zlim povelala njih 220
na polja i oranice Etne. Obliznje cveće lukavo hvali
kao da ne zna, pravivši se, pita za zasluge mesta,
kao ne veruje da hladnoća ne škodi ružinom rastu,
da se hladni meseci rumene pupoljcima drugim,
da se prolećno šiblje ljutog ne boji Bota. 225
Dok se opasnica mestima divi, niko je ne krivi, od želje gori
da krene, briga je za sestre njene. A naša nezrela za tom se
povodi ćudi. Kolika tugovanja ja zalud nosih? Kolike molbe
ja bezuspešne izustih? Ipak pala je ona, vere puna
u zaštitu sestara. Slede je sluškinje njene, 230
u drugom redu Nimfe je prate. Idu na polja
pokrivena večnim biljem i beru pod zracima prvim,
kad se zora rosom obeli i ljubice rasutu vlagu piju.

⁹²³ Italska boginja plodnosti, materinstva i divljači. Njeno ime je izvedeno od indoevropskog korena *di* (sijati). Zato je ona, kao i Jupiter, Junona, Janus i Jana, jedna od boginja nebeske svetlosti, zbog čega je kasnije poistovećena sa Lunom. Kult Dijane Rim je dobio od svojih suseda iz Lacija. Uvođenje tog kulta bilo je vezano za jedan od ratničkih i političkih pokreta koji su doveli Rim na čelo latinskog saveza: među Dijaninim svetilištima, najvažnije je svetilište u Ariciji, u albanskim brdima, i služilo je, naime, kao središte tog saveza i izvesno je da je Dijanin kult, koji je uveden na Aventinu, bio neka vrsta njegovog rimskog pandana. Ubrzo je Dijana poistovećena sa grčkom boginjom Artemidom. Vidi: Ž. Dimezil 1997: 316-27. Dijanin sveti gaj u Ariciji bio je jedno od najposećenijih kulturnih mesta na italjskom tlu, a njen tamošnji hram jedno od najbogatijih svetilišta. Brojni zavetni darovi nađeni u Nemiju (vulve, falusi, statue žena koje doje decu) pokazuje da je ovde boginja poštovana prvenstveno kao zaštitnica žena, spremna da uvek pomogne porodiljama i dojiljama. Njen praznik u Ariciji slavljen je svake godine 13. avgusta. U rimskim provincijama pod Dijaninim imenom poštovana su razna domorodačka božanstva, uglavnom boginje šuma i lova. Bila je posebno omiljena u Dalmaciji, gde je poštovana zajedno sa Silvanom. U rimskoj literaturi i umetnosti lik boginje Dijane je helenizovan. Dijanina kulturna statua u hramu na Aventinu rađena je po uzoru na statuu efeške Artemide.

⁹²⁴ Rimska boginja, zaštitnica svih zanata i zanatlija, kasnije poistovećena sa Atinom. Njen kult je prenet u Rim zajedno sa velikom etrurskom trijadom (Iupiter, Iuno, Minerva). Vidi: Liv., VII, 3, 5. U Italiji, izvan Falerija i Etrurije, njen kult nije potvrđen. Po Dimezilu ime može biti italjsko, *Menerua* je uobičajena epigrafska forma na latinskom, i izvedeno iz indoevropskog korena **men-* koji beleži sve aktivnosti duha. Minervini praznici *artificium dies*, tzv. Kvinkvatri (Quinquatrus), prvenstveno su praznici zanatlijskih udruženja i škola. Njeni najodaniji poštovaoci su obučari, tkači, drvodelje, slikari, skulptori, učitelji, pesnici, lekari, igrači i svirači truba i frula. Ovidije veoma živopisno opisuje ono što se tom prilikom čini. Vidi: Ov., *Fast.*, III, 815-832. U likovnoj umetnosti Minerva je prikazivana po uzoru na boginju Atinu.

Al' kad u podne sunce stade više sredini neba,
 gle, mračna noć nebo zgrabi i zanjiše se 235
 ostrvo topotom konja i bukom točkova potrešeno.
 Ko je bio kočijaš taj, spoznati nije se moglo. Da li
 onaj nosilac smrti il' sama smrt je bila. Na cveću otrov
 ostao je, nestaju potoci, polja okopniše od prljave rđe i
 ništa ne ostade živo. Videh kako zimolez žuti, 240
 kako izdišu ruže, kako se ljiljani suše.
 Kad je škripavom vučom vozar, čija kola prati noć,
 uzde skrenuo nazad, svetlo se vrati svetu.
 Persefone⁹²⁵ nigde. Boginje, ispunivši očev zavet,
 vratiše se, ne ostaše ovde. Usred polja nađosmo 245
 izdahnulu Kijanu. Ovenčana joj glava klonulo leži
 i venci tamni na čelu joj gasnu.
 Odmah smo prišle njoj, pitasmo za nestanak device gospe
 (jer blizu nesreće beše), kakvog su izgleda konji?
 Ko je vozio kola? A ona ništa, otrovom tihim 250
 ubijena, sad se u vodu rastače duša njena.
 Ističe vlaga, iz kose mili, u rosu stopala, laktovi
 teku i skoro bistar izvor tragove kvasi.
 I drugih nema. A sjajne Aheloide⁹²⁶ nošene krilima
 brzim zauzeše obalu sikulskog Pelora i 255
 ljute zbog zla jer još kazne nema, skladan sad zvuk
 lire ka ljudskoj propasti vodi, umilni glas sad lađe
 mami i poznatom pesmom pokorava vesla.
 U domu sama ostah da bolnu provedem starost.“
 Zbunjena Cerera stoji, plaši se bezumna, sama, 260

⁹²⁵ U grčkom jeziku Persefōnh ili Fersefōnh (od fšrw i fōnoj, „ona koja donosi smrt, ubistvo ili pokolj“; nadalje može značiti i mesto ubistva). Kod pesnika se javljaju i sledeći oblici imena: Persefōneia, Fersšfassa, a u Atini su je zvali Persšfassa ili Fersefētth. Varijante Persefoninog imena ukazuju na njenu rasprostranjenost i na starinu kulta.

⁹²⁶ Aheloh je bio najstariji sin Okeana i Tetije. U Grčkoj je poštovan kao rečni bog. Aheloide su njegove kćeri Sirene.

straši se, kao da ništa proživela nije, skreće pogled
na drugu stranu i nebeskim bozima s besom u srcu preti.
Tako se vrletni Nifat⁹²⁷ trese od hirkanske⁹²⁸ majke,
čije mladunče prestrašen jahač ote i ahemenidskom⁹²⁹
kralju za zabavu nosi. Ona juri brža od muža 265
i Zefira, sav bes prosipa svuda zelenim
pegama i sad se sprema proždreti čoveka dubokim
ždrelom, ali je slika u ogledalu⁹³⁰ spreči.

Ništa drukčije nije majka besnela Olimpom celim,
„Vratite mi kćer“, viče, „nije me nestalna reka iznedrila, 270
niti sam ja Drijadskog roda! Mene Kibela rodi što krunu
od tornjeva nosi i otac Saturn moj je! Po kom božijem pravu to je?
Gde su nestali zakoni neba? Čemu pravedan život takav?
Evo, Kiteranka sramno svoje sad pokazuje lice,
više lemniske⁹³¹ okove nema! 275

⁹²⁷ „Snežni breg“, planinski lanac u Armeniji (Jermeniji), blizu Hirkanije.

⁹²⁸ Hirkanija je naziv drevne persijske satrapije koja danas obuhvata područje modernih iranskih pokrajina Golestana, Mazandarana i Gilana, te i neke delove Turkmenistana. Prostirala se severno i istočno od planine Albroz, a istočno od Kaspijskog jezera, zbog čega su ga Grci nazivali *Hirkanskim morem*. Persijanci su je smatrali jednom od *dobrih zemalja* koju je stvorilo božanstvo Ahura Mazda. Na severoistočnoj strani, Hirkanija je bila otvorena stepama Srednje Azije u kojoj su vekovima živela nomadska plemena. Naziv Hirkanija potiče od grčke reči *Hyrkania*, što je izvedenica akadске reči *Urqananu*, odnosno persijske reči *Verkâna*, koja se spominje u Behistunskim natpisima iz doba vladavine Darija Velikog. Persijska reč *Verkâ* („gorg“) znači vuk, što podrazumeva kako Hirkanija zapravo znači „zemlja vukova“. Gorgan, glavni grad iranske pokrajine Golestan, takođe je izvedenica od navedene staropersijske reči. Analogija ovom primeru je naziv severozapadnog regiona Like, u susednoj državi Hrvatskoj (ime Lika je grčkog porekla i potiče iz direktno preuzete reči lUkoj što znači vuk; kao što je i lat. *lupus* sačuvano u rumunskom prezimenu Lupulesku ili srpskom Lupulović). U daljem opisu izgleda da Klaudijan nije mislio na hirkansku vučicu već na tigricu. Da je mislio na vučicu to bi se moglo dovesti u vezu sa rimskom vučicom i naročitim simbolom ove životinje koja se javlja kao jedan od najvažnijih atributa i moći vrhovnih bogova kod indoevropskih naroda. Hirkanska majka ovde je izraz za tigricu.

⁹²⁹ Prvo poznato pominjanje Ahemena, navodno prvog u nizu Ahemenida, po kome dinastija i nosi ime, u istoriji pojavljuje se od strane Darija Velikog. On pominje Ahemena kao pretka Kira Velikog i začetnika cele dinastije. Veruje se da je Ahemen došao na vlast 648. godine pre n.e. Grci su prvi dali ime Persija celom Iranu, što potiče od Parse, domovine Ahemenida, današnje provincije Fars. Ahemenidski vladari Persije držali su teritorije koje se danas nalaze pod Iranom, Irakom, Jermenijom, Avganistanom, Turskom, Bugarskom, Grčkom, Egiptom, Sirijom, Indijom, Pakistanom, Jordanom, Izraelom, Palestinom, Libanom, Arabijom i Libijom. Persijsko carstvo (Staropersijsko ili Ahemenidsko carstvo) bilo je država, sa političkim centrom u današnjem Iranu, koja je pod vlašću dinastije Ahemenida od 550. do 330. godine pre n.e. predstavljala dominantnu državu na prostoru Bliskog istoka. Prvi vladari Ahemenidske dinastije su: Ahemen, Teisp, Kir I, Arijaramn, Kambiz I i Arsam. Vidi: Oliver Potežica, *Drevna Persija: Persijanci, ratnici i diplomate*, Beograd 2005, 36-44.

⁹³⁰ Ogledalo je korišćeno kao klopka za hvatanje divljih zveri, tako životinja najbrže izgubi orijentaciju.

Da l' su joj miran san i postelja čista ovu
 pribavili snagu? Zar njeni zagrljaji čedni ovo
 zaslužuju? Nije čudno da više joj ništa sramotno nije!
 A šta vi ložnici vične⁹³²? Da l' je toliko odbačen ugled
 što čednost ga nosi? Zar je tako volja promenjena? 280
 Da l' ste sad udružene sa Venerom i otmičarima njenim?
 O, skitski⁹³³ su hramovi dostojni vas i oni oltari
 što gladni su ljudske krvi! Šta li je uzrok tolikog besa?
 Ili koju od vas Prozerpina moja uvredi lošom reči?
 Sigurno je tebe, Deljanko, iz dragih šuma 285
 prognala, ili je tebi, Tritonijo⁹³⁴, otela bitke poverene?
 Ili je oštra u govoru bila? Ili je možda bezobzirna
 tražila igre vaše? Ali ipak na Trinakriji daleko je
 ostavljena moja mila da ne bi vama na teret bila.
 Šta je pomoglo to što se krila? Srdžbu zavisti gorke 290
 ne blaži nikakav mir“. Tutnji ovim rečima sve,
 one il' muče - naredbe oca brane - il' poriču
 da znaju i kao odgovor majci suze daju.
 Šta da radi? Pobeđena natrag se vraća,
 poniznim molbama ničice pada: „Oprostite ako 295
 je pobožnost nestala moja, ako nešto grublje učinih
 nego što jadna smem. Savladana klečeći puzim

⁹³¹ U najstarijem predanju, koje nije toliko rašireno, Hefestova supruga bila je Haris, najumilnija od svih harita, ili najmlađa od njih, Aglaja. Vidi: *Il.*, XVIII, 382. i dalje; *Hes.*, *Th.*, 945. Poznati je mit o Hefestovom i Afroditinom braku. Iako je volela Areja, boginja je bila prisiljena da se uda za hromog i ružnog Hefesta. Bog Sunca, Helije, zatekao je jednog jutra Afroditu i Areja u zagrljaju i odmah je obavestio Hefesta da mu je žena neverna. Prevareni suprug je oko Afrodinog ležaja iskovao mrežu od nevidljivih niti. Kada je Arej ponovo došao Afroditi, mreža se sklopila i zarobila ljubavnike. Tada je Hefest pozvao sve bogove da vide ovaj prizor. Tek na Posejdonovu molbu, Hefest je oslobodio Afroditu i Areja. Vidi: *Od.*, VIII, 266. i dalje.

⁹³² Pesnik misli na Dijanu i Minervu.

⁹³³ Skiti, nomadski narod koji je živeo u stepama severno i istočno od Crnog mora. U antici bili su sinonim za divlje i krvoločne varvare, čiji su običaji bili isto tako agresivni i krvavi. Vidi: *Hdt.*, IV, 110. i dalje.

⁹³⁴ O čudesnom rođenju boginje Atine postoji više predanja. Jedno od njih kaže da se Zevs najpre oženio Metidom, najmudrijom od svih boginja. Kada su mu Geja i Uran prorekli da će mu ona posle kćerke roditi sina koji će postati vladar sveta, on je laskavim rečima zaludeo Metidu, sklonio je u svoje telo, a zatim rodio Atinu. Neki kažu da se ovo dogodilo u Libiji, na obalama Tritonskog jezera, zbog čega je Atina dobila nadimak Tritogeneja. Vidi: *Hes.*, *Th.*, 886. i dalje; *Pind.*, *O.*, VII, 35.

pred kolenima vašim. Sudbinu želim saznati samo!
 Dajte mi barem toliko da spoznam uzroke boli,
 da vidim nesreće lice. Rado ću saznati sudbu udesa ovog, 300
 kakva god bila, nosiću je k'o kletvu svoju i misliću
 zločin nije. Pokorno molim da se majci pokaže.
 Ne tražim je nazad. Bezbrizan budi, u rukama imaš plen,
 ko god da si. Potvrđujem plen i nemoj se plašiti!
 Šta ako savezom kakvim kradljivac pretekne mene, 305
 Latono, ti mi javi, možda ti kaže Dijana.
 Šta bi, Lukina, na to, upoznala ti si strah
 za porod i ljubav prema deci i ti si iznela dvoje.
 Ona je jedina meni. Ti svagda uživaš
 u Apolonovoj⁹³⁵ kosi i tako sretnija od mene 310
 k'o majka provodiš vek. "Sad teške suze obraze kvase.
 „Šta je toliko dostojno plača i vredno da se čuti?
 Joj meni, svi me napustiše! Zašto zalud ostaješ ovde
 kad svrhe nema? Zar ne vidiš sa nebesima ovo je rat?
 Zar nije bolje da opet tražiš kopnom i morem kćer? 315
 Spremiću se da obidem svet, neumorna stazama
 i stranputicama izdržaću i neću ni časka jednog stati.
 Ni odmora, ni sna biti neće, dok ne nađem oteto

⁹³⁵ Sin Zeusa i Lete, brat blizanac boginje Artemide. Mitovi o Apolonu su brojni. Najstariji i najpoznatiji su oni koji govore o njegovom rođenju na ostrvu Del i osnivanju svetišta u Delfima. Međutim poreklo Apolonovog imena je nejasno; njegovo ime je verovatno izvedeno iz vavilonske reči *apullu* (vrata), odnosno iz imena hetitskog boga Apullunasa, zaštitnika kapija i ulaza. Vidi: M. P. Nilsson, *Gr.Rel.*, I, 529. i dalje. Na osnovu imena, mita i očuvanih arheoloških spomenika zaključuje se da je Apolon božanstvo koje su Grci već u vreme mikenske kulture preuzeli iz hetitsko-vavilonske kulture posredstvom Krita ili mikenskih kolonija na egejskim ostrvima i maloazijskoj obali. Hetitski bog Apulunas verovatno je prethodnik Apolona Agieja (čuvar kapija). Apolon zauzima značajno mesto i u rimskoj religiji. Njegov kult prenet je u Rim već pred kraj Kraljevstva, posredstvom Etrurije ili grčkih kolonija, najverovatnije Kume. Širenje njegovog kulta može se pouzdano pratiti tek od druge polovine 5. veka pre n.e. U republikanskom periodu poštovan je isključivo kao bog zdravlja. Najstarije Apolonovo kultno mesto (Appolinar) u Rimu nalazilo se van gradskih bedema, ispred Karmentinskih vrata. Na ovom mestu sagrađen je hram, koji mu je posvećen 429. godine pre n.e. Ovo je bilo jedino Apolonovo svetište u Rimu sve do Avgustovog vremena. Tu je Apolon poštovan zajedno sa Dijanom i Latonom. U njegovu čast, po nalogu Sibilinskih knjiga, ustanovljene su 212. godine pre n.e. svečane igre *Ludi Apollinares*. Avgustovom religioznom reformom Apolon je postao jedan od najvećih rimskih bogova, a sam Avgust smatran je njegovim sinom i zemaljskom inkarnacijom. Vidi: Plut., *De def.orac.*, 21.

blago, makar u krilu iberske Tetije⁹³⁶ bila,
makar bačena ronila dubinom crvenog mora⁹³⁷. 320
Neće me ustaviti ledom okovana Rena⁹³⁸, ni ripejske⁹³⁹ hladnoće,
nit' ću oklevati zbog nestalne žege Sirta⁹⁴⁰.
Odlučih s ciljem granice Nota preći, i pretražiti Boreja
snežni dom. Prvim zalaskom sunca uspeću se na Atlas
i licem⁹⁴¹ svojim osvetliču Hidasp. 325
Neka me bezbožni Jupiter vidi kako poljima i
mestima lutam. Uplakana Junona zadovoljena
zbog naložnice biće. Sad rugajte se meni,
oholi vladajte nebom! Pobedu vodite sjajnu nad Cererinim čedom!“
Tako reče i spusti se sa znane joj Etne, 330
da buktinje sačini za lutanja noćna.
Beše šumarak blizu reke Akid⁹⁴², koju bela
Galateja⁹⁴³ često je prelazila i draža joj beše od plivanja morem,
gusta sa svojim granama prepletenim vrhove Etne
sa svih strana krije. Kažu da je tamo otac položio 335
Egidu i zarobljeni krvavi plen doneo posle bitke.
Ponosi se šuma flegrejskom odranom kožom,
pobedom bogova odeven ceo je gaj.

⁹³⁶ Iberska Tetija je ovde izraz za more uz Španiju, verovatno divlje i nepoznato spoljašnje more, tj. Atlantski okean.

⁹³⁷ More oko poluostrva Arabije. „Crvena dubina“ – Crveno more.

⁹³⁸ Reka Rajna. Iz ovog skromnog opisa Rajne Klaudijan nas upoznaje sa geografskim odlikama unutrašnjosti Germanije. Uporedi: Marjanca Pakiž, *Tacitov opis Rajne i Dunava – gramatička i stiljska analiza dve rečenice iz Germanije*, Zbornik Matice srpske za klasične studije, 1, Novi Sad 1998, 185-187.

⁹³⁹ Ripejske planine su mitske planine na severu, uvek okovane ledom, iza kojih je bila zemlja Hiperborejaca. U helenističko i rimsko vreme ponekad se izjednačavaju sa Uralom.

⁹⁴⁰ Sprud u moru, opasan zaliv za plovidbu, naročito dva spruda na severnoj obali Afrike, Syrtis major, sad zaliv Sidra, i Syrtis minor, sad zaliv Kabes, danas u Libiji.

⁹⁴¹ Misli se na baklje.

⁹⁴² Sin italjskog boga Fauna i nimfe Simetide, bog istoimene reke koja teče u blizini Etne. Prema sicilijanskoj legendi, Akid je bio lep mladić, ljubavnik Nerejeve ćerke Galateje, koju je voleo i kiklop Polifem. U želji da uništi svog suparnika, Polifem je bacio na Akida ogromnu stenu. Galateja je tada svog miljenika preobrazila u boga reke, a njegovu krv u bistar izvor. Vidi: Ov., *Met.*, XIII, 749. i dalje.

⁹⁴³ Jedna od Nerejevih i Doridinih kćeri. Posle tragične ljubavi sa Akidom, Galateja je prihvatila Polifemovu ljubav. Galateja je Polifemu rodila tri sina: Galata, Kelta i Ilirija, eponimne heroje Gala, Kelta i Ilira. Vidi: App., *Ill.*, 2.

Ovde zinuta ždrele zjape, tamo čudesne gigantske
kože vise, još uvek okrutno prete njihove obrazine 340
grozne pribite o debla čvrsto i zmijske goleme kosti⁹⁴⁴
na sve strane beskrvnu gomilu prave.
I tako tvrde izdišu kože udarom bezbrojnih munja jakih,
i svako se tamo drvo ponosno diči imenom slavnim.
Ovo je nakrivljeno od storukog Egeona, mačeve 345
jedva u krošnji gustoj drži, ono se diči
odranim olovnim kožama Keja⁹⁴⁵, ovo oružju
Mimanta⁹⁴⁶ odoleva, a one grane tereti odrani Ofion⁹⁴⁷.
Od svih viša senovita jela širokom krošnjom
nosi zadimljen oklop Enkelada samog, 350
vrhovnog kralja Zemljine dece⁹⁴⁸, i pala bi teška
od tereta jadna, bez podrške obližnjeg hrasta.
Od tog doba čuva se svetost⁹⁴⁹ starog luga i naklonost
mesta i greh je naneti štetu nebeskom pobeđe znaku.
Nijedan Kiklop se ovde ne usudi ovce pasti niti 355
hrastove štetiti i sam Polifem⁹⁵⁰ od svete sene beži.
Ipak ovo Cereru zadržalo nije. Raspalila se

⁹⁴⁴ Goleme zmijske kosti su ostaci tela giganata. Gornji deo tela bio im je ljudski, a umesto nogu imali su dve ogromne zmijske; takvi su barem prikazani na slavnom oltaru iz Pergama. Ova priča služi da objasni odakle potiču mamutove kosti koje su pronađene kod Trapeza.

⁹⁴⁵ Titan, Uranov i Gejin sin. Oženio se sestrom Febom, koja mu je rodila dve kćerke, Letu i Asteriju. Vidi: Hes., *Th.*, 134; 404 i dalje. Kasnije predanje ubraja Keja u gigante. Vidi: Verg., *Aen.*, IV, 179.

⁹⁴⁶ Jedan od giganata, ali u ranijim predanjima, on je Titan.

⁹⁴⁷ Gigant koga je Zevs savladao i pritisnuo jednom planinom. Vidi: Schol. *Il.*, VIII, 479.

⁹⁴⁸ Zemljina deca su giganti. Po olimpijskom mitu o stvaranju sveta Boginja Zemlje (**Γαῖα**, Tellus, Magna Mater) je najstarije božanstvo posle Haosa. Ona je iz sebe rodila Urana (Nebo), a onda je sa Uranom rodila prvu generaciju bogova – dvanaest titana. Kasnije je rodila gigante. U mitografiji je vremenom došlo do zbrke oko Gejinog poroda i tako su pomešane i dve bitke višnjih bogova – jedna protiv titana i druga protiv giganata. Do Klaudijanovog vremena titani i giganti nisu se više razlikovali, tako da pesnik među gigante ubraja Keja, Mimanta i Ofiona, koji zapravo pripadaju generaciji titana (zajedno sa Atlantom, Hiperionom i Kronom).

⁹⁴⁹ Latinska reč *numen* ovde je prevedena kao „svetost“. *Numen* zapravo označava manifestaciju prisutnosti ili moći nekog boga, strahopoštovanje, a kasnije i samog boga. U ovom stihu *numen* luga označava natprirodni značaj luga i prisutnost božanskog delanja. Vidi: Ž. Dimezil 1997: 30-40.

⁹⁵⁰ Jedan od kiklopa, jednooki div ljudožder, sin Posejdona i Hipe. Posedovao je ogromnu snagu. Ograničene pameti i bezosećajan, živio je usamljen u jednoj pećini. Tako ružan i nezgrapan, zaljubio se u Galateju. Poznato je predanje o sukobu Polifema i Odiseja. Vidi: *Od.*, I, 71.

ne štujući mesto, uznemirena sekirom vitla,
čak i samog Jupitera u srdžbi traži. U nedoumici sad je,
da li borove seći ili pre kedrove glatke. 360

Traži trupce lake, najpre ispituje jesu li ravna,
sigurnim pokretom ruke njima opipava grane.
Tako onaj ko smeru dalekim morima poći,
na kopnu brodicu pravi i život kani
prepustiti burama, meri bukve i jovinu, 365
od stabala svežih namenu beleži raznu.

Ono što dugo je stablo, rogovi biće za naduta jedra,
ono što čvrstinu ima za jarbol je bolje, savitljivo biće
veslanju dobro, a ono otporno vodi u trup ugraditi treba.

Iz obližnjeg busena dva su čempresa dizala 370
još cele krošnje svoje, takvih na stenama Ide nema,
takvim se Simoent⁹⁵¹ ne može diviti, takve na bogatoj obali
Febovog luga hranitelj Oront⁹⁵² ne dodiruje lako.

Veruj mi k'o da su braća, iste krošnje im štrče
jednakim vrhom i odozgo šumarak glede. 375

Svideše joj se za baklje stabla ova i brzo na oba navali,
haljinu podvi, ogoli ruke i sekiru dvogubu diže.

Udara jedno pa drugo, sigurna silama svim
bije po deblima što drhte, a ona zajedno u propast padaju,
zajedno srušene krošnje na polju leže sada. 380

A strašna bol Fauna i Drijada to je. Obgrli Cerera oba,
kao da su živa i uspravi ih visoko. Straga zabaci kose
raspuštene i tad se uspe u visine dahtavog brda,

⁹⁵¹ Reka Simois ili Simeont, mala pritoka Skamandra u planinama Troade, na zapadu Male Azije.

⁹⁵² Bog istoimene reke u Siriji, Okeanov i Tetijin sin. Kad se zaljubio u nimfu Melibeju, vode Oronta plavile su sve pred sobom dok ih Herakle nije zaustavio. Vidi: Tzet., *ad Lyc.*, 697. Postoji i predanje da je Oront bio Didnasov sin, koji je predvodio vojsku indijskog kralja Derijada protiv Dionisa. Kada ga je Dionis ranio, on je oduzeo sebi život. Reka koja je odnela njegovo telo nazvana je Oront. Vidi: Nonn., *Dion.*, XVII, 196, 289, 314. U prošlosti je bila poznata kao glavna reka Levanta, poznata i kao *Draco*, *Typhon* i *Axius*. Njeno moderno ime Aši (buntovnik) potiče od *Axius*, ali označava i neuobičajen tok reke s obzirom na to da ona teče s juga na sever, što nije slučaj sa drugim rekama u ovoj oblasti.

savlada vrelinu onu i nikom prohodno stenje,
i gazi ona pesak živi što stope guta: 385

Kao što strašna Megera grehom nadahnuta
žuri da zapali otrovnu tisu⁹⁵³ bilo da Kadmove⁹⁵⁴ bedeme
traži, bilo da žuri divljati u Tijestovoj⁹⁵⁵ Mikeni.
Uzmiče tama, sklanjaju se Mani, okovan biljem
i Tartar se buni, sve dok ne stade ona na obalu Flegetona 390
i bakljama svojim uhvati valove mnoge.

Kad priđe grotlu one goruće hridi,
odmah okrene glavu i čemprese baci daleko
da gore u središtu ždrele, pokrije šupljinu svaku
i široki zatvori ponor što se vatrom talasa. 395

Brdo stenje, pritisnuta je vatra i zatvoren
Mulciber trpi sada. Zatrta ne može izaći para.
Kupasti vrhovi čempresa drhte i pepelom novim
Etna se puni. Granje pucketa od sumpora zapaljeno.
Da vatre ne bi zgasle od lutanja tolikih, 400
ona zapovedi da gori stalno i budna traje
i tajnim sokom polivala je debla tvrda,
kojim je Featon⁹⁵⁶ škropio konje i bikove Luna⁹⁵⁷.

⁹⁵³ *Taxus baccata*, drvo Tisa. Ima bobičaste plodove i tamnozeleno iglice. Drvo ima izuzetnu tvrdoću i žilavost kao i izuzetnu otpornost na truljenje. Može da živi i preko hiljadu godina. Raste na senovitim mestima, zbog čega je nalazimo u pojasu bukovih i bukovo-jelovih šuma, ali nije neobično ni da tisa naraste na osunčanim mestima. Svi delovi tise, naročito iglice, su izrazito otrovni. Iako veoma dekorativno, ovo otrovno drvo povezano je i sa podzemnim svetom. Od tisinih bobica i iglica spravlja se otrov koji se upotrebljavao u zločinima. Na primer, u keltskom svetu tisa je nadgrobno stablo. Upotrebljavala se za izradu štitova i koplja, što pokazuje da je i simbol rata. To potvrđuje i ime irskog ratnika *Ibarasciath* (štit od tise) ili neka galska etnička imena *Ebuovices* („koji se bore tison“). Cezar navodi primer dva kralja galskog plemena Eburona koji su se posle poraza otrovali tison. Simbol ovog drveta je otrovnost njegovih plodova. Izgleda da je to od davnina bilo poznato antičkom svetu.

⁹⁵⁴ Tako je Megera dozvana u grad Tebu. „Kadmovi bedemi“ je penički izraz za Tebu.

⁹⁵⁵ U grad Mikenu dozvali su je zločini Tijesta i njegovog brata Atreja i njihovih potomaka. Tijest je bio sin Pelopa i Hipodamije, brat Atreja, kralj u Mikeni. Napao je Atrejevu ženu, a ovaj je za osvetu pobio Tijestovu decu i poslužio mu ih za večeru. Osim toga, Tijest je počinio i incest sa svojom ćerkom Pelopijom ne znajući ko je ona i s njom je imao sina Egista. Vidi: *Il.*, II, 100. i dalje; *Eur.*, *Hel.*, 389. i dalje; *Eur.*, *Or.*, 11. i dalje; *Apd.*, *Bibl.*, II, 4, 6; *Thuc.*, I, 9, 2; *Sen.*, *Thyestes*, 222. i dalje; *Aeschyl.*, *Ag.*, 1096. i dalje; 1217. i dalje; 1573. i dalje.

⁹⁵⁶ Sin boga sunca Helija, koji je nastradao vozeći očeva vatrena kola. Vidi: *Hes.*, *Th.*, 957; *Od.*, X, 139; *Hyg.*, *Fab.*, 27, 244.

Već je noćna tišina prostrla svuda po zemlji
 nestalne snove kratke, a ona ranjenog srca 405
 dug započinje put i krećući kaže ovo:
 „Nisam, Prozerpino, slutila nikad da ću ti takve
 nositi baklje, već želeh sebi isto k'o svaka baš majka,
 stalno pred očima videh svečane svadbene baklje, nebom je
 trebalo Himenej da se ori. Zar smo mi božanstva zaista 410
 igračke sudbine i Lahesa nad nama besni kao nad smrtnicima?
 Kako onomad velika bejah, okružena žudnjama prosaca
 mnogih! Ona što je majka mnogobrojne dece
 zar može biti dokaz meni što moju jedinicu imam! Ti si mi
 prva i poslednja radost, po tebi ja se pokazah plodna. 415
 O ukrasu moj, o zabavo moja, o majčin ponosu dragi!
 Dok si rasla zaista sam boginja bila i s tobom zdravom
 Junoni bila sam ravna, a sada gadna raščupane kose.
 Po volji oca trpim. Ali zašto okrivljujemo onu
 suzama ovim? Priznajem, ja te okrutna unesrećih, 420
 jer ostavih te samu od sebe odvojenu i predah te
 dušmaninu što posvuda vreba. Doista bezbrižna uživah
 u tijasima glasnim i vesela bejah u oružju bučnom,
 dok su te krali, frigijske lavove u jarmu ja terah.
 Prihvati kazne koje zaslužih. Moje lice sad rane 425
 ruže, velike crvene brazde razdiru moje grudi.
 Nemarna utroba gnječi se udarom čestim!
 Pod kojim delom neba, pod zvezdom kojom da te tražim?
 Ko će mi pokazati put, kojom ću stazom ići?
 Kakve to kočije behu? Ko je okrutni divljak taj? Da l' je stanar 430
 zemlje il' mora? Kakve tragove krilatih kola sad mogu naći?
 Ići ću, ići, gde god me noge nose ili slučaj

⁹⁵⁷ Rimaska boginja Meseca, čiji je kult preneo u Rim sabinjanski kralj Tit Tacije. Vidi: Varro., *L.L.*, V, 74; Tac., *Ann.*, XV, 41. U umetnostima, Luna je poistovećena sa Dijanom i Selenom. U doba poznog carstva, kad je Sol povezan sa Mitrom, Luna je poštovana zajedno sa ovim orijentalnim božanstvima.

nanese. Tako je usamljena Diona tražila Veneru.
Da li će napori uspešni tada biti? Hoću li te, kćeri,
opet zagrliti? Jesi li lepa i sad, ukrsu moj, da l' još 435
postoji obraza sjaj? Ili ću jadna takvu te videt'
kakvu u snu te videh?''

Tako reče i korakom gipkim prvo sa Etne krene,
prezrevši cveće njeno, krivce propasti teške, mrzeći samo
otmice mesto, rasute tragove po putu traži 440
punim svetlom pretražuje polja i baklje naginje.
I čitav put od suza joj vlažan. Nad svakom
crvenom brazdom rida, kud god po ravnici ide.
Sena nad morem⁹⁵⁸ joj lebdi i poslednji zraci baklje
do italskih obala sežu i do Libije tople. Etrurske obale 445
svetle, blistaju sprudovi Sirte, od pučine sjajne.
Svetlo daleko dopire do Skiline⁹⁵⁹ hridi čiji se psi povlače,
delom u čudu ćute, a delom kuražni još laju.

⁹⁵⁸ Fretum, moreuz, kanal, ali ovde se može prevesti kao more.

⁹⁵⁹ Pored Homerovog predanja o Skili kao besmrtnom morskome čudovištu, u kasnijem predanju ona je zamišljena kao biće sa licem i grudima žene, koja sa obe strane ima šest glava i dvanaest psećih nogu. Kao njeni roditelji pominju se Fork i Hekata, Tifon i Ehidna ili Krateida i Trijen. Kad je odbila ljubav Glauka, Kirka je Skilu pretvorila u čudovište. Vidi: *Ov.*, *Met.*, XIII, 900. i dalje. Prema italsko-sicilskom predanju, Skilu je ubio Herakle kad mu je otela jedno Gerionovo goveče. Fork, Skilin otac, sastavio je kćerkino telo upaljenim bakljama i ponovo je oživeo. Vidi: *Lyc.*, *Alex.*, 45.

BIBLIOGRAFIJA

Izdanja kojima sam se služila kod prevođenja Klaudijanovih dela

1. *Cl. Claudiani quae extant*, Edidit et illustravit Johan Matthias Gesner, tomus I-II, Leipzig, 1759, (reprint 1969.)
2. *CLAUDIAN De raptu Proserpinae*, J. B. Hall, Cambridge Classical Texts and Commentaries 11, Cambridge University Press, 1969.
3. *CLAUDIAN* with an English translation by Maurice Platnauer, in two volumes, The Loeb Classical Library, Cambridge, Massachusetts Harvard University press, London, William Heinemann, MCMLXIII, (prvo izdanje 1922, reprint 1956, 1963.)
4. *Claudii Claudiani Carmina recensuit Th. Birt*, T. Birt, Berolini, 1892. (Monumenta Germaniae Historica, Auctorum Antiquissimorum tomus X)
5. <http://www.curiculo.org/Claudian/index.html>

Antički izvori u originalu i prevodu

1. Афтоније, *Progutnasmata ретора Афтонија: припремне вежбе за беседнике*, превод, предговор и напомене Војислав Јелић, Матица српска, Српска академија наука и уметности, Београд, 1997
2. Амијан Марцелин, *Историја*, предговор, превод и објашњења Милена Милин, Просвета, Београд, 1998.
3. Апијан из Александрије, *Римски грађански ратови*, превео са грчког Богдан М. Стевановић, предговор Fanula Papazoglu, Dereta, Београд, 1991.
4. Apollonius Rhodius, *Argonautica*, translated by R.C. Seaton, The Loeb Classical Library, Cambridge, Massachusetts Harvard University press, London, 1933.

5. *Apolodor's Mytologische Bibliothek*, Bd 1-2, übersetzt von Christian Gottlob Moser, Stuttgart, 1828.
6. *Apolodorus' Library and Hyginus' Fabulae: two handbooks of Greek mythology*, translated, with introductions, by R. Scott Smith and Stephen M. Taskoma, Indianapolis, 2007.
7. *Aristofanove komedije*, preveo Koloman Rac, Matica hrvatska, Zagreb, 1947.
8. Augustine, *The City of God*, translation by Henry Bettenson, Harmondsworth, Penguin Books, 1972.
9. Cicero Marcus Tullius, *M. Tullii Ciceronis opera*, T.4. accusationis in C. Verrem, liber quartus de signis, oratio nona, ad optimas editiones collata, studiis societatis Vipontinae, Viponti, 1781.
10. Цицерон, Марко Тулије, *О природи богова*, три књиге, превод, предговор и коментари Мирјана Миленковић-Крзнарић, Врњачка бања, 1989.
11. Clemens Alexandrinus, *Protrepticus und Paedagogos*, von Dr. Otto Stahlin, Deutsche Akademie der Wissenschaften zu Berlin, Leipzig, 1905.
12. *Codex Theodosianus*, A Dictionary of Greek and Roman Antiquities, John Murry (ed.), London, 1875.
13. *Diodor's von Sicilien historische Bibliothek*, übersetzt von Julius Friedrich Wurm, Stuttgart, 1939.
14. Диодор са Сицилије, *Историјска библиотека*, књиге 17-22, предговор, превод са грчког и коментар Маријана Рицл, Матица српска, Нови Сад, 1998.
15. Dionysius of Halicarnassus, *The Roman Antiquities*, with an English translation by Ernest Cary, The Loeb Classical Library, Cambridge, Massachusetts Harvard University press, London, 1948.
16. Eshil, *Persijanci – Okovani Prometej*, s originala preveo, objašnjenja i napomene napisao Miloš N. Đurić, Rad, Beograd, 1976.
17. ΕΥΝΑΠΙΟΣ, Eunapii Sardiani, *Vita sophistarum et fragmenta Historiarum*, J. Fr. Boissonade, Amstelodami, 1822.
18. Euripid, *Ion – Helena*, aus dem Griechischen des Euripidesn übersetzt und erläutert von C.M. Wieland, Wien, 1814.

19. Euripid, *Kiklop*, sa starogrčkog preveo, uvod i komentar napisao Gordan Maričić, Haos, Beograd, 1996.
20. Херодот, *Историја I-II*, са сарогрчког превео Милан Арсенић, Матица српска, Нови Сад, 1966.
21. Hesiod, *Teogonija*, ер са starohelenskog preveo, uvodnu studiju napisao i komentare sačinio Marko Višić, Oktoih, Podgorica, 2000.
22. Хомер, *Хомерова Илијада*, превод, увод и регистар Милош Н. Ђурић, Матица српска, Нови Сад, 1965.
23. Хомер, *Хомерова Одисеја*, превод, увод и регистар Милош Н. Ђурић, Матица српска, Нови Сад, 1963.
24. *Hygini Fabulae*, translation by G. R. Mair, The Loeb Classical Library, Cambridge, Massachusetts Harvard University press, London, 1960.
25. Ioannis Lydi, *De magistratibus populi Romani*, Libri tres, edidit Richardus Wuensch, Lipsiae, 1903.
26. Iulii Firmici Materni v.c. *De errore profanarum religionum*, edidit Konrad Ziegler, Teubner, Lipsiae, 1907.
27. Kvint Horacije Flak, *Pesme*, izabrao, prevodio i priredio Gordan Maričić, Beograd, 2009.
28. Lactantius, *The Divine Institutes*, Books 1-7, translation by William Fletcher, in A. Roberts and J. Donaldson (eds.), Edinburgh, 1994.
29. Лактанције, *О смрти прогонитеља*, увод, превод и напомене Милена Милин, Београд, 2011.
30. Libanii, *OPERA*, recensuit Richardus Foerster, Lipsiae, 1903.
31. Marko Valerije Marcijal, *Uvek epigrami*, sa latinskog preveo, predgovor, beleške napisao Gordan Maričić, Mali Nemo, Pančevo 2008.
32. Nonnos, *Dionysiaca*, vol. I-III, translated by W. H. D. Rouse, The Loeb Classical Library, Cambridge, Massachusetts Harvard University press, London, 1940.
33. Orosius, *Seven Books of History against the Pagans*, translated with an introduction and notes by A.T. Fear, Liverpool, 2010.
34. Ovidius Naso Publius, *Opera omnia*, T 3, textum ad codicum Lipsiensium aldinorumque fidem accurate recognovit C. H. Weise, Lipsiae, 1845.

35. Паусанија, *Опис Хеладе*, Књ.1-5, предговор, превод са старогрчког и коментар Љиљана Вулићевић, археолошки коментар Александрина Цермановић Кузмановић, Матица српска, Нови Сад, 1994.
36. Паусанија, *Опис Хеладе*, Књ.6-10, предговор, превод са старогрчког и коментар Зора Ђорђевић, археолошки коментар Александрина Цермановић Кузмановић, Матица српска, Нови Сад, 1994.
37. Photii, *Bibliotheca*, ex recensione Immanuelis Bekkeri, Berolini, 1825.
38. Pindar, *Ode i fragmenti*, s грчког превео Ton Smerdel, Zagreb, 1952.
39. Platon, *Država*, preveli Albin Vilhar, Branko Pavlović, predgovor Veljko Korać, objašnjenja i komentari Branko Pavlović, BIGZ, Beograd, 2002.
40. Platon, *Gozba*, prevod i napomene Miloš N. Đurić, Beograd, 2002.
41. Platon, *Meneksen, Fileb, Kritija*, dijalog *Meneksen* prevela Ksenija Maricki Gađanski, dijalog *Fileb* preveli Ksenija Maricki Gađanski i Ivan Gađanski, dijalog *Kritija* prevela Mirjana Milenković Krznarić, BIGZ, Beograd, 1983.
42. Platon, *Timaj*, sa грчког prevela i objašnjenja dodala Marjanca Pakiž, predgovor, podnaslovi i tematski pregled Branko Pavlović, Mladost, Beograd, 1981.
43. Платон, *Федон или О души*, с грчког превео и објашњења и напомене додао Милош Ђурић, предговор написао Бранислав Петронијевић, Задруга Професорског друштва, Београд, 1937.
44. *Procli diadochi in Platonis Cratylum commentaria*, ubersetzt Giorgio Pasquali, Teubner, Leipzig, 1908.
45. *Procli diadochi in Platonis Timaeum commentaria*, Bd. 3, ubersetzt Ernst Diehl, Teubner, Leipzig, 1906.
46. Publije Ovidije Nazon, *Metamorfoze*, spjev sa starolatinskog metrički preveo, uvodnu studiju i komentare sačinio Marko Višić, Podgorica, 2007.
47. Publije Vergilije Maron, *Eneida*, preveo i komentirao Bratoljub Klaić, Matica hrvatska, Zagreb, 1970.
48. *Sekst Propercije, 26 elegija*, sa latinskog preveli Gordan Maričić i Milica Kisić. Izabrao, komentar i biografiju sastavio Gordan Maričić, Stylos, Novi Sad, 2006.

49. *Српске народне пјесме*, књ.2, у којој су пјесме јуначке најстарије, сакупио и на свијет издао Вук Стеф. Караџић, Нолит, Београд, 1969, фототипско издање 1845.
50. Statius, *Thebaid*, vol. I-III, translated by D.R. Shackleton Bailey, The Loeb Classical Library, Cambridge, Massachusetts Harvard University press, London, 1956.
51. *Strabonis geographica*, vol.1, recensuit, indicem geographicum et historicum adiecit Gustavus Kramer, Libraria Friderici Nicolai, Berolini, 1852.
52. Suetonius, *Lives of the Caesars*, vol.I-II, with an English translation by J. C. Rolfe, The Loeb Classical Library, Cambridge, Massachusetts Harvard University press, London, 1997.
53. Suidae *Lexicon Graece et Latine*, Halis Brunsvigae, 1853.
54. Tacit, *Anali*, autor uvodne studije, prevoda, napomene i tumačenja Ljiljana Crepajac, autor indeksa Ljubomir Crepajac, Beograd, 2006.
55. Tit Livije, *Istorija Rima od osnivanja grada*, prevod, predgovor i objašnjenja Miroslava Mirković, Službeni glasnik, Beograd, 2012.
56. Valerius Maximus, *Facta et dicta memorabilia – Denkwürdige Taten und Worte*, Ausgewält, übersetzt und herausgegeben von Ursula Blank-Sangmeister, Stuttgart, 1998.
57. Vergilius Maro Publius, *Les Georgiques*, texte établi et traduit par Henri Goelzer, Paris, 1935.
58. Zosimus, *New History (Byzantina Australiensia 2)*, translated R.T. Ridley, London, 1982.

Literatura

1. Alföldi, A., *A Conflict of Ideas in the Late Roman Empire*, Oxford Clarendon Press, 1952.
2. Andronikos, M., *The Royal Graves at Vergina*, Athens, 1978.

3. Athanassiadi, P. *Persecution and response in late paganism: the evidence of Damascius*, Journal of Hellenic Studies 113, 1993, pp.1-29.
4. Bakija, K., *Prozerpina ugrabljena od Plutona*, pretisak iz izdanja Stari pisci hrvatski, 3. izdanje JAZU, knjiga IX, Zagreb 1938, pogovor Katja Bakja, Zagreb, 1989.
5. Bernert, E., *Die Quellen in De raptu Proserpinae*, Philologus 93, 1938, pp. 352-376.
6. Bertelli, C., *Roma e Milano all' ultimo conflitto col paganesimo, aspetti della committenza cristiana*, Milano, 1992.
7. Bittmer, F., *Studien zum Herrscherlob in der mittellateinischen Dichtung*, (Diss.) Würzburg, 1962.
8. Bloch, H., *The Pagan Revival in the West at the End of the Fourth Century* u A. Momigliano ed. *The Conflict between Paganism and Christianity in the Fourth Century*, Oxford, Clarendon Press, 1963.
9. Blockley, R. C., *The Cambridge Ancient History*, Vol. XIII, The Late Empire, A. D. 337-425, Cambridge University Press, 2008.
10. Boulanger, A., *L'orphisme a Rome*, Revue des Edutes Latines 15, 1937, pp 121-135.
11. Brkić, A. S., *In hoc signo vinces – Milanski edikt i pobjeda hrišćanstva*, Zavod za udžbenike, Beograd, 2011.
12. Bruere, R. T., *Lucan and Claudian: The Invectives*, Classical Philology lix, 1964, pp. 223-256.
13. Budimir, M., – Flašar, M., *Pregled rimske književnosti, De auctoribus Romanis*, Beograd, 1963.
14. Bury, J. B., *History of the Later Roman Empire*, I, London, 1923.
15. Buschor, E., *Die Musen des Jenseits*, München, 1944.
16. Cameron, A., *CLAUDIAN Poetry and Propaganda at the Court of Honorius*, Oxford press, 1970.
17. Cameron, A., Garnsey P., *The Cambridge Ancient History*, Vol. XIII, The Late Empire, A.D. 337-425, Cambridge University Press, 2008.

18. Cameron, A., *Wandering Poets: A Literary Movement in Byzantine Egypt*, Historia 14, Oxford, 1965.
19. Cassirer, E., *Philosophie der symbolischen Formen II*, Berlin 1923.
20. Christiansen, P. G., *The use of images by Claudius Claudianus*, Mouton, The Hague – Paris, 1969.
21. Clarke, A. K., *Claudian and the Augustinian circle of Milan*, Augustinus 13, 1968.
22. Courcelle, P., *Late Latin Writers and their Greek Sources*, Harvard University Press, Cambridge Mass., 1969.
23. Curran, J., *The Cambridge Ancient History*, Vol. XIII, The Late Empire, A.D. 337-425, Cambridge University Press, 2008.
24. Čajkanović, V., *Stara srpska religija i mitologija*, knjiga peta, SKZ, Beograd, 1994.
25. Demandt, A., *Die Spätantike. Römische Geschichte von Diocletian bis Justinian 284-565 n. Chr.*, München 1989.
26. Dijela Ivana Gundulića, *Različite pjesni*, knjiga II, štampao Dr Ljudevit Gaj, Zagreb, 1847.
27. Dilke, O. A. W., *Claudian. Poet of Declining Empire and Morals*, Leeds University Press, 1969.
28. Dimezil, Ž., *Drevna Rimska religija*, prevela sa francuskog Jelena Novaković, Knjižnica Zorana Stojanovića, Sr. Karlovca-Novi Sad, 1997.
29. Đurić, M., *Istorija helenske književnosti*, Dereta, Beograd, 2011.
30. Eaton, A. H., *The Influence of Ovid on Claudian*, The Catholic University of America Press, Washington, 1943.
31. Eljajade, M., *Sveto i profano*, preveo Zoran Stojanović, Novi Sad, 1986.
32. Fabri, P., *Il genio del male nella poesia di Claudiano*, Athenaeum, 6, 1918.
33. Fargues, P., *CLAUDIEN. Etude sur sa poésie et son temps*. Paris, 1933.
34. Fletcher, D. T., *Whatever happened to Claudius Claudianus? A Pedagogical Proposition*, Classical Journal 104.3, Elon University, 2009, 259-273. Izvor: <http://www.camws.org/CJ/fletcher.pdf>.
35. Foley, H. P., *The Homeric Hymn to Demeter, Translation, Commentary and Interpretative Essays*, Princeton University Press, 1994.

36. Förster, R., *Der Raub und Rückker der Persephone*, Stuttgart, 1874.
37. Fowden, G., *The Cambridge Ancient History*, Vol. XIII, The Late Empire, A.D. 337-425, Cambridge University Press, 2008.
38. Frejzer, Dž. Dž., *Zlatna grana – proučavanje magije i religije*, preveo Živojin V. Simić, Ivanišević, Beograd, 2003.
39. Gibbon, E., *The Decline and Fall of the Roman Empire*, II, New York, 1969. (prvo izdanje 1776)
40. Glover, T. R., *Life and Letters in the Fourth Century*, Cambridge, 1901.
41. Grevs, R., *Grčki mitovi*, prevela Gordana Mitrinović-Omčikus, Beograd, 1990.
42. Gruzelier, C. E., *Claudian: Court Poet as artist*, *Ramus* 19/1, 1990.
43. Gugliemino, F., *Claudiano: Il Ratto di Proserpina, La Guerra contro i Gotti*, Vallasanta, Milano, 1931.
44. Heather, P., *The Cambridge Ancient History*, Vol. XIII, The Late Empire, A.D. 337-425, Cambridge University Press, 2008.
45. Hegel, G. V. F., *Fenomenologija duha*, prevod Nikola M. Popović, Dereta, Beograd, 2006.
46. Hight, G., *The Classical Tradition, Greek and Roman Influences on Western Literature*, Oxford, 1949.
47. Hinds S., *The Metamorphosis of Persophone, Ovid and the self-conscious Muse*, Cambridge University Press, 1987, 38, 53, 157, f.n. 51.
48. Hunt, D., *The Cambridge Ancient History*, Vol. XIII, The Late Empire, A.D. 337-425, Cambridge University Press, 2008.
49. Jung, K. G., Kerenji, K., *Uvod u suštinu mitologije*, s nemačkog preveo Božidar Zec, Fedon, Beograd, 2007.
50. Kalin, B., *Povijest filozofije*, Školska knjiga, Zagreb, 1989.
51. Kasirer, E., *Mit o državi*, uvodna studija Mihajlo Đurić, s engleskog prevela Olga Šafarik, Nolit, Beograd, 1972.
52. Kasirer, E., *Jezik i mit – prilog proučavanju problema imena bogova*, preveo s nemačkog i predgovor napisao Sreten Marić, Izdavačka knjižnica Zorana Stojanovića, Sremski Karlovci - Novi Sad, 1998.

53. Kelly, C., *The Cambridge Ancient History*, Vol. XIII, The Late Empire, A.D. 337-425, Cambridge University Press, 2008.
54. Kerényi, K., *La dea Natura, (Miti e misteri)*, Torino, 1950.
55. Класен, К. Ј., *Aretai u Virtutes – О вредносним представама и идеалима код Грка и Римљана*, припремила Ксенија Марицки Гађански, Службени гласник, Београд, 2008.
56. Kurcijus, E. R., *Evropska književnost i latinsko srednjovekovlje*, preveli S. Markuš i T. Ladan, Zagreb, 1971.
57. Langer, S. K., *Filozofija u novom ključu: proučavanje simbolike razuma, obrade i umetnosti*, preveo s engleskog Aleksandar I. Spasić, Prosveta, Beograd, 1967.
58. Latte, K., *Römisches Religionsgeschichte*, München, 1960.
59. Laurence, R., *Roman Passions a History of Pleasure in Imperial Rome*, New York, 2009.
60. Levi-Stros, K., *Rasa i istorija; Rasa i kultura*, prevod sa francuskog Vojna Guteša, Karpos, Beograd, 2011.
61. Лосев, А. Ф., *Диялектика мифа*, Москва, 1930.
62. MacMullen, R., *Paganism in the Roman Empire*, Yale University Press, New Haven, 1981.
63. Manitius, M., *Beiträge zur Geschichte römischer Mittelalter, 2., Claudianus*, Philologus, 49 (n. F. II), 1890.
64. Marrou, S., *Augustin et la fin de la culture antique*, Paris, 1958.
65. Maškin, H. A., *Istorija starog Rima*, Narodna knjiga, Beograd, 1982.
66. Mazzarino, S., *Stilicone*, Roma, 1942.
67. Meletinski, M. E., *Poetika mita*, preveo Jovan Janićijević, Nolit, Beograd, 1983.
68. Milićević, M., *Klaudije Klaudijan - Otmica Prozerpine*, Zagreb, 1997.
69. Miloš N. Đurić, *Istorija helenske etike*, Beograd, 1976.
70. Nolan, J. F., *Claudian: Poet of Peace and Unity in the Later Empire*, (diss.) University of Washington, 1973.
71. Odri, Ž., *Indoevropljani*, prevela sa francuskog Ljubinka Jovanović, Izdavačka knjižnica Zorana Stojanovića, Sremski Karlovci, Novi Sad, 1990.

72. Ostrogorski, G., *Istorija Vizantije*, Просвета, Београд, 1996.
73. Potežica, O., *Drevna Persija: Persijanci, ratnici i diplomate*, Beograd, 2005.
74. Potz, E., *Claudian. Kommentar zu De raptu Proserpinae Buch I*, (Diss.) Karl-Franzens Universität, Graz, 1985.
75. Rand, E. K., *Founders of the Middle Ages*, New York, 1957, (prvo izdanje 1928).
76. Rat, M., *Anthologie des poètes latins*, Paris, 1936.
77. Rolfe, J. C., *Claudian*, Transactions and Proceedings of the American Philological Association 50, 1919, pp. 135–149.
78. Romano, D., *Claudio*, Palermo, 1958.
79. Rose, H. J., *Handbook of Latin Literature*, 1954.
80. Rostagni A., *Storia della letteratura latina*, II, Torino, 1955.
81. Samardžić, R. *Veliki Vek Dubrovnika*, Prosveta, Beograd, 1962.
82. Schanz, M., *Geschichte der römischen Litteratur*, IV, München 1920.
83. Schwarz, F. F., *Nigra Maiestas. Bryaxis-Sarapis-Claudian*, Classica et Provincialia, Graz, 1978.
84. Seeck, O., *Q. Aurelii Simmachi quae supersunt edidit Otto Seeck*, Berolini, 1883.
85. Shanzer, D., *A Philosophical and Literary Commentary on Martianus Capella's De Nuptiis Philologiae et Mercurii Book 1*, University of California Press, 1986.
86. Skokljević, A. i Skokljević, I., *Bogovi Olimpa iz Srbije – Nazivi Panonije koreni duhovne kulture Evrope*, Nauka, Beograd, 1998.
87. Slavitt, D. R., *Two Roman Epic Fragments: The Achilleid of Publius Papinius Statius and The Rape of Proserpine of Claudius Claudianus*, with an Afterword by David Konstan, University of Pennsylvania Press, Philadelphia, 1997.
88. Stein, E., *Geschichte des spätrömischen Reiches I: vom römischen zum byzantinischen Staate (284-476 n. Ch.)*, Wien, 1928.
89. Strajnić, N., *Stari grčki liričari*, Novi Sad, 1999.
90. Tadić, J., *Dubrovački portreti*, SKZ, Beograd, 1948.

91. Tauffel W. S., *Geschichte der römischen Litteratur*, III, Leipzig - Berlin, 1913.
92. Thompson, E. A., *Olympiodorus of Thebes*, *Classical Quarterly* xxxviii, 1944, pp. 43-52.
93. Уколова, В. И., *Последний римлянин Бозций*, Академия наук СССР, Москва, 1987.
94. Успенски, Ф., *Историја Византијског царства*, превео Зоран Буљугић, Београд, 2000.
95. Várady, L., *Das letzte Jahrhundert Pannoniens (376-476)*, Budapest, 1969.
96. Vukadinović, S., „NAHRANILA ME ALEKSANDRIJA, K'O IZBEGLICU ZAKORA ME RIM“, „Истраживања“, бр. 23, главни уредник др Дејан Микавица, Филозофски факултет у Новом Саду, Одсек за историју, Нови Сад 2012, стр.123-136.
97. Vukadinović, S., *De raptu Proserpinae – Klaudije Klaudijan i jedan barokni pesnik Dubrovačke Republike*, Društvo za antičke studije Srbije, „Antički svet, evropska i srpska nauka“, Zbornik radova, Beograd, 2009, str. 59-72.
98. Vukadinović, S., *Elements of Hesiod`s Theogony in Claudian`s Mythological Epic “De raptu Proserpinae“*, Zbornik radova “Susreti kultura“, Filozofski fakultet u Novom Sadu, Novi Sad, 2012, (12. str. u štampi)
99. Vukadinović, S., *Klaudije Klaudijan kao izvor za proučavanje antičke istorije Vojvodine i Evrope*, Zbornik radova, „Vojvođanski prostor u kontekstu evropske istorije“, Filozofski fakultet u Novom Sadu, Odsek za Istoriju, Novi Sad, 2012, str.49-66.
100. Вукадиновић, С., *Geography of Europe in the poetry of Claudius Claudianus* „Индоевропско језыкознание и класическа филологија – XIV“, издавач: Руска академија наука, Институт за лингвистику, Научни савет за класичну филологију, Санкт-Петербург 2010, 175-177.
101. Вукадиновић, С., *Мит о Хераклу у песништву Клаудија Клаудијана*, Међународна конференција „105 година од рођења Јозефа Обреског“, организатори: Институт за старословенску културу, Прилеп – Македонија и

Институт за славистику *Адам Мицикијевич*, Познањ – Пољска, Самоков од 15-17. септембра 2010. (Књига резимеа стр.18)

102. Вукадиновић, С., *Стилска средства у митолошком епу De raptu Proserpinae Клаудија Клаудијана*, Међународна конференција „Језици и културе у времену и простору“, организатор: Филозофски факултет у Новом Саду, Нови Сад, 26. новембар 2011. (Књига резимеа стр.58)

103. Wachsmuth, W., *The Historical antiquities of the Greeks*, London, 1837.

104. Wifstrand, A., *Von Kallimachos zu Nonnos*, Lund, 1933.

105. Wood, N., *The Cambridge Ancient History*, Vol. XIII, The Late Empire, A.D. 337-425, Cambridge University Press, 2008.

106. Zimmermann, A., *De Proserpinae raptu et reditu fabulas varias inter se comparavit*, Lingae, 1882.

Rečnici, priručnici i enciklopedije

1. Budimir, M., *Literae latinae*, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva Srbije, Beograd, 1972.
2. Бухвалд, В., Холвег, А., Принц, О., *РЕЧНИК ГРЧКИХ И ЛАТИНСКИХ ПИСАЦА АНТИКЕ И СРЕДЊЕГ ВЕКА*, Тускулум лексикон, превео Албин Вилхар, Београд, 1984.
3. Chevalier, J. – Gheerbrant, A., *Rječnik simbola*, Zagreb, 1983.
4. Đorđević, J., *LATINSKO SRPSKI REČNIK*, kraljevsko-srpska državna štampa, Beograd, 1886, reprint 2004, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd, 2004. (ćirilično izdanje)
5. *Internet*, Perseus Encyclopedia, www.persus.tufts.edu.
6. Liddell H. G., Scott, R., *Greek-English Lexicon*, Revised and augmented throughout by Sir H. S. Jones with the assistance of R. McKenzie, Oxford, Clarendon Press, 1940.
7. *Rečnik književnih termina*, grupa autora, Institut za književnost i umetnost u Beogradu, Nolit, Beograd, 1986.
8. Roman, L. and Roman, M., *Encyclopedia of Greek and Roman mythology*, New York, 2010.
9. Senc, S., *GRČKO-HRVATSKI RJEČNIK*, po Benseler-Kaegijevu grčko-njemačkom rječniku, Naprijed, Zagreb, 1988.
10. Срејовић, Д., Цермановић-Кузмановић А., *Речник Грчке и Римске митологије*, Српска књижевна задруга, Београд, 1979.
11. Σταματάκου, Ι., *ΛΕΧΙΚΟΝ ΑΡΧΑΙΑΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΓΚΩΣΣΗΣ*, Αθήναι, 1972.
12. Шијачки Маневић Б., *Граматика грчког језика*, Плато, Београд, 2001.
13. Шијачки Маневић Б., *Граматика латинског језика*, Завод за уџбенике, Београд, 2009.
14. Valpy, F. E. J., *Etymological dictionary of the Latin language*, London, 1828.